

HISTORICA OLOMUCENSIA
52–2017

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XLII

HISTORICA OLOMUCENSIA

52–2017

Sborník prací historických
XLII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2017

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2017 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis* – *Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),
Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci),
PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Historický ústav FF JU v Českých Budějovicích),
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně),
PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky© Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2017

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department's members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague), doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Philosophy and Science, Silesian University Opava), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Philosophical Faculty, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors' contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal's website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Editors© Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2017

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Josef Šrámek <i>Benediktinské expozitury na Moravě</i> (Poznámka k vývoji církevní správy do husitských válek).....	13
Tereza Lyčková <i>Fundace jako prostředek budování obrazu katolíka</i> <i>v procesu obnovy katolické víry</i> <i>na příkladu Minoritského konventu v Krnově</i>	55
Erika Juríková <i>Antiquitates Romanae – učebnice starověku</i> <i>z prostredia jezuitskej Trnavskej univerzity</i>	71
Pavel Stůj <i>Nelítostné matky a krutí otcové.</i> <i>Infanticida jako nástroj náboženské propagandy</i> <i>na příkladu raněnovověké letákové literatury</i>	87
Martin Boček <i>Jižní cesta emigrantů z habsburské monarchie do USA</i>	113
Sylva Sklenářová <i>Krajané v belgické hornické obci Winterslag v období</i> <i>mezi dvěma světovými válkami ve vzpomínkách Karla Svobody</i>	131
David Hubený <i>Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny</i> <i>v Protektorátu Čechy a Morava</i>	149
Ondřej Kolář – Hana Dostálová <i>Obyvatelé Hlučínska před Mimořádným lidovým soudem</i> <i>v Opavě 1945–1948</i>	163

Dimirtis Atanasiadis – Zdeněk Jirásek <i>Reflexe bývalé domoviny u Němců odsunutých ze Šumperska v letech 1947–1989</i>	189
Ivana Vostrovská <i>Postavení drobných podnikatelů v letech 1909–2007 v Hradci Králové na příkladu truhlářské rodiny Pecků</i>	223
Jan Záhořík <i>Etiopie a Roh Afriky v době studené války, 1960–1989</i>	255
František Hanzlík – Milan Vyhliďal <i>Svaz letců svobodného Československa (Free Czechoslovak Air Force Association) 1951–2016</i>	271

ZPRÁVY

Jan Stejskal <i>Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2015/2016</i>	303
Pavlaína Kalábková <i>Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2015/2016</i>	307
Věra Slavíková <i>Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2015/2016</i>	311
Libuše Hrabová <i>Palackého univerzita a Palackého obce. Jak působil odkaz Františka Palackého na prahu nového tisíciletí (Příspěvek k sedmdesátému výročí založení UP.)</i>	317
Ondřej Kolář <i>Konference Habsburská monarchie, císař František Josef I. a křesťansko-muslimské vztahy</i>	325

RECENZE

- Martina Kratochvílová
 Ryantová, Marie:
Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království.
 Nakladatelství Vyšehrad, Praha 2016.329
- Jan Surý
 Popelka, Petr – Popelková, Renata – Mulková, Monika:
Black or green Land?
Industrialisation and Landscape Changes
of the Ostrava-Karviná Mining District in the 19th and 20th Century.
 University of Ostrava, Ostrava 2016.335
- Michaela Mikešová
 Kolář, Ondřej:
Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky.
 Academia, Praha 2016.337
- Aleš Zapletal
 Mervart, Jan:
Kultura v Karanténě.
Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace.
 Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015.341
- Igor Zmeták
 Korhoň, Miloš – Vintrová Tereza a kol.
Chrám věd a múz. Dějiny Vědecké knihovny v Olomouci.
 VKOL, Olomouc 2016.345
- Jana Burešová
 Orság, Petr:
Mezi realitou, propagandou a mýty.
Československá exilová média v západní Evropě
v letech 1968-1989.
 Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.347

THE AUTHORS AND SUMMARIES

<i>The Authors and Summaries</i>	353
--	-----

ČLÁNKY A STUDIE

BENEDIKTINSKÉ EXPOZITURY NA MORAVĚ (POZNÁMKA K VÝVOJI CÍRKEVNÍ SPRÁVY DO HUSITSKÝCH VÁLEK)¹

Josef Šrámek

1. Úvod

Kláštevní expozitury (možno říci také pobočné, vedlejší či závislé řeholní domy) představují v kontextu benediktinského mnišství zajímavý fenomén.² Už proto, že jde o institut, se kterým se čtenář při četbě řehole sv. Benedikta, tedy základní normy klášterního života, vlastně nesetká. Takřečený patriarcha západního mnišství³ pojal svůj (údajný)⁴ text jako rukověť pro jednotlivé autonomní komunity, přičemž mezi nimi nepředpokládal vytvoření žádných

¹ Studie vznikla v rámci projektu Institucionálního rozvojového plánu Ostravské univerzity v Ostravě *Kolektivní identita v sociálních sítích středověké Evropy*.

² Následující text rozvádí a doplňuje závěry mé dizertační práce, srov. ŠRÁMEK, Josef: *Mezi normou, reformou a praxí. Proboštní benediktinských klášterů v Čechách a na Moravě ve středověku* (dále jen *Přemyslovská Morava*). Olomouc 2016.

³ Srov. např. DAMMERTZ, Victor – STANDAERT, Maur – STEPPE, Jan Karel: *Benedictus. Eine Kulturgeschichte des Abendlandes*. Genf 1980; JASPERT, Bernd: *Benedikt von Nursia – der Vater des Abendlandes? Kritische Bemerkungen zur Typologie eines Heiligen*. In: *Studien zum Mönchtum*. Hildesheim 1982, s. 13–44; GRÜN, Anselm: *Švatý Benedikt z Nursie. Učitel duchovního života*. Praha 2004.

⁴ Jelikož jediným relativně soudobým zdrojem informací o osobě Benedikta z Nursie jsou Dialogy papeže Řehoře Velikého, došlo k vyslovení pochybností o autenticitě Dialogů a v konečném důsledku pak i o historicitě samotného sv. Benedikta. Johannes Fried ve stopách Francise Clarka neváhal dokonce označit sv. Benedikta za fantoma, který byl pravděpodobně jen produktem učeného příběhu. Z historického hlediska je však v příběhu západního mnišství důležitější to, jak byla Benediktova (resp. benediktinská) myšlenka následovníky přijata a rozvíjena, než faktická (ne)existence pisatele řehole. V tomto ohledu slavily (pseudo) Dialogy Řehoře Velikého nepochybný úspěch. S vědomím proběhlé diskuze proto s ohledem na srozumitelnost hovořím o sv. Benediktovi jako o pisateli benediktinské řehole bez toho, abych opakovaně upozorňoval na problematičnost tohoto ztotožnění. Srov. CLARK, Francis: *The Pseudo-Gregorian dialogues*. Bände I–II. Leiden 1987; Týž: *The „Gregorian“ Dialogues and the origins of Benedictine monasticism*. Leiden 2003; MEYVART, Paul: *The enigma of Gregory the Great's Dialogues*. *Journal of Ecclesiastical History*, 39, 1988, s. 335–381; LICHT, Tino: *Die ältesten Zeugnisse zu Benedikt und dem benediktinischen Mönchtum*. Erbe und Auftrag, 89, 2013, s. 434–441; FRIED, Johannes: *Der Schleier der Erinnerung. Grundzüge einer historischen Memorik*. München 2004, s. 344–357; WOLLASCH, Joachim: *Benedikt von Nursia. Person der Geschichte oder fiktive Idealgestalt? Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*, 118, 2007, s. 7–30.

formálních či dokonce hierarchických vazeb. V čele každého řeholního společenství měl stát podle řehole opat jako hlava komunity a zástupce samotného Krista. Post opata tak byl definován jako svrchovaná autorita. Autor řehole sice opatovi výslovně doporučuje radit se v zásadních otázkách s ostatními bratry, přesto však konečné rozhodnutí náleží pouze jemu z pozice „otce“ společenství. Tato autokracie je limitována povinností důsledného přidržování se řehole, především však opakovaným důrazem na odpovědnost vůči Bohu, jemuž bude opat skládat své účty. Dohledem nad kláštery, volně sdruženými pod autoritou řehole, měl být pověřen pouze místní biskup.⁵

V českých pramenech vrcholného středověku se však proboštství ve smyslu řeholních domů, podřízených jinému klášteru, v průběhu vrcholného středověku objevují, aniž by bylo při zpětném pohledu zřejmé, jak k vytvoření hierarchie a vůbec celé strukturované sítě benediktinských klášterů došlo. Je přitom očividné, že se tento proces neobešel bez pnutí, jak názorně ukazují dějiny břevnovského a rajhradského kláštera ve 13. století.⁶ Na to, jakou neznámou pro českou historiografii proboštství představují, poukázal výtečně právě ve vztahu k jihomoravskému Rajhradu Libor Jan.⁷ Klášterní expozitury a dependencie skutečně nepředstavují v české mediévistice či historiografii frekventované téma,⁸ třebaže nepatří ani k otázkám neznámým.⁹ Pro stav dis-

⁵ *Regula Benedicti. Benediktova řehole latinsky a česky.* Praha 1998, s. 14, 22–24.

⁶ ŠRÁMEK, Josef: *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11.–13. století.* In: HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (ed.): *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku.* Praha 2011, s. 45–73; Týž: *Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin? Cesta Rajhradu k proboštství v horizontu 11.–14. století* (dále jen *Rajhradský klášter jako enigma*). *Vlastivědník věstník moravský*, 66, 2014, s. 43–60; Týž: *Kláštery olomoucké diecéze za episkopátu Bruna ze Schauenburka (1245–1281). Rajhradská kauza z roku 1255.* In: KALOUS, Antonín – STEJSKAL, Jan – ŠRÁMEK, Josef (ed.): *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století.* Olomouc 2014, s. 145–167.

⁷ JAN, Libor: *Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter* (dále jen *Počátky benediktinů*). In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (ed.): *Ve stopách sv. Benedikta.* Brno 2002, s. 19–27. Tentýž badatel se také upozornil na problematičnost obecného pojmu probošt, který se s klášterními expoziturami úzce pojí. Srov. LIBOR, Jan: *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojemsku.* *Časopis Matice moravské*, 116, 1997, s. 43. Není to ale specifikum jen české. Na nedostatečnou pozornost historiků, věnovanou pobočným řeholním ústavům, upozorňuje z pozic anglosaského bádání také HEALE, Martin: *The Dependent Pories of Medieval English Monasteries.* Woodbridge 2004, s. 1–3.

⁸ Klasická práce JANÁKA, Jana – HLEDÍKOVÉ, Zdeňky – DOBEŠE, Jana: *Dějiny správy v českých zemích – od počátků státu po současnost.* 2. vyd. Praha 2005, problematiku ani v inovovaném vydání neřeší.

⁹ Srov. WOLF, Vladimír: *Vrchlabské proboštství v dějinách kraje na nejhořejším Labi (Příspěvek k církevním dějinám doby předhusitské).* Krkonoše – Podkrkonoší, sv. 5, (Trutnov) 1970, s. 18–27; REICHERTOVÁ, Květa: *Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu.* Památky

kuze je příznačné, že na Janovy mnohdy provokativní závěry nebylo fakticky navázáno,¹⁰ rozvinuta nebyla ani debata, nastolená Zdeňkou Hledíkovou a Dušanem Foltýnem o počátcích benediktinských expozit v souvislosti se šířením reformního hnutí.¹¹ Výrazněji nebyla tematizována ani role proboštství jakožto refugii za husitských válek.¹²

Role klášterních expozit tak zatím není příliš jasná. Pověštinou jsou vedlejší domy nahlíženy prizmatem hospodářským jakožto odloučená střediska správy menších majetkových komplexů, jejichž provoz zajišťovali řeholníci s titulem probošta, přičemž nad daným majetkem si nadále udrželo kontrolu mateřské opatství. Daný probošt pak stál v čele skupinky dalších bratří.¹³ Tento proces zahušťování klášterní sítě také bývá dáván (spíše vágně) do souvislosti s kolonizačními aktivitami.¹⁴ Klášterní expozitury jsou přitom diskutovanou problematikou i v zahraničním dějepiscetví. Přední anglický badatel David Knowles označil pobočné řeholní domy za nešvar, který směřoval proti duchu a liteře Benediktovy řehole, a v tomto ohledu je proto

archeologické, 76, 1985, s. 168–183; SOMMER, Petr: *První dvě století benediktinských klášterů v Čechách*. Studia Mediaevalia Pragensia, 2, 1991, s. 95; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Benediktini v českých zemích ve středověku*. In: BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (ed.): *Břevnov v českých dějinách*. Praha 1997, s. 12–13. Cíleně se však na problematiku závislých řeholních domů zaměřil až Dušan Foltýn, resp. Karel Nováček a Libor Petr. Viz FOLTÝN, Dušan: *K typům a funkcím cisterciáckých proboštství v předhusitských Čechách* (dále jen *K typům a funkcím*). In: CHARVÁTOVÁ, Kateřina (ed.): *900 let cisterciáckého řádu*. Praha 2000, s. 79–95; Týž: *Patronátní kostely Sázavského kláštera – příspěvek k úvahám o genezi předhusitského klášterního panství*. In: FOLTÝN, Dušan – CHARVÁTOVÁ, Kateřina – SOMMER, Petr (ed.): *Colloquia Mediaevalia Pragensia 3. Historia Monastica I*. Praha 2005, s. 153–162; Týž: *Celly a proboštství kláštera sv. Jana Křtitele na Ostrově. Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách* (dále jen *Celly a proboštství kláštera sv. Jana*). In: SOMMER, Petr (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, s. 277–289.

¹⁰ Odlišný pohled na vznik rajhradského kláštera jsem podal ve dvou výše zmíněných příspěvcích, viz pozn. č. 4.

¹¹ HLEDÍKOVÁ, Z.: c. d., s. 12.

¹² ŠRÁMEK, Josef: *Historický vývoj břevnovského klášterství z pohledu jeho proboštství v Broumově v 15. století*. In: Studia iuvenilia, sv. MMIV–MMV, (Ostrava) 2006, s. 9–33; Týž: *Osudy benediktinského opatství ve Vilémově na sklonku středověku jako příklad počátků konfesijního rozkolu mezi Čechami a Moravou*. Církevní dějiny, sv. 13, (Brno) 2014, s. 94–116; Týž: *Benediktinské opatství ve Vilémově na Havlíčkovobrodsku a jeho vztahy k Moravě ve středověku*. Vlastivědný věstník moravský, 66, 2014, s. 1–13.

¹³ JAN, Libor: *Řeholník*. In: NODL, Martin – ŠMAHEL, František (ed.): *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 181; FIŠER, Rudolf: *Třebíč. Z historie benediktinského opatství*. Třebíč 2004, s. 109.

¹⁴ FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František (ed.): *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha 2009, s. 286; ŠVÁBENSKÝ, Mojmír: *Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243*. In: Brno v minulosti a dnes, sv. 11, (Brno) 1993, s. 86.

považoval za znak úpadku mnišské ideje.¹⁵ I v Knowlesově interpretaci byly expozitury hodnoceny jako primárně administrativní nástroj, který údajně vykazoval málo specificky řeholních či církevních rysů.¹⁶ David Knowles také vypracoval jakousi typologii klášterních fundací, v nichž rozlišoval autonomní opatství, autonomní proboštní, závislá proboštní a malé domy, proboštní či celly, bez jasně definovaného statusu.¹⁷ Cesta k závislému domu byla podle Knowlese v praxi trojí: původně nezávislý dům byl po úpadku pohlcen více prosperujícím klášteřem, který sledoval zájmy tradice a aktuálních správních potřeb; expozitura mohla být už zřízena jako miniaturní řeholní dům, který se ale neuchytil tak, jak fundátor zamýšlel nebo za třetí byla správní cella zřízena samotným opatstvím za účelem ostrahy a obhospodarování vzdálených majetků.¹⁸

Výklad klášterních expozitur jako fenoménu hospodářsko-správního v literatuře jednoznačně převažuje. Je ostatně nesporné, že ekonomickou roli expozitury patrně skutečně plnily. Jak však upozornil Dušan Foltýn, hospodářsko-administrativní rozměr klášterních dependencií je možná až příliš jednostranně zdůrazňován. Dušan Foltýn svůj soud sice formuloval na příkladu klášterů cisterciáckých, přesto došel k názoru, že v předhusitských Čechách byly expozitury s dominantní hospodářskou či správní funkcí jevem výjimečným.¹⁹ K podobnému názoru došel na příkladu anglického pramenového materiálu i Martin Heale, který se tak ve výsledku kriticky vymezil proti Knowlesovým tezím.²⁰ Martin Heale např. upozornil na opomíjený faktor far-

¹⁵ KNOWLES, David: *The monastic order in England. A history of its development from the times of St. Dunstan to the Fourth Lateran council 940–1214* (dále jen *The monastic order in England*). Cambridge 1966, s. 134–136, 687. Přitom práce R. Nevilla Hadcocka, věnovaná středověkým klášterům Anglie a Walesu, ukázala celly a prepozitury jako významnou součást monastické mapy středověké Anglie. Srov. HADCOCK, R. Neville: *Medieval religious religious houses: England and Wales*. London 1971, s. 52–82, 137–180.

¹⁶ KNOWLES, David: *The religious orders in England. Volume II*. Cambridge 1961, s. 164; BURTON, Janet: *Monastic and religious orders in Britain 1000–1300*. Cambridge 1994, s. 30.

¹⁷ Jako proboštní Knowles označil klášter s nejméně čtyřmi řeholníky, jako cellu (*priory cell*) dům tvořený méně než čtyřmi mnichy. Srov. KNOWLES, David – BROOKE, Christopher N. L. – LONDON, Vera C. M.: *The heads of religious houses: England and Wales 940–1216*. London – New York 1972, s. 1.

¹⁸ KNOWLES, D.: *The monastic order in England*, s. 134–135. Ostatně ještě před Davidem Knowlesem se pokusil klášterní fundace kategorizovat Chester William New, a to na konventní domy, malé celly zcela závislé na mateřském klášteři a správní jednotky, tzv. *bailiwick*. Viz NEW, Chester William: *The history of the alien priories in England to the confiscation of the Henry V*. Chicago 1916, s. 18–20, 37–44.

¹⁹ FOLTÝN, D.: *K typům a funkcím*, s. 79–80, 91.

²⁰ HEALE, M.: *c. d.*, s. 3–5.

ní správy jakožto možný aspekt zakládání klášterních expozitur. Heale se tak domnívá, že jedním z důvodů vzniku cell byla kupř. péče o posvátná místa. Tyto celly bývaly obdařeny skromným majetkem a větší klášter v sousedství nad takovou cellou mohl, ale také nemusel, vykonávat dohled. Prepozitury mohly také vznikat na místech historicky památných nebo přímo spjatých s dějinami mateřského kláštera.²¹ Tento Healův poukaz na formování a doplňování církevní správní sítě je přitom v českém prostředí obzvláště aktuální. Jakou cestu tedy do počátku 15. století, kdy církevní mapu většiny Českého království překreslilo husitské hnutí, urazilo české benediktinské mnišství?

2. Břevnov a Rajhrad

Rajhradský klášter je pokládán po kláštorech břevnovském, ostrovském a sázavském za čtvrtý nejstarší řeholní dům v přemyslovském knížectví, resp. spolu s hradišským klášteřem a Třebíčí je mu přiřítán status nejstaršího mnišského ústavu na Moravě.²² Podle tradice, doložené nejpozději od 13. století, byl rajhradský konvent založen kolem roku 1045, kdy měl kníže Břetislav I. vydat listinu, stvrzující fundaci nového břevnovského kostela sv. Vojtěcha. Kníže při té příležitosti bohatě obdaroval benediktinské proboštství v Břevnově a jedním z nově nabytých statků byla také cella sv. Petra a Pavla na pustém hradišti Rajhrad. Zdejší klášterní poddaní přitom byli obdařeni stejnými svobodami, kterými již dříve nadal Břetislavův předchůdce Boleslav II. břevnovské služebníky. Ti tak měli podléhat jen jurisdikci opata a byli osvobozeni od rozličných povinností.²³ O tři roky později měl stejný kníže vydat další listinu, v níž se hovoří o stavbě kostela v Rajhradě, taktéž s patrociniem sv. Petra a Pavla. Tak mělo vzniknout v Rajhradě proboštství, podřízené břevnovským opatům. Výživu mnichů zajistil kníže platy z krčmy ve vsi Rajhrad, z trhů a mytného, dále ze vsí Popovice s lesem, vsí Opatovice a Malý Orechov (Orechovičky), v brněnské provincii pak desátkem z obilí a platů, desátkem z mlýnů na řece Olšavě. K doplnění potřeb břevnovských bratří určil Břetislav ves Rajhradice a krčmáře v Loučce.²⁴

²¹ Tamtéž, s. 22–36, 62. Srov. také MATTHEW, DONALD: *Norman monasteries and their English possessions*. Oxford 1962, s. 51–65.

²² Srov. ŠRÁMEK, J.: *Rajhradský klášter jako enigma*, s. 43–60.

²³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) I, č. 379, s. 352–354. K výsadám břevnovského služebního lidu CDB I, č. 375, s. 347–350.

²⁴ CDB I, č. 381, s. 356–358.

Jak je však dobře známo, obě listiny knížete Břetislava I. jsou falza z doby kolem poloviny 13. století.²⁵ Jak tento fakt uvést v soulad s tím, že z jiných pramenů víme, že do doby vlády knížete Břetislava spadá období rozkvětu Břevnova,²⁶ resp. to, že kníže Břetislav započal svou politickou kariéru jako správce Moravy?²⁷ V tomto světle by podpora břevnovské expanze na Moravu představovala prvek kontinuity Břetislavových politických a ekonomických strategií, což se nejeví jako nereálné.²⁸ V textu zmíněných listin zaujme zmínka o tom, že břevnovská expozitura v Rajhradě navazuje na starší cellu sv. Petra a Pavla.²⁹ Byť by potvrzení či vyvrácení této informace mohlo napomoci lepšímu zhodnocení Břetislavových záměrů, bohužel nejsme schopni tento údaj verifikovat.³⁰ Archeologie přitom ukazuje, že sídelní návaznost

²⁵ FRIEDRICH, Gustav: *O dvou nejstarších listinách kláštera rajhradského* (dále jen *O dvou nejstarších listinách*). In: BIDLO, Jaroslav – FRIEDRICH, Gustav – KROFTA, Kamil (ed.): *Sborník prací historických k 60. narozeninám dvor. rady Prof. Dra Jaroslava Golla*. Praha 1906, s. 73–75; HRUBÝ, Václav: *Falsa Břevnovská*. Český časopis historický, 26, 1920, s. 104–112; ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k českému diplomatátu I. K otázce břevnovských fals* (dále jen *Studie k českému diplomatátu I.*). Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, II.2–4, 1953, s. 267; BISTŘICKÝ, Jan: *Über Falsifikate böhmischer Gründungsurkunden bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Archivmitteilungen, 4, 1991, s. 188.

²⁶ Viz ŠRÁMEK, Josef: *Lesk a bída benediktinského mnišství v raně středověkých Čechách: břevnovský klášter v klíčových letech 993–1200*. Historica Olomucensia, 35, 2009. Sborník prací historických XXIII, s. 21–39.

²⁷ Srov. KRZEMIENSKA, Barbara: *Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha (1012–1034)*. Československý časopis historický, 25, 1977, s. 246–271; Táž: *Wann erfolgte der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat?* Historica, 19, 1980, s. 195–243; ŽEMLIČKA, Josef: *Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě)*. Český časopis historický, 93, 1995, s. 205–222.

²⁸ Srov. z polské strany ZAKRZEWSKI, Stanisław: *Bolesław Chrobry Wielki*. 2. vyd. Krakow 2006, s. 311–315.

²⁹ K obsahu terminologických pojmů cella – probošství FOLTÝN, D.: *K typům a funkcím*, s. 79–80, 91–92; Týž: *Celly a probošství kláštera sv. Jana*, s. 277–289.

³⁰ V literatuře se sice traduje povědomí o tom, že ještě před založením břevnovského probošství pobývali v Rajhradě slovanští mniši, snad basilánské orientace (UHL, Karel: *Dějiny farnosti rajhradské*. Rajhrad 1934, s. 18; BUBEN, Milan Michael: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společenství katolické církve v českých zemích*. Díl II/2. *Mnišské řády*. Praha 2004, s. 127), patrně se ale jedná o snahu vysvětlit právě tuto část pseudobřetislavovských listin. I domácí klášterní tradice, zachycená Bedou Dudíkem, vzpomíná v Rajhradě kostelík, vysvěcený údajně roku 884 moravským arcibiskupem Metodějem. S odkazem na rajhradskou pamětní knihu DUDÍK, Beda: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern in Markgrathum*. Band I. *Von der Gründung des Stiftes bis zum Ende der Hussitenstürme (1048–1449)* (dále jen *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern I.*). Brünn 1849, s. 61. Dudík odkazuje též k listu rajhradského probošta M. pražskému biskupu Šebířovi z roku 1062. Viz CDM I, č. 156, s. 136. Jedná se ale o jedno z novodobých falz Antonína Bočka. V neposlední řadě pamětní kniha města Brna zachycuje před polovinou 15. století stručnou historii přeměny rajhradského hradu v klášter,

zůstala v Rajhradě i v 10. století zachována.³¹ Otázkou je ale životaschopnost takové komunity po vyvrácení správních center velkomoravské říše Maďary na počátku 10. století.³² Ani následující časy, kdy se oblast stala nejprve objektem expanze české a posléze polské, nadto čas od času tranzitním regionem maďarských výpadů na západ, nebyly o mnoho klidnější.³³

Nelze vyloučit, že pozdní falzum zachytilo relativně odpovídající odraz skutečných dějů a počátky Rajhradu se skutečně pojí s angažmá kněze Břetislava na Moravě³⁴ a s upevňováním přemyslovské moci ve zdejších prostorech.³⁵ Angažmá českých duchovenských institucí na Přemyslovci opanované Moravě nebylo věcí ojedinělou, odkázat lze např. ke staroboleslavské

viz *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*. Brno 2010, č. 592, s. 237. Zdrojem informací byl nepochybně rajhradský konvent, jde tedy o ukázkou fungování interní historické paměti a zpracování údajů ze starých pseudobřetislavských falzů.

³¹ ČERVINKA, Inocenc Ladislav: *Slované na Moravě a říše velkomoravská*. Brno 1928, s. 93; HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, Cecilie: *Brno – stavební a umělecký vývoj města*. Praha 1947, s. 25; ZAPLETALOVÁ, Dana: *Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu*. In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 16, (Brno) 2002, s. 13–31. O obecné představě kontinuity nižších církevních organizačních struktur JAN, Libor: *Církevní instituce na Moravě ve středověku*. In: MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.): *Morava ve středověku*. Brno 1999, s. 132.

³² Tomu napovídá antropologická analýza zdejších kostrových pohřbů. Viz HANÁKOVÁ, Hana – STAŇA, Čeněk – STLOUKAL, Milan: *Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě*. Praha 1986. K dobové atmosféře tohoto „temného věku“ VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy. Díl I. Středověká Morava*. Brno 1991, s. 33–35; nověji WIHODA, Martin: *Morava v 10. století*. In: SOMMER, Petr (ed.): *České země v raném středověku*. Praha 2006, s. 53–73; resp. Týž: *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha 2010, s. 83–112. Srov. také TŘEŠTÍK, Dušan: *Kdy zanikla Velká Morava?* Studia Mediaevalia Pragensia, 2, 1991, s. 9–26.

³³ V základní rovině srov. VÁLKA, J.: c. d., s. 25–31; JAN, Libor: *Počátky moravského křesťanství a církevní správa do doby husitské*. In: KORDIOVSKÝ, Emil – JAN, Libor (ed.): XXVII. Mikulovské sympozium. Vývoj církevní správy na Moravě. Brno 2003, s. 7–20; Týž: *Stará Morava mezi Východem a Západem*. In: SOMMER, Petr (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, s. 251–264; FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů* (dále jen *Encyklopedie*). Praha 2005, s. 11–12.

³⁴ ŠRÁMEK, Josef: *Kníže zakladatel? Otázka paměti o vládě Břetislava I. na Moravě v moderním historiografickém paradigmatu i v pramenech domácí provenience 12. až 14. věku*. *Historica Olomucensia*, 44–2013. Sborník prací historických, XXXII, s. 11–42.

³⁵ Srov. opatrný náznak uvádí ŽEMLIČKA, Josef: „Moravané“ v časném středověku. Český časopis historický, 90, 1992, s. 20–22. Obecně MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Morava po připojení k přemyslovskému státu (1018/19–1197)*. In: MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.): *Morava ve středověku*. Praha 1999, s. 7–26; Týž: *Hrad Spytihněv v souvislostech moravského vývoje v 11. a 12. století a otázka existence údělu Břetislava syna Spytihněva na Moravě*. Časopis Matice moravské, 116, 1997, s. 19–38; s důrazem na roli církevních institucí Týž: *Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera* (dále jen *Církevní instituce na Moravě*). In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (ed.): *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 64. Obdobně JAN, L.: *Přemyslovská Morava*. In: Renáta FIFKOVÁ (ed.): *Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od IX. do počátku XIV. století* (dále jen *Přemyslovská Morava*). Olomouc 2006, s. 8.

kapitule³⁶ či benediktinským klášterům v Opatovicích nad Labem a Ostrově u Davle. I tyto instituce byly prokazatelně v 11. století přemyslovskými knížaty obdařeny hmotnými požitky, plynoucími z Moravy, a představují tak možnou analogii k podobě raného vztahu mezi Břevnovem a Rajhradem.³⁷ Archeologicky naznačená sídelní kontinuita by pak mohlo být podporou pro hypotézu, že se v rajhradských falzech traktovaná povědomí o Břetislavových aktivitách na Moravě může zakládat na reálných základech.³⁸ Ačkoliv ve výčtu práv obě falza jistě obsahují pozdní příměsi, lze tu nalézt jádro odpovídající praxi 11. století, na němž skutečnost, že listiny byly vyhotoveny až o 200 let později, nic nemění.

Informace o rajhradském klášteře jsou torzovité i pro 11. století.³⁹ Navíc jsou nejstarší dějiny Rajhradu zatíženy řadou moderních falz, vzniklých v 19. století v dílně Antonína Bočka.⁴⁰ Problematické je také údajné svědectví Jana, probošta od sv. Petra v Rajhradě, v listině znojemského kastelána Soběna pro kostel sv. Petra v Brně z roku 1088.⁴¹ Ani tato listina s vysokou pravděpodobností není relevantní. Poprvé je tak Rajhrad bezpečně doložen až v letopise tzv. Kanovníka vyšehradského.⁴² Ten k roku 1136 zmiňuje snahu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka vystavět kostel v biskupské vsi Blansko, což ale vedlo ke sporu s brněnským knížetem Vratislavem, který se biskupovu záměru snažil zabránit s odkazem na to, že ves patří jemu.⁴³ Za účelem vyjasnění situace se pak biskup i kníže sešli spolu se znojemským

³⁶ CDB I, č. 382, s. 358–362.

³⁷ CDB I, č. 386, s. 368–371; CDB I, č. 97, s. 104.

³⁸ Snahu navazovat na stará sídelní centra skutečně nelze mít za překvapivou a jen těžko z ní můžeme vyvozovat nějaké kulturní dědictví. Srov. v tomto mnohem „politictější“ případ cisterciáckého Velehradu: TŘEŠTÍK, Dušan: *Myslití dějiny*. Praha – Litomyšl 1999, s. 153–157; GALUŠKA, Luděk – VAŠKOVÝCH, Miroslav: *K problematice slovanského osídlení Velehradu a jeho okolí v době před založením kláštera*. In: POJSL, Miloslav (ed.): *Cisterciáci na Moravě*. Olomouc 2006, s. 185–199; POJSL, Miloslav: *Tradice velkomoravského ústředí ve středověku*. In: tamtéž, s. 219–227; GALUŠKA, Luděk: *Bylo povědomí o Svatoplukově Moravě, Veligradu a Metodějově arcibiskupství na Moravě 10.–12. skutečně věcí neznámou?* In: DOLEŽALOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert – DVOŘÁČKOVÁ, Dana – POŘÍZKA, Aleš (ed.): *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. Praha 2007, s. 50–62.

³⁹ Srov. postesknuti si DUDÍKA, B.: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern I*, s. 81.

⁴⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) I, č. 165, s. 142; č. 184, s. 165–166; č. 194, s. 176–177; č. 203, s. 188–189; č. 272, s. 252; č. 305, s. 282; č. 312, s. 288–289.

⁴¹ CDM I, č. 198, s. 184.

⁴² Srov. REITTINGER, Lukáš: *Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehrad? První Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku*. Český časopis historický, 113, 2015, s. 635–668.

⁴³ *Kanovník vyšehradský*. In: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále FRB) II, s. 223–224.

knížetem Konrádem právě v Rajhradě,⁴⁴ aby tu jednali o řešení vzniklé situace. Ke shodě však nedošlo a rozřešení sporu se proto odsunulo na pozdější dobu.⁴⁵ S touto kauzou se na první pohled pojí příkaz papeže Lucia II. adresovaný pražskému biskupovi Otovi, aby chránil rajhradský klášter vůči moravským knížatům, jedná se ale opět o podvrh, spadající na vrub Bočkovi.⁴⁶ Do roku 1169 se pak hlásí svědectví o darování oblasti pozdějších Hranic na Moravě rajhradskému klášteru olomouckým knížetem Bedřichem. Kníže Bedřich podle znění listiny obdařil rajhradský konvent územím se souhlasem svého otce, krále Vladislava, leč toliko ústně. Písemné stvrzení před svědky, představovanými královnou Juditou, pražským a olomouckým biskupem, královským kancléřem a proboštem vyšehradským, probošty pražským a litoměřickým, různými královskými dvorskými hodnostáři a velmoži českými i moravskými, si vyžádal břevnovský opat Jindřich.⁴⁷ Výsledkem rajhradské kolonizace se měly stát Hranice a okolní vsi Heřmanice, Lúčky, Jasenice, Polom a Bělotín.⁴⁸ Problémem však je, že tato listina je falzem ze 13. století.⁴⁹ Někdy na počátku 13. století si pak Hranicko začali nárokovat také premonstráti z Hradiště u Olomouce. Patrně po nějaké době vzájemných sporů nakonec toto území na základě úmluvy mezi hradištským a břevnovským opatem získali hradištská premonstráti. Právě do doby vzájemných sporů klade Jindřich Šebánek vznik falza, s čímž není důvod nesouhlasit. Méně už lze říct, zda zmíněné falzum obsahuje reálný základ, třeba ono písemně nefixované obvěnění. Ovšem ani nároky hradištských premonstrátů nebyly bez kazu, jelikož i oni si museli vypomoci podvrhem, tentokrát na jméno markraběte Vladislava Jindřicha k roku 1201.⁵⁰ Ačkoliv se o pozadí sporu můžeme

⁴⁴ Tamtéž, s. 224.

⁴⁵ Tamtéž, s. 224. Srov. DUDÍK, B.: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern I*, s. 112–113; Týž: *Dějiny Moravy. Díl II. Od roku 1125 až do roku 1173*. Praha 1877, s. 68.

⁴⁶ CDM I, č. 252, s. 232; Vzorem se patrně stala listina Evžena III., kterou vzal na Zdikovu přímluvu roku 1145 v ochranu statky svatojiřského kláštera (CDB I, č. 142, s. 144–146), a druhá, kterou papež moravské úředníky exkomunikoval (CDB I, č. 143, s. 146–147).

⁴⁷ CDB I, č. 247, s. 218–219. Srov. DUDÍK, Beda: *Dějiny Moravy, díl IV. Od roku 1173 a ž do roku 1197*. Praha 1878, s. 322–323. Leč tato zpětnost vyvolává s ohledem na další vývoj jistá podezření. Viz HOSÁK, Ladislav: *Počátky a vývoj města do válek husitských* (dále jen *Počátky a vývoj města*). In: HOSÁK, Ladislav – INDRA, Bohumír – JAŠKOVÁ, Marie: *Hranice. Dějiny města. Díl I. Od nejstarších dob do války třicetileté*. Hranice 1969, s. 23, 25; a to podle ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÉ, S.: *Studie k českému diplomatáři I*, s. 264.

⁴⁸ BARTOVSKÝ, V.: *Vlastivěda moravská. Díl II. Jičínský kraj – hranický okres*. Brno 1909, s. 115–116; HÁJEK, V.: *c. d.*, s. 29. Korektivem HOSÁK, L.: *Počátky a vývoj města*, s. 26.

⁴⁹ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Studie k českému diplomatáři I*, s. 264.

⁵⁰ Viz CDB II, č. 352, s. 364. Srov. ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Studie k českému diplomatáři I*, s. 264; HOSÁK, L.: *Počátky a vývoj města*, s. 25–28; nověji WIHODA, Martin: *Vladislav Jindřich*.

jen dohadovat,⁵¹ faktem je, že i hradišští premonstráti si falzum na jméno Vladislava Jindřicha zhotovili až na počátku 14. století,⁵² zatímco na téhož markraběte a jeho předchůdce se ale odvolával břevnovský opat Dluhomil už během dřívější fáze sporu.⁵³

V listopadu roku 1234 vydal moravský markrabě Přemysl se souhlasem svého bratra krále Václava I. privilegium, kterým se Rajhradu dostalo stejných výsad jako dříve klášteru velehradskému od krále Přemysla Otakara I. a markraběte Vladislava Jindřicha. Vedle toho markrabě potvrdil údajné svobody knížat Boleslava II. a Břetislava I. a udělil vsi Rajhradu právo trhu. Zajímavé je, že rajhradský konvent tu je ještě jmenován nejprve jako *cenobium*, následně ale také jako *monasterium fratrum*, resp. *monasterium*, a dokonce také jako (pouhá, chtělo by se říct) *cella*.⁵⁴ Je to signifikantní příklad obtíží, spjatých nejen s dějinami samotného Rajhradu, ale problematikou proboštvství obecně. Ve středověkých pramenech používaná terminologie je

Brno 2007, s. 276. Viz také PINKAVA, Pinkava: *O některých podvržených listinách kláštera Hradišského*. Časopis Matice moravské, 33, 1909, s. 392–400; BOLINA, Pavel – ŠLÉZAR, PAVEL: *K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradišského kláštera na severu Drahanšské vrchoviny*, Časopis Matice moravské, 125, 2006, s. 307–342.

⁵¹ Zajímavou hypotézu nabídl WIHODA, M.: *Vladislav Jindřich*, s. 271–278. Podle jeho soudu je na celou kauzu třeba hledět optikou poloviny 12. století, kdy na Hradišti došlo ke změně řehole benediktinské na premonstrátskou (viz ŠRÁMEK, Josef: *Vzestup a pád rodové fundace olomouckých Přemyslovců. Několik slov ke konci benediktinského konventu v klášteře Hradiště u Olomouce*. Střední Morava, 17, 2011, s. 4–15). Podle Wihody Jurik odešel kolonizovat Hranicko ještě před touto událostí a roku 1169 odkázal své dílo nejbližšímu benediktinskému klášteru, tedy Rajhradu. Na Hradišti ale stále pobývali někteří bývalí benediktini. Přes ně se tak k Jurikovu odkazu přihlásili premonstráti. Wihoda ale neřeší, zda by měl Jurik právo Hranicko odkázat Rajhradu (dle mého těžko, rozhodoval držitel zakladatelských práv, tj. panovník), resp. zda by takový odkaz byl právně relevantní. Domnívám se, že kdyby tomu tak bylo, hradišští premonstráti by nad Břevnovskými nabyli snáze vrchu. Tato hypotéza také nevysvětluje pozdní vznik falza listiny Vladislava Jindřicha, když nevíme, že by byl hradišský nárok po roce 1222 zpochybněn.

⁵² ELBEL, Petr: *Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století*. In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (ed.): *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 49, uvažuje o tom, zda základem falza mohl být nějaký pamětní zápis.

⁵³ CDB II, č. 228, s. 213–214. Domnívám se, že z toho prostého důvodu, že nemáme jmenovaného rajhradského představeného jako čelnou osobnost celého sporu, ale toliko břevnovského opata, bylo nejspíše jeho angažmá ve sporu větší než jen role obyčejného přímluvce. Podle mého toto (spolu s dikcí CDB II, č. 228, s. 213–214) nahrává myšlence o užších vztazích Rajhradu a Břevnova, nejpozději od doby kolem vzniku dané listiny (ať už 1169 nebo až kolem 1222). Srov. též WIHODA, Martin: *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce* (dále jen *Benediktinská kapitola*). In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (ed.): *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 31–32.

⁵⁴ CDB III/1, č. 90, s. 104–106. Viz DUĐÍK, B.: *Dějiny Moravy V*, s. 61; JAN, L.: *Počátky benediktinů*, s. 20.

totiž značně rozkolísaná, přičemž se lze jen domýšlet, zda měl použitý pojem naznačovat nějaký konkrétní obsah.⁵⁵ Jinými slovy, zda viděl pisatel nějaký kategorický rozdíl mezi výše zmíněnými termíny *cella*, *cenobium* a *monasterium*. Můžeme konstatovat, že s ohledem na kontext se lze domnívat, že pisatel listiny zde v první řadě sledoval účel stylistické pestrosti. Dále použití termínu *cella* se zjevně vztahuje k době založení fundace za vlády knížete Břetislava. Pojmy *cenobium* a *monasterium* jsou pak nejspíše významovými synonymy. Musíme též přiznat, že toto privilegium nijak nenaznačuje podřízenost Břevnovu,⁵⁶ naopak důležité je, že naznačuje, že se jedná o komunitu již konsolidovanou, tedy žádnou *cellu*. Ovšem jako o *domus noster* mluví o Rajhradě břevnovský opat Dluhomil už roku 1222.⁵⁷ Král Přemysl I. užívá ve svém privilegii na desátky z Kunovic z téhož roku obecný termín *conventus de Raghrad*.⁵⁸ Ani zde nepadá o Břevnovu ani slovo, žádný z jeho hodnostářů není mezi svědky, což však u listiny vydané v Brně můžeme těžko očekávat. Patrně v této době se nějak proměnil vztah Břevnova a Rajhradu. Na nestandardní podobu vzájemných vztahů upozorňuje už s ohledem na listinu, připisanou knížeti Bedřichovi, také Martin Wihoda.⁵⁹ Naposledy zasáhl Antonín Boček do dějin Rajhradu falzem listiny, hlásící se k markraběti Přemyslovi, který měl Rajhradu na dobu pěti let přiknout celý výnos z myt v Uherském Brodě a Kunovicích. Zajímavé ovšem je, že následnou konfirmaci z roku 1251 Sáša Dušková označila za pravou.⁶⁰ Markrabská kancelář tu pro Rajhrad použila termín *cenobium*, z něhož lze pro status kláštera stěží cokoliv vyvodit.

V polovině 13. století se klášter nenacházel v optimálním stavu, jak naznačuje skutečnost, že roku 1254 přispěla k povznesení kláštera papežská kurie udělením čtyřicetidenních odpustků všem, kteří navštíví na svátek sv. Petra klášterní kostel.⁶¹ Další odpustky udělil papež Kliment IV. na přímluvu kardinála Quidona Rajhradu roku 1267.⁶² Roku 1255 také olomoucký biskup

⁵⁵ Srov. ŠRÁMEK, J.: *Mezi normou, reformou a praxí*, s. 31–38.

⁵⁶ Srov. JAN, L.: *Počátky benediktinů*, s. 20.

⁵⁷ CDB II, č. 228, s. 214.

⁵⁸ CDB II, č. 238, s. 228–229.

⁵⁹ WIHODA, M.: *Benediktinská kapitola*, s. 32.

⁶⁰ CDM III, č. 95, s. 69–70; č. 162, s. 136–137. Srov. ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Kritický komentář diplomatů. Zpracování látky z III. svazku Bočkova moravského kodexu (dále jen Kritický komentář)*. Praha 1952, s. 129.

⁶¹ CDM III, č. 210, s. 186.

⁶² CDM III, č. 393, s. 395.

Bruno ze Schauenburka přistoupil k posvěcení klášterních budov.⁶³ Tento akt byl dáván do souvislosti s tatarským vpádem z roku 1241, v úvahu přichází ale i česko-uherská válka mezi Přemyslem Otakarem II. a Bélou IV. v roce 1253.⁶⁴ Dobové prameny přitom obě události často směšují.⁶⁵ Před polovinou 13. století ovšem došlo k jiné události, která měla pro budoucnost rajhradského kláštera dalekosáhlé důsledky. Začátkem prosince roku 1248 totiž český král Václav I. postoupil olomouckému biskupovi Brunovi ze Schauenburka právo na výběr desátků v celé olomoucké diecézi⁶⁶ a vedle toho také patronátní právo a veškerou světskou soudní pravomoc nad benediktinským klášterem v Rajhradě.⁶⁷ Tento akt krále Václava (poměrně překvapivý s ohledem na fakt, že se panovník po dva roky stavěl k osobě nového olomouckého biskupa odmítavě)⁶⁸ se ovšem brzy stal předmětem soudní pře, jelikož na Rajhrad si činilo nárok benediktinské opatství v Břevnově.⁶⁹ Pro vzájemný vztah Břevnova a Rajhradu je jistě zajímavé, že v čele tehdejšího břevnovského konventu stál bývalý rajhradský probošt Martin.⁷⁰ Bohužel, o průběhu pře mezi břevnovským konventem a olomouckým biskupstvím jsme informováni jen rámcově. Až ze začátku listopadu roku 1255 je dochována listina, která spor mezi břevnovským konventem a olomouckým biskupstvím uzavírá. Biskup Bruno ze Schauenburka byl nucen na základě vystoupení jistých svědků, dokládajících svým svědectvím relevanci nároků břevnovských benediktinů, ustoupit – třebaže ani olomoucké biskupství nepřišlo zkrátka.⁷¹ Výsledek,

⁶³ CDM III, č. 221, s. 197; CDB V/1, č. 53, s. 107–108.

⁶⁴ Velestručně a s datací do roku 1251 *Letopisové Jindřicha Heimburského*. In: FRB III, s. 313.

⁶⁵ *Kronika Pulkavova*. In: FRB V, s. 138, 296, 299.

⁶⁶ CDB IV, č. 149, s. 247–249.

⁶⁷ CDB IV, č. 150, s. 249–251.

⁶⁸ Srov. MEDEK, Václav: *Dějiny olomoucké arcidiecéze. Díl I. Osudy moravské církve do konce 14. věku*. Praha 1971, s. 89–90; JAN, Libor: *Věrně po boku svého krále. Bruno ze Schaumburku*. In: JAN, Libor a kol.: *Osobnosti moravských dějin. Díl 1*. Brno 2006, s. 63–65; nejnověji SOMER, Tomáš – SVOBODOVÁ, Eva: *Konrád z Friedberka. Biskup, na kterého se mělo zapomenout*. Časopis Matice moravské, 132, 2013, s. 3–24.

⁶⁹ Srov. VILÍMKOVÁ, Milada – PREISS, Pavel: *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha 1989, s. 115–116; ŠRÁMEK, J.: *Rajhradský klášter jako enigma*, s. 43–60.

⁷⁰ CDM III, č. 220, s. 195–197; CDB V/1, č. 53, s. 107–108: „...qui prius fuit prepositus Raygradensis monasterii per multa tempora annorum...“ Dále CDM III, č. 190, s. 163–167; č. 201, s. 176–177.

⁷¹ CDB V/1, č. 55, s. 109–112.

jenž nebyl nikterak přesvědčivým, tak spíše představoval zjevný kompromis, leč posléze tento stav potvrdila svou autoritou i papežská kurie.⁷²

V době interregna po smrti Přemysla Otakara II. na Moravském poli se šlechta, zbavená autority v čele státu, snažila ze vzniklé situace co nejvíce vyzískat a nezastavila se ani před lapkovstvím, vedlejším produktem nutnosti vzít právo do svých rukou. Jindřich Heimburský v této době zmiňuje na Moravě ozbrojený odpor proti habsburské straně.⁷³ Zlom nastal roku 1285, jakmile se mladý český král Václav II. vypořádal s problémy v Čechách. Společně se Závišem z Falkenštejna se vypravil roku 1286 na Moravu, aby potlačil rádění loupeživých hord. Takovou tlupu „hostil“ podle svědectví Petra Žitavského i Rajhrad.⁷⁴ Tato událost je pro nás zajímavá proto, že zbraslavský kronikář tu pro Rajhrad užívá obecný pojem *claustrum monachorum*.⁷⁵ Roku 1288 musel být Rajhrad znovu vysvěcen olomouckým biskupem Dětrichem, který též klášteru na zhojení ran udělil v letech 1293 právo poskytovat odpustky.⁷⁶ Už to poukazuje na pomalý postup a náročnost obnovy klášterství. V roce 1292 postoupila vdova po rytíři ze Želešic Vilcena pro spásu své duše rajhradskému konventu dvůr a lán v Rajhradcích (s podmínkou doživotního užívání).⁷⁷ O tři roky později byl konventní chrám v Rajhradě obdařen čtyřicetidenními odpustky.⁷⁸

Olomoucký biskup Dětrich se také znovu střetl s břevnovským konventem v soudní při o práva nad Rajhradem. Už roku 1290 si nechal vidimovat listinu svého předchůdce Bruna z roku 1255.⁷⁹ Břevnovští si nechali roku 1294 papežem Alexandrem IV. stvrzenou Brunovu listinu o výsledku sporu o Rajhrad ověřit pražským biskupem Tobiášem z Bechyně.⁸⁰ Pře se dostala

⁷² CDM III, č. 238, s. 222–223.

⁷³ *Letopisové Jindřicha Heimburského*. In: FRB III, s. 319.

⁷⁴ Viz *Petra Žitavského kronika zbraslavská*. In: FRB IV, s. 29–30. O lapcích na Moravě mluví také *Letopisové Jindřicha Heimburského*, s. 320; popř. *Cronica domus Sarensis*. Brno 1964, s. 210–211. Srov. DUDÍK, B.: *Dějiny Moravy VII*, s. 11–12; 76; JAN, Libor: *Václav II. jako moravský markrabě (1283–1305)* (dále jen *Václav II. jako moravský markrabě*). In: MITÁČEK, Jiří – BALCÁREK, Pavel (ed.): *Vládcové Moravy*. Brno 2007, s. 33–34; Týž: *Václav II. Král na stříbrném trůnu 1283–1305*. Praha 2015, s. 82–85; CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Václav II. Král český a polský*. Praha 2007, s. 88–89.

⁷⁵ Srov. *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, s. 29–30.

⁷⁶ CDM IV, č. 290, s. 366.

⁷⁷ CDM IV, č. 305, s. 388–389.

⁷⁸ CDM V, č. 22, s. 23.

⁷⁹ CDM V, č. 21, s. 22.

⁸⁰ CDM V, č. 7, s. 6.

až ke kurii⁸¹ a olomoucký biskup opět přiznal porážku. V lednu roku 1296 se Dětrich vzdal práv na ustanovování proboštů a vyšetřování nepravostí ve prospěch břevnovského opata, leč ponechal si právo vizitace, korekce a jurisdikce vůbec. Opat tak měl biskupovi prezentovat převora, který by stál nad proboštem, mnichy i poddaným lidem a účastnil by se biskupských synod.⁸² To však nebylo realizováno.⁸³ Biskup tak zjevně uznal břevnovskou supremaci nad Rajhradem, jak ve správě *in spiritualibus*, tak *in temporalibus*. Právě tehdy došla – podle obecného mínění historiků⁸⁴ – svého praktického naplnění břetislavská falza. Roku 1296 tak byla slovy Libora Jana dokonána přeměna rajhradského kláštera v ústav závislý na Břevnovu.⁸⁵ Je ale také nutné dodat, že smlouva byla výslovně uzavřena mezi biskupem Dětrichem na straně jedné a břevnovským, ovšem i rajhradským konventem na straně druhé!⁸⁶ Rajhrad tak nebyl obejit, nestačilo jednat jen s břevnovským opatem. Toto bylo stvrzeno též papežem Bonifácem VIII.⁸⁷ Biskup Dětrich potvrdil rajhradská privilegia roku 1300, vedle toho už v únoru 1296 povolil břevnovskému opatu užívat pontifikálních odznaků v teritoriu olomoucké diecéze a udílet čtyřicetidenní odpustky (doslova z důvodu restaurace kláštera).⁸⁸ Výsledkem je doložená péče břevnovského opata Bavora o vybavení rajhradského proboštsví (spolu s dalšími proboštsvími v Polici nad Metují a v Broumově) v letech 1296–1306.⁸⁹

Situace ve vztahu k Rajhradu nebyla zjevně zcela přehledná už ve 13. století a od toho se odvíjí i nejistota moderních historiků, jak vlastně události roku 1248 a celý pozdější spor o Rajhrad interpretovat. Nad událostí se pozastavili např. Jindřich Šebánek a Sáša Dušková, kteří tento postup krále Václava I. dokonce označili za nelegální.⁹⁰ Skutečnost, že k rozhodnutí příznivému

⁸¹ Naznačuje *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) II, č. 2752, s. 1203.

⁸² CDM V, č. 43, s. 43–45. Srov. DUDÍK, B.: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern I*, s. 250–252.

⁸³ Srov. JAN, L.: *Počátky benediktinů*, s. 22.

⁸⁴ UŽ FRIEDRICH, G.: *O dvou nejstarších listinách*, s. 80; HRUBÝ, V.: *Falsa Břevnovská*, s. 104–112.

⁸⁵ JAN, L.: *Počátky benediktinů*, s. 26. Srov. WIHODA, M.: *Benediktinská kapitola*, s. 31–32.

⁸⁶ CDM V, č. 43, s. 44: „...inter nos [Theodoricus, Olomucensis episcopus] ex una, et uenerabilem abbatem et conuentum Brevnouiensem ... et monasterium Raygradense ... ex parte altera...“ Jedná se podle mne o zřejmé odlišení třech stran účastných ve sporu.

⁸⁷ CDM V, č. 27, s. 28; RBM II, č. 1716, s. 735–736. Souborně naposledy JAN, L.: *Počátky benediktinů*, s. 22.

⁸⁸ CDM IV, č. 289, s. 365–366; CDM V, č. 46, s. 48–49; RBM II, č. 1490, s. 642.

⁸⁹ RBM II, č. 2752, s. 1202–1204.

⁹⁰ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Kritický komentář*, s. 92.

pro břevnovské mnichy došlo až díky ústním svědectvím a nikoliv díky písemným dokladům, které se objevily až ve druhé fázi sporu o Rajhrad a byly nade vší pochybnost kvalifikovány jako falza,⁹¹ vzbudila podezření Rudolfa Urbánka. Ten následně ve stopách Václava Hrubého zkonstruoval rozmáchlý obraz Břevnova jakožto falzátorské dílny, odkud vycházely na přelomu 13. století a 14. století podvrhy v nebývalém rozsahu.⁹² Urbánkovy soudy, podmíněné subjektivními i objektivními faktory, však další bádání střízlivě odmítlo.⁹³ František Graus s britkostí sobě vlastní, leč trefně, označil za naivní představu Václava Hrubého o tom, že břevnovská falza 13. století byla nějakými programovými falzy, kdy břevnovský opat utíkal z Pražského hradu s novou listinou, na níž ještě nezaschl inkoust, aby ji doplnil v duchu břevnovského „programu.“ O břevnovských falzech pak Graus soudil, že svou stylizací ukazují, že nemůže jít o pouhá vymyšlená falza i po stránce obsahové, naopak, že nutně předpokládají určitou autentickou předlohu.⁹⁴ Na nestandardní vztah Břevnova a Rajhradu, který se vzpírá jednoznačnému zhodnocení, poukázal trefně Martin Wihoda⁹⁵ a panovnické předání patronátu nad klášterem olomouckému biskupovi se naposledy jeví poměrně nezvyklé také Tomáši Borovskému.⁹⁶ Očividně je nutné smířit se se skutečností, že dějiny rajhradského kláštera až do pokročilého 13. století budou asi vždy jen konstrukcí, více či méně podloženou hypotézou, v níž se nutně odráží míra důvěry v obsah zmíněných břevnovských falz.

V literatuře tak bývá povětšinou paušálně přijímána existence Rajhradu jako benediktinského proboštství, někdy jen s následnými úvahami o míře závislosti na Břevnově. Zřejmý je přitom fakt, že o poměru Rajhradu k Břevnovu vypovídají až prameny z pokročilého 13. století (indicie směřující

⁹¹ FRIEDRICH, G.: *O dvou nejstarších listinách*, s. 72–80. Srov. CDB I, č. 379, s. 352–354; č. 381, s. 356–358.

⁹² HRUBÝ, V.: *Falsa Břevnovská*, s. 94–126; Týž: *Tři studie k české diplomatice*. Brno 1936, s. 79–80; URBÁNEK, Rudolf: *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmillských i václavských a její autor*. I.1.–I.2. Praha 1947–1948.

⁹³ Srov. především ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Studie k českému diplomatáři I*, s. 261–285. K Urbánkovu dílu a od něj se odvíjejícímu hodnocení břevnovského opata Bavora z Nečtin ŠRÁMEK, J.: „Ctihodný otec a pán Bavor, z Božího milosrdenství opat břevnovský, téhož místa téměř druhý zakladatel.“ *K vytváření obrazu osobnosti v historiografii*. církevní dějiny, sv. 6, (Brno) 2010, s. 16–33.

⁹⁴ GRAUS, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*. Díl I. *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.* Praha 1953, s. 312–313.

⁹⁵ WIHODA, M.: *Benediktinská kapitola*, s. 29–32. Srov. KALHOUS, David: *České země za prvních Přemyslovců v 10.–12. století*. Díl II. *Svět doby knížecí*. Praha 2013, s. 194–195.

⁹⁶ BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě (dále jen Kláštery, panovník a zakladatelé)*. Brno 2005, s. 25.

ke století 12. jsou přinejmenším diskutabilní), k ustálení vzájemných vztahů došlo, jak jsme viděli, mezi lety 1250–1300.⁹⁷ To vedlo Libora Jana k formulaci hypotézy, jdoucí částečně v Hrubého a Urbánkových stopách. Podle Janova mínění totiž absence písemných dokladů o podřízeném vztahu Rajhradu vůči Břevnovu ilustruje chabé právní podložení břevnovských nároků a cesta Rajhradu k postavení břevnovského proboštství tak byla podle jeho soudu více krivolaká, než se snaží břevnovská falza ukázat.⁹⁸ Libor Jan tak nabídl alternativní výklad počátků rajhradského kláštera, tkvící v názoru, že kníže Břetislav I. zde založil nikoli benediktinský klášter, ale kolegiální kapitolu, kterou ovšem kvůli nedostatku světských kněží svěřil do rukou benediktinů z Břevnova. A díky tomu se až postupem času podle Libora Jana stalo to, že byl Rajhrad chápán jako břevnovská expozitura.⁹⁹

Faktem je, že další zpochybnění úzkého svazku břevnovského a rajhradského kláštera coby mateřského domu a podřízeného proboštství se již neopakovalo. Události 14. století skutečně výsledek sporu o Rajhrad potvrdily. Samotný počátek 14. věku, jenž se nesl ve znamení oslnivého vzestupu a brzkého pádu přemyslovského království, byl pro Rajhrad nepochybně velkou zkouškou. Netušíme, jak se žilo v Rajhradě během vpádu uherských a kumánských spojenců Albrechta I. Habsburského na Moravu v roce 1304, kdy byla země silně popleněna. Uchráněna tehdy zůstala především pevná města a hrady.¹⁰⁰ Vzhledem k tomu, že neznáme zmínku o takových událostech, ani o potřebě nového svěcení klášterního kostela jako ve čtyřicátých a padesátých letech 13. století, lze usuzovat, že se Uhři Rajhradu vyhnuli a klášter nedoznal větších škod. V nepřehledných letech 1306 až 1310 se Rajhrad z pramenů zcela ztrácí. Až z roku 1311 víme, že se v Rajhradě konala schůzka českého krále Jana Lucemburského a rakouského vévody Fridricha Sličného za přítomnosti královny Elišky Přemyslovny, mohučského arcibiskupa a královského diplomata Petra z Aspeltu a zbraslavského opata Petra Žitavského.

⁹⁷ Srov. také POJSL, Miloslav: *Kláštery přemyslovské Moravy*. In: FIFKOVÁ, Renáta (ed.): *Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*. Olomouc – Brno 2006, s. 81–82.

⁹⁸ JAN, L.: *Počátky benediktinů*, s. 19–27.

⁹⁹ Tamtéž, s. 25–26; Týž: *Přemyslovská Morava*, s. 11. Janovu teze přijal FOLTÝN, D. a kol.: *Encyklopedie*, s. 634; naopak při tradiční interpretaci zůstává BUBEN, M. M.: c. d., s. 128; či MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Církevní instituce na Moravě*, s. 58; KOHOUT, Štěpán: *Olomouc a moravská církev v XI.–XIII. století*. In: FIFKOVÁ, Renáta (ed.): *Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*. Olomouc – Brno 2006, s. 66. Ve shodě s Liborem Janem hovoří o kapitule v Rajhradě i KALHOUS, David: *Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku*. In: BOHÁČOVÁ, Ivana (ed.): *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. Praha 2003, s. 19; a BOROVSÝ, T.: *Kláštery, panovník a zakladatelé*, s. 24–25.

¹⁰⁰ Viz JAN, L.: *Václav II. jako moravský markrabě*, s. 41.

V Rajhradě se tehdy obě strany dohodly na potvrzení dřívější úmluvy z Chebu o vzájemném přátelství a pomoci, na rezignaci vévody Fridricha na moravské markrabství a na zástavě měst Znojma, Pohořelic a Podivína.¹⁰¹ Toto nepřímé potvrzuje, že Rajhrad nebyl válečným děním na počátku 14. století výrazněji postižen, když byly klášterní prostor a především sklepy s to hostit tak významné hosty. Roku 1327 postoupil král Jan z podnětu břevnovského opata Bavora rajhradskému probošství hrdelní právo nad poddanými, na něž později navázal markrabě Jan Jindřich.¹⁰² O rok později vystupoval rajhradský proboš Jan mezi rozhodčími sporu mezi klášteřem na Zderaze a vdovou po Vítkovi ze Švábenic Perchtou o statky u Moravan.¹⁰³ Za formální dohru soudních pří z let 1255 a 1296 můžeme považovat souhlas olomouckého biskupa Hynka z Dubé z prosince 1330 s ustanovováním benediktinských bratří k farnímu kostelu v Rajhradě, k němuž bylo opatu Bavorovi přiznáno prezentační právo.¹⁰⁴ Ještě předtím povolil biskup opatu Bavorovi zřídit ve vsi Rajhrad oratoř nadanou jím právem 40 denních odpustků těm, kdož zde vyslechnou mši svatou a přispějí na výstavbu kostelíka. Důvodem byla nemožnost návštěv mši klášterními poddanými v konventním kostele v době rozvodnění Svratky.¹⁰⁵

Jednoznačné vítězství Břevnova ve sporu o svrchovanost nad Rajhradem dokládá rozhodnutí opata Předbora z Chroustoklat a celého konventu břevnovského s pronájmem dvora v Ořechovičkách rajhradským poddaným roku 1339. Odváděný plat ovšem připadl rajhradskému plebánovi.¹⁰⁶ Výmluvná je také dikce listiny rajhradského probošta Mikuláše z roku 1349, kdy tento zlistiňuje, že rajhradský konvent se souhlasem břevnovského opata Předbora i samého probošta Mikuláše zakoupil na svou výživu několik polí.¹⁰⁷ Lze zde tušit snahu o centralizaci benediktinského řádu v duchu cisterciáckého filiačního systému (což jistě splývalo v představách břevnovských opatů s výsadním postavením jejich kláštera), jak naznačuje už kupř. *bull*a Bene-

¹⁰¹ *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, s. 178; srov. také s. 178, pozn. 2. Viz také DUDÍK, B.: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern I*, s. 268; HÁJEK, V.: c. d., s. 37–38.

¹⁰² RBM III, č. 1338, s. 523; CDM VI, č. 342, s. 267–268; č. 343, s. 268. Srov. DUDÍK, B.: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern I*, s. 355.

¹⁰³ CDM VI, č. 373, s. 287–288; RBM III, č. 1504, s. 588; *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských*. Díl I. Brno 1932, č. 561, s. 109.

¹⁰⁴ RBM III, č. 1718, s. 672; CDM VI, č. 410, s. 315.

¹⁰⁵ CDM VI, č. 409, s. 315.

¹⁰⁶ CDM VII, č. 223, s. 160; RBM IV, č. 641, s. 249. Obdobně CDM VII, č. 263, s. 191–192; č. 304, s. 221.

¹⁰⁷ CDM VII, č. 983, s. 691.

dictina papeže Benedikta XII. z roku 1336.¹⁰⁸ Přesto překvapí, že ještě v roce 1345 cítil opat Předbor potřebu nechat si pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic potvrdit souhlas Alexandra IV. s listinou biskupa Bruna z roku 1255.¹⁰⁹ O tristním stavu (ovšem nejen hospodářském) mluví list kardinála Bartolomea, papežského protektora, korektora a reformátora benediktinského řádu z léta roku 1393.¹¹⁰ Kardinál sem nechtěl pro chudobu českých benediktinských klášterů vysílat vizitátora, vyzval ale představené, aby dohlédli na odstranění všech nepravostí v liturgii i správě temporálií. Nakázal také, aby mniši neopouštěli klášter bez svolení představených. Přestože reformní bula Benedikta XII. nedosáhla svého naplnění a česko-moravská benediktinská kongregace byla více ideálem než skutečností, kardinál Bartoloměj ve svém listě představitelům klášterů řehole sv. Benedikta přece jen odkazuje i na autoritu břevnovského opata, jemuž náleží po pražském arcibiskupovi jako druhému reformační právo nad všemi kláštery řádu. Ještě roku 1391 ostatně papežská kurie znovu potvrdila Břevnovu jeho pravomoci nad pobočnými domy v Rajhradě, Polici a Broumově.¹¹¹ Po roce 1419 se Rajhrad stal vedle Broumova v severovýchodních Čechách útočištěm pro část bratří z břevnovského opatství. Potenciál proboštství byl dokonce takový, že zde posléze našli azyl také někdejší řeholníci z Vilémova na Čáslavsku. Třebaže ani doba pohusitská nebyla s ohledem na spory mezi Jiřím z Poděbrad, resp. Jagellonci, a Matyášem Korvínem, časem klidným, rajhradský klášter na rozdíl od jiných neskončil v troskách.¹¹²

3. Třebíč a Luh, Měřín a Březová

Od poloviny 12. století, kdy pod patronací olomouckého biskupa a knížete došlo ke změně řeholní orientace knížecí fundace na Hradišti, představoval trebičský klášter, založený „uprostřed trebečského lesa“,¹¹³ nejvýznamnější

¹⁰⁸ Srov. také působení papežského reformátora řádu sv. Benedikta v českých zemích na sklonku 14. století. Viz Moravský zemský archiv Brno (dále MZA), fond E 6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 48, sign. Ag 24.

¹⁰⁹ CDM VII, č. 606, s. 442.

¹¹⁰ MZA Brno, fond E 6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 48, sign. Ag 24.

¹¹¹ MVB V/1, č. 496, s. 279.

¹¹² Podrobněji srov. ŠRÁMEK, Josef: *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov* (dále jen *Břevnovské opatství ve středověku*). Praha 2016, s. 141–152.

¹¹³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Anhang IV. Gründung der Trebischer Kirche*. In: *Monumenta Germaniae Historica* (dále MGH). Scriptores, Nova series II, Berlin 1923, s. 258. Srov. HOSÁK, Ladislav: *Středověká kolonizace horního poříčí Jihlavy*. Společnost přátel staro-

benediktinský ústav na Moravě. Představu o základním majetkovém nadání třebíčského kláštera nabízí tzv. třebíčský opis Kosmovy kroniky, který obsahuje vsuvku, informující o bohatém nadání učiněném ve prospěch třebíčského kláštera knížetem Oldřichem, jeho bratrem Litoldem a jejich syny Vratislavem a Konrádem II.¹¹⁴ Kníže Oldřich na benediktiny myslel i dalšími příjmy, vázanými na trhy v Brně a knížecí mincovnu. Donace platu 100 denárů z mincovny, odváděnými ke kapli sv. Benedikta na Starém Brně a určená třebíčským mnichům, podle Rudolfa Fišera naznačuje, že i tuto kapli měli benediktini ve správě.¹¹⁵ Synové obou zakladatelů, knížata Vratislav Brněnský a Konrád II. Znojemský postoupili rodové fundaci před polovinou 12. století další vesnice na Brněnsku a Znojemsku.¹¹⁶ Poslední donací se stal někdy po roce 1146 Měřín, do budoucna důležitá lokalita.¹¹⁷ Nekompaktní pás třebíčské majetkové držby se tak v polovině 12. století táhl od Vyškova k Brněnsku, Ivančicku, Náměšťsku a Třebíčsku k Čichovu s centry v podobě již zmíněného Koněšína a pozdějšího Luhu, který těžil z blízkosti brněnského zázemí. Naopak okolí Měřína se stalo vděčným objektem klášterní kolonizace.¹¹⁸ Otázka nejstarší třebíčské donace se stala objektem obsáhlých diskuzí, pro náš účel však není její sledování klíčové.¹¹⁹

žitností československých, 60, 1952, s. 150–151; BATUŠEK, Antonín: *K středověkému osídlení Třebíčka*. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, sv. 2, (Jihlava) 1958, s. 19–25; FIŠER, Rudolf – NOVÁČKOVÁ, Eva – UHLÍŘ, Jiří: *Třebíč. Dějiny města I*. Brno 1977, s. 177–181; MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Církevní instituce na Moravě*, s. 80; FIŠER, Rudolf: *K počátkům středověké Třebíče (Poznámky k archeologickému výkladu problému)*. Západní Morava, sv. 6, (Brno) 2002, s. 156–161.

¹¹⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 257–260. Srov. SEDLÁČEK, Augustin: *Prvotní nadání Třebického kláštera*. Časopis Matice moravské, 35, 1911, s. 200–207; FIŠER, Rudolf: *Klášter uprostřed lesa. Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství* (dále jen *Klášter uprostřed lesa*). Brno 2001, s. 41–58; Týž: *Třebíč. Z historie benediktinského opatství* (dále jen *Třebíč*). Třebíč 2004, s. 35.

¹¹⁵ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 35.

¹¹⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 260. Srov. FIŠER, R.: *Klášter uprostřed lesa*, s. 51–56.

¹¹⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 260. Zápis je datován neurčitě „post obitum Wratizlai.“ Soudilo se, že kníže Vratislav Brněnský zemřel roku 1156, než se však ukázalo, že tento zařazený letopočet, pocházející od Tomáše Pešiny z Čechorodu, není prost problému. Jak konstatuje Martin Wihoda, poslední bezpečná zpráva o knížeti Vratislavovi pochází z roku 1146 a existují indicie pro to, že ještě téhož roku kníže zemřel. Srov. WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 155–156.

¹¹⁸ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Církevní instituce na Moravě*, s. 60–61; FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 35.

¹¹⁹ Srov. KREJČÍK, Adolf: *O zakládací listině kláštera Třebického*. Časopis Matice moravské, 35, 1911, s. 192–199; HRUBÝ, V.: *Tři studie k české diplomatice*, s. 149–151; BISTŘICKÝ, Jan: *Poznámka k tzv. zakládací listině třebíčského kláštera*. Vlastivědný věstník moravský, 54, 2002, s. 310–315. Srov. Týž: *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panov-*

Jádro třebíčské majetkové domény tedy tkvělo v oblasti Brněnska a především Znojemska. Další akvizice však směřovaly spíše k severozápadu. Na Brněnsku Třebíčí zůstaly jen tři vesnice a tři manské dvory, ale za to se západní hranice klášterství posunula do těsného sousedství s Jihlavou. Rozvíjelo se především osídlení v okolí původně solitérního Měřína. Nevíme však pro nedostatek pramenů, zda tyto majetkové akvizice byly výsledkem darů nebo spíš vlastní kolonizační iniciativy.¹²⁰ Přirozené se klášteru nevyhnul ani trend opačný, a sice ztráta nemovitého majetku kláštera, jeho chudnutí a finanční obtíže.¹²¹ Ilustruje to bula papeže Jana XXII. z roku 1324, kterou nejvyšší pontifex podpořil třebíčský konvent, když pověřil opata hradištského, vilémovského a opata skotského kláštera ve Vídni ochranou třebíčského opatství proti škůdcům klášterství.¹²² Zajímavé je tu pro nás zvláště to, že písemnost podrobně vypočítává celý „organismus“ třebíčského opatství a zmíněny jsou zde (jakkoliv obecně) i vedlejší domy, závislé na třebíčském opatství.¹²³

Pod svrchovanost třebíčského opata spadala celkem tři proboštství, a sice expozitura Luhu (v Komárově), v Měříně a v Březové u Hradce nad Moravicí. Nejstarší z nich byla patrně expozitura v Luhu. Bohužel nelze vznik tohoto domu datovat přesněji. První zmínka o lokalitě pozdějšího proboštství v Luhu je obvykle hledána v tzv. zakládací listině třebíčského kláštera, kde se mluví o místě „in luco“ poblíž brněnského hradu sv. Benedikta.¹²⁴ O jakýchkoliv základech třebíčské expozitury tu však není ani zmínky.¹²⁵ Což je

nické listiny. Vlastivědný věstník moravský, 45, 1993, s. 131–136; FIŠER, R.: *Klášter uprostřed lesa*, s. 38–41; Týž: *K počátkům třebíčského kláštera*. (Poznámky k tzv. falzu zakládací listiny). In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (ed.): *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 85–95; Týž: *Třebíč*, s. 29, 34–36, 107. Srov. také ŽAMBERSKÝ, Antonín: *K zakládací listině třebíčského kláštera*. Naším krajem, sv. 7, (Třebíč) 1997, s. 28–36; MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Církevní instituce na Moravě*, s. 66–80; BLÁHOVÁ, Marie: *Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského*. In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (ed.): *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 97–111; WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 148–158.

¹²⁰ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 108.

¹²¹ Tamtéž, s. 109, 112.

¹²² CDM VI, č. 262, s. 197–199.

¹²³ Tamtéž: „dictum Monasterium, et alia loca et membra eiusdem monasterii immediate subiecta consistere ... tzn. preposituras, prioratus, ecclesias, capellas, grangias, obediencias, castra, casalia, villas, domos, possessiones ... et nonnulla alia bona mobilia et imobilia ad dictum monasterium, et ad alia prelibata eiusdem membra spectantia...”

¹²⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 259: „Sedlce, locum in luco prope castrum Brenense sancti Benedicti.”

¹²⁵ Srov. JAN, Libor: *Kdo byl cruciburgensis monetae magister? Několik poznámek k počátkům města Brna*. *Folia Numismatica*, 3, 1988, s. 27; SULITKOVÁ, Ludmila: *Brno v listinách do počátků institucionálního města*. In: *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, (Brno) 1993, s. 57–58; ŠVÁBENSKÝ,

důležité s ohledem na fakt, že písemnost vznikla po roce 1156, možná ale až na přelomu 12. a 13. století. Kořeny proboštství tedy literatura klade dosti vágně do 12. století; datum, o němž vládne největší konsensus, představuje rok 1195.¹²⁶ Naopak obecně byl odmítnut názor Jana Skutila, který existenci řeholního domu v Luhu položil již na konec 11. století.¹²⁷ Problém umocňuje fakt, že i Luh byl zatížen novodobými falzy Antonína Bočka.¹²⁸ Z toho důvodu představují první relevantní doklad o benediktinském klášteře v Luhu až dva dokumenty Přemysla Otakara I., datované lety 1210 a 1211, kdy král Přemysl schválil fundaci premonstrátské kanonie v Zábrdovicích a vzal ji pod svou ochranu.¹²⁹ Účastníkem této události byl podle svědecké vedle třebíčského opata také lužský probošt Havel.¹³⁰ K letům 1225 a 1226 je pak listinně doložen probošt Arnold, pozdější třebíčský opat.¹³¹ K roku 1235 zmiňuje klášter v Luhu kronikář Přibík Pulkava z Radenína, když mluví o zde uskutečněné schůzce českého krále Václava I. s rakouským vévodou Fridrichem.¹³² K roku 1289 je Luh zmíněn při prodeji pozemků v Heršpicích.¹³³ Naposledy Rudolf Fišer však uvažuje (ve stopách Mojmíra Švábenského) o starších kořenech lužského proboštství, než je sklonek 12. věku. Fišer se opřel o patrocinium lužského kostela sv. Jiljí a údaj hradišsko-opatovických

Mojmír: *Církevní poměry na Brněnsku před r. 1243* (dále jen *Církevní poměry na Brněnsku*). In: Brno v minulosti a dnes, sv. 11, (Brno) 1993, s. 90; Fišer, R.: *Třebíč*, s. 116.

¹²⁶ Srov. DŘÍMAL, Jaroslav a kol.: *Dějiny města Brna*. Svazek I. Brno 1969, s. 38; ZEMEK, Metoděj: *Patrocinia – důležitý pramen k poznání vývoje města*. In: Brno v minulosti a dnes, sv. 11, (Brno) 1993, s. 99. Stavbu románského kostela sv. Jiljí klade s velkou pravděpodobností do konce 12. století DVOŘÁK, Jaroslav: *Stavební kámen starší středověké architektury v Brně*. In: MICHNA, Pavel (ed.): *Z pravěku do středověku*. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno 1997, s. 166, 173. Např. ale ŠVÁBENSKÝ, M.: *Církevní poměry na Brněnsku*, s. 86, zastává ve svém textu dataci první poloviny 12. století.

¹²⁷ Viz SKUTIL, Jan: *Nejstarší patrocinia v Brně a na Moravě*. In: Brno v minulosti a dnes, sv. 11, (Brno) 1993, s. 102.

¹²⁸ Srov. CDM I, č. 156, s. 136; č. 362, s. 338; č. 372, s. 348–349. Irelevanci těchto údajů naposledy konstatuje FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 116. Tento fakt je třeba mít na paměti hlavně při práci s knihou KUBEŠE, Adolfa: *Dějepis města Třebíče*. Třebíč 1874.

¹²⁹ CDM II, č. 48, s. 54–57; č. 49, s. 57–59.

¹³⁰ CDM II, č. 48, s. 56: „Hauel, prepositus de Luh“; CDM II, č. 49, s. 59: „Gauel, prepositus de Luh.“

¹³¹ CDB II, č. 271, s. 261–266: „de capitulo autem nostro Trebecensi Arnoldus prepositus de Luha sancti Benedicti“; CDB II, č. 287, s. 286–287: „prepositus Arnoldus de Luh.“

¹³² *Kronika Pulkavova*, s. 136: „in claustru Luh ante Brunnam sito sancti Benedicti.“ Ke zdroji této informace BLÁHOVÁ, Marie: *Brno v historiografických pramenech doby přemyslovské*. In: Brno v minulosti a dnes, sv. 11, (Brno) 1993, s. 81.

¹³³ CDM XV, č. 18, s. 14: „Borssio praepositus sancti Benedicti in Luha; nostro monasterio sancti Benedicti in Luha.“

analů k roku 1133, které zmiňují vysvěcení blíže nelokalizované kaple sv. Jiljí.¹³⁴ Rudolf Fišer pak, vycházejíce ze stavebně-historického průzkumu, který klade lužský kostel do sklonku 12. století, předpokládá ale jeho starší základy, obě kaple ztotožňuje. Jeho předpoklad, že lze očekávat velkou obeznámenost hradištského analisty s poměry u jiných klášterů řádu zní sice logicky, jistotu argumentu však nenabízí, třeba se v literatuře obvykle předpokládá, že benediktini vypuzení z Hradiště odešli částečně právě do Třebíče, což by zpětně potvrzovalo jisté vzájemné kontakty a vazby.¹³⁵ Proto Rudolf Fišer usuzuje, že probošství v Luhu úzce souviselo s péčí trebičských mnichů o kapli sv. Benedikta na brněnském hradě.¹³⁶ Mojmír Švábenský zase jako podnět ke vzniku lužského probošství viděl (analogicky k břevnovské expozituře v Rajhradě) zájem o kolonizaci regionu jižně od Brna.¹³⁷

Stav pramenné základny k dějinám probošství v Luhu výmluvně odráží i dochovaná hospodářská agenda. O majetkových poměrech zdejšího kláštera se dochovalo jen minimum zpráv, které v podstatě neumožňují vynášení zásadních soudů o poměrech v Luhu či jeho postavení v rámci trebičského klášterství.¹³⁸ Základní zajištění lužského konventu nejspíše představovaly vesnice v okolí Brna, věnované trebičské fundaci zakladatelem knížetem Oldřichem a jeho synem Vratislavem. V úvahu přicházejí vesnice Sedlce, Rybníky, Cacovice, resp. Brestany, Maloměřice, Bznatice, Smilovice a Nebovidy. K dalším majetkům Luhu patřily Dolní Heršpice a Komárov. Na počátku 14. století je pak doložena držba čtyř zahrad u mlýna na Dornychu a dvou lánů polí, o čemž svědčí dokument z roku 1305. V samotném Komárově získali lužští benediktini roku 1318 od brněnského měšťana Jana Wiffona menší statek, a to jako kompenzaci za nárok na cestu vedoucí od kláštera k Brnu přes Janův mlýn.¹³⁹ S ohledem na stáří a strukturu prvotní majetkové donace¹⁴⁰ byly v podstatě každodenní životní realitou lužských benediktinů

¹³⁴ *Letopisy hradištsko-opatovické*. In: FRB II, s. 395: „Eodem anno dedicata est capella sancti Egidii.“

¹³⁵ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 116–117. Srov. CEJNOVÁ, Dagmar: *Raně středověký průzkum v Brně-Komárově*. Přehled výzkumů Archeologického ústavu Československé akademie věd 1975, s. 66–67; DVOŘÁK, J.: *Stavební kámen*, s. 166–168.

¹³⁶ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 117.

¹³⁷ ŠVÁBENSKÝ, M.: *Církevní poměry na Brněnsku*, s. 86.

¹³⁸ Srov. FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 120.

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 120. Srov. CDM V, č. CLXIX, s. 177–178; CDM VI, č. CDXXXVII, s. 333; CDM VII, č. 195, s. 806–807.

¹⁴⁰ CDM VI, č. 7, s. 370.

různé majetkové a hraniční spory.¹⁴¹ Přesto ještě na konci 14. století, kdy již klášterství jako celek zažívalo po hospodářské stránce časy, jež nevěstily nic dobrého, bylo komárovské obročí natolik zajímavé, že papež Bonifác IX. pojal záměr dosadit sem svého kardinála Bartoloměje, jenž byl příslušníkem benediktinské řeholní rodiny.¹⁴²

Ač je z výše psaného textu dostatečně zřejmé, že v případě lužského proboštství nelze vzhledem k torzovitosti pramenné základny s jistotou konstatovat více než existenci tohoto proboštství, ještě tristnější je situace u zbývajících expozitur, proboštství v Měříně a v Březové. Expozitura v Měříně je výrazně mladší než expozitura v Luhu. Už s ohledem na svou polohu byl tento dům újezi spjat s mateřským opatstvím v Třebíči. Možná i to je důvodem, proč zpráv o něm je dochováno jen minimum.¹⁴³ To však nebránilo Čenku Samešovi konstatovat, že v podobě měřínského proboštství dosáhl třebíčský klášter vrcholu svého postavení, ustavení měřínského proboštství bylo pro Sameše výrazem dokončení kolonizačního procesu regionu.¹⁴⁴ Třebíčské pamětní záznamy datují zisk Měřína do doby po smrti knížete Vratislava, tj. za rok 1146, zároveň je tu Měřín označován jako pustina, kde však přece jen nějací lidé žijí.¹⁴⁵ Rudolf Fišer označil existenci měřínského proboštství před rokem 1225 za nepravděpodobnou, a to s odkazem na fakt, že listina opata Lukáše z roku 1225 uvádí jen probošta z Luhu.¹⁴⁶ Přitom s ohledem na menší vzdálenost od opatství by byla přítomnost měřínského probošta logičtější. Měřínské proboštství se objevuje v jedné údajné listině krále Václava II. roku 1298.¹⁴⁷ I zde je však problém. Informace se nezakládá na originální písemnosti, ale vychází z opisu, resp. z diplomatáře žďárského opata Otto Steinbacha, jehož zdrojem byla zase poznámka v modlitební knížce rajhradského

¹⁴¹ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 120; PETR, Stanislav: *Spor mezi kolegiátní kapitulou sv. Petra a Pavla v Brně a klášterem v Komárově. Zapomenutá epizoda z dějin benediktinského proboštství v Komárově v pozdním středověku*. In: NOVÁK, František (ed.): *Campana codex civitas. Miroslao Flodro octogenario*. Brno 2009, s. 218–244.

¹⁴² *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále MVB) V, č. 547, s. 309–310.

¹⁴³ Zároveň je třeba i z dějin Měřína odstranit podvrhy Antonína Bočka, čili do roku 1197 se hlásící konfirmaci majetků třebíčského kláštera, připsanou brněnskému knížeti Spytihněvovi. Srov. CDM I, č. CCCLXXII, s. 348–349.

¹⁴⁴ SAMEŠ, Čeněk: *Stručné dějiny města Třebíče*. Třebíč 1972–1979, s. 16. Srov. Týž: *Příspěvek k dějinám třebíčského klášterství*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých, 44, 1936, s. 177–182.

¹⁴⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 260.

¹⁴⁶ CDM II, č. 163, s. 166.

¹⁴⁷ CDM V, č. XCIV, s. 97; srov. RBM II, č. 1801, s. 774.

probošta Josefa Bonaventury Pitera.¹⁴⁸ Už v tomto světle se tedy informace v moravském kodexu jeví prakticky bezcennou. Dalším známým písemným dokladem o měřínském proboštví je až listina markraběte Prokopa z roku 1402.¹⁴⁹ Přičemž o majetkových poměrech Měřína netušíme nic až do roku 1556, podle pramenů 16. století patřilo k Měřínu zázemí cca 14 vesnic.¹⁵⁰ Rudolf Fišer sám argumentuje pro vznik proboštví do rozmezí let 1225–1250, opírá se ovšem toliko o patrocinium sv. Jana Křtitele a stavebněhistorický průzkum. I tato rámcová datace je tedy toliko hypotézou.¹⁵¹

Musíme tak konstatovat, že o dějinách měřínského proboštví nevíme v podstatě nic. A bohužel, lepší není situace ani v případě třetího třebíčského proboštví v Březové. O Březové měli povědomí ještě rajhradští benediktini, kteří v 18. století skládali dohromady rukopis moravského Monasticonu, který se dnes nachází ve fondu rajhradského kláštera v Moravském zemském archivu v Brně.¹⁵² Už Josef Edmund Horky ale neměl ve dvacátých letech 19. století o Březové ani tušení a i po objevu ověřených opisů čtyřech březovských listin bylo březovské proboštví kladeno např. do Březové u Svitav.¹⁵³ Pozornost tak proboštví v Březové věnoval až Josef Svátek.¹⁵⁴ Březová byla součástí tzv. Semislavova újezdu (odkazujícího nejspíše na olomouckého komorníka Semislava z Morkovic),¹⁵⁵ který se přes sňatek dostal do držení Vojtěcha z Medlova. Jeho prostřednictvím se majetek dostal do držení řeholnic v Doubravníku. Výsledkem byl dlouhý majetkový spor, který rozhodl až král Václav I. Od doubravnického konventu¹⁵⁶ se zboží dostalo třebíčskému

¹⁴⁸ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 122–123.

¹⁴⁹ CDM XIII, č. 157, s. 164–165.

¹⁵⁰ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 124.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 123–124.

¹⁵² MZA Brno, fond E6 – Benediktini Rajhrad, Gerard Lebre, *Chronicon Rayhradense seu annales monasterii Rayhradensis Ordinis S. Benedicti Marchionatus Moraviae, Pars I*, sign. Fb 14, kart. 293; Gerard Lefebvre, *Moravia monastica seu historia diplomatico-chronologica omnium monasteriorum quae olim exstiterunt vel etiam nunc existerunt in inclito Marchionatu Moraviae, Tomus I*, sign. Ga 38, kart. 303; Bonaventura Piter, *Monasticon Moraviense diplomatico-historico-chronologicum plurimas et praecipuas monasteriorum a saeculo XI, usq. ad saeculum XIV...*, sign. Ga 24, kart. 300; Bonaventura Piter, *Fas. complexens dissertationem de monasterio Brzewnoviensi O. S. Benedicti, omnium primo in Bohemia et de propagatione Ord. S. Benedicti in Bohemia et deinde in Moravia...*, sign. Gc 21, kart. 318.

¹⁵³ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 128. Ostatně ještě BUBEN, M. M.: *c. d.*, s. 82–87.

¹⁵⁴ SVÁTEK, Josef: *Benediktinské proboštví v Březové a jeho velkostatek*. Vítkovsko, sv. 4, (Ostrava) 1958, s. 1–5.

¹⁵⁵ JAN, Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 80.

¹⁵⁶ Charakter doubravnické fundace, založené mezi lety 1228–1231 Štěpánem z Medlova, byl podlouho nejasný, zdejší osazenstvo bylo považováno za klarisky, augustiniány i premon-

opatství, konstatoval nakonec Svátek bez uvedení bližších detailů.¹⁵⁷ Otázka, co vedlo třebíčské mnichy, aby se zajímali o vzdálené majetky u Hradce nad Moravicí, tak zaujala až Rudolfa Fišera. Ten upozornil na listinu markraběte Přemysla z roku 1238, kde jsou vytyčeny hranice tzv. Semislavova újezdu, z níž ovšem vyplývá, že oblast Březové součástí tohoto újezdu nebyla.¹⁵⁸ Tím pak odpadá nutnost řešit otázku, proč byl Semislavův újezd nepotřebný pro doubravnické kanovníčky, ale měli o něj zájem třebíčští benediktini.¹⁵⁹ Rudolf Fišer naopak hledá podmínky pro získání Březové v době vlády Konráda II. Oty, který se mohl před rokem 1191 stát dárce lokality. Kdy však benediktini vybudovali v Březové proboštství, na to ani Rudolf Fišer neodpovídá, neboť se není o co opřít. Na základě patrocina a obecnějšího vývoje klášterní domény uvažuje o době šedesátých let 13. století coby mezníku.¹⁶⁰ Leč je třeba říci, že stejně jako v případě Měřína nemá tato úvaha váhu argumentu. Až roku 1289 je tedy díky pozdnímu popisu znám probošt Vlk, další zmínka o březovském proboštsví pochází z roku 1312.¹⁶¹

Proboštství v Luhu přečkalo bouře husitských válek a počínaje čtyřicátými lety 15. století se tamní probošti opět objevují v písemných pramenech. Zdá se však, že proboštství muselo řešit obtíže hospodářského rázu a patrně po roce 1527 zaniklo. Významné však je, že tehdy už neexistovalo ani mateřské opatství v Třebíči.¹⁶² Proboštství v Měříně patrně ovládli ve dvacátých a třicátých letech 15. století příznivci kalicha. Rudolf Fišer usoudil, že konvent v Měříně ale husitské bouře přežil a snažil se dosáhnout obnovy svého majetkového zázemí, rozchváceného během válečných let. Nepřekvapí však,

strátky. Dnes se většinou soudí, že v nejstarší fázi šlo nejspíše o volněji uspořádanou komunitu zasvěcených žen a až někdy mezi lety 1235–1258 došlo pod vlivem Vojtěcha z Medlova, kanovníka olomoucké kapituly, ke konstituování společenství kanovnic, přidržujících se řehole sv. Augustina. Srov. KLICMAN, Ladislav: *Počátky kláštera Doubravnického na Moravě*. Český časopis historický, 4, 1898, s. 89–108; ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Listina v českém státě doby Václava I*. Praha 1963, s. 12; SEDLÁČEK, Pavel: *Páni z Medlova*. Jižní Morava, sv. 28, (Brno) 1992, s. 37–55; JAN, Libor: *Premonstrátky nebo augustiniánky? (Opět k počátkům kláštera v Doubravnicích)*. Časopis Matice moravské, 113, 1994, s. 15–24; SEDLÁČEK, Pavel: *Lze ženský klášter v Doubravnicích jednou provždy považovat za augustiniánský?* Časopis Matice moravské, 114, 1995, s. 159–161; JAN, Libor: *Ano, lze!* Časopis Matice moravské, 114, 1995, s. 162–163; CHAROUZ, Jindřich Zdeněk: *Doubravnické otázky*. Časopis Matice moravské, 114, 1995, s. 365–373; TEPLÝ, Jaroslav: *Pernštejnové ve 13. a 14. století*. Pardubice 1996, s. 8–18.

¹⁵⁷ CDM III, č. XLVII, s. 35–36. Srov. SVÁTEK, J.: *Benediktinské proboštství v Březové*, s. 1–2.

¹⁵⁸ CDM II, č. CCLXXX, s. 333–334: „que Brezaw nominatur.“

¹⁵⁹ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 130.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 131.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 132.

¹⁶² Tamtéž, s. 119–120.

že doba druhé poloviny 15. století byla pro řeholníky velmi svízelná v důsledku známého institutu panských oprav. K definitivnímu zániku zdejší řeholní komunity došlo patrně až po roce 1491.¹⁶³ Nejhorší bylo zřejmě husitskými válkami postiženo třebečské proboštství v Březové, které zaniklo, jak se předpokládá, v roce 1427 v důsledku ničivého útoku oderských husitů. Statky proboštství pak opanoval dílem vévoda Přemek Opavský, dílem Jan z Kravař.¹⁶⁴

4. Postoloprty a Zábřeh na Moravě

V průběhu první poloviny 12. století bylo založeno benediktinské opatství, které vstoupilo do dějin pod názvem *Porta Apostolorum*.¹⁶⁵ Bohužel, poté klášter z pramenů mizí a objevuje se až počátkem 13. století, a to ještě ne jako aktivní činitel.¹⁶⁶ Až z roku 1239 pochází doklad o majetkové transakci, týkající se Postoloprty. Král Václav I. tehdy mimo jiné potvrdil opatu Reinherovi a konventu kláštera kladrubského držbu statků.¹⁶⁷ Z roku 1325 pochází další doklad o majetkové transakci, bohužel se opět jedná o prodej postoloprtských statků německým rytířům v Chomutově, o nichž nevíme, jak a kdy je opatství získalo.¹⁶⁸ Z dochovaných pramenů lze soudit, že majetky opatství se koncentrovaly v regionu severozápadních Čech. V Klášterci nad Ohří mělo mezi lety 1140–1277 sídlit podle názorů, objevujících se v literatuře, postoloprtské proboštství.¹⁶⁹ Je však příznačné pro stav pramenů základny k dějinám postoloprtského opatství, že tyto údaje nelze potvrdit.¹⁷⁰ Roku 1292 král Václav II. na žádost postoloprtského konventu vyjmul

¹⁶³ Tamtéž, s. 127–128.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 132–133.

¹⁶⁵ První písemná zmínka o klášteře benediktinů v Postoloprtech pochází z roku 1157, kdy letopis Mnicha sázavského podává zprávu o úmrtí tamního opata Fridricha. Viz *Mnich sázavský*. In: FRB II, s. 264; srov. *Necrologium Podlažicence*. In: DUDÍK, Beda: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*. Brünn 1852, s. 405. Nepřímou je opatství doloženo také v Kosmově kronice, kde se objevuje při líčení událostí kladených kronikářem do roku 1120. Viz *Cosmas Pragensis Chronica Boemorum*, s. 29.

¹⁶⁶ V roce 1219 figuruje opat Cassianus jako svědek na listině krále Přemysla Otakara I. (CDB II, č. 172, s. 161), v roce 1237 jsou pak Postoloprty zmíněny díky pobytu krále Václava I., jenž zde vydal listinu pro tepelské premonstráty (CDB III/1, č. 158, s. 192–193).

¹⁶⁷ CDB III/2, č. 219, s. 294. Srov. CDB IV/1, č. 204, s. 366–368.

¹⁶⁸ RBM III, č. 1048, s. 404.

¹⁶⁹ BAHLCKE, Joachim – EBERHARD, Winfried – POLÍVKA, Miloslav (ed.): *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2001, s. 233.

¹⁷⁰ Informace o tom, že Postoloprty ztratily Klášterec po roce 1276, je odvozována z Neplachovy kroniky (*Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika česká a římská*. In: FRB III, s. 476),

klášterní ves Boč z pravomoci loketských úředníků.¹⁷¹ V roce 1357 pak opat a konvent kláštera v Postoloprtech směnili s králem Karlem IV. vsi Smilov, Vykmánov, Stráž u Klášterce nad Ohří, Hrachovou, Osvinov a proboštsví v Boči i s celou vsí (*prepositura in Bocz*). Opatství naopak získalo patronátní kostel v Libišanech a několik mlýnů, např. na předměstí Žatce.¹⁷² Se Žatcem bývá v literatuře spojováno další postoloprtské proboštsví.¹⁷³ Údaje o vývoji postoloprtského klášterství jsou zjevně více než torzovitě, což lze nejspíše přičíst zániku opatství v době husitských válek.¹⁷⁴ Je proto třeba vzít za vděk prameny mladšími, a sice zástavami 15. století. Tak se dozvídáme, že k někdejšímu benediktinskému panství patřily vsi Solopisky a Markvarec,¹⁷⁵ Mnichov Lipen,¹⁷⁶ Březno a Lenešice,¹⁷⁷ Skupice a Břvany Benešovi z Kolovrat¹⁷⁸ a Podbořany.¹⁷⁹ O poznání lépe jsme díky konfirmačním knihám pražského arcibiskupství informováni o patronátních kostelech postoloprtského opatství. Z postoloprtského kláštera byli ve 14. století dosazováni kněží ke kostelům v Zábři, ¹⁸⁰ ve Vroutku, ¹⁸¹ v Lipně, ¹⁸² ke kostelu sv. Štěpána ve zdi na Větším Městě pražském, ¹⁸³ v Podbořanech, ¹⁸⁴ v Libočanech, ¹⁸⁵ ve Skupi-

leč nejedná se o údaj nesporný. Srov. NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny*. Díl I.4. *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*. Praha 1937, s. 414–415; ŽEMLIČKA, Josef: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*. Praha 2011, s. 382.

¹⁷¹ RBM II, č. 1573, s. 676.

¹⁷² RBM VI/2, č. 668, s. 379–380.

¹⁷³ ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *České dějiny*. Díl I.5. *Středověká kolonisace v zemích českých*. Praha 1938, s. 614, 628. Naopak nic o držbě kostela postoloprtskými mnichy neví SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický Království českého* (dále jen *Místopisný slovník historický*). Praha 1905, s. 1027. Jakoukoliv souvislost Žatce s postoloprtskými benediktiny či přímo existenci proboštsví nenevidují ani rejstříky papežských desátek, viz *Registra decimarum palium*. Praha 1873, passim.

¹⁷⁴ *Vavřince z Březové Kronika husitská*. In: FRB V, s. 372.

¹⁷⁵ *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1489*. Praha 1914, č. 1618, s. 220.

¹⁷⁶ Tamtéž, č. 1585, s. 215.

¹⁷⁷ Tamtéž, č. 1341, s. 185.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. č. 1340, s. 185.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 1376, s. 189. Srov. č. 1002, s. 142.

¹⁸⁰ *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim* (dále LC) I/1, s. 41.

¹⁸¹ LC I/1, s. 45.

¹⁸² LC I/1, s. 63.

¹⁸³ LC I/1, s. 93, 160, 177; LC II, s. 26, 39.

¹⁸⁴ LC I/1, s. 187.

¹⁸⁵ LC I/2, s. 74, LC II, s. 20.

cích¹⁸⁶ a především ve Slavětíně, který bývá také počítán mezi postoloprtská proboštví.¹⁸⁷ V roce 1318 se objevuje zmínka o uzavření konfraternity mezi postoloprtským a vilémovským konventem,¹⁸⁸ úzké vztahy pojily postoloprtské mnichy také s klášteřem benediktinek v Teplicích, kam konvent dosazoval probošta.¹⁸⁹

S ohledem na naznačené teritoriální pole působnosti postoloprtských benediktinů je zajímavé, že jedno z proboštví tohoto kláštera můžeme spojit s Moravou. V oblasti mezi Zábřehem a Šumperkem se nacházel řeholní ústav, označovaný někdy v pramenech jako „*claustrillum*“, tj. počestně klášterík nebo též přeneseně Klášterec, který pojily úzké vztahy právě s Postoloprty.¹⁹⁰ Bohužel, i zde narážíme na nedostatek pramenů, který je pro dějiny postoloprtského opatství charakterističtější než pro ostatní české a moravské kláštery. Otázkou je už doba založení Klášterce u Zábřeha. První stopu po Klášterci našel Viktor Pinkava v papežské listině z roku 1351, vymezující rozsah nově ustanoveného litomyšlského biskupství.¹⁹¹ Zde je ve výčtu far šumperského a úsovského děkanátu uvedena lokalita, označená jako „*cenobium fratrum ordinis sancti Benedicti, quod vulgariter dicitur claustrillum*“.¹⁹² S odkazem na údaj v olomouckých zemských deskách k roku 1447 o držbě opravy kláštera Petrem z Konice,¹⁹³ přiřkl Pinkava fundátorství Petrovu předkovi Janovi z Konice. K fundaci samé mělo dle Pinkavova soudu dojít před rokem 1340.¹⁹⁴

Nejstarší známá zpráva o existenci benediktinského domu u Zábřeha na Moravě, známého jako Klášterec, jinak jako Brána života,¹⁹⁵ pochází přitom už z roku 1349, jak dokládají zemské desky olomoucké, zachycují

¹⁸⁶ LC III-IV, s. 205.

¹⁸⁷ LC II, s. 12. Srov. SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický*, s. 810; ŠIMÁK, J. V.: c. d., s. 628. Zatímco Sedláček označuje Slavětín za kostel, v němž postoloprtská benediktini vykonávali duchovní správu, leč jinak akcentuje vliv jiných držitelů, převážně šlecht, Šimák označuje bez další argumentace Slavětín za postoloprtské proboštví.

¹⁸⁸ RBM III, č. 462, s. 191.

¹⁸⁹ RBM IV, č. 1487, s. 600–601.

¹⁹⁰ Jakkoliv ještě Gregor Wolny neměl jistotu, zda byl Klášterec proboštvím Postoloprty, v četných pramenech mladšího středověku je tato vazba zachycena. Viz WOLNY, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren*. Band V. Brünn 1839, s. 374–375.

¹⁹¹ PINKAVA, Viktor: *Zaniklý benediktinský Klášterec u Zábřeha*. Mojmírova říše, sv. 2, (Náklo u Olomouce) 1938–1939, s. 63.

¹⁹² CDM VIII, č. 80, s. 51.

¹⁹³ *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren*. Olmützer Cuda (dále jen ZDO) I, č. 594, s. 398.

¹⁹⁴ Srov. WOLNY, G.: *Die Markgrafschaft Mähren* V, s. 374.

¹⁹⁵ *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.* (dále jen LE) VII, č. 133, s. 339; ZDO I, č. 79, s. 4; *Libri citationum et sententiarum seu* (dále LCit) I, č. 120, s. 130.

transakci mezi potomky Milíče IV. z Náměště, zmíněným Janem z Konice a kláštereckým konventem.¹⁹⁶ Jak však správně upozornil Václav Medek, nelze s jistotou tvrdit, kdo a kdy klášter založil. Pramen totiž informuje toliko o zlistinění prodeje vesnice Polomí a platu 60 hřiven stříbra ve vsi Veselí, a to instituci nepochybně již fungující.¹⁹⁷ Václav Medek konstatoval, že zboží tehdy již Janovi nepatřilo, jeho předek Adam z Choliny Zábřeh směnil ještě za vlády krále Václava II. za statek Konice (podle Václava Medka se tak stalo před rokem 1289),¹⁹⁸ jak o tom svědčí listina krále Václava III., který k otcovu pořízení přidal ještě ves Bělovice s příslušenstvím, z konce roku 1305.¹⁹⁹ Václav Medek tak nabídl nové vysvětlení, jak k založení klášterecké fundace došlo. Správně jej totiž zaujala vzdálenost, která dělila mateřské opatství v Postoloprtech s jeho moravskou expoziturou.²⁰⁰ Usoudil proto, že se Zábřeh stal pro postoloprtský konvent náhradou za Klášterec nad Ohří, který roku 1277 připadl královské komoře, a tak tedy vzniklo ono „cenobium fratrum ordinis sancti Benedicti...“, jak stojí v listině papeže Klimenta VI. z roku 1351.²⁰¹ K fundačnímu aktu podle Medkova mínění došlo mezi lety 1277–1289, kdy drželi zábřežské majetky páni z Choliny, později z Konice.²⁰² Tento rod v roce 1349 zvětšil majetky kláštera a patřila jim ochrana kláštera, přes faktické majetkové změny po roce 1420, jak dosvědčuje již zmíněný zápis v olomouckých zemských deskách k roku 1447.²⁰³

Václav Medek však nezohlednil dostatečně vývoj postoloprtského klášterství. Aniž by se mohl opřít o jasnou pramennou zmínku, proti jeho hypotéze o přenesení proboštství z Klášterce nad Ohří do Klášterce u Zábřeha lze minimálně stejně tak dobře postavit i hypotézu o přenesení sídla proboštství do mateřského opatství bližší Boče. Nelze vyloučit, že zisk moravských statků se mohl stát jakousi pomyslnou náplastí na ztrátu Klášterce nad Ohří, zda tu ovšem ihned vzniklo proboštství, ale nelze doložit. Realističtější se spíše jeví předpoklad delšího vývoje, jak by naznačovaly paralely s dalšími

¹⁹⁶ ZDO I, č. 79, s. 4. Srov. PAPAŽÍK, DAVID: *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci* (dále jen *Švábenicové*). Praha 2009, s. 132–136.

¹⁹⁷ MEDEK, Václav: *Z minulosti Klášterce u Zábřeha*. Severní Morava, sv. 7, (Šumperk) 1961, s. 42.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Srov. CDM V, č. 184, s. 196; RBM I, č. 2066, s. 891. K transakci srov. MARÁZ, Karel: *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*. České Budějovice 2007, s. 53.

²⁰⁰ MEDEK, V.: *Z minulosti Klášterce u Zábřeha*, s. 42.

²⁰¹ CDM VIII, č. 80, s. 51.

²⁰² MEDEK, V.: *Z minulosti Klášterce u Zábřeha*, s. 42. Tento údaj neprotiřečí poznatkům Davida Papažíka, že k roku 1301 již držel Polomí rod Švábeniců, konkrétně se po této vsi píše olomoucký sudí Katold z Polomí. Viz PAPAŽÍK, D.: *Švábenicové*, s. 126–127.

²⁰³ ZDO I, č. 594, s. 398.

podobnými příklady. Jistou, byť nepřímou indicií, může být skutečnost, že se při klášteře nacházela fara, zmiňovaná v papežské listině z roku 1351.²⁰⁴ Analogicky s jinými případy českých benediktinských klášterů tak mohlo konstituování kláštereckého probošství předcházet právě uchycení se postoloprtských bratří jako vykonavatelů duchovní správy u farního kostela.²⁰⁵ Tento stav ilustruje zápis v erekcčních knihách pražského arcibiskupství k roku 1407, kdy je mezi členy postoloprtského konventu (*conventus monasterii s. Marie in Porta Apostolorum, ordinis s. Benedicti, Pragensis diocesis*) uveden vedle sebe klášterecký probošt Oldřich a zábřežský farář Jakub (*Vlricus Celle Ianue Vite prepositus, Iacobus in Alta Civitate plebanus*).²⁰⁶

Pokud lze vůbec něco vyvozovat z tristního minima písemných pramenů, také zábřežský klášter se potýkal s hospodářskými problémy, resp. řešil úchvaty a sousedské spory. Už majetky, které klášteru prodal v roce 1349 Jan z Konice, se benediktinům nepodařilo udržet natrvalo. Vykoupil je patrně Milíčův syn Milota z Náměště, jak lze soudit z faktu, že ves Polomí roku 1365 prodal Ješkovi z Měrotína.²⁰⁷ Ve stejném roce získal klášterecký konvent od paní Machny z Bíliny, vdovy po Jaroslavovi ze Šternberka, pro případ její smrti sumu 200 kop grošů z jejího věna ve výši 600 kop grošů, vázaných na Dubicku, Bohuslavicích, Třeštině a Svěbohově.²⁰⁸ Ani tyto příjmy však klášter neudržel, jak lze soudit z faktu, že v roce 1405 poháněl klášterecký probošt Oldřich (*Oldrzych, probnosst z Klastercze prepositus celle janue vite s. Marie*) druhého manžela paní Machny Tasa z Boskovic a jeho syna Jana z Hrádku za zadržování Svěbohova.²⁰⁹ Tato zpráva představuje první písemnou zmínku o benediktinském probošství v Klášterci (v roce 1349 se o klášteře hovoří zcela obecně jako o *monasteriu*, v roce 1351 je titulován jako *coenobium*), přičemž je zřejmé, že probošt tu není obecný titul klášterního hodnostáře, jak jej vypočítává Benediktova řehole, ale že jde o probošta, který zastává post představeného celé komunity. Co se dalšího vývoje týče, víme, že své při probošt Oldřich neuspěl, jelikož počátkem roku 1406 postoupil markrabě Jošt oněch 200 kop Petrovi Plumlovskému z Kravař s odkazem

²⁰⁴ CDM VIII, č. 80, s. 49.

²⁰⁵ Zisk farního kostela prokazatelně předcházelo konstituování probošství např. v případě břevnovského Broumova či vilémovských Uherčic, viz příslušné pasáže tohoto článku.

²⁰⁶ LE VII, č. 133, s. 339.

²⁰⁷ ZDO I, č. 816, s. 40. Srov. PAPAŽÍK, D.: *Švábenicové*, 137.

²⁰⁸ ZDO I, č. 941, s. 46. Srov. POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům*. Praha 2012, s. 105.

²⁰⁹ LCit I, č. 120, s. 130.

na to, že plat na markraběte spadl jako odúmrtí.²¹⁰ Probošt Oldřich (kněz Oldřich, probošt z Klášterce na Moravě) se pokusil získat sporné statky znovu roku 1412, když poháněl Mikše Šestáka.²¹¹

Další osudy Klášterce jsou zahaleny tajemstvím. Ačkoliv zápis v olomouckých zemských knihách přiznává k roku 1447 držbu ochrany nad Kláštercem Petrovi z Konice, nelze z toho vyvozovat nic ohledně řeholní komunity. Zápis totiž hovoří suše o statcích kláštera.²¹² Viktor Pinkava položil zánik Klášterce coby řeholního ústavu už na práh husitské revoluce, kdy podle jeho soudu Klášterec někdy po roce 1420 zabral známý moravský příznivec kaliča Jan Tunkl z Brníčka.²¹³ Naopak podle Wolného bylo proboštsství zničeno v roce 1423 Janem Žižkou na jeho cestě od Prostějova k Mohelnici a ani po ukončení válek nebylo obnoveno.²¹⁴ Ani Wolného, ani Pinkavovu informaci nelze z pramenů potvrdit. Václav Medek konstatoval, že klášter utrpěl za husitských válek, domníval se ale, že nezanihl.²¹⁵ Opřel se tu o údaj z olomouckých zemských desk z roku 1490, kdy bratři Jan, Jiřík, Albrecht, Jindřich a Kryštof Tunklové z Brníčka nechali do desk vložit své majetky, a mezi nimi i „ves Klášterec s dvorem, klášter v tej vsi na Moravě“, a to včetně hamru u Klášterce a dříve sporného Svěbohova.²¹⁶ Z pramenů pak klášter mizí podle Medka až později.²¹⁷ A to tak dokonale, že se dodnes téměř nedochovaly ani hmotné doklady jeho existence.²¹⁸ Ani tento zápis nelze přeceňovat. Zmínka může odkazovat toliko na klášterní komplex, který byl předmětem transakce, ovšem mohlo již dobře jít o objekt opuštěný.

5. Vilémov a Uherčice

Benediktinský klášter ve Vilémově u Čáslavi vznikl někdy před rokem 1160, kdy je tamní první známý představený doložen jako svědek v listině

²¹⁰ CDM XV, č. 443, s. 386. Srov. BALETKA, Tomáš: *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*. Praha 2003, s. 92–93, 109–110, 151.

²¹¹ LCit II, č. 73, s. 449.

²¹² ZDO I, č. 594, s. 398.

²¹³ PINKAVA, V.: *Zaniklý benediktinský Klášterec u Zábřeha*, s. 64.

²¹⁴ WOLNY, G.: *Die Markgrafschaft Mähren V*, s. 375, pozn. 103.

²¹⁵ MEDEK, V.: *Z minulosti Klášterce u Zábřeha*, s. 43.

²¹⁶ Moravské zemské desky. Olomoucká cúda (dále jen ZDO) II, č. 84, s. 55.

²¹⁷ MEDEK, V.: *Z minulosti Klášterce u Zábřeha*, s. 43.

²¹⁸ PINKAVA, V.: *Zaniklý benediktinský Klášterec u Zábřeha*, s. 64. Srov. FOLTÝN, D. a kol.: *Encyklopedie*, s. 532–33.

krále Vladislava I. pro premonstrátskou kanonii Hradiště u Olomouce.²¹⁹ Po epizodickém výskytu v roce 1160 se vilémovský benediktinský klášter znovu objevuje v písemných pramenech počátkem 13. století, prostřednictvím listiny, kterou kníže Děpolt III. doložil svůj dar podílu na výnosu celnice v Habrech ve prospěch opatství.²²⁰ Prvotní majetkové nadání se nejspíše rozkládalo v nejbližším okolí kláštera. Na východě pak klášter disponoval Bojanovským újezdem s četnými, ale nevelkými osadami. Další majetky drželo opatství na jihu v okolí Habrů směrem k pozdějšímu Německému Brodu, kde před polovinou 13. století vzniklo několik lokálních hornických center.²²¹ Před rokem 1256 se vilémovský konvent ocitl ve sporu s havlíčkobrodským farářem a příslušníkem řádu německých rytířů Benediktem o patronát nad kostely ve dvou z těchto vsí, jmenovitě Langendorfu a Mittelbergu. Mittelberg a Langendorf držel Vilémov ještě roku 1265²²² a lze soudit, že je neztratil před rokem 1307, kdy došlo k výměně rozsáhlých majetků mezi klášterem a Rajmundem z Lichtenburka.²²³ Díky této směně se také dozvídáme, že vilémovskému klášteru patřilo v okolí Brodu kromě již zmiňovaného Mittelbergu a Langendorfu ještě zaniklé hornické středisko Hohendorf a vsi Okrouhlička a Kochánov. Celá pře dopadla nakonec pro vilémovské benediktiny nepříznivě.²²⁴

Z mandátu krále Přemysla Otakara II., vydaného ve prospěch kláštera, můžeme mimo jiné vyčíst, že opatství vlastnilo několik městeček, resp. tržních osad. Nepochybně sem náležel samotný Vilémov, uvažovat lze o Světlé nad Sázavou, kde klášter nejpozději roku 1318 držel patronát ke kostelu sv. Václava.²²⁵ Naopak Habry vilémovský konvent s jistotou nezískal před rokem 1223 a pravděpodobně je spíše jejich zisk až v polovině 14. století.²²⁶ Jako

²¹⁹ Srov. ŠRÁMEK, Josef: *Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově (Příspěvek k fundační činnosti rané české šlechty ve 12. století)*. Havlíčkobrodsko, sv. 26, (Havlíčkův Brod) 2012, s. 7–73.

²²⁰ CDB II, č. 112, s. 107.

²²¹ SOMER, Tomáš – ŠRÁMEK, Josef: *Benediktinské opatství ve Vilémově. Dějiny zapomenutého kláštera na česko-moravském pomezí* (dále jen *Benediktinské opatství ve Vilémově*). České Budějovice 2015, s. 296–307; SOMER, Tomáš: *Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku* (dále jen *Smil z Lichtenburka*). České Budějovice 2012, s. 129–173.

²²² CDB V/2, č. 455, s. 671–672.

²²³ RBM II, č. 2152, s. 929.

²²⁴ CDB V/1, č. 90, s. 164–165; č. 288, s. 428–430; č. 318, s. 467–477; č. 455, s. 671–672. Ke kauze naposledy SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka*, s. 167–173.

²²⁵ RBM III, č. 456, s. 188.

²²⁶ SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 80, 297.

majetek kláštera jsou výslovně doloženy až v listině Karla IV. z roku 1352.²²⁷ Dochované prameny svědčí o tom, že gros majetková držba kláštera se rozkládala v oblasti historického Čáslavska.

Vilémovský klášter také držel patronátní práva k několika kostelům. Rekonstruovat lze tuto síť až od poloviny 14. století, i když některé kostely s vysokou pravděpodobností klášter držel od doby starší.²²⁸ Vilémovský klášter vystupoval jako patron ve vztahu k několika kostelům v pražské arcidiecézi, a to v Bučicích,²²⁹ Heřmani, Heřmanicích,²³⁰ Kněži u Habrů, Libici nad Doubravou, Lučici, Markovicích,²³¹ Polomi, Skuhrově, Smrdově (Sázavce),²³² dnes zaniklé Stusyni, Světlé nad Sázavou²³³ a Vilémově. Do hraniční litomyšlské diecéze patřil farní kostel v Bojanově. Zajímavé ale je, že držel patronát i u kostelů v olomoucké diecézi, a sice v Uherčicích, Valči a Litobratřicích na Znojemsku. Podle výzkumů Zdeňka Boháče patronátní práva výrazně korelují s pozemkovou držbou²³⁴ a tomuto závěru v zásadě odpovídá i rozmístění patronátních kostelů vilémovského kláštera.²³⁵ Vilémovskému klášteru se podařilo inkorporovat polovinu všech patronátních kostelů, což bylo nepochybně významným aktem s nemalým přínosem pro klášter. Roku 1382 byl klášteru inkorporován farní kostel ve Vilémově a v moravské Valči, obojí bylo potvrzeno ještě roku 1386,²³⁶ 1391 a 1392.²³⁷ V roce 1395 dosáhl konvent inkorporace moravských kostelů v Uherčicích, Valči (de facto znovupotvrze-

²²⁷ *Monumenta historica Boemiae* (dále MHB) VI, č. 30, s. 409.

²²⁸ Patronátním kostelům vilémovského kláštera se důkladně věnoval SOMER, Tomáš: *Patronátní kostely vilémovského kláštera ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století* (dále jen *Patronátní kostely vilémovského kláštera*). Havlíčkovobrodsko, sv. 27, (Havlíčkův Brod) 2013, s. 7–53.

²²⁹ O Bučicích víme, že byly vysazeny z rozhodnutí vilémovského konventu v roce 1279 a tedy že jejich majitelem byl vilémovský klášter, o patronátu ale výslovné zmínky nejsou, i když lze jeho držbu mnichy s ohledem na okolnosti téměř s jistotou předpokládat. Viz CDB VI/1, č. 29, s. 71–72.

²³⁰ CDB VI/1, č. 149, s. 197–198.

²³¹ CDB VI. 1, č. 241, s. 295–296.

²³² RBM II, č. 2152, s. 929.

²³³ RBM III, č. 456, s. 187–188.

²³⁴ BOHÁČ, Zdeněk: *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce. (Pokus o rekonstrukci podle patronátních práv)*. Folia historica Bohemica, sv. 7, (Praha) 1984, s. 7–42; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*. Folia historica Bohemica, sv. 7, (Praha) 1984, s. 48–49.

²³⁵ SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 177–204; SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka*, s. 121–126.

²³⁶ MVB V, č. 71, 72, s. 59; LE II, č. 393, s. 236.

²³⁷ LE IV, č. 508, s. 363–364; LC V, s. 108.

ni) a Litobratřích a českého kostela v Libici nad Doubravou.²³⁸ Roku 1401 pak byly ke klášteru inkorporovány kostely ve Světlé nad Sázavou, Heřmani a Bojanově.²³⁹ Vedle důvodů ekonomických byla důvodem k inkorporaci moravských far nepochybně velká vzdálenost od mateřského kláštera a tedy i obtížná kontrola tamní situace.²⁴⁰

Tyto kostely jsou pak zajímavé z jednoho důvodu. Kolem kostela v Uherčicích se následně konstitovalo proboštství, zde našel vilémovský konvent azyl po roce 1421, kdy mateřské opatství ovládli Žižkovi husité.²⁴¹ Jak se Uherčice do svazku se vzdáleným Vilémovem dostaly, není zřejmé.²⁴² Připomínány jsou poprvé roku 1220 v listinách krále Přemysla Otakara I. a Konráda z Hardegu.²⁴³ V tomto roce Přemysl Otakar I. a jeho bratr Vladislav Jindřich postoupili jako léno vsi Uherčice a Schořice zmíněnému Konrádovi. Schořice ovšem Konrád prodal a ves se dostala do majetku velehradských cisterciáků. Výsledkem této transakce byl nárok uherčických farářů na roční plat jedné carraty (tj. vinné míry) vína náhradou za ztracený patronát. Tento plat se stal předmětem sporu roku 1267, kdy už patronátní práva k uherčickému kostelu drželi vilémovští benediktini.²⁴⁴ V tomto roce pohnali prokurátor vilémovského opata Myslibora Hostislav spolu s uherčickým farářem Elvinem velehradského opata před soud pro neplacení vinného desátku. Výsledek sporu je bohužel neznámý. V roce 1297 je pramenně doloženo jméno jakéhosi Šebora z Uherčic, nejspíše klášterního mana, jemuž byla uložena povinnost chránit statky kláštera.²⁴⁵ Roku 1340 pak benediktini postoupili tři svobodné lány Karlovi z Uherčic za podobný závazek ochrany klášterního majetku a poddaných.²⁴⁶ Krom samotných Uherčic, Litobratřic a Valče Vilémovu na Moravě patřily i další vsi, a sice Ivaň a dnes již zaniklá ves Narvice.²⁴⁷

²³⁸ MHB IV, č. 325, s. 385.

²³⁹ MHB VI, č. 57, s. 446–447.

²⁴⁰ MLATEČEK, KAREL – MLATEČKOVÁ, Marie: *Uherčice*. Uherčice 2002, s. 40; SOMER, T.: *Patronátní kostely vilémovského kláštera*, s. 23–24; ŠRÁMEK, J.: *Benediktinské opatství ve Vilémově na Havlíčkovobrodsku a jeho vazby k Moravě ve středověku*. Vlastivědný věstník moravský, 66, 2014, č. 3, s. 1–13.

²⁴¹ ŠRÁMEK, J.: *Osudy benediktinského opatství ve Vilémově na sklonku středověku jako příklad počátků konfesijního rozkolu mezi Čechami a Moravou* (dále jen *Osudy benediktinského opatství ve Vilémově na sklonku středověku*). Církevní dějiny, 7, 2014, s. 99–107.

²⁴² MLATEČEK, K. – MLATEČKOVÁ, M.: *Uherčice*, s. 38.

²⁴³ CDB II, č. 196, s. 181–182; č. 197, s. 182–183.

²⁴⁴ CDM III, č. 389, s. 392.

²⁴⁵ CDM V, č. 77, s. 79; srov. MLATEČEK, K. – MLATEČKOVÁ, M.: *Uherčice*, s. 38.

²⁴⁶ CDM VII, č. 270, s. 195–196.

²⁴⁷ MLATEČEK, K. – MLATEČKOVÁ, M.: *Uherčice*, s. 38.

Lze nejspíše souhlasit s názorem, že ustavení probošství v Uherčicích bylo motivováno právě potřebou efektivně řešit problém správy tamního zboží.²⁴⁸ Z toho, co o klášterních prepoziturách víme, je možné konstatovat, že případ Uherčic a vilémovského kláštera odpovídá obecnějšímu rámci. Funkce probošství jako administrativního centra při správě vzdálených statků, potažmo centra širší kolonizace regionu pak začasťe svými kořeny tkvěla v úsilí konventu dosáhnout inkorporace farnosti. Tento postup je možné vhodně sledovat na vývoji břevnovských probošství v Polici nad Metují a v Broumově coby optimálních příkladech založení takřkajíc na zelené louce.²⁴⁹ O velké vzdálenosti mezi opatstvím a farou ve Valči ostatně hovoří jako o důvodu inkorporace listina papeže Urbana VI. z roku 1381.²⁵⁰ Papež Bonifác IX. ovšem inkorporace nejen povoloval, ale také rušil. K tomu došlo v roce 1402, kdy papež rozhodl o neplatnosti inkorporací, které byly učiněny bez veliké nutnosti nebo z falešných či chybějících důvodů. Otázkou ale je praktický dosah tohoto aktu. Tak v případě Valče byl ke zdejší faře dosazen v červnu roku 1403 z rozhodnutí papeže kněz Jan Petrův z Křižanova. Ten ale zanedlouho zemřel a nový papež Inocenc VII. souhlasil s prezentací vilémovského mnicha Bernarda na post plebána ve Valči.²⁵¹

Otázkou také je, kolik probošství vilémovský klášter měl. Kuriální odpověď z roku 1358 na písemnost, kterou arcibiskup Arnošt z Pardubic na žádost vilémovského konventu adresoval papežské kurii, naznačuje, že expozitura mělo vilémovské opatství více, neboť se tu mluví o vilémovských pobočných domech v množném čísle.²⁵² Také roku 1387 v odpovědi na supliku krále Václava IV. kurie hovořila o převorstvích a kostelech, které k onomu klášteru přísluší.²⁵³ Bohužel, jmenovitě tyto expozitury nikde uvedeny nejsou. Samotný termín lze překládat navíc jako převorství, nikoliv probošství, ale ani tak nedává věc valného smyslu. A to zvláště ve světle papežského listu pro břevnovský klášter, kde stojí: „Confirmatur antiqua consuetudo, secundum quam praepositurae alias prioratus nuncupatae in Rajhrad, Policz et Broumov...”²⁵⁴

²⁴⁸ Tamtéž, s. 40.

²⁴⁹ Viz ŠRÁMEK, Josef: *Formování klášterní domény ve 13. a 14. století na příkladu benediktinských probošství v Polici nad Metují a v Broumově*. Historica Olomucensia, 48–2015. Sborník prací historických, XXXVI, s. 13–42; srov. Týž: *Břevnovské opatství ve středověku*, s. 155–172.

²⁵⁰ LE II, s. 237.

²⁵¹ MVB V, č. 2102, s. 1228.

²⁵² MVB II, č. 751, s. 294: „...quod in dicto monasterio et prioratibus eidem subiectis ac parochialibus et aliis ecclesiis ad monasterium ipsum spectantibus...”

²⁵³ MVB V, č. 154, s. 99: „... in dicto monasterio et prioratibus ac ecclesiis ad illud pertinentibus...”

²⁵⁴ MVB V, č. 496, s. 279.

Termíny *praepositura* i *prioratus* zde evidentně znamenají totéž. Na druhou stranu, jinde kuriální prameny hovoří např. o Valči v době její inkorporace v osmdesátých letech 14. století jako o farnosti (*parrochia*) či farním kostele (*parrochialis ecclesia*),²⁵⁵ stejně je označena i v roce 1403.²⁵⁶ Z ojedinelého obratu ve výše zmíněných písemnostech nelze po mém soudu vyvozovat obsáhlejší závěry o počtu vilémovských expozitur, spíše jej lze považovat za obecný formální obrat papežské kanceláře.

Uherčické proboštství nabylo obzvláštního významu po roce 1421, kdy sem podle všeho utekli vilémovští bratři, ohrožení jarní ofenzivou husitů do východních Čech. Ve zdech uherčického proboštství pak konvent přečkal čas válek o kalich, zatímco mateřské opatství se již obnovy nedočkal. Avšak ani poměry na Moravě nebyly lehké. Konvent se stejně jako jiné kláštery musel potýkat s neblahým vlivem šlechtických oprav a nejspíše ani hmotné zázemí Uherčic nebylo tak dobré, aby komunitu uživilo. Nakonec tedy někdejší vilémovští řeholníci našli útočiště u spolubratří v Rajhradě. Rajhradský probošt Šimon se dokonce roku 1481 stal titulárním vilémovským opatem. Konvent se na sklonku 15. století několikrát stěhoval z Uherčic do Rajhradu a zpět. Skomírání se uzavřelo rokem 1541, kdy v Rajhradě zemřel opat Petr III. a jeho nástupce již zvolen nebyl. Zbytky vilémovsko-uherčického konventu snad slynuły v konventem rajhradským, zatímco uherčické statky připadly Pernštejnům.²⁵⁷

6. Závěr

Klášteří expozitury mohou na první pohled vykazovat podobnost s organizačním systémem cisterciáckých klášterů, tak jak se vyvinuly během 12. století. Základem cisterciáckého uspořádání byl hierarchický systém mateřských a dceřiných klášterů, doplněný o generální kapitulu řádu coby zákonodárný orgán a pravidelní vnitřní kontroly, tzv. vizitace, prováděné právě podle filiační struktury.²⁵⁸ Cisterciácká organizace se posléze na po-

²⁵⁵ LE II, s. 236–237; MVB V, č. 71, s. 59.

²⁵⁶ MVB V, č. 2102, s. 1228.

²⁵⁷ SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Benediktinské opatství ve Vilémově*, s. 213–226.

²⁵⁸ I s reflexí základní zahraniční literatury CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Filiační systém cisterciáckého řádu a české řádové domy*. In: STUDNÍČKOVÁ, Milada (ed.): *Čechy jsou plné kostelů*. Kniha k počtu PhDr. Anežky Merhautové, DrSc. Praha 2010, s. 261–267. Srov. *Fourth Lateran council (1215). Constitution 12. On general chapters of monks*. In: <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/LATERAN4.HTM> [cit. 19. 12. 2016]; K institutu generálních kapitul a jeho fungování v širokém komparativním rámci doposud nejlépe CYGLER, Florent: *Das Generalkapitel*

čátku 13. století stala vzorem, který církevní otcové, zasedající na IV. lateránském koncilu, stanovili jako závazný pro všechny řeholní směry. Jsou známy výzvy papežské kurie k naplnění kánonů IV. lateránského koncilu, tedy k pravidelnému konání benediktinských generálních kapitul, které měli společně garantovat opati břevnovského a kladrubského, resp. třebíčského kláštera. Vzhledem k opakování těchto výzev se však lze domnívat, že kuriální idea v prostředí českých a moravských benediktinských klášterů nezakořenila, a to navzdory zjevné snaze Břevnova, který se od počátku 13. století snažil prosazovat svůj primát mezi benediktinskými kláštery coby nejstarší fundace řehole sv. Benedikta, a kuriální tendence tedy tamním opatům hrály takříkajících do karet. Jak se zdá, vědomí autonomie jednotlivých opatství, případně vzájemná konkurence, však byly silnější.²⁵⁹ Ještě v roce 1336 vydal papež Benedikt XII., sám původem cisterciák, bulu *Ordinationes et reformationes pro bono regimine monachorum migrorum Ordinis S. Benedicti*, tzv. *bullu Benedictinu*.²⁶⁰ Stejnou linii zachovával také papež Bonifác IX. Praktické naplnění bylo věcí jinou. Břevnovský opat Předbor sice kapitolu svolal, leč neúspěšně. Už k roku 1338 jsme informováni o tom, že římská kurie musela řešit spor mezi opatem-vizitátorem Předborem a svatojiřským konventem.²⁶¹ Benediktinské generální kapituly se tak přes nátlak kurie a patrně i zájem minimálně břevnovských opatů neujaly. Vladimír Cinke správně konstatoval, že skutečnou centralizaci přinesla až organizační struktura dominikánů a minoritů.²⁶² Za to se počínaje pokročilejším 13. stoletím utěšeně rozrůstaly pobočné domy.

Benediktinské expozitury nelze vysvětlit prostým převzetím organizačního systému cisterciáků, přestože kánony IV. lateránského koncilu ukazují, že jako inspirace cisterciácký vzor obecně sloužil. Jelikož doba velkých fundací 11. a 12. století byla již dávno pryč, jeví se snaha o budování menších klášterních založení jako veskrze realistická, jdoucí navíc v konkrétním českém případě ruku v ruce se soudobými osidlovacími trendy, které nabízely nemalé možnosti. Není třeba hledět na velikost těchto domů, aby bylo možno říci, že to byly právě expozitury, co vlilo benediktinskému mnišství pomy-

im hohen Mittelalter. Cisterzienser, Prämonstratenser, Kartäuser und Cluniazenser. Münster 2002.

²⁵⁹ RBM I, č. 1144, s. 538–539; č. 1164, s. 544.

²⁶⁰ MVB, Tomus prodromus, č. 1226, s. 656–658; RBM IV, č. 356, s. 143. Srov. BALLWEG, Jan: *Konziliare oder päpstliche Ordensreform. Benedikt XII. und die Reformdiskussion im frühen 14. Jahrhundert.* Tübingen 2001, s. 74–86.

²⁶¹ MVB, Tomus prodromus, č. 1303, s. 701. Srov. HLEDÍKOVÁ, Z.: c. d. s. 16.

²⁶² CINKA, Vladimír: *Organizace českých klášterů ve 13. a 14. stol. na podkladě provinčním.* Československý časopis historický, 66, 1968, s. 435–446.

slnou novou krev do žil. Na rozdíl od v úvodu resumovaného mínění Davida Knowlese se domnívám, že klášterní expozitury není třeba interpretovat jako jev úpadkový, ale naopak jako doklad funkční adaptace v proměňující se době. Třebaže písemné prameny dokládají existenci benediktinských dependencií relativně pozdě, na řadě příkladů se ukazuje, že jejich kořeny mohly často tkvět již v době knížecí, přičemž pevnější status získala lokalita až během vrcholného středověku.²⁶³ České a moravské prameny se zdají dávat, jakkoliv nepřímou, za pravdu názoru Martina Healea o mnohosti cest, vedoucích ke konstitování vedlejšího klášterního domu. Mateřský klášter tak mohl zohledňovat např. důvody administrativního rázu, historické důvody nebo faktor vlastní prestiže, laický patron mohl mít zájem jak na pastorační, tak na zajištění posmrtných přímluv za vlastní osobu.²⁶⁴

I z toho mála, co můžeme o domácích expoziturách benediktinských opatství předpokládat, je zřejmé, že lze jen stěží generalizovat. Břevnovská kolonizace severovýchodních Čech, poznamenaná řadou listinných falz, stejně jako dramatický souboj o Rajhrad ukazují, že expozitury byly považovány za cenné. Příklad klášterů v Polici nad Metují a v Broumově skýtá svým založením na tzv. zelené louce a již poměrně solidním odrazem v pramenech cenný a ojedinělý vhled do vývoje benediktinských expozitур počínaje právě zakladatelským 13. stoletím. Oblast Podkrkonoší byla jako objekt kolonizace pro opatovické benediktiny obzvláště lákavá, protože se zde nabízel otevřený pole a zisky pro klášterní hospodaření byly zjevné.²⁶⁵ Opatovická kolonizace Podkrkonoší vůbec svádí k analogiím s břevnovským osidlováním Policka a Broumova, případně Rajhradu, jehož role v husitském a pohusitském období by této tezi nasvědčovala. Naopak motivy fundátorů opatovických slezských proboštví lze vidět spolu s Martinem Healem v rovině sakrální a komemorativní (obzvláště v případě Lehnice). Ostrovská proboštví naznačují roli lokalit tohoto typu v christianizaci země (raně středověké kořeny se jeví přinejmenším jako možné u lokalit Sv. Jana pod Skalou, Velízu a Zátoně), zcela prakticky také nepochybně sloužila ke správě odlehlých statků.²⁶⁶ Podobnou roli mohly sehrávat v rámci trebičského klášterství proboštví v Měříně a Březové. Příklad sázavských proboštví v Dřevíči či Zbýšově ukazuje, že jednou z rolí expozitур skutečně byla správa zvláště odlehlých statků. Stejně jako Přelouč coby opatovická expozitura, potažmo vilémovské Uherčice, u nichž ale zároveň nelze zapomenout, že se probošt-

²⁶³ Srov. FOLTÝN, D.: *Celly a proboštví kláštera sv. Jana*, s. 277–289.

²⁶⁴ HEALE, M.: *c. d.*, s. 23–24.

²⁶⁵ WOLF, V.: *c. d.*, s. 18–27.

²⁶⁶ LE V, s. 574–575.

stvím stávají až pozdě a tento status možná kodifikoval zánik mateřského opatství v husitských válkách. Přitom základem uherčického probošství byl farní kostel, o nějž jevíli benediktini eminentní zájem, stejně jako v případě probošství broumovského. Do stejného schématu by snad zapadal případ postoloprtského Zábřeha, o jehož majetkovém zázemí bohužel nic nevíme, důvodně ale můžeme předpokládat, že benediktinům byla inkorporována zábřežská fara. Na fakt, že dosavadní úvahy o podobě kostelní sítě ve středověkých českých zemích málo zohledňují klášterní kostely a kostely v držení klášterů, které striktně vzato farní status neměly, ale prakticky farní duchovní službu poskytovaly, záslužně nedávno upozornil Petr Jokeš a jako jeden z příkladů jmenovitě udává Třebíč.²⁶⁷ Také probošství v Přelouči tak nejspíše mělo jak duchovní, tak organizačně-správní význam. Naopak probošství v Luhu je spojováno s péčí trebíčských mnichů o kapli sv. Benedikta na brněnském hradě.²⁶⁸ V případě kladrubské Sv. Kateřiny, Pasečnice či Zbraslavi není doložena farní funkce tamního kostela, což vedlo k vyslovení hypotézy, že tato místa hrála roli opěrného bodu při dálkových cestách.²⁶⁹ Konstituování probošství coby podřízených klášterních jednotek a lokálních správních a ekonomických center bylo nejspíše reakcí na pomyslnou proměnu Čech knížecích v Čechy královské a svým způsobem okolnostmi vynucenou modernizací prastarých organizačních struktur benediktinů.²⁷⁰ V tomto ohledu tedy představuje otázka konstituování a vývoje klášterní domény ve středověkých českých zemích velice zajímavé pole studia.

²⁶⁷ JOKEŠ, Petr: *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno 2011, s. 11–14.

²⁶⁸ FIŠER, R.: *Třebíč*, s. 117.

²⁶⁹ MAUR, Eduard: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*. Západočeský historický sborník, sv. 7, (Plzeň) 2001, s. 5–40; NOVÁČEK, Karel – ADÁMEK, Jan a kol.: *Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení, architektura, artefakty*. Plzeň 2010, s. 177.

²⁷⁰ SROV. BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery v čase změny. Několik otázek nad přemyslovským 13. stoletím*. In: WIHODA, Martin – REITINGER, Lukáš a kol.: *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*. Brno 2010, s. 307–318; KLÁPŠTĚ, Jan: *Změna – středověká transformace a její předpoklady*. Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické, 85, Supplementum 2. Praha 1994, s. 9–59; ANTONÍN, Antonín: *České země za posledních Přemyslovců*. Díl I. (1192–1253). *Cestou proměny společnosti k vrcholné středověké monarchii*. Praha 2012, s. 297–357.

RESUMÉ

*BENEDIKTINSKÉ EXPOZITURY NA MORAVĚ
(POZNÁMKA K VÝVOJI CÍRKEVNÍ SPRÁVY DO HUSITSKÝCH VÁLEK)*

Vedlejší neboli závislé domy středověkých klášterů se statusem probošství nepředstavují dosud v české historiografii příliš frekventované téma, třebaže na jeho potenciál bylo již opakovaně v minulosti upozorněno. Obzvláště zajímavé je téma vzniku sítě hierarchicky provázaných klášterních domů v případě benediktinského řeholního proudu, a to z toho důvodu, že základní normativní pramen, kterým je řehole sv. Benedikta s ničím takovým nepočítá a za základní jednotku udává pouze opatství. Přesto nejpozději během 13. století vydávají české a moravské prameny svědectví o existenci benediktinských dependencií. Studie zaměřuje svou pozornost na benediktinská probošství na Moravě, tedy na kláštery Rajhrad, Luh (Komárov), Měříň, Březová, Zábřeh na Moravě a Uherčice. Dosavadní bádání interpretovalo probošství jako správní jednotky, jejichž vznik si vyžádal růst klášterní majetkové držby. Třebaže je toto bezpochyby pravdou, ukázalo se, že faktorů, které ke konstituování probošství vedly, mohlo být mnohem víc. Část probošství totiž podle všeho vznikla kolem objektů sakrálního rázu, ať už ne vždy pevně uchopitelných cell (Rajhrad), nebo později kolem farních kostelů (Uherčice, Zábřeh), u nichž řeholníci usilovali o inkorporaci. Redukovat expozitury na hospodářské či správní jednotky by bylo zploštěním historické skutečnosti. Pobočné kláštery patrně suplovaly i chybějící články farní sítě, která se dotvářela ještě ve 13. století. Benediktinské expozitury tak naznačují, že benediktinský „řád“ nebyl tak strnulý a neflexibilní, jak se lze dočíst v literatuře.

Klíčová slova: církevní správa, monasticismus, benediktini, probošství, středověká transformace

SUMMARY

BENEDICTINE PROVOSTRIES IN MORAVIA
(A NOTE ON THE DEVELOPMENT OF CHURCH ADMINISTRATION
UNTIL THE HUSSITE WARS)

Dependent or subordinate houses of medieval monasteries with the status of provostry have not represented a very frequent issue in the Czech historiography, although its potential has been already emphasized many times. Particularly, a topic of establishment of hierarchically interconnected monastic houses in the Benedictine monastic movement is remarkable, because the basic normative source, the Rule of Saint Benedict, does not count on anything like that and it introduces only abbey as a basic unit. Despite this, at latest in the 13th century, sources began to witness an existence of Benedictine dependencies. The article concentrates on Benedictine provostries in Moravia, so that monasteries in Rajhrad, Luh (Komárov), Měřín, Březová, Zábřeh na Moravě, Uherčice. The recent research interpreted provostries such as administrative units of which establishment was caused by the increase of monastic estates' service. In spite of the fact that it is undoubtedly true, it has been shown that there might be much more factors which led to the establishment of provostries. A part of provostries emerged around objects of a sacral character, either cells (Rajhrad), or later around parish churches (Uherčice, Zábřeh), where friars tried to achieve incorporation. A reduction of provostries to economic or administrative units would be an oversimplification of historical facts. Subordinate monasteries probably substituted missing components of parish network which was still constituted during the 13th century. Benedictine provostries indicate that the Benedictine "order" was not so rigid and inflexible as secondary literature often says.

Key words: Church administration, monasticism, Benedictines, provostry, medieval transformation

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Reální 5
701 03 Ostrava
Česká republika
e-mail: josef.sramek@osu.cz

FUNDACE JAKO PROSTŘEDEK BUDOVÁNÍ OBRAZU KATOLÍKA V PROCESU OBNOVY KATOLICKÉ VÍRY NA PŘÍKLADU MINORITSKÉHO KONVENTU V KRNOVĚ¹

Tereza Lyčková

Náboženská víra byla jedním z důležitých pilířů života raně novověkého člověka. Ovlivňovala jeho existenci, pracovní a společenské vazby a mnohé další aspekty každodenního fungování. Náboženství bylo také nedílnou součástí života každé městské či venkovské společnosti jako celku. Účast na náboženských obřadech, na kterých participovali všichni členové dané společnosti, pomáhala budovat nejen společné cítění a vazby mezi obyvateli a upevňovat pozici jednotlivce v rámci dané komunity, ale také formovat obraz oddaného věřícího.²

První polovina 17. století byla obdobím zmítaným válečným konfliktem, označovaným jako třicetiletá válka, kdy rozdílné konfesní názory jednotlivých aktérů byly jednou z podstatných součástí tohoto střetu. Po podepsání Vestfálského míru bylo s oporou v míru Augsburském rozhodnuto o náboženské příslušnosti mnoha území, kde náboženská konfese obyvatel nebyla totožná s konfесí vyznávanou jejich zeměpány. V případě českých zemí to znamenalo podřízení se konfesijní orientaci Habsburků, která byla, na rozdíl od poměrně tolerantní náboženské politiky stavů, striktně katolická.³ Již na konci 16. a počátku 17. století se v českých zemích objevila otázka kon-

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu IGA_FF_2015_043 *Kořeny individualit: Konflikt mezi jedincem a komunitou v historii* (Studentská grantová soutěž T 2015, Univerzita Palackého v Olomouci). Autorka článku je doktorandkou Katedry historie FF UP v Olomouci.

² To vše mohlo být také součástí sebe prezentace měšťanů v rámci jejich městské společnosti. Zasedací pořádek v kostelních lavicích, budování soukromých kaplí či epitafy spolu s poskytnutím finančních příspěvků na pořízení vybavení vybraného kostela mohly sloužit nejen jako součást reprezentace daného měšťana, ale lze na ně nahlížet také jako na projevy jeho zbožnosti a veřejnou demonstraci jeho víry. K sebe prezentaci měšťanů například HRDLÍČKA, Josef: *Měšťan*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.): *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 142–144.

³ WINKELBAUER, Thomas: *Konvertita*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.): *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 275. Na s. 276 Winkelbauer uvádí také přibližné zastoupení katolíků mezi panských stavem na počátku 17. století.

verzí ke katolické víře,⁴ kdy rozhodnutí konvertovat bylo ovlivněno různými důvody. Vedle upřímného vnitřního přesvědčení jednotlivce mohly hrát roli také více profánní argumenty, jako například obavy ze ztráty postavení či dalších možných postihů, vidina finančního a jiného prospěchu,⁵ případně projev oddanosti panovníkovi či vrchnosti.⁶

Náboženské změny, kterými společnost v českých zemích ve zmíněné době procházela, mohly často komplikovat pozici osob ve společnosti. Například zmínění konvertité si museli vybudovat obraz dobrých a zbožných katolických věřících. Jejich obrácení na katolickou víru pak mohlo do jisté míry a na určitou dobu také narušit dosud soudržnou městskou či vesnickou společnost, ve které žili, a její jednotnou identitu.⁷ Zejména v situaci, kdy v raném novověku velikost jednotlivých komunit zpravidla umožňovala, aby se lidé navzájem v různé míře znali,⁸ nelze vyloučit, že konverze mohly narušit a proměnit dynamiku mezi členy dané společnosti. Určitou změnu zde mohlo znamenat také dosazování katolických úředníků v rámci pokatoličtující se vrchnostenské správy, kdy tito úředníci ne vždy pocházeli z daného města či vesnice.⁹ Narušujícím elementem byly také další osoby katolického vyznání, které se rozhodly k té dané společnosti připojit. Všichni tito jednotlivci se jistě pokoušeli stát v rozličné míře součástí společenství, které se stalo či již bylo jejich domovem a kde působili.

Za jeden z prostředků, který mohli tito jednotlivci v tomto svém úsilí využít, lze jistě považovat zbožné fundace. Jejich zakládání bylo součástí života raně novověkého katolika, a vznikaly nejen v rámci testamentů, ale také jako samostatné akty. Roli v rozhodnutí založit fundaci mohla hrát nejen obava

⁴ V tomto období to byly zejména konverze šlechtické, a to především u významných českých aristokratů, jako byli Karel z Lichtenštejna, Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka či Albrecht z Valdštejna. Stručně o této problematice WINKELBAUER, T.: c. d., s. 275–296. Autor zde uvádí také souhrn základní literatury k této otázce.

⁵ KAPLAN, Benjamin J.: *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Harvard University Press 2009, s. 274.

⁶ MIKULEC, Jiří: 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*. Praha 2005, s. 56–57.

⁷ LURIA, Keith P.: *Sacred Boundaries. Religious Coexistence and Conflict in Early-Modern France*. Washington 2005, s. 247.

⁸ KAPLAN, B. J.: c. d., s. 51.

⁹ Katoličtí úředníci mohli působit jako jakési vzory pro nekatolíky, a můžeme je vidět jako určité prostředky katolizace. Tomuto jejich úsilí jistě mohlo napomoci, pokud se pokoušeli zapojit do života dané komunity. O roli vrchnostenských úředníků v katolizaci například HRDLÍČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. České Budějovice 2013, s. 570–580.

o osud duše ve spojení s jejím budoucím pobytem v očistci,¹⁰ ale také již zmiňovaná snaha formovat obraz fundátora jako dobrého a zbožného katolíka. Tento element mohl zajisté hrát roli v případech zde sledovaného města Krnova v první a části druhé poloviny 17. století, kdy se zde formovala nová katolická společnost. Vytvoření a udržování dojmu zbožného katolíka bylo důležité zejména pro ty osoby, které se chtěly či již byly zapojeny do místní vrchnostenské správy, případně zastávaly jiné významnější pozice v rámci města. Možnost, že by katolická vrchnost jmenovala jako úředníky nekato-
líky, či je nechala působit v rámci městské a knížecí správy déle, než bylo nezbytně nutné, byla poměrně malá.¹¹ Zvláště u Krnova a okolního knížectví, kdy kníže Karel z Lichtenštejna byl rozhodným zastáncem katolizace,¹² a jeho nástupce Karel Eusebius následoval příkladu svého otce.

Následující text se na tuto problematiku pokusí zaměřit v kontextu nadačních záznamů zmíněného města, které byly založeny do konce sedmdesátých let 17. století.¹³ Ačkoliv byly v této době ve městě činné jak farní a děkanský kostel sv. Martina,¹⁴ tak obnovený konvent minoritů, přesto se

¹⁰ Problematice reflexe očistce do testamentární praxe, která zahrnovala také zbožné nadace a legáty, se věnoval Tomáš Malý na příkladu brněnských testamentů v 17. a 18. století – MALÝ, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno 2009, s. 107–181.

¹¹ Druhý případ nastal právě v případě Krnova, kdy kníže neměl k dispozici dostatečný počet katolíků pro obsazení krnovské správy – ZUKAL, Josef: *Slezské konfiskace 1620–1630. Pukotování provinilců šlechty na Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově* (dále jen *Slezské konfiskace*). Praha 1916, s. 61.

¹² Již bylo zmíněno, že byl Karel z Lichtenštejna sám konvertitou. I přes svou poměrnou přísnost ve vztahu ke katolizaci se knížeti mělo povést například zmínit císaře Ferdinanda II. ve věci charakteru staroměstské exekuce a zorganizovat celou událost tak, aby nezhoršila celou tehdejší situaci – LOUTHAN, Howard: *Obracení Čech na víru, aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2011, s. 33–37.

Nicméně i přes svou konverzi byl kníže například stále v kontaktu s nekatolickými šlechtici na Moravě – WINKELBAUER, T.: *c. d.*, s. 284–285.

¹³ V roce 1672 měli být v Krnově samotném již pouze čtyři protestanté. – Zemský Archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Minorité Krnov (dále jen MK), inv. č. 144, p. 9.

V okolním knížectví byl proces obnovy katolické víry pozvolnější. Záznamy s ním spojené na Krnovsku zasahují až do první poloviny 18. století. Tento text se bude věnovat období do konce sedmdesátých let 17. století, kdy lze předpokládat, že i poslední čtyři obyvatelé Krnova konvertovali ke katolicismu či byli nuceni město opustit, a celý Krnov mohl tudíž být v osmdesátých letech již plně katolický.

¹⁴ O jeho osudech v 17. století toho dosud není mnoho známo. Až do konce sedmdesátých let tohoto století byl do jisté míry spojen s minoritským konventem, jelikož jeho členové zastávali post městského faráře a krnovského děkana. Je otázkou, zda toto spojení bylo jedním z důvodů, proč je ve větší míře v této době v dosud prostudovaných pramenech větší pozornost věnována právě minoritům, či se tento důvod nachází jinde. Pro zodpovězení těchto otázek bude nutný další výzkum a zájem badatelů.

pro 17. století dochovaly fundační záznamy pouze u druhé ze zmíněných církevních institucí. Právě na tyto nadace bude nahlíženo v několika ohledech. Nejen, zda mohly být využity především jako akt zbožnosti jejich dárce, jeho péče a obav o duši po smrti tělesné schránky jeho a také blízké rodiny. Ale též, zda na ně lze nahlížet jako na prostředek budování a utužování obrazu zbožného katolíka u obyvatel města, které se mělo až do druhé poloviny 17. století potýkat s protestantským elementem ve svých hradbách. Ve spojitosti s tímto momentem se text pokusí nastínit, zda mohly tyto nadace být využity také jako způsob určitého vymezení se vůči tomuto protestantskému živlu. V neposlední řadě na fundace nahlédne jako na případný prostředek upevňování katolické identity možných místních konvertitů.

Krnov,¹⁵ téměř po sto let protestantské město,¹⁶ získal do svého vlastnictví dříve zmíněný Karel I. z Lichtenštejna, sám katolík-konvertita, na počátku

Nejnověji byla farnímu kostelu věnována pozornost z archeologického hlediska v monografii o historii Krnova, kde se kostelem zabývá samostatná kapitola – PRIX, Dalibor – KOLÁŘ, František – ROSOVÁ, Romana – ZEŽULA, Michal: *Středověký městský kostel sv. Martina v Krnově*. In: BŘÍZA, Svatopluk et al.: *Krnov: historie, archeologie*. Ostrava 2015, s. 202–219. Určitou pozornost věnovala problematice farního kostela také autorka tohoto příspěvku, kdy se zaměřila na otázku patronátního práva k městské faře a farnímu kostelu, která vyvstala po obnově katolické víry ve městě – LYČKOVÁ, Tereza: *Patronátní právo k faře a farnímu kostelu sv. Martina v Krnově a Řád německých rytířů*. In: FERENCOVÁ, Hana – CHMELÁŘOVÁ, Veronika – KOHOUTOVÁ, Jitka – PRCHAL-PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Proměny konfesijní kultury. Metody – Témata – Otázky*. Olomouc 2015, s. 41–54.

¹⁵ Dějinám Krnova byla věnována pozornost již od konce 19. století. Nicméně je nutné k těmto publikacím přistupovat kriticky, jelikož často neuvádí, odkud byly dané informace převzaty, případně je pouze opisují. Z autorů se Krnovu věnovali například BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte der Hertzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Těšín 1874; ENS, Faustin: *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis: nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten...* Vídeň 1837; PRASEK, Vincenc: *Vlastivěda Slezská*. Díl II., *Historická topografie země Opavské*, A–K. Opava 1889; KAPRAS, Jan: *Z dějiny českého Slezska*. Opava 1922; SCHULIG, Heinrich: *Ein Heimatbuch für die Bezirke Jägerndorf und Olbersdorf*. Opava 1923.

„Protireformaci“ ve Slezsku a tedy také v Krnově se věnoval LOESCHE, Georg: *Zur Gegenreformation in Schlesien*. Lipsko 1915, s. 138–253.

¹⁶ Knížata z Hohenzollernu byla luterány a poslední hohenzollernský kníže Jan Jiří se pokusil neúspěšně o zavedení kalvinismu. Období vlády Hohenzollernů v Krnově se věnuje ve své práci především prof. Radek Fukala – FUKALA, Radek: *Hohenzollernové v evropské politice 16. století: mezi Ansbachem, Krnovem a Královcem (1523–1603)*. Praha 2005; Týž: *Jan Jiří Krnovský: stavovské povstání a zápas s Habsburky* (dále jen *Jan Jiří*). České Budějovice 2005; Týž: *Slezsko – neznámá země Koruny české: knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice 2007. Z časopiseckých prací například Týž: *Markrabě Jiří Friedrich Braniborsko-Ansbašský v zápase s krnovskými a pruskými stavy v druhé polovině 16. století: (Příspěvek k proměnám raněnovověkých mocenských elit v regionu)*. In: *Slezský sborník*, 98, 2000, č. 1–2, s. 1–25. Ve vztahu k Hohenzollernům a Krnovu se věnoval také některým aspektům spoje-

dvacátých let 17. století. Přestože kníže zpočátku garantoval městu náboženskou svobodu,¹⁷ poměrně záhy byla v Krnově zavedena katolická správa.¹⁸ V roce 1628 byl vydán nový náboženský statut oficiálně povolující ve městě pouze katolickou konfesi, nicméně toto nařízení se mělo setkat s nelibostí obyvatel Krnova.¹⁹ Cechy a městská rada se po předchozím odporu knížecímu nařízení podvolily a oficiálně se ke katolictví přihlásili v květnu 1630.²⁰ Toto oficiální přijetí katolické víry však neznamenal, že byla náboženská otázka ve městě vyřešena. Ačkoliv byl pozvolný proces obnovy katolické víry zahájen již poměrně záhy, jeho zásadnější pokrok a komplexnější výsledky až do roku 1650 znesnadňovaly pobyty protestantských vojenských posádek v Krnově v rámci třicetileté války.²¹ Do jisté míry úspěšný v tomto nelehkém období byl,²² naplno se však mohl jeho snahy rozvinout až po odchodu Švédů z Krnova ve zmíněném roce 1650.²³

Záznamy spojené se samotnou obnovou katolické víry v Krnově lze sledovat od roku 1625.²⁴ Již v době před oficiálním příklonem města ke kato-

ným s náboženskou otázkou. Týž: *Náboženství a protestanské školství za krnovského knížete Jiřího Friedricha*. In: Sborník bruntálského muzea (dále jen SBM), 2000, s. 25–39.

¹⁷ Náboženská svoboda měla být součástí privilegií, které kníže Karel I. Krnovu potvrdil v listopadu 1622, když mu krnovští zástupci holdovali v Praze. – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 21–22.

Možnost nadále vyznávat augsburskou konfesi zmiňuje také LOESCHE, G.: c. d., s. 139.

¹⁸ V roce 1625. – ENS, F.: c. d., s. 18–19.

¹⁹ K vydání mělo dojít v návaznosti na vydání Obnoveného zřízení zemského pro Moravu v roce 1628. – LYČKOVÁ, Tereza: *Obnova konventu minoritů v Krnově po porážce stavovského povstání a třicetileté válce (do 70. let 17. století)*. In: SBM, 2014, s. 96.

²⁰ K přihlášení ke katolické víře mělo dojít 18. května. – Das Hausarchiv der Regierenden Fürsten von Liechtenstein, Das Hausarchiv Liechtenstein in Wien (dále HAL), inv. č. H 927 – Religionsreformation Jägerndorf, list z 18. května 1630. V literatuře například BŘÍZA, S. et al.: c. d., s. 46; ENS, F.: c. d., s. 19.

²¹ Při dobytí Krnova Dány v roce 1626 je měla většina obyvatel podporovat a spolupracovat s nimi – BŘÍZA, S. et al.: c. d., s. 46. V roce 1634 mělo být při pobytu první švédské posádky katolíkům ve městě nařízeno, aby konvertovali nebo odešli – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 28.

²² Během dalšího obsazení města Švédy bylo vydáno povolení, které umožnilo katolíkům dále vykonávat jejich náboženské úkony, a to včetně souhlasu pokračovat v provozu katolické školy. Kromě několika málo členů minoritského řádu ve městě tedy byli ještě další katolíci a lze předpokládat, že katolizace nějaké menší úspěchy již přinesla. Povolení samotné bylo vydáno 14. března 1647 jménem generála Könnigsmarka. – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 32–33.

²³ Švédové Krnov opustili až v roce 1650. Důvodem měla být částka 60 000 tolarů, které si jako poplatky měli na městě vynutit. – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 33.

²⁴ Jedná se o dokumenty dochované v Rodinném archivu Lichtenštejnů ve Vídni. Jde o první záznamy spojené přímo s katolizací Krnova a Krnovského knížectví. – HAL, inv. č. H 927, seznam „kalvinistů“ z 11. dubna 1625.

lické víře v roce 1630 začalo bezpochyby postupně docházet k proměnám uvnitř krnovské městské společnosti jako takové, kdy se nejen případnými konverzemi začala narušovat náboženská soudržnost místní komunity. Bylo nutné si krok za krokem budovat svou katolickou identitu, čímž však mohly být narušeny vztahy se stále ještě do značné míry protestantským okolím.

Výrazným představitelem katolické církve v Krnově byl v tomto období konvent minoritského řádu, který byl oficiálně obnoven v roce 1623.²⁵ Jeho členové také po jistou dobu zastávali pozici krnovského faráře a děkana. Minorité byli mimo jiné také jedním z důležitých činitelů v procesu obrácení obyvatel Krnova na katolickou víru. Vzhledem k tomuto stavu věcí nelze dosud zcela vyloučit, že tato situace mohla být až již hlavní příčinou, či jedním z řady důvodů, proč jsou všechny nalezené nadační záznamy až do roku 1669 určeny právě jim.²⁶ A ačkoliv je první záznam spojený s minority datován do roku 1630, až do konce 17. století se jich nedochovalo mnoho.²⁷ Roli v tomto stavu mohla hrát do jisté míry proměnlivá vojensko-politická a náboženská situace města, a tím ovlivněná finanční situace obyvatel města. Následující text se bude věnovat těm z dochovaných minoritských fundací, které založily osoby žijící v Krnově, či osoby podílející se na knížecí správě a fungování města.

Na seznamu je uvedeno celkem 43 jmen. Jedná se však pouze o nekatolické měšťany. Je proto otázkou, kolik ostatních obyvatel se hlásilo k luteránské, popř. kalvínské konfesi. Že se jednalo o měšťany, potvrzují seznamy přijatých osob do měšťanského stavu dochované v krnovské městské knize od roku 1522 – Státní Okresní Archiv Bruntál se sídlem v Krnově (dále SOKA Bruntál), fond Archiv města Krnov (dále AMK), inv. č. 35. Tyto seznamy jsou zpracovány a zpřístupněny v MICHL-BERNARD, Alexandr – KORBKÁŘOVÁ, Irena: *Přijímání k měšťanskému právu v Krnově (1522–1742)*. Opava 2014.

²⁵ Minoritskému klášteru v Krnově dosud nebyla věnována systematictější pozornost. Zpravidla se jednalo o články či studie zejména ke středověkým dějinám krnovského konventu z pera Dalibora Prixe – PRIX, Dalibor: *Príspevek ke středověkým dějinám minoritského kláštera v Krnově*. Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické, Opava 1993, s. 97–110; Týž: *Středověká kaple sv. Marie Magdaleny při klášteře minoritů v Krnově*. In: HLOBIL, Ivo-RYWIKOVÁ, Daniela (eds.): Jan Lucemburský. Kultura, umění a zbožnost na Moravě a ve Slezsku v době vlády prvního Lucemburka. Ostrava 2012, s. 137–179. O historii minoritského konventu v Krnově do konce raného novověku také MICHL-BERNARD, Alexandr: *Príspevek k novodobým dějinám konventu minoritů v Krnově*. In: SBM, 2010, s. 35–37. Nejnověji se problematice krnovského konventu v raném novověku věnuje LYČKOVÁ, T.: *Obnova konventu minoritů*, s. 94–103.

²⁶ Od roku 1669 až do roku 1797 je datována Kniha nadací I. krnovského farního úřadu – SOKA Bruntál, fond Farní úřad Krnov, inv. č. 86.

²⁷ Dosud bylo nalezeno 27 zápisů nadací převážně se nacházejících ve fondu Minorité Krnov, uloženém v Zemském archivu v Opavě – ZAO, fond MK, inv. č. 33, inv. č. 106, inv. č. 109, sign. c, inv. č. 144; také v ZAO, fond Provincialát minoritů Opava, inv. č. 26, sign. ch.

Nadačních záznamů, které v průběhu dvacátých až sedmdesátých let 17. století založily osoby žijící v dané době v Krnově, není mnoho. Z celkového počtu zhruba patnácti nadací jich bylo místními obyvateli založeno deset. Dvě z nich však vznikly v rámci pokut nařízených knížetem,²⁸ po jedné fundaci pak založili krnovský magistrát²⁹ a člen konventu.³⁰ Zbývajících šest nadací vzniklo mezi léty 1630 a 1670, kdy například z padesátých let 17. století se nedochovaly žádné nadační záznamy krnovských obyvatel.

První nadace, o které se dochovaly velmi skromné informace, měla vzniknout v roce 1630 z iniciativy krnovského obchodníka Karla Františka Prokeše.³¹ Z opisu není známo přesné datum jejího vzniku, tudíž nelze přesně určit, zda byla založena ještě před oficiálním přihlášením města ke katolické víře, či až po něm. Mohlo se však jednat o jednoho z prvních krnovských konvertitů. Fundace pak mohla představovat veřejnou demonstraci nově získané víry a jeho úmysl stát se součástí nově se formující krnovské katolické společnosti. Jeho jméno však nefiguruje na seznamu osob přijatých za měšťany, který se v Krnově dochoval od roku 1522.³² Vystává tedy otázka, zda byl pouze obchodníkem, původním obyvatelem Krnova bez měšťanského práva a případným konvertitou, či přišel jako katolický obchodník po získání města Lichtenštejny a rozhodl se zde trvale usadit.

Pro období mezi léty 1630 až 1644 se nadační záznamy místních obyvatel nedochovaly. Jedinou výjimkou, ač nepocházel od nikoho místního, byl dar knížete Karla Eusebia.³³ Jednalo se o přímou podporu minoritů, kteří měli za danou částku přivést do Krnova dalšího kněze. Záměrem bylo zlepšit jejich činnost a upevňování katolické víry ve městě. Na tento dar lze také

²⁸ V prvním případě se jednalo o kloboučníka Jiřího Brüttnera v roce 1641 a jeho nadaci ve výši 140 tolarů – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 32, zápis z roku 1641; ve druhém případě se jednalo o dar Rosiny Engelhardin z roku 1663 ve výši 100 tolarů – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 37, druhý zápis z roku 1663.

²⁹ Jednalo se o fundaci založenou jako způsob vyřešení sporu mezi městem a knížetem, který měl být nařízen přímo císařem – ZAO, fond MK, inv. č. 33, fol. 8v-9r, fundace č. 5. Opisy listin k této nadaci se nacházejí také v ZAO, fond MK, inv. č. 106, sign. b, nefol.

³⁰ Byl jím o. Kornelius Ottweiler, dlouhodobý představený konventu a také krnovský farář a děkan, v roce 1669 – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 38, první zápis z roku 1669. Koncept této nadace se nachází v ZAO, fond MK, inv. č. 106, sing. B, nefol.

³¹ Dochoval se pouze opis této nadace, tak jako ve většině případů fundací spojených s krnovskými minority. Fundace byla založena ve výši 100 zlatých se čtyřprocentním úrokem, za které měly být slouženy dvě mše ročně. Bohužel více informací se v tomto případě nedovídáme. – ZAO, fond MK, inv. č. 106b, nefol., označeno č. 15.

³² Viz pozn. 24.

³³ Stalo se tak v roce 1641. Konvent měl získat částku 187 tolarů, aby mohl být přiveden nový kněz, Martin Heindrich. – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 32, záznam z r. 1641.

nahlížet jako na součást role, kterou katolická šlechta obecně hrála v průběhu budování a upevňování katolické konfese v českých zemích.³⁴

V listopadu 1644 pak vznikla fundace nadace Jana Geraltovského z Geraltovic, kterou založil spolu se svou manželkou.³⁵ Na základě nadačního záznamu působil v době jeho vzniku na postu knížecího rady a vojenského velitele Krnova. Ve čtyřicátých letech 17. století byl katolíkem, ale nebylo tak tomu vždy. Geraltovský ve městě působil již za Hohenzollernů.³⁶ Na konci jejich vlády v Krnově zde sice mělo panovat nábožensky tolerantnější ovzduší, ale tato tolerance se vztahovala pouze na protestantské konfese – kníže Jan Jiří byl kalvinistou, nicméně obyvatelé byli, tak jako předchůdci tehdejšího knížete, luterány.³⁷ Geraltovský byl tudíž luteránem a i poté, co se majitelem Krnova stal Karel z Lichtenštejna, zůstal navzdory své víře na svém tehdejšímu postu zemského písaře z důvodu nedostatku katolíků.³⁸ Následně, v srpnu 1626, již byl jedním z těch, kteří otevřeli dánskému vojsku městské brány a přešli na jeho stranu.³⁹ Konvertovat ke katolické víře měl někdy během vyšetřování, které bylo nařízeno po odchodu dánských vojsk ze Slezska. Navzdory svému jednání během dánské okupace města byl Geraltovský ponechán v knížecích službách a postupně zastával několik různých pozic.⁴⁰ Vzhledem ke své minulosti, ačkoliv následované věrnou službou krnovskému knížeti, se jistě mohl stále snažit upevňovat a podporovat svůj obraz dobřehého a věrného katolíka. V době neustálého ohrožení protestantskými vojsky

³⁴ LOUTHAN, H.: *c. d.*, s. 52.

³⁵ Jeho manželkou byla Maxmiliána, rozená Gerškovská z Krásné Loučky. Fundace, ke které se dochoval pouze opis, činila 100 tolarů (případně by se jednalo o 150 zlatých), za které mělo být slouženo dvanáct svatých a dvě výroční mše ročně (na sv. Jiří a na sv. Martina). Za každou odslouženou mši měly být minoritům vyplaceny tři zlaté. – ZAO, fond MK, inv. č. 109c, p. 9–12. Nadace zmíněna také v ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 32, zápis z r. 1644.

³⁶ Fukala jej uvádí s variantou jména Gieraltovský na seznamu nejvyšších zemských úředníků a exponentů hohenzollernského dvora jako posledního nejvyššího písaře, kde uvádí jeho doložené funkční období od neznámého roku až do roku 1625. – FUKALA, R.: *Jan Jiří*, s. 310. Zukal pak uvádí, že jak písař působil do roku 1626. – ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*, s. 106.

³⁷ FUKALA, R.: *Jan Jiří*, s. 110–113, zejm. pak s. 112–113.

³⁸ ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*, s. 61.

³⁹ Tamtéž, s. 67, 70. Shrnutí toho, čeho se měl během této doby dopustit viz tamtéž, s. 106–107; Geraltovského reakce a vyjádření se k situaci též ZUKAL, J.: *Die Liechteinsteinsche Inquisition in den Fürstentümern Troppau und Jägerndorf aus Anlass des Mansfeldschen Einfalls 1626–1627*. Opava 1912, s. 166–167. Zukal se také podrobněji věnuje celé situaci kolem dánského vpádu do Slezska a následného vyšetřování dění a jednání jednotlivých zainteresovaných císařskou a také knížecí komisí.

⁴⁰ Zemským písařem měl zůstat do inkriminovaného roku 1626. Později zastával v roce 1638 post císařského rytmistra a od roku 1651 byl zemským hejtmánem Krnovského knížectví. Tento úřad zastával až do své smrti v roce 1656. – ZUKAL, J.: *Slezské konfiskace*, s. 107.

mohlo výše naznačené jednání z druhé poloviny dvacátých let spolu s jeho předchozí příslušností k protestantismu, vyvolávat na knížecí straně obavy, že by se minulost mohla opakovat. Proto pro něj bylo jisté důležité dávat svou katolickou víru najevo, a založení fundace mohlo být jedním ze způsobů jak svou víru demonstrovat navenek vůči krnovské městské společnosti a také knížeti. I vzhledem k tomu, že v Krnově té doby stále ještě žili nekatolíci,⁴¹ se mohl Geraltovský založením fundace vymezit ve své víře také vůči nim. V rámci města spolu museli obyvatelé spolupracovat, nicméně v důsledku probíhající války se mohla objevovat pnutí mezi konfesemi a pro Geraltovského jako jednoho ze zástupců knížecí moci v Krnově bylo jisté důležité se prezentovat jako věrný katolík. Samozřejmě od úmyslu založit fundaci nelze oddělit moment jejího vzniku jako projevu vnitřní zbožnosti fundátora, který zde jistě hrál důležitou roli.

Po pět následujících let byl Krnov obsazen Švédy, kteří město i přes uzavření Vestfálského míru opustili až po zaplacení vysokých kontribucí v roce 1650.⁴² Během této doby zde s jistotou žila řada katolíků, jelikož bylo vyhlášeno povolení umožňující jim praktikovat jejich víru.⁴³ Díky tomu zde mohli zůstat a dále, ač jistě poněkud omezeněji, působit též minorité. Je však otázkou, kolik osob se vrátilo zpět k protestantismu, a jak či zda vůbec v této době probíhal proces obnovy katolické konfese.⁴⁴ Z období švédské okupace města se dochovala pouze jedna fundace, založená v roce 1649 Michaelem

⁴¹ V roce 1640 mělo být ve městě ještě stále 19 měšťanů protestanty a lze předpokládat, že řada dalších osob mohla stále odolávat katolizačnímu procesu. – HAL, inv. č. H 927, seznam z roku 1640. Jedná se samozřejmě o oficiálně uvedený počet, navíc zmiňující pouze měšťany. Nelze vyloučit, že se ve městě nacházela řada protestantů mezi ostatními vrstvami obyvatel.

⁴² Viz pozn. č. 23.

⁴³ ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 28. V literatuře k pobytu vojáků generála Königsmarka více například INDRA, Bohumír: *K švédské okupaci Krnovska v letech 1646–1648*. In: Krnovsko, 1958, č. 4, s. 6–9. Další přehled literatury uvádí také BŘÍZA, S. et al.: *Krnov*, s. 51, pozn. 23, 28.

⁴⁴ Pro období let 1646–1650 v knížecím archivu ve spojitosti s katolizací prameny chybí. Je možné, že švédské povolení zahrnovalo pouze ty, kteří byli katolíky v době jeho vydání a dokud byli ve městě, ke konverzím nedocházelo. Nicméně to, že katolické bohoslužby mohly stále probíhat, těm, kteří již konvertovali a dalším katolíkům, napomáhalo upevňování jejich víry. Nicméně dokud nebude podrobněji prostudována situace katolíků během pobytu Švédů ve městě, zůstane otázka možných konverzí v Krnově v té době teorií. Poslední dokument před dobytí města Švédy je datován 28. února 1645, první po jejich odchodu pak 7. ledna 1651. – HAL, inv. č. H 927.

Strauchem,⁴⁵ místním kupcem, měšťanem a purkmistrem.⁴⁶ Při současném stavu bádání nelze prokázat, zda Strauch žil ve městě již před rokem 1622 a byl konvertitou, či zda přišel do města jako katolík až po tomto roce.⁴⁷ Nicméně v době, kdy nadace vznikla, a kdy situace ve městě mohla být s blížícím se odchodem Švédů uvolněnější a Strauch byl navíc označen v textu nadace jako krnovský purkmistr, se z jeho strany jistě jednalo o projev osobní zbožnosti. Mohlo se jednat také o možné obavy o místo posledního odpočinku pro něj a jeho rodinu. Na městském hřbitově mohli být pochováváni švédští vojáci a odpočívali zde krnovští protestantští zemřelí. Strauch se tudíž mohl obávat, aby nebyl jako katolík pohřben po jejich boku. V minoritském kostele se měly navíc po určitou dobu nacházet ostatky ženských příbuzných tehdejšího knížete,⁴⁸ což mohlo ve volbě místa pro rodinnou kryptu hrát také roli. Tato fundace tak mohla být vnímána jako důležitá demonstrace Strauchovy katolické víry nejen směrem ke katolické části obyvatel, ale také vůči její protestantské části, která, ač se postupně zmenšovala, byla v Krnově stále i díky Švédům přítomna.

⁴⁵ Zmíněna je také jeho manželka Anna, rozená Vriebelin. Fundace samotná byla založena ve výši 100 tolarů (popř. 150 zlatých), podmínkou bylo odsloužení mší – za jejich života měla být sloužena mše na sv. Martina, a následně po jejich smrti čtyři svaté mše ročně. Podmínkou bylo také vybudování hrobky v kapli sv. Martina v kostele konventu. – ZAO, fond MK, inv. č. 1. Opisy této listiny se nacházejí např. v ZAO, fond MK, inv. č. 33, f. 5v-5r, fundace č. 3; či v ZAO, fond MK, inv. č. 109c, p. 13–15; a v ZAO fond MK, inv. č. 106b, opis listiny datovaný rokem 1645.

⁴⁶ Nelze vyloučit, že byl také krnovským měšťanem, ač jeho jméno v přehledech přijatých měšťanů nefiguruje. Nacházíme na nich však jiné dva Strauchy. Zřejmě se jednalo o jeho syny či jiné příbuzné. Jako měšťan je označen v textu své nadace. – ZAO, fond MK, inv. č. 1, sign. III, originál nadační listiny. Jako starosta je označen v nadační listině Kristiána Jäckela z roku 1665, kde figuroval jako svědek této listiny. – ZAO, fond MK, inv. č. 33, fol. 15v-16v, fundace č. 10.

⁴⁷ Jméno Michael Strauch se vyskytuje v jedné z krnovských matrik zaznamenávajících křty. 28. května 1640 měl nechat Michael Strauch spolu se svou manželkou Kateřinou nechat pokřtít dceru, a kdy je označen za vojáka. – ZAO, fond Sbírka matrik Severomoravského kraje (dále SMSmK), inv. č. 807, fol. 56r. Následně se jméno Michael Strauch objevuje o necelé dva roky později, již s manželkou Annou, 28. ledna 1642 ve spojitosti se křtem syna. Zde je již označen jako bohatý obchodník. – ZAO, fond SMSmK, inv. č. 807, fol. 71v. Je tedy otázkou, zda se jednalo o identické osoby, či o shodu jmen. Nicméně ve druhém případě z roku 1642 se o zde sledovaného Michaela Straucha bezpochyby jednalo. Tudíž na počátku čtyřicátých let byl bezpochyby katolíkem a je více než pravděpodobné, že jím byl již v letech předcházejících.

⁴⁸ Jednalo se o matku a sestry knížete Karla Eusebia, které sem byly přeneseny z Opavy v první polovině třicátých let 17. století. – ZAO, fond Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského, kart. 7, inv. č. 71 – Převoz mrtvol matky a sester knížete Karla Eusebia z Lichtenštejna do hrobky v kostele minoritů v Krnově 1634–1637.

Po jejich odchodu v roce 1650 mohl být proces obnovy katolické konfese v Krnově a okolním knížectví rozvinut naplno. Pro padesátá léta 17. století se bohužel nedochovaly žádné informace o fundacích založených místními obyvateli. Během této doby se Krnov musel vypořádat se špatnou situací nejen ekonomickou, ale prakticky celkovou, která byla zapříčiněna předchozími válečnými lety.⁴⁹ Úspěchy ve věci katolické víry, její rozvoj a upevňování, však pomalu postupovaly. Výsledek byl patrný na počátku sedmdesátých let, kdy v roce 1672 se měli v Krnově nacházet již pouze čtyři měšťané hlásící se k protestantismu⁵⁰ a v roce 1675 zde již neměli být údajně nekatolíci žádní.⁵¹

Až do zmíněného roku 1675 byly obyvateli Krnova založeny tři fundace, které lze zahrnout do zde sledované problematiky. Dvě z nich pak založil stejný fundátor. Jednalo se o Kristiána Jäckela, knížecího a stavovského výběrčího kontribucí, krnovského kupce a měšťana,⁵² kdy jednu z těchto nadací založil společně se svou manželkou.⁵³ První z nich byla založena v roce 1661,⁵⁴ druhá pak vznikla o několik let později v roce 1670.⁵⁵ Vzhledem k době, kdy fundace vznikly, nutnost jistého vymezení se vůči protestantskému okolí byla již marginální, a to i v případě, pokud by se původně jednalo o případného konvertitu. Bezesporu se jednalo o projev osobní zbožnosti fundátora a podpoření jeho obrazu dobrého katolíka. Při výběru místa, kde měla být vybudována rodinná hrobka, která byla zahrnuta v první z fundací, mohly hrát roli nejen obdobné důvody jako v případě nadace Michaela Straucha, ale také

⁴⁹ Nastínění stavu Krnova po roce 1650 podrobněji Bříza, S. et al.: *c. d.*, s. 46–48.

⁵⁰ ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 9.

⁵¹ Přehled věřících v knížectví a děkanátu, vytvořený otcem Korneliem Ottweilerem. U Krnova nejsou uvedeni žádní nekatolíci, věřících mělo být v Krnově a jeho čtyřech předměstích celkem 2351 – HAL, inv. č. H 927, 25. června 1675 – příloha dopisu.

⁵² Do měšťanského stavu byl přijat 4. dubna 1640 – SOKA Bruntál, fond AMK, inv. č. 35, fol. 188v (p. 372).

⁵³ Kateřinou, roz. Brennerovou.

⁵⁴ Fundace vznikla ve výši 300 rýnských zlatých, popř. 250 slezských tolarů. Součástí byla také žádost o vybudování hrobky v kostele konventu, kdy náklady na její vybudování měl uhradit fundátor. Z uvedené částky měl být za 50 zlatých vybudován oltář (Nanebevzetí Panny Marie, sv. Valentina a sv. Šebestiána) a o jeho zhotovení se měl postarat klášter. Zbýlá částka byla určena na zajištění 21 mší ročně. – Originál nadace se nachází v ZAO, fond MK, inv. č. 2, sign. 7. Její opis lze nalézt v ZAO, fond MK, inv. č. 33, f. 6r–7v, fundace č. 4. O daru se zmiňuje také klášterní kronika – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 36, zápis z roku 1661.

⁵⁵ V této nadaci byla zahrnuta oprava jedné z kaplí konventního kostela, její vybavení ornáty a stříbrnou závěsnou lampou. K tomu byl učiněn dar 150 slezských tolarů na zajištění 28 mší ročně, jejichž seznam se částečně překrýval se seznamem mší z nadace roku 1661. – ZAO, fond MK, inv. č. 3, sign. 8, originál listiny. Její opisy lze nalézt v ZAO, fond MK, inv. č. 33, fol. 15v–16v, fundace č. 10. O nadaci se opět zmiňuje také klášterní kronika – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 37, zápis z r. 1665.

stále rostoucí význam minoritského konventu ve městě a okolí. Konvent se navíc trvale těšil podpoře ze strany lichtenštejnských knížat, což jistě také mohlo hrát při volbě roli. Založení těchto fundací rozhodně upevnilo obraz Jäckela a jeho rodiny jako oddaných katolíků.

Poslední nadaci vzniklou do roku 1675 založil Tobiaš František Prokeš v roce 1670.⁵⁶ Byl dle textu záznamu o fundaci purkrabím knížecí komory.⁵⁷ V této době, stejně jako v případě předchozích fundací Kristiána Jäckela, bylo její založení projevem osobní zbožnosti a upevňování obrazu zbožného a dobrého katolíka. V tomto případě se mohlo jednat o navázání na předchozí nadace v rámci rodiny.⁵⁸

Mešní fundace byly zpravidla zakládány jako projev osobní zbožnosti fundátorů, starosti o osud duše po jejich smrti. Nicméně na fundace lze nahlížet také jako na prostředky, kterými mohli fundátoři sledovat více světské záměry. Nelze s určitostí říci, do jaké míry se založením fundace snažili fundátoři následovat vzory chování a jednání, které se od nich jako katolíků očekávaly. Předobrazem se při jejich rozhodování mohla stát také podpora vybrané církevní instituce jejich vrchností. Tento prvek jistě měl určitou roli v případě Krnova a místního minoritského konventu, který, jak bylo v textu zmíněno, se těšil podpoře knížat z Lichtenštejna od své obnovy na počátku dvacátých let 17. století. Tuto jejich podporu pak mohli v textu sledovaní knížecí úředníci, ale jistě i další místní obyvatelé, svými zbožnými nadáními napodobovat.⁵⁹

Na zbožné fundace lze nahlížet také jako na prostředek a součást budování a upevňování obrazu dobrého katolíka. Zejména pak ve společnosti, kte-

⁵⁶ V nadaci byla zahrnuta oprava jedné z kaplí klášterního kostela, její vybavení ornáty a také stříbrnou závěsnou lampou. K tomu byl učiněn dar 150 slezských tolarů (ve zlatých se jednalo o částku 200) na zajištění 28 mší ročně, jejichž seznam se částečně překrýval se seznamem mší z nadace z roku 1661. – ZAO, fond MK, inv. č. 33, fol. 15v-16v, fundace č. 10. O nadaci se opět zmiňuje také klášterní kronika, kdy ji uvádí ve spojitosti se začátkem oprav kaple – ZAO, fond MK, inv. č. 144, p. 37, zápis z r. 1665. V tomto roce již mělo být minoritům předáno 150 tolarů (200 zlatých – tento ekvivalent je uveden přímo u zápisu věnovaného této nadaci).

⁵⁷ Nelze vyloučit, že byl také místním kupcem. Jeho jméno se na seznamu osob přijatých do měšťanského stavu nenachází, tudíž měšťanem s největší pravděpodobností nebyl.

⁵⁸ Je více než pravděpodobné, že zakladatel první zde zmíněné nadace, Karel František Prokeš, byl jeho příbuzným. Nelze také vyloučit, že rodina Prokešova v průběhu 17. století podporovala minority i jinak. Nicméně pro objasnění těchto vazeb bude nutný další výzkum.

⁵⁹ K obdobným závěrům došli například Veronika Čapská při studiu řádu servitů či Marek Brčák v případě kapucínského řádu. – ČAPSKÁ, Veronika: *Představy společnosti a strategie sebe prezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*. Praha 2011, s. 206; BRČÁK, Marek: *Působení kapucínského řádu v Čechách a na Moravě v letech 1618–1673*. Praha 2014, s. 166–167 (nepublikovaná rigorózní práce).

rá procházela náboženskými změnami, jako v případě Krnova ve sledované době, byla tato snaha jistě žádoucí. Krnovský kníže dal vydáním nového náboženského řádu najevo, že nekatolíci nebudou ve městě a v knížectví nadále tolerováni. Ačkoliv nelze předpokládat, že byl náboženský řád plně dodržován ihned po svém zavedení, a protestantské vlivy se v Krnově udržovaly ještě po značnou dobu, demonstrace katolicismu byly v především v případě knížecích a dalších úředníků či významnějších osob města žádoucí. V tomto kontextu lze nahlížet právě na v textu uvedené nadace. Navíc podpora konkrétně minoritského konventu, který se těšil vrchnostenské přízni, mohla ještě více zdůraznit nejen oddanost katolické víře, ale zejména pak pokus o větší sepětí s lichtenštejnským knížecím rodem. Upřímná osobní zbožnost fundátorů však hrála při jejich rozhodování nezanedbatelnou roli.

Fundace byly projevem demonstrace katolické víry nejen vůči katolickým souvěrcům fundátorů, ale také vůči jejich protestantskému okolí. V nábožensky zjitřené době mohly fundace alespoň navenek naznačit jistou distancovanost od protestantských sousedů jejich zakladatelů. Stále museli žít a spolupracovat se svým nekatolickým okolím, přesto od něj svými nadacemi deklarovali určitý odstup. Zejména pak v případech, kdy fundátoři žádali vybudování rodinné hrobky v minoritském konventním kostele, se mohlo jednat o demonstraci určitého oddělení se od protestantského okolí a především pak od protestantské minulosti města. Za Hohenzollernů byli mrtví pohřbíváni na farním hřbitově. Prání být pohřben u krnovských minoritů pak mohlo značit snahu o posmrtný odstup od nekatolické minulosti a být pochován ve správné společnosti.

V úvodu byla přednesena také myšlenka, že zbožné nadace mohli využívat k upevnění svého obrazu dobrého katolíka i konvertité. Ti se po svém obratu museli vymezit nejen vůči svému protestantskému okolí, ale také dát svou novou víru najevo a upevnit si postavení v rámci nové společnosti katolické. Tato snaha mohla přetrvávat delší dobu po jejich konverzi, především pak v dobách, kdy hrozilo dočasné posílení protestantských elementů v jejich okolí. Toto mohl být případ dosud jediného doloženého krnovského konvertity Jana GERALTOVSKÉHO. Jeho nadace vznikla s časovým odstupem od jeho konverze, která proběhla v druhé polovině dvacátých let. Přesto se s ohledem na politickou situaci ve čtyřicátých letech, kdy jeho nadace vznikla, mohlo jednat o veřejnou demonstraci jeho katolické víry. Především pak přání vybudování rodinné hrobky v konventním kostele mohlo být definitivním stvrzením tohoto spojení. U ostatních fundátorů a případných dalších osob bude tato problematika vyžadovat další podrobné studium.

V případě Krnova a dochovaných fundačních záznamů spojených s místním minoritským konventem je obtížné dojít ke konkrétním závěrům, jelikož dochovaný počet relevantních fundací je pouze malým vzorkem. V rámci první poloviny 17. století by se na v té době založené fundace dalo nahlížet nejen jako na projev a součást katolické zbožnosti, ale právě jako na určitý prostředek vymezení se vůči protestantskému okolí. Ve druhé polovině 17. století, se stále více sílí katolickou částí krnovské společnosti, již případná potřeba vymezit se vůči protestantským sousedům, pokud zde byla, slábla. Tato doba byla spojena spíše s upevňováním a prohlubováním katolické víry u lidí a fundace toho byly součástí. Lze však říci, že v rámci celého sledovaného období se u uvedených fundátorů jednalo především jak o upřímné projevy osobní zbožnosti, tak o snahu upevnit jejich obraz jako dobrých a oddaných katolíků.

V textu byly nastíněny možnosti, jak by se dalo nahlížet na mešní fundace. Vzhledem k poměrně malému počtu nadací, který mohl být v rámci vybrané katolické instituce využit, se jedná především o návrh, jak by se s touto problematikou, a to jistě nejen v rámci procesu katolizace, mohlo dále pracovat. Pokud by to pramenná situace umožnila, náhled na fundace obecně jako na prvky budování obrazu dobrého katolíka a také jako na prostředek pro vymezení se vůči protestantskému okolí by mohl poskytnout zajímavý pohled na katolickou lidovou zbožnost a raně novověkou společnost jako takovou.

RESUMÉ

FUNDACE JAKO PROSTŘEDEK BUDOVÁNÍ OBRAZU KATOLÍKA V PROCESU OBNOVY KATOLICKÉ VÍRY NA PŘÍKLADU MINORITSKÉHO KONVENTU V KRNOVĚ

Článek nahlíží na mešní fundace jako na prvky budování obrazu dobrého katolíka v rámci procesu katolizace, a to nejen u katolíků, ale také u možných konvertitů. Nastiňuje také otázku, zda mohly být tyto fundace využívány jako prostředky, kterými se tito jednotlivci mohli vymezit vůči protestantskému okolí. Využívá k tomu příkladu mešních fundací určených minoritskému konventu v Krnově v letech 1630 až 1680, kdy ve městě probíhal proces obnovy katolické konfese. Dochází k závěru, že mešní fundace mohly být využity uvedenými způsoby, ačkoliv je pro nás obtížné zjistit pravé motivy jednání jednotlivých fundátorů. Především v době, kdy katolíci a možní konvertité

žili v do jisté míry protestantské společnosti, mohli fundace využít jako demonstraci své víry a vymezení se vůči svému okolí. Také později, když potřeba vymezit se opadla, mohly mešní fundace sloužit jako nástroje k upevnění obrazu dobrého katolíka, který byl důležitou součástí života raněnovověkého katolického člověka. Především se však jedná o navržení možného způsobu, jak nahlížet na zakládání nejen mešních fundací, které byly využity jako primární pramen.

Klíčová slova: raný novověk, 17. století, katolická konfese, obnova katolické víry, Krnov, obraz dobrého katolíka, minoritský řád, konvertita

SUMMARY

FOUNDATIONS AS A TOOL OF MAKING THE IMAGE OF CATHOLIC IN THE PROCESS OF RESTORING CATHOLIC RELIGION: A CASE OF THE MINORITE CONVENT IN KRNOV

The article deals with sacramental foundations as elements of making the image of a good Catholic within the framework of the process of Catholicization, not only at Catholics but also at possible convertites. It also outlines the question whether the foundations might be used as tools against their Protestant environment of which these individuals wanted to self-determine. The research is based on the case of sacramental foundations meant for the Minorite convent in Krnov from 1630 to 1680 when in the town the process of restoring Catholic religion took place. The article comes to conclusion that sacramental foundations might be used in ways stated above, though it is difficult to reveal right motifs of founders' actions. Particularly at times, when Catholics and potential convertites lived in the Protestant society to a certain measure, they could use foundations such as a demonstration of their belief and self-determination to their environment. Also later, when the necessity to be self-determined disappeared, sacramental foundations might serve as tools of making the image of a good Catholic, which represented a significant part of Early Modern Catholic man's life. However, above all it is a possible way of looking at establishing not only sacramental foundations which were primarily used here.

Keywords: Early Modern Period, 17th century, Catholic confession, restoration of Catholic religion, Krnov, image of good Catholic, Minorite Order, convertite

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Tereza Lyčková
Nám. Osvobození 8
794 01 Krnov
Česká republika
e-mail: tereza.lyckova01@upol.cz

ANTIQUITATES ROMANAE – UČEBNICE STAROVEKU Z PROSTREDIA JEZUITSKEJ TRNAVSKEJ UNIVERZITY

Erika Juríková

1. Úvod

Storočia pred reformáciou až do osvietenstva, teda dlhé časové obdobie, historickým vedám a vedomiu veľmi neprialo.¹ Kým situácia v 16. a 17. storočí sa niesla v znamení vojenských a politických stretov a stabilizácie jednotlivých konfesií, z pedagogickej stránky pod vplyvom stanovených teologických a filozofických cieľov, osvietenstvo bolo naklonené najmä exaktným vedám a reálnym predmetom. Brzdiacim momentom bol aj stav, keď sa história síce dostala do okruhu univerzitných disciplín, ale v porovnaní s teológiou a právom sa musela uspokojiť s menšou akademickou obľubou.

História totiž dlho nemala úroveň plnohodnotnej vedy, nové výzvy jej prinieslo obdobie humanizmu, a to najmä v podobe prípravy kritických vydaní klasických autorov. Stále však ostávala pomocnou vedou pre rétorické argumenty a exemplá, či vysvetlenia pri výklade Biblie. Chýbala jej aj príprava budúcich učiteľov. S výnimkou jezuitského rádu až do 18. storočia neexistovalo cieľené a profesionálne učiteľské vzdelávanie, čiže univerzity neopúšťali pripravení historici, ktorí by následne nastupovali do škôl.²

Samotné slovo história sa pôvodne spájalo s inými predstavami. Tento pojem v sebe zahŕňal jednotu priebehu dejov, bol vnímaný ako „konglomerát“ dianí, plynutí, osudov, rozprávání. Cieľom takéhoto vnímania bolo upevniť určitý obraz, resp. predobraz, z ktorého bolo možné poučiť sa, ako svet a život plynul, či ako sa správať a zachovať v rôznych situáciách. Krokom vpred z tohto stavu bola činnosť bollandistov, ktorí k svojim cieľom napredovali hlbším pramenným výskumom. Popri cirkevných dejinách sa do popredia posunuli politické dejiny. Spomenúť treba aj prepojenia s geografiou,

¹ Článok je písomným výstupom z medzinárodného kolokvia, ktoré usporiadalo Výzkumné centrum pro soudobé dějiny, historickou paměť a kulturní dědictví (1800–2000) v rámci riešenia projektu IP Slezskej univerzity Posílení internacionalizace a interdisciplinarit výzkumných center se zaměřením na kulturní dějiny.

² PORIEZOVÁ, Miriam: *Vydávání odborné a vědecké literatury trnavskou akademickou tiskárnou 1648–1773*. Bratislava 2009, s. 74. (dizertačná práca obhájená na Katedre knižnej a informačnej vedy.)

ktorá sa spolu s dejepisom vyučuje v niektorých krajinách dodnes, resp. učiteľ dejepisu vyučuje aj zemepis.³

Historické myslenie a spisba sa v Uhorskom kráľovstve v období do polovice 17. storočia formovali vo viacerých prúdoch. V popredí záujmu stáli hlavne kronikárske diela, napr. v zahraničí často vydávaná a do rôznych jazykov preložená dvorská kronika Antonia Bonfiniho (1427–1502) *Rerum hungaricarum decades quatuor*, ktorej prvé vydanie pripravil trnavský rodák humanista Ján Sambucus (1568).

Na druhom mieste bola obľúbená historická beletria dokumentárnej povahy, ktorá sa objavila v dielach Jána Jesenia, Jakuba Jakobe a Jána Kalinku. Tretiu skupinu tvorili historické spevy, pestované predovšetkým u nižších vrstiev.⁴

Dejepisectvo od druhej poloviny 17. storočia predstavovalo v námetoch i forme úplne odlišné obdobie, v ktorom často rezonovala na strane evanjelickej spisba obrannej povahy, autobiografická próza so subjektívne poňatým historickým materiálom, ktorého zdrojom bol protireformačný boj a s ním súvisiace rekatolizačné snahy. Tento smer predstavujú diela Štefana Pilárika, Tobiáša Masníka, Joachima Kalinku, Daniela Krmana, Mateja Bahila. Do skupiny didaktickej poézie s historickou reflexiou patrila napr. tvorba Jána Milochovského a Hugolína Gavloviča.

Celkovo uhorské dejiny do začiatku 18. storočia svojím charakterom a metódami neprekročili úroveň kronikárskej spisby. Odborná historiografia ako disciplína sa vyvíjala po prelome storočí a to v určitej podobe u polyhistorov, akým bol napr. uhorský vzdelanec Matej Bel, a na jezuitských univerzitách v Trnave a Košiciach.

2. História na Trnavskej univerzite

V súlade s dobovou charakteristikou a vymedzeniami možno históriu na Trnavskej univerzite označiť po dlhý čas ako odbor bez oficiálneho statusu. Hoci historické vedy nestáli v popredí záujmu, postupne budovaná, bohatá univerzitná knižnica disponovala titulmi z oblasti dejín. Potvrďuje to aj katalóg univerzitetnej knižnice z roku 1690, registrujúci tematicky pestrú skupinu historických diel. Oddiel *Historici* obsahuje približne 217 titulov, pričom tento počet by sa samozrejme zvýšil, ak by sme brali do úvahy viac-

³ KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha 1997, s. 114–119.

⁴ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry*. Zv. I. (9.–18. storočie). Bratislava 2002, s. 192.

násobné vydanie jednotlivých titulov.⁵ Až na výnimky ide o diela vytlačené v zahraničí, často viacväzkové, tematicky orientované na politické dejiny, životopisy a dejiny národov. Do úvahy treba vziať aj skutočnosť, že v priebehu rokov sa počet týchto titulov zvyšoval.

Samostatná katedra histórie bola na filozofickej fakulte zriadená až po reforme univerzity uskutočnenej v roku 1769, na sklonku účinkovania univerzity. Rovnaká situácia bola aj na ostatných vzdelávacích inštitúciách. Záležalo na nich, ako si určili rozsah výučby; história bola väčšinou len súčasťou náplne hodín poetiky a rétoriky. Až 18. storočie prinieslo činnosť samostatných katedier histórie. Novozriadená katedra na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity zastrešovala dva predmety, a to históriu a rečníctvo, zatiaľ čo cirkevné dejiny a cirkevné rečníctvo boli v kompetencii študijného plánu na teologickej fakulte.⁶

Ako dokladá štruktúra študijného plánu, samostatnému vyučovaniu histórie sa dlhý čas nevenovala pozornosť. V gymnaziálnych triedach bola včlenená do disciplíny zvanej *eruditio*, ktorá čerpala „ex historia et moribus gentium, ex auctoritate scriptorum, ex omnia doctrina“, teda z histórie, národopisu, literatúry a všetkého poznania, ako je uvedené v *Ratio studiorum*.⁷ Výklad o dejinách bol súčasťou výučby v dvoch triedach, poetickej a rétorickej. V triede poetiky sa končilo štúdium latinskej syntaxe a učivo sa preberalo priamo čítaním z diel klasických autorov. Z historikov študenti čítali a vykladali Sallustia, Caesara, Cornelia Nepota, Curtia, Livia a Tacita. V najvyššej, rétorickej triede sa aplikovali získané teoretické vedomosti z latinského jazyka do praxe. Odporúčalo sa upriamiť pozornosť študentov na vybrané oblasti z antických reálií a dejín, ale len v súvislosti s čítaným originálnym textom. Súčasťou výučby bolo aj štúdium gréčtiny, pričom potrebné zručnosti sa cibrili čítaním upravených diel vybraných gréckych autorov, z historikov to boli napr. Thukydides a Plutarchos. Grécke dejiny sa teda preberali komentovaním povinnej lektúry.

Antické dejiny, reálie a mytológiu vstrebávali študenti do seba aj v poetickej forme, a to ako súčasť súvekých básnických diel. Príkladom je mytologický epos trnavského profesora poetiky Štefana Čibu *Tyrnavia nascens* (Trnava 1706). Autor promočnej tlače opisuje na pozadí historických udalostí zrod

⁵ Grafický rozbor vydávania historickej literatúry pozri PORIEZOVÁ, M.: c. d., s. 84.

⁶ MARSINA, Richard: *Filozofická fakulta Trnavskej univerzity Petra Pázmaňa (1635–1777)*. In: *Studia historica Tyrnaviensia I.*, Trnava 2002, s. 25–35.

⁷ *Ratio studiorum. Regulae professoris rhetoricae.*

mesta Trnavy, pri ktorom stála samotná bohyňa múdrosti Pallas Athéna.⁸ Môžeme teda skonštatovať, že na nižšom stupni jezuitských škôl sa používal výklad z dejín jednak pri čítaní a komentovaní antických autorov, a to na doplnenie a ilustráciu, jednak ako báza, z ktorej vychádzali básnické diela.

Ako bolo už spomenuté, na filozofickej fakulte neboli dejiny v programe samostatného štúdia. V tomto smere sa odlišovali protestantské školy, ktoré mali pre vyučovanie dejín vyhradené hodiny a predpísané učebnice. Poslucháči nižších tried si rozširovali znalosti vo vlastivede predovšetkým prostredníctvom článkov v šlabikári a katechizmoch, ku ktorým podával komentár učiteľ.⁹ Vyučovanie histórie včlenil do svojho návrhu reorganizácie prešovského kolégia Ján Caban a malo obsahovať výklad všeobecných dejín, dejiny Grékov, Rímskej ríše a dejiny Uhorska. Dejiny sa prednášali podľa učebníc B. G. Struvia, L. von Imhofa a ďalších. Od dvadsiatych rokov 18. storočia boli k dispozícii aj učebnice domácich autorov, ktoré vychádzali zväčša pre potreby ich žiakov, napr. ako to bolo v prípade spomenutého evanjelického kňaza a pedagóga Mateja Bela.¹⁰

3. Historické diela vydávané v univerzitnej tlačiarňi

Pri hodnotení produkcie historických diel Akademickou tlačiarňou možno zvoliť dva prístupy: kvantitatívny a kvalitatívny. Druhý spomenutý predstavuje odborná erudícia diela a jeho rozsah, množstvo obrázkov či dodatkov. Celkový počet 93 titulov historických diel vypovedá o významnom zastúpení histórie v celkovej produkcii odbornej literatúry a zaraďuje ju na prvé miesto medzi vednými odbormi. Najproduktívnejším obdobím boli roky 1712–1753, keď sa eviduje 58 titulov.¹¹ Jazykové zloženie pri takmer absolútnej dominancii latinčiny zodpovedá tomu, že čitateľmi boli predovšetkým univerzitní študenti resp. vzdelanci, čiže primerane intelektuálne pripravená skupina obyvateľstva.

⁸ Stephanus CSIBA: *Tyrnavia nascens* – Štefan ČIBA: *Zrod Trnavy*. Preložil a na vydanie pripravil Jozef Kordoš. Edícia Scrinium Latino-Slovacum, zv. 5. Trnava 2011.

⁹ KOWALSKÁ, Eva: *Osvietenské školstvo (1711–1815). Nástroj vzdelania a disciplinizácie*. Bratislava 2014, s. 133.

¹⁰ RUŽIČKA, Vladislav: *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu: (po 70. roky 18. storočia)*. Bratislava 1974, s. 90–91.

¹¹ PORIEZOVÁ, M.: *c. d.*, s. 84.

Z autorského hľadiska jednoznačne prevažujú domáci autori, a to príslušníci jezuitského rádu,¹² pričom ich pôsobenie a tvorba spadá do 18. storočia. V duchu jezuitských pravidiel pôsobili jednotliví autori ako vyučujúci nielen v Trnave, ale v pravidelných intervaloch sa presúvali a ich pôsobiskami sa stali aj ďalšie jezuitské kolégia v Uhorsku a v rakúskych krajinách. Zvyčajne prednášali v gymnaziálnych ročníkoch, prípadne predmety naplňajúce filozofické štúdiá a teológiu. Z toho dôvodu mnohých poznáme predovšetkým ako autorov rôznych náboženských a filozofických spisov.

Stimulom pre tých, ktorí boli činní na poli historického bádania, bola najčastejšie osobná iniciatíva a záujem vyvolaný štúdiom, prípadne už rozvíjané aktivity v tomto odbore napr. ich učiteľom či tútorom. Nepochybne podobné podnety existovali aj v prípade mladších autorov, doplnené aj o snahu pokračovať a nadviazať na dielo niektorého staršieho predchodcu. Zdôvodnenia vzniku konkrétnych titulov boli súčasťou úvodov, ak sa v diele nachádzali. Z nich sa mnohokrát dozvedáme viac o okolnostiach vzniku knihy, ale aj o autoroch, ktorí sa už téme venovali.¹³ K najčastejším motívom patrilo vyjadrenie potreby vzdelávania mládeže a národa pre dobro krajiny, potreba poznania domácich dejín, rezonuje v nich však aj záujem pokračovať v stopách konkrétneho autora, snaha o skompletizovanie dejinných udalostí či obava zo zabudnutia významných činov a osobností. Ďalším podnetom bolo splnenie želania priateľom alebo snaha o očistenie dejín od chybného nazerania napríklad zo strany historika inej konfesie, príp. bolo napísanie knihy vyjadrením poďakovania mecénovi či významnej osobnosti z cirkevných alebo svetských politických kruhov.¹⁴

Ťažiskovou témou boli jednoznačne dejiny Uhorska. Jednotlivé diela približovali vo forme prehľadov, rozpráv či biografii politicko-spoločenské pomery, udalosti a pôsobenie svetských a cirkevných hodnostárov. Často spracovanou témou bolo obdobie 16.–18. storočia, ale pozornosť historikov sa zamerala aj na obdobia staršie. Spracovanie dvoch tém – Byzancie a tureckých sultánov, bolo podmienené úzkymi vzťahmi a stále rezonujúcim vojenským nebezpečenstvom a politickou situáciou vo vzťahu k týmto krajinám. Charakteristickým znakom skupiny historických prác je jednorazové vydanie. Počet prípadov opakovaného vydania je minimálny, čo platí aj pri

¹² Výnimku tvoria krajinskí hodnostári Žigmund Druget a Peter Révai (17. storočie), tretím je Matej Bel (1684–1749).

¹³ Bližšie k úvodom pozri: KARABOVÁ, Katarína: *Autorské príhovory ako významný prvok kontextuality literárneho diela*. Sambucus XII. Trnava 2017, v tlači.

¹⁴ KARABOVÁ, Katarína: *Maecenas ako podporovateľ básnikov a jeho nasledovníci v zrkadle dejín*. In: Bibliotheca Alexandrina III. Tomáš KLOKNER – Lukáš RYBÁR (edd.). Bratislava 2016, s. 69–79.

vydaniach v iných mestách Uhorska. Pri dielach zahraničných autorov (Johann Georg Schwandtner, Maximilian Dufrène, Orazio Torsellino, Antonio Sandini, Gregor Kolb a Erycius Puteanus) je okruh spracovaných tém širší.

Zaradenie historických diel do vydavateľského programu tlačiarne súviselo s viacerými okolnosťami. V situácii, aká vládla na univerzite vo vzťahu k histórii v prvopočiatoch jej činnosti, treba hľadať dôvody v osobných motíváciách a záujmoch. Tie sa neskôr rozšírili o snahy poznávať vlastné dejiny a nadviazať na činnosť starších autorov. V neposlednom rade treba hľadať motiváciu aj v celkovo pozitívnejšom prístupe k tejto disciplíne, ktorej poznaním sa priaznivo vplývalo na mladú generáciu. Výberové zaradenie zahraničných autorov sa nejaví ako programové či cielené. Predstavu o výške nákladu jednotlivých titulov si možno urobiť prostredníctvom zachovaného inventáru z roku 1773, kde sa počet exemplárov pohybuje od desiatok cez stovky až k niekoľkým tisícom.¹⁵

Rozvoj vo vydávaní historiografických diel nastal na univerzite postupne, o začiatkoch môžeme hovoriť v tridsiatych rokoch 17. storočia. Snaha o historické bádanie kulminovala začiatkom päťdesiatych rokov 18. storočia. Pozitívom tohto procesu bol posun vpred v metódach i tematickom zameraní historického výskumu a vydanie takých titulov, ktoré pripravili podklady pre ďalšie skúmanie dejín Uhorska v nasledujúcom období.

4. Historické diela venované staroveku

Ako vyplýva z predchádzajúcich informácií, nie je možné hovoriť o tom, že dejiny starovekých civilizácií by stáli v strede záujmu trnavských historikov. Z publikácií, ktoré vyšli v trnavskej akademickej tlačiarňi, sme identifikovali len jednu, ktorej nosnou témou je antika. V ostatných prípadoch ide skôr o dejinné prehľady, ktorých cieľom je podať študentovi súvislý historický výklad o jednotlivých štátoch, ich politickom zriadení či vojnových konfliktoch, ktoré viedli. Cieľ, ktorý sa pritom sledoval, súvisel najmä so snahou o pochopenie historickej bázy, z ktorej vyrástlo kresťanstvo. To, že knihy nevyšli tlačou, však neznamená, že neexistovali v rukopisoch, v podobe príprav univerzitných pedagógov na prednášky. Najmä od roku 1753, od reformy univerzitného vzdelávania, keď podľa nariadenia panovníčky Márie Terézie museli mať všetky predmety prednášané na univerzite učebné texty, začali masovo vznikať písomné prípravy pedagógov, ktoré postupne vychádzali v podobe učebníc v univerzitnej tlačiarňi. Pokiaľ pôsobil profesor na univer-

¹⁵ PORIEZOVÁ, M.: *c. d.*, príloha.

zite len krátko, zachovali sa v rukopisoch, odpisoch, príp. v podobe poznámok z prednášok od niektorého zo študentov.

Samostatnú kapitolu tvoria vydania klasických autorov. V prológoch k jednotlivým latinským, menej gréckym historikom sú zachytené historické okolnosti vzniku diela, resp. dejinný vývoj daného obdobia. Práve skutočnosť, že v jezuitskom systéme vzdelávania mali klasickí autori pevné a striktne stanovené miesto v učebných osnovách, v podstate na všetkých školách rovnako, nás vedie k názoru, že museli teda vychádzať vo veľkých nákladoch vo väčších tlačiarenských centrách v správe jezuitov. A to považujeme za dôvod, prečo sme vo vydavateľskom programe univerzitnej tlačiarne našli len jedno vydanie latinského diela rímskeho historika. V centre záujmu stál dejepisec, politik a štátnik Gaius Iulius Caesar. Aj keď by sme čakali, že v popredí bude – hlavne pre svoj výchovný charakter – jeho historické dielo o občianskej vojne, v roku 1676 vyšli *Commentarii de bello Gallico*.

Spomedzi ostatných historických diel vydávaných na univerzite sa tematicky vyčleňoval inak málo známy jezuitský autor Georgius Csussen (*Csussen, Tsussen*; 1727–1764). Rodák z Györu (dnes na území Maďarska) vstúpil do Spoločnosti Ježišovej v roku 1743 vo veku šesťnásť rokov. O jeho štúdiu nemáme podrobnejšie záznamy, vieme však, že pôsobil v Bratislave ako učiteľ gramatiky, na Záhori v meste Skalica učil gréčtinu, v Trnave viedol triedu rétoriky, stál na čele viedenského Tereziána, v Šoprone bol knihovníkom, až napokon predčasne, ako tridsaťsedem ročný zomrel v Trenčíne. Známe je len jediné jeho latinské dielo *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*.¹⁶ Prácu, ktorá vyšla počas jeho jednoročného pôsobenia na Trnavskej univerzite v roku 1753 ako promočná tlač,¹⁷ venovala pri príležitosti magisterskej promócie trieda rétorov svojim starším kolegom, magistrom filozofie. Na rozdiel od iných promočných tlačí mala nezvyčajne veľký rozsah sto tridsiatich štyroch strán vrátane obrazovej prílohy. V súlade s jezuitskými zvyklosťami je na titulnom liste uvedené len meno promotóra promočného aktu Štefana Gaža (*Gaso*), nie

¹⁶ STOEGER, Johannes Nepomuk: *Scriptores Provinciae Austriacae*. Vienna 1855, s. 53.

¹⁷ V prípade promočných tlačí mohlo ísť o rôzne typy dokumentov od grafických listov, cez samostatné knižné vydania, tézy dizertácií a pod. Tlače boli spojené s udeľovaním jednotlivých titulov na univerzite a museli sa riadiť presne stanovenými pravidlami. Spravidla obsahujú zoznam promovovaných študentov, príp. je pripojený menoslov sponzorov. Titulný list plní funkciu promočného oznámenia, na ktorom je uvedený dátum, meno promotóra a často aj dedikácia. V prípade, že sa v triede nenachádzal šikovný žiak, promočnú tlač napísal profesor.

autora. Dielo sa však Csussenovi v bibliografiách bez akýchkoľvek pochyb pripisuje.¹⁸

V prvej časti podal veľmi jednoduchý, no pútavý výklad o rímskych provinciách vo všeobecnosti, kým druhú obsahovo orientoval na rímsku provinciu Panóniu. Hneď na začiatku prvej časti autor deklaruje, na aké otázky jeho text odpovie: čo sú to provincie, aké druhy provincií poznáme, ako vznikajú a aké štátne zriadenie je v nich. Podľa Csussena sú „provincie menšie mestá, ktoré sú určené na bývanie pre obyvateľov väčších miest“.¹⁹ Okrem toho nazýva autor provinciami aj mestecká, ktoré osídlili obyvatelia Ríma, a tie následne prijali ich zriadenie: „Latinské provincie sú tie, ktoré sa zvykli riadiť podľa latinského práva.“²⁰ Samostatnú kapitolu venuje právam a povinnostiam obyvateľov provincií.

Autor pri výklade vychádza z rímskych a gréckych autorov, ktorých cituje. Odkazuje napr. na Cicerona, Caesara, Livia, Plinia. Teoretickú časť Csussen dopĺňa epigrafickými nápismi s presným udaním miesta výskytu či nálezu. Text, ktorý môžeme charakterizovať ako učebný, je opatrený pomerne rozsiahlym poznámkovým aparátom, navyše má kniha pôsobivú grafickú stránku. Vhodný doplnok k textovej časti tvorí numizmatický materiál, konkrétne obojstranné vyobrazenia mincí z rôznych provincií. Môžeme sa len domnievať, že ide o rímske mince, ktoré boli súčasťou bohatých zbierok Trnavskej univerzity. Druhú časť tvoria opisy vybraných provincií, medzi ktorými zaznamenávame lokality ako Sabaria, Scarabantia, Sala, Brigetium, Mursa. Autor sa venuje okolnostiam ich vzniku, zaraďuje ich typovo a charakterizuje aj ich prepojenosť s tzv. materským mestom.

Pre univerzitu je v druhej polovici 17. storočia charakteristická postava Martina Sentivániho (*Szentiványi, Svätójánsky*; 1633–1705), osobnosti, ktorá bola v mnohých ohľadoch úzko spätá s fungovaním školy, jej tlačiarňou i vedeckou produkciou a preto sa jej budem venovať podrobnejšie. Pochádzal zo starej liptovskej zemianskej rodiny, ktorej rodinné sídlo bolo v Liptovskom Jáne. Do spoločnosti vstúpil ako dvadsaťročný a štúdium absolvoval v Trnave i Viedni. Jeho pedagogická činnosť sa spája s pôsobením na rôznych stupňoch jezuitských škôl, kde vyučoval gramatiku, rétoriku, kazuistiku, matematiku i kontroverziu. Oplýval výbornými organizačnými schopnosťami,

¹⁸ KÄFER, Stephanus – KOVÁCS, Esther: *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae typis academicis 1648–1777*. Budapestini – Strigonii – Tyrnaviae 2013, 1753/24, s. 174.

¹⁹ CSUSSEN, Georgius: *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*. Tyrnaviae 1753, s. 2.

²⁰ CSUSSEN, G.: c. d., s. 7.

ktoré ho predurčili do vysokých akademických funkcií – v roku 1679 sa stal dekanom Filozofickej fakulty, o tri roky neskôr dokonca rektorom Trnavskej univerzity, v poradí štrnástym.

Pre rozvoj trnavskej univerzitnej tlačiarne sa stal veľmi významným jeho prínos vo funkcii riaditeľa (*prafectus*). Počas svojho dvadsaťdva ročného pôsobenia sa postaral o výrazné kvalitatívne zlepšenie tlačiarenskeho vybavenia, keď zakúpil rôzne typy písom, nové tlačiarenské lisy a uzavrel zmluvy na dovoz papiera z liptovských papierní. Riešil aj priestorové a finančné problémy, najmä spor s mestom ohľadne platenia daní.

Od roku 1688 pôsobil ako cisársky cenzor a zaviedol vydávanie vydavateľského programu tlačiarne v podobe, v akej ho poznáme z dnešných vydavateľstiev. Chcel tak dosiahnuť, aby sa vydávali rôznorodé knihy užitočné pre širšie vrstvy obyvateľstva. Veľkú zásluhu si Sentiváni získal, keď usporiadal univerzitnú knižnicu a tlačou vydal jej katalóg obsahujúci údaje o 5331 knihách rozdelených do 21 odborových skupín.

Sentiváni je autorom množstva spisov, ktoré ho vďaka svojmu tematickému záberu radia medzi polyhistorov, vďaka počtu zase medzi najproduktívnejších autorov svojej doby. Napísal práce právnické, teologické, prírodovedné, obsiahol problémy fyziky, optiky, hydrológie, botaniky, biológie. Exaktnosť jeho diel ho predurčila stať sa autorom komplexného diela miscellaneového žánru,²¹ ktorým sa zaradil medzi prvých autorov tohto typu vedeckých diel na území Uhorska.

Sentivániho životným dielom bola trojzväzková zbierka *Curiosora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, pre ktorú sa zaužíval skrátený názov *Miscellanea*. Považovaná je za priekopnícke dielo a prvý samostatný koncept akademickej činnosti Trnavskej univerzity.²² Ako naznačuje samotné použitie komparatívov v názve, autor neplánoval vydať všetky zhromaždené informácie, ale vyselektovať pre zaneprázdneného čitateľa tie, ktoré považoval za dôležité.²³ Ide o akési kompendium znalostí, ktoré bola schopná univerzita poskytnúť svojim študentom i učiteľom. *Miscellanea* sa stali obľúbenou príručkou v európskych vedeckých knižniciach, stali sa známymi aj mimo územia Uhorska a vyšli v tlačiarňach vo Viedni, v Kolíne aj Varšave. V diele si našla svoje miesto uhorská história a v prehľadovej forme i antické

²¹ Blížšie k tomu: Martin SENTIVÁNI: *Dissertatio cosmographica seu de mundi systemate – Sústava sveta. Kozmografická štúdia*. Na vydanie pripravil a preklad s komentárom vyhotovil Svorad ZAVARSKÝ. In: Slavica Slovaca, 46, 2011, 3. Supplementum. Predslov, s. 3.

²² HOLOŠOVÁ, Alžbeta: *Rektori Trnavskej univerzity 1635–1777/1992–2008*. Trnava 2009, s. 44–52.

²³ HĽAVATÁ, Veronika – SIPEKIOVÁ, Nicol: *Polyhistor Martin Sentiváni a jeho Miscellanea*. In: Vivat, crescat, floreat Universitas Tyrnaviensis! E. JURÍKOVÁ, L. TRÁČIK (edd.). Trnava 2013, s. 58.

dejiny a realie. Z práce vychádzali aj tematicky zamerané výťahy, ktoré sa vydávali ešte niekoľko rokov po autorovej smrti.

Zo staroveku sa Sentiváni zamerl na problematiku siedmich divov sveta, ktorých opis v poradí piatej dizertácii nazval *Discursum de memorabilibus mundi complectens*.²⁴ Samotnú tému „divov“ využil na prezentáciu svojich vedomostí z histórie, geografie, kultúry, architektúry a iných odborov. Antické poňatie siedmich divov obohatil o novodobé poznatky, takže mu po erudovanom výklade poskytli akýsi základ pre prepojenie s neskoršími obdobiami a súčasnosťou. V prvej časti o egyptských Tébach poskytol informácie nielen o samotných Tébach, ale zmieňuje sa aj o Babylone či Ninive, o mestách Zuinsai, Hamadan a Osacum. Druhá časť s názvom Chrám Diany opisuje jednak slávny antický chrám zasvätený božskej lovkyni, ale aj chrámy v Ríme, Konštantínopole či dokonca vo Viedni. Tretia časť nazvaná Mauzóleum sa venuje najznámejším hrobkám v Egypte, Hadrianovej i Augustovej, aby autor ukončil rozprávanie pri hrobkách českých a uhorských kráľov. V časti *Babylonské múry* sa vymenovávajú vládcovia, ktorí opevnenia stavali resp. ich posilňovali či predlžovali. Napokon pri opise Rhodského kolosu sa nachádzajú informácie o iných podobných veľkolepých stavbách sveta, ktoré div inšpiroval. Medzi posledné dva divy zaradil sochu Jova Olympského a rímsky Kapitól.

Antickej mytológie sa sčasti dotkol aj v stati o veštení, ktoré odsudzuje. Zaoberá sa rôznymi typmi veštenia – napr. z pohybu a postavenia hviezd, z fyziologického usporiadania ľudského tela, zo snov či pomocou čarovného prútika. Z dnešného pohľadu je interesantná aj kapitola o bájných tvoroch, medzi ktoré zaradil jednorožca, grifov, sirény, tritónov, ale aj kameň mudrcov a čarovné bylinky.

Sentivániho *Miscellanea* svedčia o nezvyčajnej rozhladenosti autora, ako i schopnosti spájať jednotlivé fakty, usporiadať ich a v prijateľnej podobe poskytnúť čitateľovi vyselektovaný súhrn poznatkov. Martin Sentiváni bol nadšeným obdivovateľom vedeckých výdobytkov a pokroku, ale napriek kritickému mysleniu, ktorým sa priblížil k blížiacemu sa osvietenstvu, stála u neho na prvom mieste vždy viera.²⁵ Jeho rozsiahle dielo stále čaká na docenenie vo vedeckej komunite. Istou predzvestou komplexného interdiscipli-

²⁴ SZENTIVÁNY, Martinus: *Curiosora et selectiora variarum scientiarum miscellanea. In tres partes divisa. Quarum prima continet: Curiosas dissertationes psychico-mathematicas. Altera curiosas ephemerides ac curiosas rerum variarum observationes. Tertia diversas synopses chronologicas. Decas prima*. Tyrnaviae 1689.

²⁵ ZAVARSKÝ, Svorad: *Martin Sentiváni: Grécka Schizma a únia. Historicko-polemická dizertácia*. In: Sambucus. *Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Daniel ŠKOVIERA (ed.). Trnava 2005, s. 12.

nárneho výskumu, ktorý by bol v tomto prípade žiaduci, je bilingválna edícia kozmografickej štúdie o Sústave sveta (*Dissertatio cosmographica de mundi systemate*),²⁶ ako aj preklad časti o ľuďoch s rôznymi telesnými abnormalitami, ktorý bol uverejnený spolu s edíciou latinského textu ako príloha k štúdii dvojice autoriek V. Hlavatej a N. Sipekiovej.²⁷

5. Chronologické a prehľadové práce

Jezuiti pôsobiaci v nemecky hovoriacich oblastiach ako prví pochopili, akým veľkým nedostatkom ich vzdelávacieho systému je absencia vyučovania dejepisu. Práve oni sa na začiatku 18. storočia začali výučbe dejín systematickejšie venovať. V znamení tohto snaženia a v kontexte situácie, keď potrebné učebnice chýbali, sa zrodila šesťdielna učebnica Maximiliana Dufřena (1688–1765) *Rudimenta historica*.²⁸ Dostala sa aj do vydavateľského plánu trnavskej tlačiarne a vychádzala postupne od roku 1731 do roku 1777, teda viac ako štyridsať rokov. Jednotlivé časti oboznámili čitateľa s dejinami od stvorenia sveta, členením foriem spoločnosti, s dejinami Rímskej ríše a opisom jednotlivých európskych krajín a panovníckych dynastií. Piata časť bola venovaná geografii, šiesta výkladu cirkevných dejín. Táto prehľadne upravená učebnica vo forme otázok a následne odpovedí bola určená gymnazistom, ako to dokladá aj jej podnázov „juventutem ... pro gymnasiis societatis Jesu“. O obľube diela svedčí počet vydaných kusov – náklad počítal spolu 2–4 tisíc výtlačkov. Čo sa týka jej obsahu, práca nenaplnila očakávania, pretože nemala vedecký ráz. Jej hlavným cieľom bolo zdôrazniť triumfálny pohľad na cirkev a posilnenie mládeže predovšetkým vo viere.

V druhom zväzku sa autor venuje dejinám štyroch významných starovekých monarchií – Sýrskej, Perzskej, Gréckej – zvlášť pred Alexandrom Macedónskym a po jeho smrti a osobitne Rímskej ríši. V jej histórii akcentuje založenie Ríma, dobu kráľovskú a republiky, obdobie púnskych vojen a občianske vojny. Z cisárstva sa zameriaval najmä na životopisy jednotlivých panovníkov s rozdelením do prvého, druhého a tretieho storočia nášho letopočtu, a to s ohľadom na ich morálne a charakterové vlastnosti, najmä vzťah ku kresťanom.

²⁶ ZAVARSKÝ, Svorad: *Dissertatio cosmographica de muni systemate – Sústava sveta. Kozmografická štúdia*. Edícia textu s prekladom a komentárom. In: *Slavica Slovaca*, 46, 2001, 3 (Supplementum).

²⁷ HLAVATÁ, V.: – SIPEKIOVÁ, N.: c. d., s. 58.

²⁸ Jednotlivé diely vychádzali počas desaťročí v Trnave až do roku 1772. Okrem toho vyšli aj v Košiciach, ale pôvodne boli vytlačené v nemeckých tlačiarnach.

Zo zahraničných autorov, ktorých diela boli vytlačené v Trnave v prvej polovici 18. storočia, registrujeme meno talianskeho jezuitu, filológa Orazia Torsellina (Horatius Tursellinus; 1545–1609). Okrem jazykovedného diela o latinčine²⁹ pripravil rozsiahlu historickú prácu *Epitome historiarum*. Zamerail sa v nej na významné osobnosti Starého zákona, ale aj rímskych kráľov a cisárov až do roku 1595. V úvode sa vyznal zo svojej záľuby v dejinách, ktoré ho zaujímali od mladosti, a vyslovil nádej, že pripravil dielo užitočné, výstižné a krátke. V Trnave vyšlo v roku 1723 ako doplnené a pomerne rozsiahle – takmer 500 stranové vydanie, siahajúce udalosťami do roku 1723.³⁰

Pri výpočte historických kníh, ktoré boli v Trnave vydané, treba spomenúť prácu ďalšieho zahraničného autora, ktorým bol Erycius Puteanus (vl.m. Henrik van de Putte alebo aj Henri de Puy (1574–1646), holandský filozof a hudobník, ktorý ako profesor literatúry pôsobil určitý čas aj v Miláne. V Trnave vyšlo v dvoch vydaniach len jedno z jeho diel – *Historiae barbaricae* (1744), ktoré pojednáva o vpáde barbarských kmeňov do Itálie. Doplnil ho chronologickým prehľadom udalostí.

Hneď začiatkom 18. storočia vyšli ďalšie dva tituly, ktoré sa zaoberali chronológiou dejín svetských aj cirkevných. *Compendium chronologiae sacrae et profanae* z roku 1701 je anonymné, autorom druhého bol Gabriel Serdaheli (1660–1726), autor teologicko-filozofických spisov. Spis *Fax chronologica* je zostavený ako prehľad dejinných udalostí, ktoré sú však usporiadané podľa tematických skupín. Môžeme tak sledovať určitú mieru kritického historického myslenia a vývoj istých dejinných a politických javov v rôznych spoločenských systémoch a časových obdobiach. Samostatne sa totiž venuje napr. cirkevným koncilom, vojnám dobyvateľským i obranným, zakladaniu miest a staviteľom. To isté vročenie má aj titul *Historia universalis*, vydaný pod menom Joanna Floriana Kollera, príslušníka paulínskeho rádu.

Novou témou, ktorá sa objavila u domácich autorov a zo širšieho hľadiska ju môžeme priradiť k starovekým dejinám, boli dejiny Byzantskej a Osmankej ríše a ich panovníci. František Borgia Kéri (1702–1768), významný fyzik a astronóm pôsobiaci aj v Trnave, spracoval námet byzantských dejín z dôvodu ich dávnych spoločných vzťahov s územím vtedajšieho Uhorska. Ako píše ďalej v úvode, chcel upraviť už existujúce diela tohto zamerania do plynulého dejinného prehľadu, určeného mládeži tak, aby sa nič podstatné nevytratilo. Tieto kompendiá pod názvom *Epitome historiae Byzantinae* vychádzali v rokoch 1738 až 1746. Podobne vypracoval aj prehľad byzantských panov-

²⁹ *De particulis latinae orationis*. Rím 1598.

³⁰ Na rozdiel od domácich titulov toto dielo je opatrené dvomi vecnými registrami a samostatnými zoznamami mien a cudzích výrazov.

nikov *Imperatores Orientis*, ktorý vyšiel v roku 1744 a sledoval ich panovanie od Konštantína Veľkého až k poslednému byzantskému cisárovi Konštantínovi VII., teda po dobytie Byzancie Turkami v roku 1453.

Na túto tému nadviazal vo svojom diele *Imperatores Otomanici* filozof a teológ Mikuláš Schmitth (1707–1767), pôsobiaci trinásť rokov na univerzite. Uvedený titul vyšiel dva razy. V rokoch 1747–1752 postupne v deviatich zväzkoch, po druhý raz v dvoch dieloch v rokoch 1760–1761. V úvode k tomuto vydaniu Schmitth spomína aj Kériho dielo *Imperatores Orientis*, ktorého pokračovaním má byť práve jeho práca – kompilácia o tureckých sultánoch a ich výbojoch, ktorá končí rokom 1716. Možno povedať, že na univerzite sa položili základy slovenskej turkológie, ktorá patrila k najstarším orientalistickým odborom na Slovensku. Pramenila totiž z veľmi živej politickej reality a neskôr z intenzívnych snáh o oživenie obchodu s Osmanskou ríšou.³¹

6. Záver

Počas existencie jezuitskej Trnavskej univerzity v rokoch 1635–1777 nestála výučba dejín staroveku v popredí záujmu. Antické dejiny sa vyučovali len ako súčasť výkladu a komentára k dielam antických autorov, predovšetkým latinských, v obmedzenej miere aj gréckych. Tomu zodpovedala aj štruktúra vydávaných publikácií, ktoré vychádzali v univerzitnej tlačiarňi. Súviselo to jednak s jezuitskou koncepciou vzdelávania vychádzajúcou zo študijného poriadku *Ratio studiorum*, v popredí ktorého stála latinčina ako základ pre ďalšie štúdium, jednak s dobovým chápaním histórie. Diela rímskych historikov tvorili jednu časť lektúry pre študentov dvoch posledných ročníkov počas štúdia na filozofickej fakulte. Monotematické historické práce zamerané na starovek sa v Trnave nevydávali, dejiny Grécka a Ríma boli len súčasťou chronologických prehľadov. Jedinou skutočne historickou prácou je atypická promočná tlač o provinciách, ktorá vyniká nielen svojím rozsahom, ale aj metodickým spracovaním a bohatou obrazovou prílohou.

³¹ KOPČAN, Vojtech: *Trnavská univerzita a orientalistika*. In: ČIČAJ, Viliam (ed.): *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava 1987, s. 196.

RESUMÉ

ANTIQUITATES ROMANAE – UČEBNICE STAROVEKU Z PROSTREDIA JEZUITSKEJ TRNAVSKÉJ UNIVERZITY

V jezuitskom systéme vzdelávania nebolo vyučovanie histórie nosným predmetom. Staroveké dejiny sa vyučovali len ako súčasť výkladu a komentára k dielam antických autorov, predovšetkým latinských, v obmedzenej miere aj gréckych. Tomu zodpovedala aj vydavateľská produkcia publikácií, ktoré vychádzali v univerzitnej tlačiarni historickej Trnavskej univerzity (1635–1777). Podstatnú časť informácií o antike mohli študenti získať počas lektúry rímskych a čiastočne gréckych historikov v dvoch posledných ročníkoch počas štúdia na filozofickej fakulte. Samostatné monotematické historické práce zamerané na starovek sa v Trnave v 18. storočí nevydávali, dejiny Grécka a Ríma boli len súčasťou chronologických prehľadov. Jedinou skutočne historickou prácou je atypická promočná tlač o provinciách od jezuitu Georgia Csussena *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*, ktorá vyniká svojím rozsahom, metodickým spracovaním a bohatou obrazovou prílohou.

Kľúčové slová: antika, výučba dejepisu, jezuiti, Trnavská univerzita (1635–1777)

SUMMARY

ANTIQUITATES ROMANAE – ANCIENT HISTORY TEXTBOOK OF THE JESUIT TRNAVA UNIVERSITY

The Jesuit system of education did not emphasize history as a main subject. Ancient history was taught only as a part of lectures and commentaries on Latin and partially Greek works written by ancient authors. This trend was also reflected by book production of the press at the historical Trnava University (1635–1777). Students might receive the essential part of information regarding Ancient times during lectures on Roman and partially Greek historians in the last two years of their study at the Faculty of Arts. Monothematic history works, aimed at Ancient times, were not published separately in Trnava in the course of the 18th century so that history of

Greece and Rome became a part of chronological summaries. The only real history work is an atypical graduation print about provinces by the Jesuit Georgius Csussen *Dissertationes, altera de coloniis Romanorum in genere, altera de coloniis Romanorum in Pannonia*, which is outstanding because of its length, methodological processing and great amount of images.

Keywords: Ancient times, history lessons, Jesuit Trnava University (1635–1777)

Translated by Mgr. Hana Ferencová

doc. Mgr. Erika Juríková, PhD.
Katedra klasických jazykov
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovenská republika
e-mail: erika.jurikova@truni.sk

NELÍTOSTNÉ MATKY A KRUTÍ OTCOVÉ. INFANTICIDA JAKO NÁSTROJ NÁBOŽENSKÉ PROPAGANDY NA PŘÍKLADU RANĚNOVOVĚKÉ LETÁKOVÉ LITERATURY¹

Pavel Stůj

1. Martin Luther a neřádné ženy

„Tak má také smýšlet žena ve svém konání, když kojí, kolébá, koupe své dítě a dělá s ním další věci, když i jinak pracuje a pomáhá svému muži a je poslušná. Všechno jsou to zlaté a ušlechtilé činy. Tak máme také těšit a povzbuzovat ženu v porodních bolestech (...): Vydej to dítě, přispěj k tomu podle svých sil, a pokud při tom zemřeš, odcházej v pokoji, protože umíráš při ušlechtilém díle a v poslušnosti Boží.“²

Tyto řádky napsal Martin Luther na podzim roku 1522. Stejně jako v některých svých dalších kázáních (např. *Eine Predigt vom Ehestand* 1525) se zde věnuje problematice manželství jakožto základnímu, Bohem ustanovenému společenskému řádu, který s sebou přináší jasně dané povinnosti pro manžela i manželku. Muž se jako správný křesťan k ženě uchyluje jako k ochraně před smilstvem a ctí své povinnosti vůči Bohu a budoucím generacím.³ Žena je pracovitou a poslušnou pomocnicí muže a i za cenu své vlastní smrti je ochotná vykonávat ono „ušlechtilé dílo“, rodit manželovi potomky. Luther naopak kritizuje svévolnost neposlušných žen, které se vyhýbají plnění man-

¹ Studie vznikla v rámci grantu ESF OPVK Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP, reg. č.: CZ.1.07/2.3.00/20.0192. Tuto studii by nebylo možné napsat bez bohatých fondů knihoven Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu a Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově. Autor studie je doktorandem Katedry FF UP v Olomouci

² LUTHER, Martin: *Vom Ehelichen Leben*. Augsburg 1522, nepag. Český překlad přebrán z LUTHER, Martin: *O životě manželském*. In: Polívková, Hana (ed.): *Kdybych měl nekonečně světů*. Praha 2008, s. 136.

³ „Jestliže k tomu nedojde v manželství, kde jinde k tomu má docházet než ve smilstvu nebo pohoršivém hříchu?“ Tamtéž, s. 140. K životu Martina Luthera SCHILLING, Heinz: *Martin Luther: Rebell in einer Zeit des Umbruchs*. München 2013.

želských povinností a které odmítají přijmout své místo v raně novověké komunitě.⁴

Protestantský ideál, charakteristický dominancí manželského modelu (oproti středověkému ideálu mnišství) výrazně ovlivnil raněnovověký preskriptivní diskurz. Důležitost, kterou protestantský model přisuzoval spořádanému manželskému stavu, se stala jedním z nástrojů reformační propagandy. V druhé polovině 16. století ovšem nabývalo manželství, jako jedna ze svátostí, na významu i v rámci katolické reformy a stávalo se v podstatě jedinou možnou životní perspektivou žen až do 19. století.⁵

Podle mého názoru lze v diskurzu raněnovověkých textů rozlišit převažující ideál chování a jednání žen i mužů jako spořádaných manželů. Zidealizované gendery „dobré hospodyně a poctivého hospodáře–“,⁶ ukazují příkladné postavy, které žijí ve spořádaném manželském svazku a pečují o své potomky i celou širší domácnost. „Manželka a hospodyně“, jak zmiňují pozdější moralisté, měla být poslušná, obětavá, měla respektovat manželovy slabosti,

⁴ OZMENT, Steven: *When Father Ruled, Family Life in Reformation Europe*. Harvard 1983, s. 7–9.

⁵ V Římském katechismu bylo na pokyn tridentského koncilu manželství definováno jako prostředek zachování nedokonalé čistoty, kdežto dokonalou čistotu bylo možno zachovávat pouze ve stavu panenství. Objevila se tedy tendence ke zpřísnění podmínek uzavírání sňatku pod dohledem církve a definování manželství jako svátosti. K tomu DENZER, Georg: *Zakázaná slast: dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*. Brno 1999; KAŠNÝ, Jiří: *Manželství v západní tradici: soubor kanonických studií*. České Budějovice 2006; KLABOUCH, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962; Pro pozdější období viz ČEVELOVÁ, Zuzana: *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Pardubice 2012. Naproti tomu v protestantském prostředí bylo manželství považováno za ideální způsob života odpovídající životu Adama a Evy v ráji a bylo většinou před stavem panenským upřednostňováno. K tomu: RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 733–766; GOODY, Jack: *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha 2006; MORGAN, Edmund Sears: *The Puritan family. Region and Domestic Relations in Seventeenth-Century New England*. New York 1966. Nicméně v diskuzích o manželství vždy probíhal složitější vývoj, kdy se důraz na koncepty panenství a manželství měnil v různých obdobích, jak dokládá na příkladu rozdílného pojetí českých bratří Lukáše pražského a Jana Augusty, viz HALAMA, Jindřich: *Sociální učení Českých bratří 1464–1618*. Brno 2003, s. 85–90 a 143–148.

⁶ STORCHOVÁ, Lucie: *Gender a „přirozený řád“* (dále jen *Gender a „přirozený řád“*). In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Praha 2008, s. 510–530*. Autorky zde *gender* definují jako textový efekt, jako diskurzivně vytvářené pohlaví. V tomto významu je chápán i v této studii. Ke zkoumání pozdější humanistické preskriptivní literatury viz také STŮJ, Pavel: *Infanticidium a neřádné matky v preskriptivní literatuře raného novověku*. In: FERENCOVÁ, Hana – CHMELÁŘOVÁ, Veronika – KOHOUTOVÁ, Jitka – PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila a kol.: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015, s. 203–226.

zároveň mu být věrná, nápomocná a nelibovat si v dlouhém řečnění, pití ani rozmařilosti v oblékání. „Manžel a hospodář“ měl být oporou a ochráncem rodiny v duchovním i světském životě.⁷

Přestože jak v katolickém, tak i v protestantském prostředí nadále koexistovala i koncepce panenského ideálu (nadřazeného ideálu manželství), manželský stav byl pro běžný život ženy v období 16.–18. století klíčový a protestanté i katolíci jej prostřednictvím pamfletů i duchovní literatury zdůrazňovali a kritizovali naopak hříšnost odchylek od tohoto ideálu.

Špatné příklady manželů se často objevovaly na stránkách raněnovověkých letáků. Populární tisky zabývající se vraždami (morytáty) se postupně vydělily jako samostatný žánr, jehož autoři se primárně zaměřovali na extrémní a neobvyklé případy krutých vražd, mezi kterými byly poměrně oblíbené i náměty usmrcení potomka jedním z rodičů, či zabití dítěte všeobecně (lupiči, vrahy, vojáky).⁸

Postavy špatných manželů podléhaly ďábelským svodům (lakomství, závisť, klamu či nenávisti) a celá tragédie často vyústila v usmrcení dítěte, na což bylo autory těchto textů nahlíženo jako na bezbožný (nepřirozený) a extrémní čin, neboť podle křesťanské morálky mělo být dítě svými rodiči milováno a ochraňováno a jeho výchova měla být jedním z nejdůležitějších důvodů manželského svazku.

Z tohoto důvodu také byla infanticida (zabití dítěte)⁹ v průběhu raného novověku považována za velmi reálný a velmi závažný trestný čin a další pra-

⁷ OZMENT, S.: c. d., s. 27–30. K domácím textům o manželství, s odkazy na literaturu zejména z německého prostředí RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 733–766.

⁸ V širším kontextu německy mluvících oblastí zkoumá problematiku infanticidy a smrti dítěte na stránkách letáků naposledy LEWIS, Margaret Brannan: *Beware the Kinderfresser: Violence Toward Children in Print Culture*. In: *Infanticide and Abortion in Early Modern Germany*. New York 2016, s. 86–122.

⁹ Podle většiny historiků zabývajících se infanticidou (nejčastěji v soudních pramenech) byly nejčastějšími pachatelkami neprovdané ženy pracující jako služebné nebo děvečky, které otěhotněly s mužem stejného společenského postavení, příčinou vraždy byla obava ze společenského zavržení. HOFFER, Peter – HULL, Natalie: *Murdering Mothers: Infanticide in England and New England, 1558–1803*. New York 1981; KILDAY, Anne-Marie: *A History of Infanticide in Britain*. Basingstoke 2013; MYERS, David: *Death and a maiden. Infanticide and the tragical history of Grethe Schmidt*. DeKalb 2011; RUBLACK, Ulinka: *The Crimes of Women in Early Modern Germany*. Oxford 1999; ULBRICHT, Otto: *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*. München 1990; VAN DÜLMEN, Richard: *Frauen vor Gericht: Kindsmord in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1991. V domácí literatuře zejména TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šlenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004; nebo DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství: Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. České Budějovice 2012. Infanticidu lze v užším smyslu definovat jako *neonaticidu* (neonaticide) –

meny (zejména množství výslechových protokolů, ale i právní nebo lékařské spisy) jen potvrzují, že případy násilné smrti dětí (a zejména novorozenců) jitrily emoce. O tom koneckonců svědčí také velmi přísné postihy, kterými se vrchnost snažila tento zločin vymýtit.¹⁰

Na rozdíl od soudních pramenů, v nichž se nejčastěji objevovaly případy neprovdaných děveček vraždících z obavy o zaměstnání a čest, v letákových tiscích můžeme nalézt mnohem násilnější příběhy, zachycující činy počestných manželek, či opuštěných vdov, a to podle zásady čím ukrutnější a extrémnější čin, tím větší prodejnost letáku. Vzhledem k významu mateřství, jakožto symbolu lásky a starostlivosti, byla postava brutální vražedkyně vlastních dětí spojená s mnohem větší popularitou u čtenářů, kteří byli fascinováni násilnostmi. Autoři se schválně zaměřovali na drobné detaily spáchaných vražd, jako byl popis usmrcení novorozence v kolébce, či vyřezání plodu z lůna matky.¹¹

Kromě žen se postavami některých populárních tisků o infanticidě stávali také muži-manželé, kteří se na vraždách dětí podíleli nebo byli jejich hlavními strůjci. Tyto případy byly rovněž otiskovány především pro svou neobvyklost a krutost. Pád manžela znamenal také ztrátu pozice hospodáře a hlavy domácnosti, podobně jako u žen byla vražda z rukou otce spojována s nepřírozenými, dábelskými vlivy.

V tomto příspěvku se zaměřím na tištěné letáky a pamflety jak protestantského, tak katolického prostředí, které se v průběhu 16.–17. století věnovaly problematice infanticidy a kritice neřádných matek a otců. Na příkladu tří textů z odlišných jazykových prostředí (Anglie, Čech a Alsaska) a tří rozdíl-

usmrcení dítěte matkou do 24 hodin od porodu, v běžném významu potom lze *infanticidu* chápat jako usmrcení dítěte do jednoho roku věku, ovšem v širším významu (jak činí např. HOFFER, P. – HULL, N.: c. d.) lze zahrnout i případy zabítí dítěte až do věku dorosteneckého. Pro tyto pozdější infanticidy se vžil potom zejména v anglo-americkém světě pojem *filicide* (zabití potomka). V případech že matka nebo otec usmrtí celou svou rodinu, hovoří současná věda o *familicidě* (vraždě celé rodiny). V pamfletech raného novověku se proto častěji objevují právě mnohonásobné, ale i věkově nespecifikované vraždy dětí, které nelze soudobými termíny jasně definovat. Infanticidou zde proto rozumím jakékoliv nepřírozené usmrcení vlastního potomka.

¹⁰ Nejstarší říšský zákoník *Constitutio criminalis Caroli V.* věnuje infanticidě zejména článek XXXV v edici RADBRUCH, Gustav (ed.): *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V.* von 1532. Stuttgart 1975 (dále jen *Carolina*). Také podle zákoníku Jakuba I. z roku 1624: „Mají být souzeny za vraždu dítěte všechny matky, které neprokáží (aspoň za pomoci jednoho svědka), že se dítě již narodilo mrtvé.“ In: *Anno vicesimo primo Jacobi Regis, &c. an act to prevent the destroying and murdering of bastard children*. London 1680. České zákoníky jsou ohledně infanticidy stručné, viz KOLDÍN, Pavel Kristián: *Práva městská*, článek M. XXXV. Odst. III c). In: MALÝ, Karel et al.: *Práva městská Království českého: edice s komentářem*. Praha 2013.

¹¹ K tomu také LEWIS, M.: c. d., s. 101.

ných (sub)žánrů (jednolist, pamflet, kramářská píseň) se pokusím ukázat, že morytáty s sebou často nesou konfesijně podmíněné poselství, které bylo dobovému recipientovi zcela zřejmé. Ve svém příspěvku se zaměřím nejprve na nejstarší jednolistové tisky pocházející z centra letákové literatury v německém Wolfenbüttelu a okolí,¹² následně se přesunu k časově pozdějším letákovým spisům anglické proveniencie a konečně také k letákům vytištěným na území zemí Koruny české, které spadají do žánru kramářských písní.¹³

Vybraný vzorek pramenů umožňuje dle mého názoru zachytit problematiku letákové literatury věnující se tématu infanticidy v širším časovém i prostorovém horizontu, přičemž tyto letáky zároveň zachycují i odlišné propagační funkce v nábožensky různorodém prostředí raněnovověké Evropy. Zatímco se však zájmy vydavatelů těchto pamfletů mohou různit a jen stěží u vydávání tohoto typu literatury můžeme předpokládat nějakou kontinuitu nebo společný cíl¹⁴, smrt dítěte jako téma představuje významný fenomén lidové kultury a umožňuje aspoň částečně porozumět společnosti, která infanticidu zatracovala, ale zároveň jí byla fascinována.

2. Letáková literatura v raném novověku

Tištěná kázání, pamflety i další texty jsou specifickým a nyní i poměrně hojně využívaným pramenem pro studium raného novověku. Přestože měly drobné letáky své předchůdce již ve středověku, od 15. století dosáhly díky rozvoji knihtisku největšího rozmachu, i proto že byly také cenově dostupnější.

¹² Zejména čerpám z edice jednolistových pamfletů: HARMS, Wolfgang – SCHILLING, Michael – BAUER Barbara – KEMP, Cornelia – WANG, Andreas (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*. Band I–III. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Kommentierte Ausgabe. Tübingen 1980, 1985, 1989; HARMS, Wolfgang – KEMP, Cornelia (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*. Band IV. Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Kommentierte Ausgabe. Tübingen 1987.

¹³ Přičemž ovšem také množství zmíněných jednotisků ze sbírek Harmse nebo Schillinga pojednává o českých zemích, případně bylo také vytištěno přímo v Čechách, jak zmiňuje BOHATCOVÁ, Mirjam: *Výzkum jednolistové publicistiky raného novověku*. In: *Knihy a dějiny*, 4, 1997, s. 69–90.

¹⁴ Jednostránkové i vícestránkové letáky jsou vydávány především v průběhu 16. a v první polovině 17. století, v pozdějším období nastává určitý útlum, vydavatelé se zaměřují spíše na učenější texty (kázání, traktáty), ale populární byly i záznamy hrdelních procesů (viz Londýnské Old Bailey proceedings). V českojazyčném prostředí se od konce 17. stol. objevuje velký zájem o kramářské tisky, které často přecházejí i do lidové písněvé tvorby. Všechny žánry ovšem využívají téma zabít s podobným didaktickým a apelativním záměrem.

Pro první tištěné publikace obsahující rychle šířené zprávy se vžil pojem „leták“ (něm. Flugblatt, angl. Broadsheet) nebo „letákový spis“ (Flugschrift).¹⁵ Leták jako polyfunkční médium představuje nadřazený pojem pro pramen různého rozsahu (ať už jednolist nebo letákový spis) zprostředkovávající informace prakticky ze všech oblastí lidského života, který fungoval jako tištěné médium vedle vznikajících raněnovověkých novin. V angloamerické historiografii se pro rozsáhlejší letáky vžilo také označení „pamflet“.¹⁶ Pro terminologickou nejednoznačnost, často spojenou se stejným pojmem pro texty různého rozsahu, navrhuje Jana Hubková (a je tomu tak i v této studii) jednotně používat pojem „leták“ zahrnující texty různého rozsahu, společné svým původem a funkcí.¹⁷

Tisky populární literatury jsou sice umělecky méně hodnotné, přesto nemusí být považovány jen za protiklad literatury elitní, ale spíše za jejich doplněk či komentář. Jejich dosah byl velký nejen geograficky, ale také napříč společenským spektrem.¹⁸ Ačkoliv jejich kvality historikové rozpoznali poměrně pozdě, jsou užitečným pramenem pro výzkumy dějin marginálních vrstev společnosti, či pro analýzu z pohledu gender history.¹⁹

Přestože nám často chybí kontext jednotlivých letáků, neznáme jejich přesné odběratele a ve většině případů ani autora²⁰, svědčí tyto texty o dobové

¹⁵ V domácí historiografii HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky: letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*. Praha 2010; MILLER, Jaroslav: *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy (1580–1650)*. Praha 2012; k výzkumu letáků v německy mluvících zemích SCHILLING, Michael: *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis zum 1700*. Tübingen 1990. V nedávné době také disertační práce TE HEESSEN, Kerstin: *Das illustrierte Flugblatt als Wissensmedium der Frühen Neuzeit*. Bochum 2009 (nepublikovaná disertační práce).

¹⁶ Pamflet je obecně považován za něco nízkého, za hanopis, paskvil, pohrdavý satirický text útočného rázu, vyjadřující se pohrdavě o konkrétní události nebo o jevu. Spolu s edicí jednotlivých textů zabývajících se ženskou kriminalitou se rozborem pamfletů zabývá STAUB, Susan, C.: *Nature's cruel stepdames. Murderous women in street literature of seventeenth century England*. Pittsburgh 2005; blíže ke genezi jednotlivých tisků také RANDALL, Martin: *Women, Murder, and Equity in Early Modern England*. New York 2008, s. 155–207. K pamfletům také CLARK, Sandra: *Women and Crime in the Street Literature of Early Modern England*. Palgrave Macmillan 2003.

¹⁷ HUBKOVÁ, Jana: c. d., s. 30–39.

¹⁸ K lidové kultuře obecně BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

¹⁹ STAUB, S.: c. d., s. 3–4.

²⁰ Autoři jsou většinou anonymní. Anonymita převažuje převážně v kramářských tiscích, či v útočných tiscích (typu Pittlesse Mother), přesto se zde objevují i známější spisovatelé, či lidové zpěváci, jako Heinrich Wirri nebo Martin Montanus; známí jsou často i autoři anglických pamfletů jako Richard Watkins, autor pamfletu *News from the dead*. K tomu STAUB, S.: c. d.

fascinaci kriminalitou (zájem o ně byl spojen s určitým čtenářským vzrušením a zároveň s pocitem mravní nadřazenosti), a to zejména kriminalitou ženskou. Násilí zobrazené v pramenech nejen odpuzovalo svou brutalitou, ale zároveň fascinovalo svou protikladností k přísným dobovým normám. Navíc bylo vhodným základem pro didaktický záměr autora.²¹

Je zřejmé, že jádro popsaného případu téměř vždy tvoří historická událost a autoři zachycují i autentické výpovědi obžalovaných, přesto není možné existenci těchto postav ověřit a odlišit skutečné události od autorovy fikce. Zejména přehnaná detailnost zobrazeného násilí bývá považována za jeden ze signálů fikčnosti zaznamenané situace.²² Mnohem důležitější než otázka pravdivosti je proto nastalá komunikační situace. Leták jako soubor znaků komunikuje se čtenářem (posluchačem) a způsob, jakým zdůrazňuje klíčové myšlenky (např. v závěrečném pokání hříšníků), vypovídá o celkovém významu.²³

Důležité je, jak a kým je příběh vyprávěn, proč je vyprávěn a jaké funkce má plnit. Tvůrci pamfletů si vybrali z historické události jen to, co považovali za důležité, případně co odpovídalo jejich moralistním a kritickým záměrům. Leták vypovídá o společenských podmínkách obviněných a zároveň se podílí na jejich konstruování (např. performování genderu dobré manželky). Prostřednictvím tištěných médií se skutečnosti a jevy, jako je zabití bezbranného dítěte, stávají součástí kulturního kontextu a v dlouhodobých časových horizontech ovlivňují vnímání určitého jevu až k utvoření stereotypu, který zpětně ovlivňuje vnímání konkrétních případů.²⁴

V komunikačním aktu byla klíčová také forma textu. Zejména veršované texty zvyšovaly zajímavost, srozumitelnost i snadnější zapamatovatelnost zprávy. V raném novověku vedle letáků a letákových novin v tomto ohledu dominovala kramářská píseň, která byla zejména v Českých zemích převládající formou lidového zpravodajství až do 19. století a nahrazovala

²¹ RUFF, Julius: *Violence in Early Modern Europe 1500–1800*. Cambridge 2001, s. 29–31.

²² František Kutnar považuje vztah těchto tisků (konkrétně kramářských písní) k historickým událostem za zdeformovaný a zjednodušený, ale který zároveň autorovi umožňuje vykonat svůj záměr bez přílišného zájmu dobové cenzury. KUTNAR, F.: *Kramářská píseň jako historický pramen*. In: Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni. Praha 1963, s. 77–86. K historické hodnotě také KNEIDEL, Pravoslav: *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*. Praha 1983, s. 27. K diskuzi ohledně násilí opět RUFF, J.: c. d., s. 32–33.

²³ HUBKOVÁ, J.: c. d., s. 29–66.

²⁴ V domácí literatuře o stereotypu v letákové literatuře o cizincích RATAJ, T.: *České země ve stínu půlměsíce*.

částečně jednolisty a letákové spisy.²⁵ Kramářská píseň byla v domácí historiografii velmi pečlivě zkoumána, zvláště etnografy a literárními historiky, zejména ve spojitosti s lidovou kulturou nižších vrstev.²⁶ Přehledově se ke kramářské písni vrátily i výzkumy posledních desetiletí, zejména práce Josefa Scheybala²⁷ a etnoložky Markéty Holubové.²⁸

3. Leták jako nástroj propagandy

První využili leták jako nástroj propagandy a šíření aktualit představitelé německé reformace, nicméně k původně politickým a náboženským letákům brzo přibýly i zprávy z nového světa, o tureckých válkách²⁹, neobvyklých přírodních úkazech a konečně i zprávy o neobvyklých vraždách a popravách.

Významnou roli (převážně v letákovém jednolistu) hrála ilustrace. Jednoduché obrázky zaměřující se často na nejdrastičtější část vražd (vražda dítěte) byly srozumitelné a zvyšovaly okruh potencionálních kupců. Schematické ilustrace byly klíčové jak pro srozumitelnost případu (pro negramotné čte-

²⁵ Její zastoupení v této studii je proto zcela opodstatněné, neboť představuje třetí významný typ tisku, který navíc často čerpal základní zápletku příběhu z jednolístů nebo letákových novin, jejichž úpadek v českých zemích nastal nejspíše v důsledku třicetileté války. K tomu KNEIDL, P.: c. d., s. 9–36; tematicky o ženách také ŠTAŠKIVOVÁ, Kristina: *Žena v kramářských písničkách o kriminálních činech*. In: HOLUBOVÁ, Markéta a kol: *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha 2008, s. 99–100. Dokladem další spojitosti mezi populárními tisky a jejich vzory v soudních aktech je například databáze z Londýnského soudu v Old Bailey. Populární tisky přímo zde vydávané zaznamenávaly zkrácené hrdelní procesy (Proceedings) s čistě komerčním účelem a jejich vydávání se řídilo poptávkou dobového publika po děsivých a krvavých případech. In: <http://www.oldbaileyonline.org/static/Value.jsp> [cit. 10. 3. 2016]

²⁶ SMETANA, Robert: *České písně kramářské*. Praha 1937; SMETANA, Robert – VÁCLAVEK, Bedřich (eds.): *České písně kramářské*. 2. vyd. Praha 1949, s. 7–38; BENEŠ, Bohuslav (ed.): *Světská kramářská píseň: Příspěvek k poetice pololidové poezie*. Brno 1970. Mezioborové přístupy viz sborník *Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni*. Praha 1963.

²⁷ SCHEYBAL, Josef V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. Hradec Králové 1991.

²⁸ HOLUBOVÁ, Markéta a kol.: *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha 2008.

²⁹ Politickým událostem se věnuje také většina domácích historiků: JIREČEK, Josef: *České pamflety za války šmalkaldské*, *Časopis Národního muzea*, 49, 1875, s. 95–100; ZÍBRT, Čeněk: *Strahovský sborník vzácných tisků příležitostných Václava Dobřenského z druhé polovice věku XVI*. *Časopis Českého muzea*, 83, 1909, s. 68–106; ŠIMEČEK, Zdeněk: *Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách*. In: *Folia historica bohemia* 11, Praha 1987, s. 287–303; RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu púlměsíce: obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí* (dále jen *České země ve stínu púlměsíce*). Praha 2002; HUBKOVÁ, J.: c. d.

náře), tak pro lepší prodej (tisky mohly sloužit i jako plakáty na zdech).³⁰ Obrázky nejen zdůrazňovaly propagandistický záměr textu pomocí různých symbolů, ale spolu s aktivní prezentací pamfletu se velmi výrazně podílely na tvorbě významu. Tyto texty byly recipientům často představeny skrze hlasité předčítání či dramatické znázornění vyprávěných událostí prodávací, spíše než skrze individuální akt čtení. Tato forma také dodávala pamfletu výraznější emotivní a persvazivní funkci.³¹

Letáky je proto nutné zkoumat v souvislosti s jejich dobovým kontextem. Zabití dítěte mezi jednotlivými morytáty vyniká svou krutostí, která odkazuje na praktiky pohanského a barbarského světa. V diskurzu křesťanské raně novověké patriarchální společnosti, která má jasně rozdělené role žen a mužů a z nich plynoucí povinnosti vůči Bohu, společnosti a rodině, je infanticida chápána jako zcela zavrženíhodný čin.³² Proto také slouží jako hojně využívaný námět sledující moralistní cíle, případy vražd dětí jsou součástí ideologického boje proti nekřesťanskému (hříšnému) jednání.³³

Texty, ač primárně určené k pobavení, zároveň ovlivňovaly veřejné mínění o správném fungování celé širší raněnovověké domácnosti a společnosti obecně. Čtení textů podněcované zájmem o patologické sociální jevy přispívalo ke zvýšení společenského zájmu o potlačení předmanželské sexuality (například zvýšený dohled hospodářů a hospodyní nad děvečkami) a zároveň se podílelo na disciplinaci dalších morálně i právně zapovězených

³⁰ BOHATCOVÁ, Mirjam: *Jednolisty jako informační médium v době Rudolfské*. In: Umění a řemesla, 39, 1994, s. 61–65. U zvolených případů (obrázky 1–4) můžeme vidět poměrně vysokou úroveň ilustrací. Objevuje se u nich i poměrně vzácné kolorování, jako je tomu u *Ein erschrockenlich grausam unerhört Mordt*. Strassburg 1556 (viz dále). K dřevorytům podrobně viz KNEIDEL, P.: c. d., s. 11–26.

³¹ Často to mohlo být i nad rámec samotného textu. Zde je pak rozdíl v tom, co viděl dobový divák během představení kramáře a co může rozpoznat současný čtenář v textu letáku. HUBKOVÁ, J.: c. d., s. 56–60.

³² Zatímco ve starověku rozhodoval o osudu dětí dlouho otec rodiny (právo nazývané patria potestas), křesťané pozdního starověku se proti zabíjení dětí jasně vymezovali. Velmi přesvědčivě to dokládá například citát z Tertullianova Apogetica zdůrazňující význam lidského plodu pro křesťanskou komunitu, kdy plod stojí výše než život matky: „Při vraždě dítěti není žádný rozdíl, zda je spáchána ve svatém úmyslu či svévolně. (...) Ovšem je rozdíl ve způsobu zabití. Krutě trápíte [Pohaně] člověka ve vodě nebo jej vystavujete mrazu, hladu a psům. Starší člověk by si raději přál zemřít mečem. My máme zakázáno zabít i plod počatý v lůně matky, a dokud ještě proudí v člověku krev, není dovoleno plod zničit. Zabránit zrození je urychlená vražda a nezáleží na tom, zda vyrvete duši či zničíte právě rodičovo se člověka. I ten, který teprve bude, je člověkem.“ TERTULLIANUS: *Obrana křesťanů (Apogeticum)*, kapitola VIII a IX. In: http://www.tertullian.org/other/czech_apogeticum.htm [cit. 14. 5. 2015].

³³ „Der unchristliche Charakter der Tat – in kombination mit ihren anderen Eigenschaften zugeschriebener Art – machte das Vebrechen zu einer geeigneten Waffe in ideologischen Kampf.“ ULBRICHT, O.: c. d., s. 22.

podob sexuálního styku (sodomie, cizoložství). Konečně obliba letákové literatury mohla napomáhat také církevním i světským snahám o vymýcení infanticidy ze společnosti. Infanticida byla vnímána jako celospolečenský problém, k jehož prevenci byli členové komunity aktivně nabádáni také dobovými zákoníky.³⁴

Vražedkyně a vrazi, kteří zabíjeli své (ne)manželské potomky, sloužili za vzor těch nejhorších rodičů nejen kazatelům, ale i autorům pamfletických či kramářských tisků. Tyto literární postavy pro adresáty představovaly reálně existující osoby, jejichž osudy vzhledem k nedostatku dalších informací nebylo možné vnímat jako zcela vymyšlené. Letáky proto sloužily i jako vhodný nástroj propagace konfesijní identity rozštěpeného křesťanského světa, například pokud v nepříznivém světle ukazovaly vraha jako příslušníka jiného vyznání. Pomocí letáků docházelo k formování obrazu ženy/muže, který byl narušitelem společenského řádu, případně i odpůrcem oficiální ideologie (konfese). Osudy takového jedince byly varováním pro celou komunitu a připomínkou toho, jak hříšné jednání a podlehnutí ďábelským svodům (nedostatek víry) může vést k rozvrácení společenského řádu.³⁵

4. Adam Stägman – ztráta postavení hospodáře (1556)

Měšťan Adam Stägman (Stegman) z Alsaského městečka Obernehenheim spáchal nedlouho po Velikonocích roku 1556 „děsuplnou, hroznou a neslýchanou vraždu“, když během nepřítomnosti své ženy Walburgy nožem ubodal své tři děti: dceru Annu, syna Gabriela a nejmenšího 22 týdnů starého syna Martina.³⁶

³⁴ Podle *Caroliny* (1532) byli sousedé (hlavně hospodyně a hospodáři) instruováni, aby si všímali podezřelého chování neprovdaných žen, viz *Carolina* článek XXXV; k sociální disciplinaci také HULL, Isabelle: *Sexuality, State and Civil Society in Germany (1700–1815)*. New York 1997, s. 53–106.

³⁵ K budování propagandy v médiích v protestantském a katolickém prostředí blíže MILLER, J.: *c. d.*, s. 177–204.

³⁶ WIRRI, Heinrich: *Ein erschrockenlich grausam unerhört Mord, so geschehenist zum Obernehen, in einer Statt gelegen in dem Elsas, drey Meil wegs von Straßburg, Alda hat tein Burger Adam Stägman genant, drey seiner rechten natürlichen ehlichen Kinden, mit einem Beimesser ellenklichen erstochen und umbracht, wie dise Figur anzeigt, und hernach geschriben Stadt. Strassburg 1556.* (dále jen EEG). Pamflet otiskuje s komentářem také HARMS, Wolfgang (et al.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts* (dále jen *Deutsche illustrierte Flugblätter II.*). Band II., s. 144–145. Sám Wirri napsal ještě jednou rozšířenou verzi toho případu také ve formě dopisu: WIRRI, Heinrich: *Eifentliche und waarhaffte bericht der grausamen That, so geschehen ist zu Obernehen.* Strassburg 1556. Tento text se kromě několika přidávaných pasáží příliš neodlišuje, proto jej zahrnuji pod verzi 1.

Tento příběh napsaný měšťanem Heinrichem Wirrim a vydaný ve Štrasburku roku 1556, se objevuje hned v několika verzích. Kromě ilustrovaného jednolistu, obsaženého v Harmsově edici (V1) ho můžeme v různých upravených podobách nalézt i mezi dalšími anonymními letáky (V2)³⁷ nebo v knize štrasburského autora drobných frašek (Schwankdichter) Martina Montana (V3).³⁸

Podle jednolisticové Wirriho verze (V1) hrůzné činy Adama Stägmana vyplývají z jeho podlehnutí melancholii, která byla důsledkem ztráty zaměstnání. Po tom, co prohrál zapůjčené peníze, podlehl zasmušlosti, nespokojenosti a sklíčenosti, a tyto stavy ho přivedly k úvahám o sebevraždě.³⁹ Zde lze zcela zřetelně vyčíst primární funkci pamfletu jakožto kritiky hříchu lakomství (hráčství). Už v úvodní pasáži podrobně autor popisuje počínající melancholii, která pramenila z problémů s prohraným majetkem. Muž, který nemohl pracovat, byl v hierarchii raně novověké společnosti nepochybně v nezáviděníhodné pozici a Stägman přišel o svou roli živitele a hospodáře.

Proto Adam nepokojně bloudil po domě a hledal místo, kde by se mohl oběsit, když v tom ho vyrušila dcera Anna, která nic netušíc požádala otce o krajíc chleba. Adam poprosil svou dceru, aby mu tedy podala nůž, což vedlo k drastickým událostem. Autor detailně popisuje postupné vraždění všech potomků, tak jak je to zachyceno i na doprovodné ilustraci (obrázek 1). Vrah je zde zachycen při vraždě nejmenšího dítěte v kolébce, zatímco na podlaze domu již leží další dva smrtelně zranění potomci. Vražda novorozence zde není zachycena náhodou, smrt nevinného a bezbranného dítěte vždy zvyšuje efekt šokující a znepokojivé události.⁴⁰ Wirriho text a doprovodná ilustrace jako jediné ze zkoumaných verzí ukazují také Adamovo potrestání. Na dře-

³⁷ Anonymní text (obsahující dva letáky) vydaný v Innsbrucku: *Ein grausamer erschrocklicher mord, der sich inn der Stadt Obernehen im Elsas, drey Meilen von Strassburg gelegen, zugetragen hat, von einem Vatter, der seiner eigenen Kinder dreie jemmerlich hat ermordt und umbracht, gesegehen den X. Tag Aprilis*. Innsbruck 1556. (dále jen EGE).

³⁸ MONTANUS, Martin (ed. Johannes BOLTE): *Schwänkbücher*. Tübingen 1899, s. 89–90. Označení „Schwänkbücher“ představuje soubor drobných humorných příběhů ze života nebo soubor drobných frašek. Stägmanův případ v Montanově díle představuje jen drobné epizodické vyprávění, spadající do souboru příběhů z cest (Wegkürzer). Tamtéž, s. 7–36 (předmluva).

³⁹ „Ein Theil verspielt, doch nit vil etwan auff einmal zwölf Barzen dar nach auff solichs er in ein Unmüt un(d) Betrübnuß gefallen ist, Dessgleichen ist im auch etwas Kranckheiten zugstanden (..) un(d) möge darzu nit arbeiten, was er nütze er wölle sich selber hencken.“ EEG.

⁴⁰ Mrtvolky dětí jsou v podobném duchu zachyceny i u dalších jednolistů ze sbírky vévody Augusta z Wolfenbüttelu-Lüneburgu. Vždy zde podtrhují útočný, politický záměr textu, například při zobrazení řádění nepřátelských vojsk Turků (*Die armen leüt Klag*, okolo 1560) nebo Španělů v Nizozemí (*Emblemes svs les actions perfections et mevrß dv segnor Espanol* okolo 1575). HARMS, W.: *Deutsche illustrierte Flugblätter II.*, s. 71–72 a 188–189.

vorytu je Adam katem a jeho pacholkem před branami města Štrasburku vyzdvížen na kolo a lámán, čemuž přihlížejí počestní měšťané. Zavrženíhodnost jeho činu zdůrazňuje i tento trest užívaný nejčastěji v případech vícenásobných, či obzvláště krutých vražd.⁴¹

Moralistní záměr je ve Wirriho příběhu zdůrazňován i tradičními exemplary ukazujícími krutost lidských rodičů v porovnání s ostatními Božími tvory, například s pelikánem, který chrání své potomky za cenu vlastního života (k tomu také viz kapitola 5).⁴²

Zatímco první verze uvádí jako příčinu vraždění nemoc, v dalších verzích stejného příběhu jsou na vině zlé myšlenky, které vznikly na „popud a vnuknutí samotného Satana“ (V2), či „pochybnosti, které mu zasel snad sám ďábel“. (V3).⁴³

Oba dva další texty poskytují zkrácenou verzi příběhu bez úvodní zápletky s penězi a naopak se mnohem detailněji zaměřují na vlastní drastický popis jednotlivých vražd, přičemž důsledně vykreslují kontrast nevinných dětí a krutého vraždícího otce, což je nejvíce viditelné na několika scénách, a to například, když se otcova ruka zastaví tváří v tvář smějícímu se nemluvněti, zaváhá, ale nakonec v něm převládne hněv a dítě usmrtí (V2),⁴⁴ nebo když zoufalá matka prochází domem a nachází těla svých dětí (V3). Následně je tu (V2) oproti zmíněnému jednolistu ukázáno také Adamovo pokání, když prosí syna za odpuštění: „Pohled synu, ty sám zde stojíš zbožný a čestný a nepatříš dosud ke zločincům, kdežto já již náležím jen šibenici.“⁴⁵

Všechny verze pracují s podrobnými informacemi udávajícími věk i počet dětí a situaci Stägmanovy rodiny, čímž vyvolávají zamýšlený efekt aktuálnosti „pravdivé zprávy“. Přesto u nich lze vysledovat odlišnosti ohledně záměru autora daného textu. Na rozdíl od ostatních analyzovaných textů v této studii, zde máme také stručné informace o některých tvůrcích. Jak Wirri, tak také Montanus jsou známi jako autoři příležitostné poezie a letáků, které se věnovaly dobovým politickým událostem či dalším populárním té-

⁴¹ Stejně je odsouzena i hrdinka kramářské písně *Pravdivá zpráva aneb novina paměti hodná* (s tím rozdílem, že je na ni uplatněn trest milosti, často určený ženským vražedkyním), viz kapitola 6.

⁴² HARMS, W.: c. d., s. 188.

⁴³ „Aus Anreizung und Eingebung des ledigen Sathans“ (EGE, f. 1v); „in gedanck (on zweyffel durch eingiessung des Teüffels)“ MONTANUS, M.: c. d., s. 89.

⁴⁴ „Und als ihn das kind ersahe, fieng es an zu lachen; davon dem vater sein hertz ein wenig erweicht ward, darvon gieng unnd ihme nichts thet. Doch seinem bösen fürgesetzen...“ MONTANUS, M.: c. d., s. 89.

⁴⁵ EGE, f. 2v.

matům. Přestože jejich biografické údaje pochází pouze z rozborů jejich děl, oba dva jsou nepřímo spojováni také s protestantskou konfesí.⁴⁶

Zápletka s vraždícím otcem, který je vrahem svých tří dětí (vždy dvou chlapců a děvčátka, případně také manželky), je poměrně dobře vysledovatelná také v dalších pamfletech⁴⁷ nebo i mnohem pozdějších kramářských písničkách.⁴⁸ V *Nové písni o ukrutným mordu* nalezneme obdobný popis drastické vraždy nejmenšího dítěte: „Na posledy vzal děťátko, za nožičky, nebožátko, napřed ho začal líbat, teprve pět měsíců staré, chtělo matky prs požívat. Když mu začalo plakati, on ho začal proklínati, nemáš matku na světě, tak ním praštil do postele, až mu mozeček vyletěl.“⁴⁹ Počet dětí, stejně jako pořadí jejich smrti zde vytváří poměrně ustálené schéma, které svědčí především o popularitě této zápletky.

Obdobně ustálené jsou i motivy vraždy. Například sliby ďábla, který nabízí otcí dukáty za její spáchání.⁵⁰ V písničkách je opět využita tematika hříchu (smilstvo, karban) jako příčina vraždy: „Jenom karbanu hleděl a v hospodách chlastat, po nocích se toulal, jako mlsný kozel, manželku svou proklínal.“⁵¹

⁴⁶ Stručné životopisy na stránkách německé biografické databáze, pod hesly *Heinrich Wirri* a *Martin Montanus*: <http://www.deutsche-biographie.de> [10. 3. 2016]. Heinrich Wirri na rozdíl od ostatních sám sebe popisuje jako přímého svědka procesu, když ho zpráva zastihne v průběhu obchodní cesty. Vhodné načasování mu proto umožní změnit své plány, vypravit se přímo na „místo činu“ a jako očitý svědek vyličit průběh popravy a dodat tak své zprávě na věrohodnosti: „Ich schreib aber das ich selber geschen und gehört hab.“ In: EEG.

⁴⁷ Například v případě vraha Blasiusa Endrase, který usmrtil celou svou rodinu *Ein warhaftige Erschreckliche geschicht so sich newlich zu Wangen durch einen Burger daselbst mit Namen Blasius Endras so ein Gerichts Herr / zugetragen*; Lindau, 1585; nebo ve známém případě Heinricha Rosenzweiga, který po prohře svého majetku, učinil smlouvu s ďáblem a zahubil svou manželku i svých šest dětí: *Warhaftige Zeitung / So niemals erhört / weil die Welt gestanden / welche sich begeben zu Quedelburg in Sachsen mit einem Becken / mit Namen Heinrich Rosenzweig / welcher durch deß Teuffels List vnd Rath sein Weib vnd 6. Kinder jämmerlicher weise vmgebracht*; Erfurt 1621. K tomu také již zmíněná Lewis, M.: c. d., s. 106–108.

⁴⁸ Sledování stejné zápletky u děl různých žánrů například KREJČÍ, Karel: *Putování sujetu o „synu zavražděném rodiči“*. In: *Slavia*, 18, 1947, s. 406–437. Kramářské písně zde využité pochází převážně z Muzea Měnského v Přerově (dále jen MKP), fondu kramářské písně (dále jen KP). Časově spadají mezi druhou polovinu 18. a první polovinu 19. století, důležitější jsou ovšem opakující se motivy.

⁴⁹ MKP, fond KP, sign. J-2401, *Nová píseň o ukrutným mordu*, fol. 2v.

⁵⁰ V kramářské písni *Nový příběh*, chce otec svést vraždu dětí na manželku. Píseň z katolického prostředí ovšem končí šťastně, neboť patronka matky, sv. Anna, přivede zpět nejen zemřelé děti, ale zachrání i obviněnou matku. Funkcí je tak nejen ochrana svátosti manželské, ale i moc světců, jakožto důležitá součást barokní zbožnosti. MKP, fond KP, sign. J-1260, *Nový příběh, který se stal v Pruském Polsku ve městě Widawě roku 1820*.

⁵¹ Tamtéž, fol. 2v.

Na rozdíl od kramářských písní, které se často explicitně vyjadřují přímo k církevním svátostem,⁵² letáky věnované případu Adama Stägmana přímé náboženské apely neobsahují, přestože kontext jejich vzniku o mnohém napovídá. V protestanském Štrasburku teprve nedlouho před rokem 1556 skončilo působení reformátora Martina Bucera a vliv protestantismu zde byl velmi silný.⁵³ Zejména anonymní *Ein grausamer erschröthlicher mord* (V2) vydaný v Innsbrucku spojuje případ kajícího se vraha také s další bezprostředně následující novinkou pojednávající o chamtivém faráři, který zamordoval těhotnou ženu kvůli penězům.⁵⁴

Všechny tyto letáky ukazují pád hospodáře, spořádané hlavy domácnosti, který podlehl lidské slabosti a zničil celou svou rodinu. Adam Stägman se provinil proti všem zásadám čestného a bohabojného muže⁵⁵ a rozhodně se nestal hlavou své domácnosti (jako je Kristus hlavou církve) a ochráncem svých potomků, což může sloužit i jako varování pro čtenáře, poučované kazateli o rolích mužů a žen v manželství. V tomto kontextu se pak funkce letáků pojednávajících o strašlivém činu Adama Stägmana jeví jako konfesijně vyhraněná, varující před rozpadem manželské svornosti.

5. Margret Vincentová – vražedkyně svedená katolickou sektou (1616)

„Tato Margret Vincentová, výše jmenovaná, byla dobrého původu, pocházela z dobrých rodičů, (...), dostalo se jí dobrého vzdělání, od dětství byla vedena dobrými zásadami, které slibovaly, že vyroste ve ctnostnou ženu. Chovala se diskrétně, přirozeně a v konverzaci střídme, byla zaslíbená ušlechtilému muži panu Vincentovi, se kterým žila ve velké úctě.“⁵⁶

⁵² Například tato promluva manžela-vraha: „Rány Krista Pána jsem obnovoval, a mnohá přikázání Boží přestupoval. První slib při křtu svatém, ten sem já zanedbal, a při sňatku manželském Boha jsem oklamal, ach! Vemte si příklad manželové milí, by jste, jak jsem já činil, žádnéj nečinili.“ MKP, fond KP, sign. J-148, *Píseň v nově vydaná o mordu ukrutným*, f. 4r.

⁵³ O protestantismu můžeme nejspíše hovořit v případě Martina Montana a nejspíše i Heinricha Wirriho. In: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd11976668X.html> [cit. 9. 3. 2016]

⁵⁴ Zde je zmíněno nejen zneužití zpovědního tajemství (svátosti smíření), ale samozřejmě je důležitá i kritika církevního služebníka přestupujícího šesté přikázání ve druhé části tisku s názvem „und noch ein erschröcklicher mord“, EGE, f. 3–4.

⁵⁵ Gender dobrého hospodáře jako analytickou kategorii, zkoumají v dobové produkci preskriptivní literatury například Jana Ratajová a Lucie Storchová in: STORCHOVÁ, L.: *Gender a „přirozený řád“*, s. 510–530.

⁵⁶ „This Margret Vincet before named, of good parentage, borne in the County of Hartford, at towne named Rickmansworth, her name from her paretns Margret Day, of good education, graced with good parts from her youth, that promised succeeding vertues in her age, if

Veškeré podrobnosti, se kterými je vystavěn obraz této počestné ženy a úctyhodné manželky, následně slouží ke zdůraznění jejího pádu. Margret jako příslušnice slabého pohlaví (weak sex), žena, která nedokáže odolat svodům a okouzujícímu přemlouvání katolických přátel (Roman Wolfes), kteří ji polapili jako nevinné jehňátko, podlehla jejich naléhání.⁵⁷ Margret Vincentová je zde zobrazena jako oběť, morálně i intelektuálně slabší než její muž, žena která má blíže k ďáblu.⁵⁸ Její morální slabost je několikrát v průběhu textu zdůrazňována. Žena je ohrožena špatností, která může ovládnout nejen její tělo, ale i duši. Protestantské smýšlení počestné Margret tak bylo „přeměněno slepou vírou v podmanivou herezi“.⁵⁹ Zároveň je ale její inferiorita a slabost zdůrazňována následnou neschopností spáchat sebevraždu.

Podle katolické víry (dle pamfletu), kterou Margret přijala, bylo pochvalné a omluvitelné vzít život jakémukoliv odporujícímu protestantovi. Margret uvěřila, že může zachránit duše svých dětí, které byly vychovány ve slepotě protestantského učení. Pod vlivem katolického náboženství se proto rozhodla oba své potomky uškrtit.⁶⁰

Tento pamflet je jedním z nejútočnějších letáků s tématem infanticidy, které v prostředí Britských ostrovů vyšly, a zcela jasně varuje před nebezpečími římského katolicismu.⁶¹ Počestná žena (gentlewoman) se vlivem této „sektý“ proměnila v „posedlou papeženku, která uctívala katolické relikvie, nosila kolem krku kříž a dokonce odmítala číst Anglickou Bibli, či se jen podívat

good luck had served, for beeing descere, civel and of a modest conversation, she was preferred in marriage to this Gentleman Mr. Vincent, with whome she lived in good estimation.“ *A pittilesse mother: That most vnnaturally at one time, murthered two of her owne children at Acton within sixe miles from London vpon holy thursday last 1616. The ninth of May. Being a gentlewoman named Margret Vincent, wife of Mr. Iaruis Vincent, of the same towne. With her examination, confession and true discouery of all the proceedings in the said bloody accident. Whereunto is added Andersons repentance, who was executed at Tiburne the 18. of May being Whitson Eue 1[161] Written in the time of his prisonment in Newgate* (dále jen *A Pittilesse Mother*), London 1616, f. A2v.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ O spojení ženy a ďábla v souvislostech s humorálním modelem a lidovou kulturou dále MUCHEMBLED, Robert: *Dějiny ďábla*. Praha 2008, s. 85–90.

⁵⁹ „Her opinion ot the true faith (by the sophistry of some close Papists) was converted to a blind belief of bewitching heresy.“ *A Pittilesse Mother*, f. A2v.

⁶⁰ „For Having learned this maxim of their Religion, that it was meritorious yea and pardonable, to také away the lives of any opposing Protestants were it of any degree whatsoever, in which resolution or bloody purpose she long stood upon, and at last (only by the Devil's temtation) resolved the ruin of her own children.“ Tamtéž, f. A3r.

⁶¹ STAUB, S.: *c. d.*, s. 48.

na jakoukoliv protestantskou knihu.⁶² Konspirace katolíků vůči anglikánské církvi byla ve druhém desetiletí 17. století velmi aktuálním tématem. Katolická spiknutí proti monarchii byla několikrát tématem diskuze v anglické společnosti (například podezření z otravy osmnáctiletého prince Jindřicha Stuarta v roce 1612 nebo otrava dvořana Thomase Overburyho 1613) a protestantští čtenáři si tak postavu Vincentové mohli spojit s motivem vlastizrady.⁶³

Naopak pro katolické čtenáře mohla být postava vražedkyně Margret také určitým způsobem symbolem mučednictví. Jako zástupkyně utlačované menšiny se vzepřela svým povinnostem v rámci anglikánské církve a k vraždě jí dovedla její vyhrocená mateřská láska, která chtěla ochránit své potomky za každou cenu. Protikatolické názory autora jsou nicméně zcela jasné.⁶⁴

Také v českých sbírkách kramářských písní nalezneme poměrně raritní motiv čistě náboženské vraždy v katolicko-protestantské rodině. V katolickém barokním prostředí je však záměr zcela obrácený; kdy otec, blíže neurčený protestant, zabije svou dceru, která chtěla uprchnout s katolíkem. Otec je autorem písně označován za bezbožníka a dcera naopak před smrtí obhajuje nově nabytou katolickou víru: „Nebo jsem já poznala samospasitelnou Svatou víru křesťanskou, nikdy neomylnou, nebo svatá Barbora, to je patronka má, ona mne náhlou smrtí, nikdy umřít nedá.“⁶⁵ Zápletka v *Pittilesse Mother* je tedy zcela protikladná *Smutnému* a *žalostivému* opisu, jak co do rolí postav, tak i jejich konfese. Nicméně lze vysledovat i pamflety, které opouštějí schéma „katolík × protestant“ a zaměřují se na čistě protestantské rozbroje.

V tomto duchu se nese i pozdější anglický pamflet *Bloody Newes from Dover* (1647). Mary Champion, anti-hrdinka tohoto tisku⁶⁶, je zachycena na dřevorytu s uříznutou krvácející hlavou svého syna, již ukazuje svému manželovi Johnovi (obrázek 3). Náboženský konflikt se tentokrát odehrává čistě mezi protestanty (presbyteriány a anabaptisty), přičemž klíčová je zde

⁶² *A Pittilesse Mother*, f. B1r.

⁶³ Spojení s dobovou atmosférou ukazuje RANDALL, M.: c. d., s. 167–168.

⁶⁴ Možnost tohoto čtení nabízí opět Randall: Tamtéž, s. 168–169.

⁶⁵ Přestože otec zasáhl dceru sekerou, umře smřena teprve o mnoho hodin později, kdy je jí podána „velebná svátost“. MKP, fond kramářské tisky, sign. J-1091, *Smutný a žalostivý opis o jednom bohaprázdném otci*, f. 3v.

⁶⁶ *Bloody newes from Dover. Being a true relation of the great and bloody murder, committed by Mary Champion (an Anabaptist) who cut off her child's head, being 7. weekes old, and held it to her husband to baptize. Also, another great murder committed in the north, by a Scottish commander, for which fact he was executed.* [London: s. n.]. Printed in the yeare of discovery. London 1647.

otázka křtu. Mary jako novokřtěnka křest dětí odmítá a raději své dítě usmrčuje, než aby žilo bez možnosti volby: „Pohled manželi, tvé sladké dítě bez hlavy, nyní jdi a pokřti ho. Pokud tak učiníš, musíš pokřtít jen hlavu bez těla.“⁶⁷ Její krutost ve spojení s náboženským fanatismem opět (jako u případu Margret) slouží náboženské propagandě.⁶⁸ V obou pamfletech slouží příslušnost k jiné konfesi jako zdroj moci matek nad svými rodinami. Ženy se svou odlišností odmítají podříditi autoritě svého manžela a usurpují si moc nad výchovou svých dětí. Tato moc je ale vzápětí utlumena, neboť záměrem autora je ukázat, že manželská neposlušnost musí být potrestána, a to jak mezi protestanty, tak i katolíky.⁶⁹

To je ostatně patrné i v zobrazení Margretina manžela Jarvise. Ten je v kontrastu se svou ženou vyličen jako rozumný a spořádaný protestant, který nejen, že nemohl incidentu zabránit, neboť byl spáchán v době jeho nepřítomnosti (podobně je tomu i v případě Johna Championa), ale naopak se snažil svou ženu mnohokrát přesvědčit o nesprávnosti jejích názorů: „Oh Margret, Margret, jak často jsem Tě zrazoval od tohoto proklatého bludu, bludu, který nás zničí všechny.“⁷⁰ Podle Betty Travitské je Margaretin čin nejen záležitostí jejích vnitřních pohnutek, ale zároveň i ohrožením raně-novověké patriarchální společnosti a mužské autority. Manžel byl nositelem náboženské i politické síly v domácnosti a Marget odmítla vychovávat děti podle jeho přání. Příčina jejího pádu tedy tkví také v tom, že odmítla varování svého manžela a nechovala se jako poslušná žena.⁷¹

Margretiny činy, přestože jsou částečně racionalizované vlivem katolické „sekt“, stále zůstávají příkladem činů protivících se Božímu řádu, tudíž

⁶⁷ „Behold husband, thy sweet babe without a head, now go and baptize it; if you will, you must christen the head without a body.“ Tamtéž, nepag.

⁶⁸ Spis je autorem uveden příkladem podobné roztržky mezi manželi (protestantem a katolíčkou), kteří se sváрили o způsob výchovy svého čtyřletého syna. Výsledkem bylo jeho zavraždění matkou, která se nedovedla smířit s protestantskou výchovou. Tamtéž, nepag.

⁶⁹ Ještě výrazněji je ukázána nebezpečná nezávislost ženy a její demonizace jako katoličky v pamfletu *A Hellish Murder committed by a French Midwife* (1673). Zde je zobrazena porodní bába Mary Hobry, v jejímž domě se našlo 62 mrtvých novorozenců. Nejen že je pamflet využit ke kritice cizího (Francouzů), ale zároveň je i kritikou soběstačné ženy (prosperující porodní báby). Její katolická víra její poklesky jen zdůrazňuje. STAUB, S.: c. d., s. 35–39; edice textu, s. 140–177.

⁷⁰ „Oh Margret, Margret, how often have I persuaded thee from this dammed Opinion, this damned Opinion, that hath undone us all.“ *A Pittiless Mother*, f. A4v.

⁷¹ TRAVITSKY, Betty: „*A Pittiless Mother*“?: Reports of a Seventeenth-Century English Filicide. In: Mosaic: a journal for the interdisciplinary study of literature, 27, 1994, s. 55–81. Travitsky zmiňuje i dva dobové dopisy Johna Chamberlaina a Edwarda Sherburna, přičemž zejména ten druhý dopis se na případ dívá z odlišného pohledu. Podle něj byla Margret psychicky nevyrovnaná žena, která odmítala uznat přirozená práva (rozdělení moci) v domácnosti.

příkladem nepřirozeného chování, které muselo být způsobeno původcem všeho zla (děblem). Motivy vlivu ďábla jsou u těchto typů šokujících vražd běžné a můžeme je nalézt u mnoha jiných pamfletů, např. *Deeds against Nature* (1614), nebo *The Unnatural Mother* (1697), které zmiňují „krutost a nepřirozenost činů, za kterými stojí ďábel.“⁷²

Zvrácenost a nepřirozenost činů vražedkyň je zmiňována téměř v každém odstavci *Pittilesse Mother*, což nejen zdůrazňuje negativní vliv katolíků, ale zároveň umocňuje pocit odporu a zděšení. Už na doprovodném dřevorytu je ďábel znázorněn v souladu s dobovými vyobrazeními, jakožto padlý anděl v lidské podobě a zároveň jako deformované a odporné monstrum, přičemž je to on, kdo podává Margret provaz, kterým škrtí svého syna (obr. 2). V textu je několikrát zmíněno její podlehnutí ďábelským svodům, navíc je zde její nepřirozené chování zdůrazňováno i klasickými literárními topoi špatných matek, založenými na srovnání se světem přírody. Nejen, že se Margret chová jako bestie (*Tigerous Mother and so wolfishly*), jako stvoření „nezasluhující označení matka“, ale je také „krutější než zmije, otrávený had, bestie, která odjímá život těm, kterým jej dříve darovala.“⁷³ Margret Vincent je líčena jako zuřivá a krutá Médea, která zavrhlá své děti, místo toho, aby je metaforicky jako pelikán krmila svou vlastní krví.

Zatímco běžné zvířecí metafory se vyskytují v mnoha moralistních dílech daného období,⁷⁴ účinnost tohoto spisu podtrhuje zejména srovnání s lidodjedy, kdy se autor zamýšlí nad otázkou, jak se může křesťanská žena, obraz Boží, chovat hůře ke svým potomkům než pohanka, kanibalská žena, či jakékoliv zvíře. Odpověď na tuto otázku je opět zdůrazněním anti katolického vyznění pamfletu spojujícího katolické náboženství s čarodějnictvím a vlivem ďábla: „Dokonce i teď jsem sužován rozechvělým strachem při pomyslení, jaký to nešťastný omyl poblouznil tuto nešťastnou ušlechtilou ženu. Bůh nás

⁷² *Deeds against nature, and monsters by kinde tryed at the goale deliuerie of Newgate, at the sessions in the Old Bayly, the 18. and 19. of Iuly last, 1614.* London: Printed [by G. Eld] for Edward Wright, 1614; *The Unnatural Mother, beeing a full and true account od Elisabeth Kenneth a Marry'd Women living in Robin Hood's Shoe-lane, who on Tuesday the 6th of April, 1697, privately deliver'd herself.* London: John Goodman in Fleet-street, 1697. Citace *The Unnatural Mother*, f. 1v.

⁷³ *A Pittilesse Mother*, A3v.

⁷⁴ Zvířata po vzoru středověké symboliky člověka učí, dávají mu příklady hodné následování či zamyšlení, nebo ho ponižují a ukazují jeho nedokonalost. Tradičním příkladem dobré matky je kromě pelikána také například slepice nebo orlice. Příkladem špatných rodičů je pštros nebo krkavec, v díle vydaném ve stejném roce například in: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 601.240, KONEČNÝ, Matouš: *Theatrum Divinum to gest; Diwadlo Boží*. Staré Město Pražské 1616, s. 335–339.

chráň před tímto čarodějnictvím, zplozeným peklem a hýčkaným katolickou sektou.⁷⁵

Čarodějnictví a infanticida ovšem souvisí spíše kontextově, než že bychom našli přímé souvislosti mezi čarodějnickými procesy a infanticidou jako kriminálními delikty. Také v pamfletech lze zcela zřetelně vysledovat rozdíl mezi vraždící čarodějnici a vraždící (často původně bezúhonnou) matkou.⁷⁶ V příběhu Margret Vincentové je slovo čarodějnictví spíše synonymem zlého (ďábelského) jednání než součástí čarodějnických rituálů (paktů s ďáblem) spojených s pojídáním dětí. Jak uvádějí novější výzkumy, vraždění dětí není v raném novověku připisováno jen čarodějnicím, ve stejné době jsou z rituálních vražd dětí obviňováni židé nebo lupiči, a kanibalismus, jehož oběťmi jsou děti, se vyskytuje i v dobových kronikách o útrapách třicetileté války.⁷⁷

V závěrečné části pamfletu je potom líčen boj protestantské komunity o duši její bývalé členky. Sousedé i konstábl se marně snažili vyvrátit nebezpečné názory, ve kterých byla vyškolená. Teprve až zbožní kazatelé jí přiměli k účinné lítosti a Margret Vincentová byla popravena z Boží milosti.⁷⁸ Následné varování pro všechny zbožné Angličany jen zdůrazňuje zájem, který měli protestanté na vzdělávání svých věřících (včetně žen) a na vymezení se vůči katolické církvi.

⁷⁵ „It even now makes a trembling fear to beset me to think what an error this unhappy Gentlewomen was bewitched with, a witchcraft begot by hell and nursed by the Romish Sect, from which enchantment God of heaven defend us.“ *A Pittilesse Mother*, f. B1v.

⁷⁶ Nicméně také výslechy z čarodějnických procesů ukazují příklady (často zcela smyšlených) případů infanticidy, kdy jsou děti obětí kanibalismu a jejich těla slouží k přípravě magických prostředků během rituálů čarodějnického sabatu. K této rovině infanticidy viz KIECKHEFER, Richard: *Avenging the blood of Children: Anxiety over child victims and the origins of the European Witch trials*. In: FERREIRO, A. (ed.), *The devil, heresy and witchcraft in the Middle Ages*. Leiden – Boston – Köln 1998, s. 91–109.

⁷⁷ Podle Lewisové pamflety odrážejí spíše všeobecné obavy společnosti z nadpřirozena a mezi právními prameny a tištěnou populární kulturou neexistují přímé souvislosti. LEWIS, M.: c. d., s. 114–115. Podobně se o spojitosti infanticidy a čarodějnictví vyjadřuje i van Dülmen: „Darin fanden sie durchaus Glauben, da eine so ungeheure Tat nicht von einem christlichen Menschen vollbracht werden konnte und nur durch Verführung des Satans verständlich schien. Dieses Zugeständnis konnte theoretisch gefährlich werden, weil der Hinweis auf eine teuflische Versuchung zur Anklage wegen Hexerei führen konnte. Denn der Kindsmord spielte beim Hexereiverdacht eine Rolle. Auf dem Hexensabbat wurden Kindern getötet, um aus ihnen die Hexensalbe herzustellen. Aber sosehr hier durchaus eine Verbindung denkbar ist, so fällt doch auch, dass dieser Verdacht praktisch nicht relevant wurde. Es gibt keine bekannten Hexenprozesse, die durch einen Kindsmord ausgelöst wurden.“ DÜLMEN, R. van: c. d., s. 23.

⁷⁸ *A Pittilesse Mother*, f. B2r.

6. Soldátská žena – dej Bože každé máti, vlastní dítky milovati (1695)

Hrdinkou třetího analyzovaného textu je žena vojáka, která nejenže působila v armádě v mužském přestrojení, ale všeobecně žila neřádným životem („nectnostně jež živa byla a chrámy Páně loupila“). Píseň opět pojednává o aktuální události, která se dle autora odehrála v Porýní, konkrétně v Koblenzi. Dotyčná žena byla počestnou manželkou a zároveň zastávala povinnosti drába, nicméně otěhotněla, a protože se obávala vyzrazení svého skutečného pohlaví („nebudu moct žoldu bráti, poznají ti, že jsem máti“),⁷⁹ rozhodla se své dítě vhodit do řeky. Za tento krutý čin dostala trest smrti, pro jejího manžela, který byl spoluviníkem jako špatný manžel („pro manželské folkování“), následoval trest vymrskání z panství. Tyto tresty podobně jako v jednolistu o činu Adama Stägmana zachycuje také úvodní ilustrace na třech svislých panelech (obrázek 4).

Případ ženy, která se vydávala za vojáka, pobírala žold a v manželství zabíjela své dítě, opět zachycuje extrémní případ vícenásobného zločinu. Na rozdíl od podrobnějších pamfletů je pro kramářské písně typická jejich forma zpívané veřejné produkce a s ní související zjednodušení. Tyto písně s populární tematikou, vycházející z nápěvů vojenských, duchovních, či milostných písní, se často dočkaly většího zájmu posluchačů než na zapamatování složitější pamfletické tisky, o čemž svědčí fakt, že se poté často vyvíjely v písně lidové.⁸⁰

Zobecnění a zjednodušení příběhu se u kramářské písně projevuje také tím, že hrdinka tohoto textu vystupuje jako anonymní manželka – soldátská žena. To ji nicméně příliš neodlišuje od ostatní produkce, kde je živnost nebo

⁷⁹ Poprvé si tohoto dřevorytu obšírněji všimá (a také jej přetiskuje) KNEIDEL, P.: c. d., s. 258; Originál viz ANONYM: *Pravdivá zpráva, novina paměti hodná, že jeden každý, chtěje zlé příchody ujíti, má podle svého povolání živ býti, což se stalo léta Páně 1695, dne třináctého měsíce října o jisté ženě, která máje manžela soldáta, mužské šaty na sebe vzala, rovný žold s manželem brala, povinnost manželskou zastávala, však bez vědomí jeho, vlastní dítě zamořujícíce do řeky uvrhla, mateřskými prsy psa kojila, a jakou za to zlou odměnu vzala, k čemuž přezpíváje písničku, lépeji vyrozumíš* (dále jen *Pravdivá zpráva*). Praha 1695. Edičně vydaly RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žádná ženská člověk není: Polarizace genderů v českojazyčné literatuře 18. a 19. století* (dále jen *Žádná ženská*). Praha 2010, s. 178–185. Citované úryvky: *Pravdivá zpráva*, fol. 2; potrestání manžela, 4v.

⁸⁰ V souvislosti se zlidovělou formou infanticidy například text písně Andulka skupiny Čechomor: „Stala Andulka pri Dunaji, stala Andulka pri Dunaji, / umyvala si biele nohy, umyvala si biele nohy. / Jak si ich ona umyvala, jak si ich ona umyvala, / pekneho syna porodila, pekneho syna porodila. / A hybaj synku dole vodou, a hybaj synku dole vodou, / a ja zostanem čistou pannou, a ja zostanem čistou pannou.“ ČECHOMOR: *Andulka* (Album Místičko 2011). In: <http://www.cechomor.cz/pisne/andulka.html> [14. 01. 2016].

konfese mnohem důležitější než jméno hrdinky, protože snáze umožňuje autorovi dosáhnout moralizujícího záměru.⁸¹

V *Pravdivé zprávě* se tematizuje převrácený pohlavní řád a kritizuje život nezávislé a výdělečně činné ženy, která navíc odmítla stát se matkou.⁸² Nejenže se aktivně podílela na hospodaření, kdy „Mužské šaty na sebe vzala, potřebovati se dala, za soldáta s mužem spolu, štěstí se jí zvirtlo dolu. Povinnosti drába zastala, s jinými rovný díl brala“ (2r). Navíc se vydávala za vojáka, a dokonce z toho udělala i svou živnost.⁸³ Její neřádný život spojený s infanticidou, lakomstvím, a zvláště její snaha zvýšit své společenské postavení jsou stavěny do kontrastu s neměnným lidským údělem: „v jakým se kdo stavu zrodí, v takových šatech ať chodí“. (4v) Zároveň je její krutý čin, stejně jako u předchozích případů stavěn do kontrastu s Božími tvory, kteří chrání své potomstvo: „nad ukrutnou zvěř lítější, mnohém nemilostivější. Však hovada plod milují, sebe samých nešanují, jim ublížiti nedají, nebo svůj plod znají.“ (4r). Podobně se tento topos (vzor feny, pelikána) objevuje také v dalších písních, jako je *Mord ukrutný, který se stal na Moravě*.⁸⁴ Tímto srovnáním jsou také činy infanticidy stavěny nad všechny „běžné“ vraždy a autor jim dodává na neobvyklosti: „O jak to věc neslýchaná, a od věkův nevidaná, by matka dítě zabila, prsy svými psa kojila“ (3v).⁸⁵

⁸¹ Podobně je ve zmíněných textech označována Mary Hombry jako Francouzská porodní bába (French midwife) nebo Mary Champion jako Anabaptistka. Jméno je zmíněno zejména v titulech, zbytek textů užívá nadále již jen tento pseudonym.

⁸² Rozbor z pohledu gender history poskytuje STORCHOVÁ Lucie: „Rozdělení samečka od samičky... z příčiny pohlaví.“ *Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žádná ženská*, s. 464–465.

⁸³ Takové případy žen ovšem zdaleka nebyly v raném novověku výjimkou a hrdinka *Pravdivé zprávy* nebyla v povolání vojáka zdaleka takovou senzací, jak by se mohlo na první pohled zdát. O případu podobné soldátské ženy, například STEIDLE, Angela: *In Männerkleidern. Das verwegene Leben der Catharina Margaretha Linck alias Anastasius Lagratinus Rosenstengel, hingerichtet 1721*. Köln 2004; v domácím prostředí viz STÜJ, Pavel: *Putování Marty vojandy – osudy dcery pastora Modlera za třicetileté války*. In: *Folia Historica Bohemica*, 30, 2016, č. 2, s. 341–368.

⁸⁴ MKP, fond KP, sign. J-2698, *Mord ukrutný, který se stal na Moravě v kraji Brněnském na panství Vyskovském v městečku Pustiměři s jistou ženou Cecylií Ulbrychovou*. K toposu ušlechtilé přírody: „Duši drahou vymíňuju, vemu kočku aneb psa, kterak miluje kofata a fena své štěňata. Vezmu ptáka pelikána, jak svých mládat miluje, ten svou vlastní krevi svoje mládata obživuje. Všechn živočich pod nebem, co živé ve světě je, každý svým mládatům přeje, jich krmí a miluje.“ *Tamtéž*, f. 2v–3r.

⁸⁵ Podobně také *Mord ukrutný*: „Sami se stydět musíme, neb sme praví Křesťani, co se mezi námi děje, nečiněj to pohani. Obzvláštně v naší Moravě, co ten svět stojí světem, nebylo nikdy slyšeti o tak tyranství hrozném.“ *Tamtéž*, f. 1v–2r.

Právě kojení zvířete dále zdůrazňuje hříšnost a vypočítavost soldátské ženy, přičemž kojení zvířete následně slouží jako záminka pro Boží trest za všechny lidské hříchy.⁸⁶ Moralistní i propagandistický záměr (tentokrát zcela prokatolický) zdůrazňuje instituci manželství a ukazuje trest za její znevážení.⁸⁷

Autor *Pravdivé zprávy* zde zobrazuje také podíl manžela na úpadku svazku, muž Soldátské ženy třebaže byl nevinný ve věcech vražd, zcela určitě selhal v plnění manželských povinností. V textu je kritizována nejvíce právě manželská nesvornost: „O, kterak mnozí manželé, nejsou si upřímní cele, odkudž všechno zlé přichází, když zlost najevo vychází. Manželstvo Bůh ráčil ctíti, pozhánáním obdařiti, ale kdež není svornosti, nalezneme zlého dosti“ (fol. 4). Děti jsou podle autora „manželské zahrádky kvítky“, kterým jinak hrozí že „jich sezže věčný plamen“ (tamtéž) očiště. Na rozdíl od protestantských textů, v katolických písních mnohdy vystupují právě nekřtěňátka, která bloudí v očiště nebo se často vrací zpět na pozemský svět, aby udala svou matku vraždkyni, jako je tomu v *Nové písni o jedné bohaprázdné panně*.⁸⁸

Katolické kramářské písně, jako *Mord ukrutný*, v duchu katolických katechismů, zdůrazňují i význam svátosti smíření. Vraždkyně Cecílie Ulbrychová byla odhalena až zpětně, když žádala v Pustiměři o absoli, načez ji kněz udal a byla uvězněna. Odhalení bylo umožněno jen díky neklidnému svědomí, které ji přimělo se vyzpovídat ze svých hříchů.⁸⁹

Motiv infanticidy se objevuje také v dalších písních. Na rozdíl od časově starších pamfletů zde ale chybí ďábelský vliv, vrahem je buď macecha, která se chce pragmaticky zbavit nevlastních dětí,⁹⁰ nebo je zde velmi zře-

⁸⁶ Takto tomu je také v písni *O opovážlivosti jedné děvečky*. Zde bezbožná děvečka z legrace přivine k prsům kocoura, ale nejenže následně umře na nemoc a rozhněvá Boha: „Ustríme se všichni s toho, neb je Bůh rozhněvaný, jak mladí, tak také staří, dejme se na pokání.“ In: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. KP 1251, *Píseň strašlivá o opovážlivosti jedné děvečky, která kocoura za dítě k prsům vzala, jak za to strestána, s písně každý vyrozumí*, f. 2v-3r.

⁸⁷ Přestože v katolickém učení často převládal jako ideál až do 19. století stav panenství, manželství nabylo po Tridentském koncilu na důležitosti a jako svátost bylo vyzdvihoováno také dobovými katechismy. K vývoji této vzdělávací literatury Bočková, Hana: *Knihy nábožné a prosté: k nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno 2009.

⁸⁸ „Bez tý svátost nemůžem nyní skrze naši maticku, přijít k spasení, ona je vinna, u ní pláče, u ní pomoc sobě hledáme, sobě hledáme.“ In: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. KP 3838, *Nová píseň o jedné bohaprázdné panně, která sedm vlastních dítek o život připravila, nepag.*

⁸⁹ Viz *Mord ukrutný*, f. 3r. Příčinou vraždy je zde všeobecný úpadek víry, nevíra v očiště, nebo ani v peklo.

⁹⁰ MKP, fond KP, sign. J-1246, *Nová píseň o hrozném mordu, který se stal blíž Lemberka, města v polské krajině*. V jiné písni se hospodář spustí se svou schovankou a otráví svou ženu i děti

telný motiv vraždy z chudoby a zoufalství, ať už je to propuštěná kriminálnice⁹¹ nebo osamělá vdova. Výrazně je tu ovšem zastoupen i motiv záchrany dětí skrze přímlovu světců. Například sv. Anna jako ochránkyně manželství (ochránkyně matek a porodu) přivede děti zpět ze záhrobí⁹² nebo svatá Barbora (patronka dětí a ochránkyně před násilnou smrtí) brání skonu smrtelně poraněné dívky.⁹³

V kramářských písních se stejně jako v předchozích tiscích objevují opět podobné motivy vraždících matek, jak počestných manželek, tak neprovdaných děveček nebo zoufalých vdov. Tyto písně mohou být často formálně jednodušší, ale o to více jsou konfesijně vyhraněné. Slouží nejen k poučení (v duchu dobových katechismů) o důležitosti svátostí (manželství, křest, zpověď), k připomenutí významu jednotlivých světců (sv. Anna, sv. Barbora) nebo k upozornění na škodlivost závažných hříchů (smilstvo, cizoložství, lakomství), ale obsahují také varování pro osoby blízké „padlým ženám“ (manžely, otce, hospodáře), aby neselehávali při péči o své ženy v oblasti duchovní i světské.

7. Závěr – infanticida jako nástroj propagandy

Zabití dítěte bylo v raněnovověkém diskurzu spojováno s hříchem a dábelskými silami. Tento čin, kterým se postavy pamfletů a písní proviňovaly proti Božímu řádu a rodičovským povinnostem, měl ale i další nadpřirozené a rituální souvislosti (čarodějnictví, sabat) a poslech, či čtení těchto příběhů pro čtenáře představovaly děsivý a zároveň fascinující zážitek. Příběhy pojednávající o infanticidě poté mohly být využívány k politické nebo náboženské propagandě, neboť velmi dobře korespondovaly s dobovým zájmem o vymýcení této kriminality a s jistou „posedlostí“ tímto činem.⁹⁴

(děti jsou ale zachráněny andělem, obživnou a udají svého vraha). In: MKP, fond KP, sign. J-1096, *Píseň pravdivá o jednom smutným příběhu*.

⁹¹ V písni *Krkavčí matka* je zdůrazněna psychologizace zločinu. V souvislosti s německým osvicenstvím, zde hraje velkou roli také společenský kontext infanticidy a píseň dostává ráz psychologického dramatu, když matka ještě jednou vyhledá usmrčené dítě: „Odhrabala drn z tílka dcery své, spatřila jej červy poseté.“ *Krkavčí matka*, 2r.

⁹² Písně často obsahují závěrečnou modlitbu: „O milá svatá Anno, my k tobě voláme, staňenko Krista Pána, za pomoc žádáme: vypros všem manželům u Boha svornosti, a po smrti spomož nám do věčné radost.“ *Nový příběh*, f. 4v.

⁹³ MKP, fond KP, sign. J-1091, *Smutný a žalostný opis o jednom bohaprázdém otci, jenž svou vlastní dceru neváženě zamordoval*.

⁹⁴ Dobová fascinace infanticidou patrná v lidové i elitní kultuře ale nutně nevypovídá o tom, že by se jednalo o běžnou praxi. Naopak poměrně malý počet případů infanticidy v soud-

Letáky nabízejí dva odlišné pohledy na uspořádání světa a společenský řád. Na jedné straně stojí idealizovaný obraz stability (představovaný manželským párem) na druhé straně rovněž příkrášlený obraz světa hříchu, chaosu a nepořádku. Společnost, která kladla důraz na morální disciplínu a společenský řád, často využívala žánr kriminálních případů ke zdůraznění křehkosti tohoto řádu. Příběhy umožňovaly kladení si problematických otázek, jako byl vliv ďábla, problematika spásy (pouhou vírou nebo skrze svěťce a svátosti) nebo důležitost pokání. Ulbrichtova teze⁹⁵ o zneužívání případů infanticidy k propagandistickým účelům tedy má zcela jistě své opodstatnění a lze pro ni nalézt mnoho případů jak z protestantského, tak z katolického tábora.

Vražda dětí jedním z rodičů (a zejména matkou) byla ideálním námětem pro rozehrání dramatického příběhu, ve kterém bylo lze podrobit kritice nejen příčiny vraždy (lidské slabosti, hráčství, lakomství, nesprávné vyznání), ale také provinění proti církevním dogmatům (zneuctění svátosti u katolíků nebo naopak víra ve svěťce a odvrhnutí protestantské bible u protestantů). Konečně i jakákoliv snaha o změnu předem daného údělu (vystoupení ženy, z role poslušné manželky) byla dle autorů letáků hodna zasluženého trestu za neřádný a nekřesťanský život. Postavy žen byly vesměs těmito autory utvářeny jako slabé a nedokonalé bytosti, schopné podlehnout (v případě soldátské ženy penězům, v případě Vincentové katolické církvi). Jejich chování bylo často důsledkem sexuální abnormality (promiskuity, smilnění), ale zároveň vyjadřovalo určitou nezávislost (vládly nad svými dětmi, převlékaly se za muže) a tím narušovalo přirozené uspořádání společnosti.⁹⁶

Vražda byla zároveň ideálním motivem pro zvýšení prodejnosti tisků. Zejména kruté vícenásobné vraždy, kde vrah páral brácha kojenců, zajišťovaly odbytu u senzacechtivého publika, zvláště pokud byly tisky ještě navíc doplněny také o názorné ilustrace. Kultura čtení nahlas na veřejných místech a zájem o šíření klepů, napomáhaly také apelativní a didaktické funkce textů. Přesto je třeba zdůraznit, že nepochybně byly v mnoha případech čteny pouze jako oddechová četba, jako šokující a znepokojivé zprávy, které strašily, bavily, ale zároveň i poučovaly.

ních protokolech (v porovnání s přírůstkem obyvatel) spíše svědčí o tom, že infanticida byla marginálním jevem. Populární literatura i díky své oblíbenosti vytvářela mýtus o epidemii „dítkovražd“ a podporovala představivost raněnovověkých Evropanů. Přesto skutečný počet případů vraždy dítěte matkou nelze kvůli latenci této kriminality nikdy prokázat. LEWIS, M.: *c. d.*, s. 14; také ULBRICHT, O.: *c. d.*, s. 176–188.

⁹⁵ Viz pozn. 33 této studie.

⁹⁶ STAUB, S.: *c. d.*, s. 12–13.

Opakování stereotypních motivů (vražda tří/sedmi dětí), ustálených topoi (ušlechtilá příroda) i hlavních postav (vraždící děvečka, manželka, otec), svědčí jak o oblíbenosti tématu (jistotu odbytu), tak o jednoduchosti s jakou bylo možné tohle téma opakovat (někdy i v rozmezí více než sto let) využívat. Opakování stejné zápletky často vedlo k vytvoření velmi oblíbeného kulturního fenoménu.⁹⁷

Všechny tři hlavní texty tematizují znevážení manželského stavu, který se od období reformace dostává do centra pozornosti moralistů i kazatelů. Letáky ukazují na příkladu vraha a vražedkyně přesný opak ideální společenské role (hospodáře, hospodyně). Drobné prohřešky se postupně hromadí a vedou k nevyhnutelnému pádu celé rodiny. Oba dva manželé by vždy měli vystupovat jako jednotný pár, jehož povinností je výchova dětí a příkladný život v křesťanské komunitě. Ve všech textech je ovšem manželská dvojice v klíčovém okamžiku roztržena (manžel či manželka není doma, aby vraždě zabránil) a tím je narušena ona zmiňovaná manželská svornost.

Zatímco u některých letáků (*Ein erschrockenlich grausam unerhört Mord*) zdánlivě dominuje ryze komerční funkce, v kontextu lze dokázat, že leták byl v raném novověku zároveň spjatý s určitou konfesijní propagandou. Nejvýraznější je tento záměr viditelný u anglického pamfletu *Pittiless mother* (a to i v porovnání s ostatními anglickými pamflety), kdy se protestanté vymezují velmi nevybíravě proti katolíkům. Zde je na příkladu podlého vlivu „katolické sekty“ ukázána také inferiorita ženy, která i přes manželovo napomínání podléhá jejím vlivům. Neposlušné ženy a koneckonců i muži, kteří odmítali přijmout své povinnosti v rámci komunity, jsou, jak bylo ukázáno, předmětem kritiky nejen v Lutherových kázáních, ale prakticky po celý raný novověk, a různé „pravdivé zprávy či strašlivé noviny“ jen přispívaly ke stereotypnímu vnímání pachatele a pachatelů infanticidy.

RESUMÉ

NELÍTOSTNÉ MATKY A KRUTÍ OTCOVÉ.

INFANTICIDA JAKO NÁSTROJ NÁBOŽENSKÉ PROPAGANDY

Klíčová slova: infanticida, raný novověk, pamflet, leták, kramářská píseň, propaganda, reformace, ženská kriminalita, násilí, konfesionalizace, preskriptivní literatura

⁹⁷ Jak ukázal již zmíněný KREJČÍ, Karel: *Putování sujetu*, s. 436–437.

SUMMARY

*PITILESS MOTHERS AND CRUEL FATHERS.
INFANTICIDE AS A TOOL OF RELIGIOUS PROPAGANDA
IN EARLY MODERN POPULAR PRINTS*

The article is focused on the phenomena of early modern infanticide on the basis of the analysis of three popular prints belonging to the genre of broadsheet literature. Broadsheet literature (single-sheet prints, pamphlets and broadside ballads) as well as prescriptive texts were not only closely connected with critique of improper mothers and fathers but also participated in escalation of arguments among churches. A propagandistic purpose of broadsheets covering infanticide is quite logical, not only because broadsheets dealing with the subject of violence were sold well, but at the same time, for their specific reception which included a public representation and repeated publication of similar issues. Whereas the oldest print, *Ein erschrockenlich grausam unerhört Mord* (1556), is seemingly confessionally ambivalent text, from the context of individual versions, there is an apparent protestant critique of a bad farmer as the most significant character of an early modern household. Other analysed broadsheets, *A Pittiless Mother* (1616), or *Pravdivá zpráva* (1695), represent quite offensive texts; the first print criticizes a pernicious influence of the Catholic Church on a Presbyterian family and the second ballad attacks disharmony in marriage together with a wide range of sins. A comparison of these shock horror stories shows some interesting associations, penetration of issues as well as totally opposite meaning in various areas.

Keywords: Infanticide, Early Modern period, pamphlet, broadsheet, broadside ballad, propaganda, reformation, female criminality, violence, confessionalisation, prescriptive literature

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Pavel Stůj
Generála Svobody 573
793 05 Moravský Beroun
Česká republika
e-mail: pavel.stuj@upol.cz

JIŽNÍ CESTA EMIGRANTŮ Z HABSBURSKÉ MONARCHIE DO USA¹

Martin Boček

1. Zákony a agitace

Vystěhovalectví z habsburské monarchie za hranice země nabývalo masové podoby od druhé poloviny 19. století. V jeho první polovině se obyvatelé stěhovali především uvnitř monarchie, nejvíce do Uher, Haliče a na Balkán. Rovněž nelze opomenout při studiu vnitřní migrace ani stěhování se obyvatel habsburské monarchie do Vídně, kde se snažili najít nové uplatnění či získat vyučení.² Zásadní příčiny zámořské emigrace lze hledat ve zhoršující se sociální situaci v Evropě. Hospodářské krize ovlivňovaly především jednotlivé regiony, ze kterých pak odcházel velký počet emigrantů. Zrušení roboty v roce 1848 uvolnilo pohyb obyvatelstva, ale částka, kterou museli rolníci zaplatit za vykoupení, ještě více prohloubila špatnou ekonomickou situaci mnoha obyvatel monarchie. Východiskem z chudoby se tak často stával odchod do zahraničí.³ Po úpravě vystěhovaleckých předpisů v roce 1851 se značně zvýšil počet emigrantů odcházejících hledat nový život do zámoří. Rozmach vystěhovalectví pak ještě umocnilo vyhlášení stěhovací svobody v roce 1867, omezené jen brannou povinností. V paragrafu 32 Obecného zákoníku občanského mocnářství rakouského, který byl vydán na základě císařského patentu z 23. března 1832, bylo uvedeno: „Kterak pozbývá ten občanství státního, kdo se vystěhuje ze země. Dle prosincové ústavy z roku 1867 obmezeno vystěhování se pouze povinností brannou.“⁴ Veškeré pasové předpisy byly sjednoceny vládní vyhláškou, která vešla v platnost 10. května 1867. Zde je jasně uvedeno, že „Rakouští občané nepotřebují k cestě uvnitř říše cestovní pas, každý cestující je ale povinen se na vyzvání úřadu vykázat nějakým úředně vydaným průkazem totožnosti a prokázat, že má potřebné

¹ Tento text vznikl v rámci Studentského grantového systému *Role námořních společností v emigraci z Předlitavska do USA na přelomu 19. a 20. století* (SGS-2016-022), řešeného na Katedře historických věd FF ZČU v Plzni.

² FASSMAN, Heinz: *Auswanderung aus der österreichisch-ungarischen Monarchie 1869–1910*. In: HORVATH, Traude – NEYER, Gerda (eds.): *Auswanderung aus Österreich von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Wien 1996, s. 35.

³ TREUE, Wilhelm: *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit*. Stuttgart 1962, s. 581.

⁴ KNAPP, Martin: *Obecný zákoník občanský mocnářství rakouského*. Praha 1887, s. 27.

finanční prostředky úměrné délce a účelu cesty“.⁵ Vláda ve Vídni se pokoušela řešit nastalou situaci především dalším prosazováním vnitřní migrace, kdy nabádala chudé obyvatele Předlitavska k odstěhování se do jižních Uher, kde byl dostatek pracovních míst v zemědělství, ovšem pouze v období sklizně.⁶ Postupem času se však rozšířily zprávy o svobodné zemi za mořem, kde je možné bez problémů nalézt nový život a počet emigrantů z Evropy neustále stoupal. V Předlitavsku se objevily hlasy pro podporu emigrace, především z řad konzervativců, kteří věřili, že možnost emigrace využijí radikální živly nebo tím bude vyřešen nadbytek obyvatelstva, jenž vytvářel nemalé sociální problémy. Rakouská vláda zahájila pasivní vystěhovaleckou politiku, jejíž součástí sice bylo upozorňování na strasti plnost cesty a možný nezdar rakouských občanů v zámorí, ovšem samotnému vystěhování úřady neměly bránit. V Rakousku byla umožněna propagační činnost velkých železničních a lodních společností, které nabádaly k vystěhování za hranice státu.⁷

Nejvíce vystěhovalců z podunajské monarchie směřovalo v 19. století do Spojených států amerických, svůj značný rozmach zde prožíval jak průmysl, tak zemědělství vyžadující dostatek pracovní síly.⁸ Od roku 1848 přestalo být vystěhovalectví ze střední Evropy záležitostí jedinců, ale začalo se stávat masovou. Pro řešení různých otázek byl již v roce 1852 zřízen v New Yorku rakouský konzulát, který se z počátku soustředil na mezinárodní obchod, ovšem časem se ukázalo, že bude muset řešit i problémy vystěhovalců.⁹

Především na počátku masového vystěhovalectví z monarchie, tedy od padesátých let 19. století, vyžadovali agenti lodních společností podepsaný protokol o tom, že vystěhovalci z Rakouska se již nikdy zpět nevrátí, odchází bez finančních závazků a mají dost finančních prostředků na cestu i pro první kroky na novém kontinentu. Potvrzení bylo vydáváno místními obecními úřady. Rovněž potvrzení o propuštění z domovské obce a z rakouského státního svazku, takzvané *Entlass-Schein*, bylo další podmínkou pro

⁵ RYCHLÍK, Jan: *Pasové předpisy v habsburské monarchii a v Československu*. In: KALETA, Petr – NOVOSAD, Lukáš (eds.): *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 3.

⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen HHStA) Vídeň, fond Generalia 1871–1918, kart. 32, inv. č. 15, Zpráva zákonného shromáždění z 5. ledna 1903.

⁷ Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (dále jen AVA) Vídeň, fond Ministerium des Innern Allgemein 1901–1909, kart. 1239, inv. č. 15, Zpráva ministerstva o přepravě vystěhovalců na zahraničních lodních linkách z 19. května 1909.

⁸ CHMELAR, Hans: *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung*. Wien 1974, s. 25.

⁹ VLHA, Marek: *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajanské komunity v USA 19. století*. Brno 2015, s. 61.

legální vystěhovalectví ze země.¹⁰ V případě nelegálního vystěhování přišel emigrant podle paragrafu 544 Obecného zákoníku občanského mocnářství rakouského o právo dědění: „Pokud v zemi rodilí, kteří vlast svou aneb službu vojenskou bez řádného dovolení opustili, práva dědického pozbývají, ustanovují nařízení politická.“¹¹ U mužů bylo také nutné získat souhlas vojenského velitelství. Pokud ovšem nechtěl vystěhovalec absolvovat tuto byrokratickou proceduru, mohl požádat o cestovní pas, ten jej nezbavoval rakouského občanství a umožňoval jednouchý případný návrat do vlasti do tří let po odstěhování. Ti, kteří dostali povolení k trvalému vystěhování a ztratili tím rakouské občanství, se nesměli vracet zpět do monarchie bez povolení rakouských zastupitelských úřadů v cizině.¹² Od roku 1854 byl podle nových nařízení dáván souhlas k návratu především osobám, které se prokázaly dostatečnými finančními prostředky.¹³ Z počátku odcházeli spíše bohatší obyvatelé monarchie, protože ti nejchudší neměli dostatek peněz na cestu. Emigraci volili nejčastěji lidé v produktivním věku.

Nárůst vystěhovalectví rozvíjela propagace a agitace agentů. Jednak to byla reklama zámořských dopravních firem, které vydělávaly na osobní přepravě, jednak to byla agitace samotných emigrantů, kteří psali svým rodinám a přátelům do vlasti o životě za mořem. Často ovšem za psaním dopisů a jejich zveřejňováním stáli jednotliví agenti.¹⁴ Nálada obyvatelstva se tak stávala až vystěhovaleckou horečkou, která uchvacovala nejen chudší obyvatelstvo, ale i zámožnější rodiny či jedince.¹⁵ Lodní společnosti působící v habsburské monarchii, vytvořily díky volným obchodním podmínkám rozsáhlou síť emigračních agentů, kteří se rekrutovali z řad obchodníků, hospodských, učitelů a dokonce i farářů. Ti všichni za úplatu přesvědčovali své spoluobyvatele k cestě za moře. Pomocí map, brožur a různých letáků se snažili nalákat vystěhovalce k novému životu. Teprve na konci 19. století bylo nařízeno kontrolovat propagandu pro emigraci, která postupně přešla do ilegálních,

¹⁰ KLEZL, Felix: *Austria*. In: WILLCOX, Walter (ed.): New York. National Bureau of Economic Research. New York 1931, s. 392.

¹¹ KANPP, M.: c. d., s. 304.

¹² VACULÍK, Jaroslav: *Češi v cizině. Emigrace a návrat do vlasti*. Brno 2002, s. 17.

¹³ POLIŠENSKÝ, Josef: *Úvod do studia dějiny vystěhovalectví do Ameriky. Obecné problémy dějiny českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914*. Praha 1992, s. 18.

¹⁴ KAŠPAR, Oldřich: *Tam za mořem je Amerika. Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století*. Praha 1986, s. 19.

¹⁵ KUTNAR, František: *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v době Bachova absolutismu*. Praha 1964, s. 22.

těžko kontrolovatelných forem.¹⁶ Cenzurní komise sice začala konfiskovat vystěhovalecké propagační materiály, ovšem míra vystěhovalectví se tím vůbec nesnížila, naopak po celý začátek 20. století značně rostl počet emigrantů opouštějící habsburskou monarchii.¹⁷

Cena lodního lístku odpovídala přibližně ročnímu platu čeledína nebo služby. Levnější lodní doprava a její rychlý rozvoj od sedmdesátých let 19. století umožnily masový rozvoj vystěhovalectví. Samotná cesta ovšem zůstávala nadále obtížná a riskantní. Vystěhovalci se po nákupu lodního lístku museli do data odplutí lodi přesunout do přístavu zpravidla po železnici. Většinou byly na tuto první část cesty určeny dva týdny.¹⁸ Poměry na lodích se pro nejchudší vrstvy obyvatel příliš nezměnily až do počátku 20. století. V přeplněném mezipalubí zaoceánských lodí se těsnalo většinou několik stovek lidí, kteří byli bez zajištěné stravy a dostupných lůžkovin na palubě přepravování do zámoří. Mnozí nepoctiví agenti si kupovali celý prostor na lodích, který pak pronajali většímu počtu cestujících, než pro které byl určen.¹⁹ Od roku 1848 bylo sice zákonem uloženo lodním společnostem zajistit svým pasažérům potravu a postel během cesty, ovšem strava byla značně jednotvárná a spaní nebylo zpravidla k dispozici pro všechny.²⁰

Nejdostupnější pro obyvatele monarchie byly dva německé přístavy Hamburk a Brémy, či dva nejvýznamnější přístavy habsburské monarchie, Terst a Rijeka. Výběr přístavu určovala především geografická poloha, německé přístavy využívali emigranti ze zemí království Českého, z Horních Uher či z Haliče a Bukoviny. Přístavy na jihu byly logicky využívány především obyvateli Dolních Uher a Předlitavska.²¹

2. Přístavy v Terstu a Rijeci

Na počátku 18. století, po skončení bezprostředního tureckého nebezpečí, začal vzrůstat význam obchodu na dalmatském pobřeží. Přístavy v Terstu a Rijeci byly v roce 1719 císařem Karlem VI. prohlášeny svobodnými přístá-

¹⁶ HHStA, fond Agenten 1871–1918, kart. 19 Generalia, inv. č. 15, Zpráva ministerstva vnitřních záležitostí z 11. července 1902.

¹⁷ CHMELAR, H.: c. d., s. 18.

¹⁸ WÄTJEN, Hermann: *Aus der Frühzeit des Nordatlantikverkehrs*. Leipzig 1932, s. 126–127.

¹⁹ BLASCHKA-EICK, Simone: *In die Neue Welt*. Hamburg 2010, s. 106–111.

²⁰ FFLÜGERL, Heinrich: *Die deutschen Wellhäfen Hamburg und Bremen*. Jena 1914, s. 315–317.

²¹ SKINER, Edith: *Der Hafen Triest und seine Verkehrsverbindungen ins Hinterland*. Wien 1982, s. 242.

vy, ve kterých platily jiné celní předpisy, než v ostatních přístavech monarchie, tím byl jasně potvrzen jejich velký význam pro celé rakouské soustátí. Terst a Rijeka sloužily jako místa, která měla zajistit monarchii kontakty se světovými obchodními trhy.²² Přístav v Terstu se stával v průběhu 18. a 19. století významnější. Například Marie Terezie různými dekrety značně podporovala jeho rozvoj. Nechala vystavět nový přístav odpovídající evropským požadavkům té doby v malém městě námořníků a obchodníků. Počet obyvatel energicky rostl. Terst byl v roce 1730 povýšen na hlavní město v oblasti, které působilo pod dohledem Vídně, tento charakter mu vydržel po následující dvě století. Během několika desetiletí se tak stal jedním z nejvýznamnějších přístavů habsburské monarchie, procházela tudy celá čtvrtina předlitavského vývozu.²³ Rovněž na konci 18. století začaly svá sídla do Terstu i do Rijeki přenášet různé podniky, především rakouská rejdářství. Rozvoj obou přístavů pod habsburskou nadvládou byl přerušen jen během napoleonských válek, v roce 1809 se staly součástí Ilyrijských provincií, které byly nepřímo spravovány Francií, oficiálně Italským královstvím. Po porážce Napoleona u Lipska v roce 1813 přešly zpět pod rakouskou korunu.²⁴ Během první poloviny 19. století začalo v Terstu i v Rijece období zakládání pojišťoven, loděnic, bankovních úřadů a společností provozujících lodní dopravu, jako byl například Rakouský Lloyd. Právě pojišťovací společnosti stály u zrodu Rakouského Lloyd, největší paroplavební společnosti monarchie. Koncem 19. století se stal Terst jedním z nejlidnatějších měst v celé monarchii.²⁵ Rovněž byly vybudovány loděnice San Marco, Giuseppe Tonellos či vojenské loděnice Lloyd Arsenal, protože soukromé loděnice výrobu zadávaných státních zakázek nestíhaly plnit.²⁶ Pro lepší spojení přístavu s Vídní byla vybudována železnice. Rakouský císař František Josef I. položil 14. května 1850 základní kámen terstské železniční stanice a o sedm let později byla dostavěna trať, která propojila město s Ljublaní. Südbahn neboli Jižní dráha měla sloužit pro

²² JAKUBEC, Ivan: *Dějiny hospodářství*. Praha 2006, s. 19.

²³ CATTARUZZA, Marina: *Population Dynamics and Economic Change in Trieste and Its Hinterland 1850–1914*. In: LAWTON, Richard – LEE, Robert: *Population and Society in Western European Port Cities*. Liverpool 2002, s. 176–178.

²⁴ SKŘIVAN, Aleš: *Evropská politika 1648–1914*. Praha 1999, s. 158.

²⁵ HAUSBRANDT, Ulf: *Welthafen Triest. Anspruch und Wirklichkeit. Die Entwicklung des Seehandelsplatzes im aussenwirtschaftlichen System der Habsburger Monarchie 1814–1914*. Wien 1991, s. 132.

²⁶ MAYER, Horst Friederich – WINKLER, Dieter: *In allen Häfen war Österreich*. Wien 1987, s. 30–32.

přepravu osob a nákladu k Jaderskému pobřeží. První vlak tudy projel v roce 1857, šlo o první horskou železnici na světě.²⁷

Jediným významnějším konkurentem Terstu v habsburské monarchii byl přístav v Rijeci. Jeho vývoj s Terstem byl značně podobný. Od roku 1848 byla Rijeka krátce součástí Chorvatského království, které tím bylo odměněno za svou věrnost Habsburkům. Navzdory nelibosti uherské vlády patřila do západní části monarchie. Nastal značný rozvoj města, ve kterém byly zakládány podniky, banky i rejdařské společnosti. V roce 1855 prošel přístav velkou rekonstrukcí, byla vybudována nová mola a prohloubení prostoru v okolí přístavu umožnilo připlouvání větších lodí. Pod maďarskou správou pak přešla Rijeka na základě císařského diplomu z roku 1868, když se stala přímou součástí Uherského království.²⁸ V sedmdesátých letech bylo město spojeno železnici s Vídní a Terstem, v roce 1889 ovládla uherská vláda železnici mezi Budapeští a svým přístavem. Tím byl zvýšen objem uherského obchodu. Zalitavská vláda se sice snažila prosazovat Rijeku na úkor Terstu, ovšem priorita Terstu zůstala pro celou monarchii zachována.²⁹ Rijeka se rozvíjela pomaleji než jen 70 kilometrů vzdálený Terst. Tomuto vývoji nepochybně přispělo mohutné zemětřesení, které zničilo v roce 1750 ve městě mnoho domů. V polovině 19. století měl Terst již 30 000 obyvatel, zatímco Rijeka pouhých 8 000, v předvečer první světové války bylo zřejmé, že Terst jasně Rijeku předčil, počet obyvatel Terstu činil 250 000, zatímco Rijeka čítala přibližně 50 000 obyvatel.³⁰

Význam obou přístavů spočíval především v rozvíjení obchodních styků Rakousko-Uherska se zámořím, především s Dálným východem. Terst hrál dominantní roli při obchodu odehrávajícím se ve Středozezemním moři i v propojení habsburské monarchie se světem zatímco Rijeka si zachovávala nadále spíše regionální význam.³¹ Ve druhé polovině 19. století byla ovšem infrastruktura v Terstu značně zastaralá. Postupně se zvyšovaly nároky na rozšiřování přístavních zařízení, do kterých investovala rodina Rothschildů. V Terstu byly dokončeny stavební práce na přístavu s velkým zpožděním až v roce 1883, přibližně o 10 let později pak byla dobudována další mola,

²⁷ NOTHANGL, Hannes – HABERMANN, Barbara: *An der Südbahn*. Wien 2007, s. 10.

²⁸ DUBROVIC, Ervin: *From Central Europe to America 1880–1914*. Rijeka – New York 2012, s. 44.

²⁹ SKŘIVAN, Aleš a kol.: *Zdvořilý nezájem. Politické a ekonomické zájmy Rakouska-Uherska na Dálném východě 1900–1914* (dále jen *Zdvořilý nezájem*). Praha 2014, s. 42.

³⁰ DUBROVIC, E.: c. d., s. 44–45.

³¹ SONDHAUS, Lawrence: *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918. Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism*. West Lafayette 1994, s. 187.

kteřá zvyšovala objem přepravy.³² Terst posiloval svou pozici až do osmdesátých let 19. století, poté nastalo období útlumu způsobené hospodářskými krizemi. Ovšem v roce 1904 byly opět investovány nemalé prostředky do dalšího rozvoje.³³

Na konci 19. století se začal značně rozvíjet obchod se Spojenými státy a Latinskou Amerikou. Problém obou přístavů byl především v tom, že hlavní průmyslové oblasti monarchie byly umístěny na severu, především v českých zemích. Zahraniční obchod byl tak často realizován především přes Hamburk, Brémy či Rotterdam a Antverpy. Vysoké celní tarify uvnitř monarchie značně prodražovaly dopravu zboží na jih.³⁴ Terst i Rijeka stály také dlouhou dobu spíše stranou zájmů amerických firem. Rovněž velká část zákazníků osobní přepravy odcházela do německých přístavů. Přes přístavy byla realizována především přeprava osob, které pocházely z oblasti Dalmácie, Dolních Rakous nebo italských oblastí. Tito lidé se pak z Terstu i z Rijeky dostávali do dalších evropských přístavů.³⁵ Zajímavé je také srovnání národností emigrantů, to bylo značně odlišné. Do jisté míry to odráží skutečnost toho, že Terst byl především rakouským přístavem a Rijeka uherským. Emigranti v Rijece se skládali z 90 % z obyvatel Uher, zatímco v Terstu nastupovalo na zaoceánské parníky jen 40 % obyvatel habsburské monarchie, zbytek tvořili příslušníci jiných národností (Italové z Italského království, Rusové, Řekové, Rumuni) a židé.³⁶

Dopravu z Terstu do zámoří zajišťoval především Rakouský Lloyd, společnost založená v roce 1833, její lodě odplouvaly většinou na Dálný východ, nebo do Latinské Ameriky. Jen ojedinělé bylo spojení se Severní Amerikou, především se jednalo o trampovou lodní přepravu, tedy případ, kdy loď vykonala na zakázku cestu s nákladem.³⁷ V roce 1882, se tehdejší vedoucí Rakouského Lloydů dohodli s novou uherskou společností Adria sídlící v Rijece na tom, že Adria bude provozovat bezkonkurenčně linku do USA a Lloyd posílí své linky východním směrem. Adria ovšem nebyla schopna zavést pravidelnou linku a své služby nabízela jen jako pronájem svých lodí.³⁸ Avšak dohoda jasně rozdělovala sféry vlivu mezi oběma společnostmi. Přesto

³² SKŘIVAN, A.: *Zdvořilý nezájem*, s. 43.

³³ Archivio di Stato di Trieste Terst, fond Tribunale commerciale e marittimo in Trieste 1817–1923, kart. 35, inv. č. 126, *Zpráva námořního úřadu v Terstu o výstavbě přístavu z 15. července 1906*.

³⁴ SKŘIVAN, A.: *Zdvořilý nezájem*, s. 75.

³⁵ HAUSBRANDT, U.: c. d., s. 185.

³⁶ DUBROVIC, E.: c. d., s. 63.

³⁷ HAUSBRANDT, U.: c. d., s. 28.

³⁸ SONDHAUS, L.: c. d., s. 187.

Rakouský Lloyd tuto úmluvu porušil a pokusil se zavést linkovou přepravu do New Yorku. Ještě téhož roku vyplula loď Achille západním směrem, ovšem po zamítnutí státní subvence se stala linka nerentabilní a byla záhy zrušena.³⁹ Pomalý rozvoj přístavu, kartelová dohoda a nákladné spojení Terstu s centry tehdejší monarchie způsobily, že od tohoto pokusu nebyla následujících 20 let projevena snaha o vybudování linky do Severní Ameriky.

Podnikatelé v Terstu i v Rijece pozorovali, jak přes jejich přístavy proudí davy emigrantů do různých evropských přístavů, jako byl Hamburk, Brémy, Antverpy či Liverpool. S těmito přístavy byla provozována pravidelná lodní doprava a Terst rovněž fungoval jako železniční uzel. Od třicátých let 19. století se přes přístavy sice částečně realizoval obchod mezi USA a habsburskou monarchií, avšak osobní linky pro přepravu emigrantů zde nebyly vytvořeny až do konce 19. století.

3. Cunard Line

Společnost Cunard Line, s původním názvem British and North American Royal Mail Steam Packet Company byla založena v roce 1839 kanadským obchodníkem Samuelem Cunardem. Svou popularitu si získala především díky rychlosti svých lodí. Aby obstála v konkurenci, byla v roce 1879 přerorganizována a přejmenována na Cunard Steamship Company, zkráceně Cunard Line. První pravidelnou linku z přístavů habsburské monarchie do Severní Ameriky začala úspěšně provozovat společnost od listopadu 1903. Během několika let vybudovala stabilní přepravu s pravidelnými odjezdy lodí přes přístavy v Terstu a Rijece.⁴⁰

Masivní a systematicky organizovaná emigrace přes přístav v Rijece začala po uzavření kontraktu mezi zalitavskou vládou a Cunard Line, která získala monopol na provozování pravidelné linky z Rijeky do New Yorku. Společnost tak nakrátko provozovala tuto linku bezkonkurenčně. Uherská vláda se snažila sice najít vlastního dopravce, který by zajišťoval převoz emigrantů, ovšem jediná uherská společnost, která připadala k úvahu, byla Adria. Ta sice provozovala již pravidelnou linku do Latinské Ameriky, avšak společnost nedosahovala potřebných kapacit pro přepravu velkého množství

³⁹ SMOLENSKY, MAX: *Die Stellung und Bedeutung des Oesterreichischen Lloyd, der Austro-Americana und Freien Schifffahrt im Aussenhandel Oesterreichs*. Zürich 1916, s. 25–26.

⁴⁰ BUTLER, Daniel Allen: *The Age of Cunard. A Transatlantic History 1839–2003*. Annapolis 2003, s. 197.

osob do USA. Předseda uherské vlády tak v září 1903 schválil dočasné povolení pro linku do New Yorku pro Cunard Line.⁴¹

Již 20. října 1903 vyplul z New Yorku parník *Aurania* s 349 cestujícími na palubě do Rijeky a do Terstu. Po zdárném příplutí vyrazil 10. listopadu 1903 na svou zpáteční trasu z Jaderského pobřeží do New Yorku z Terstu a ještě téhož dne dorazil do Rijeky. Následně vykonal zastávky v Benátkách, Palermu, Alžírsku a na Gibraltaru. Na palubě se nacházelo jen 53 cestujících, z čehož byli viněni agenti lodní společnosti, kteří prý málo propagovali společnost Cunard Line.⁴² Linková doprava britské společnosti byla touto cestou započata. Z důvodu nenaplnění kapacit se Cunard nebránil uzavření dohody s Adriou na bližší spolupráci, protože ta převážela pasažéry i do dalších evropských přístavů. Dohoda se začala řešit o tři roky později. Objevila se cesta k vytvoření společnosti Cunard-Adria Line, kterou by podporovala uherská vláda. Na začátku roku 1906 proběhly v Berlíně setkání mezi zástupci Adrie, Cunardu, Norddeutsche Lloyd a Hamburg-America Line (později společnost Holland America Line). Tyto společnosti plánovaly vytvořit sdružení a založit novou paroplavební společnost se značným kapitálem, ovšem k podepsání konečných dohod kvůli různým finančním rozporům nakonec nedošlo.⁴³

Linka do New Yorku z Rijeky zůstala v rukách Cunardu, který na pravidelné linky nasadil tři parníky, aby byl umožněn nepřetržitý dvoutýdenní provoz. Lodě *Carpathia*, *Utonia* a *Pannonia* opouštěly Terst každý druhý pátek a cesta obvykle trvala při příznivém počasí 18 dní. Každá Cunardova loď nasazená na této trase měla kapacitu přibližně 2 000 pasažérů.⁴⁴ Přestože byl prvním přístavem na trase Terst, nejvíce pasažérů nastupovalo na druhé zastávce v Rijece. Lodě byly po zvýšení odměn pro emigrační agenty často využity na maximální kapacitu, proto byla následně posílena linka mezi Rijekou a Antverpami, odkud pak odplouvaly další Cunardovy parníky západním směrem. Podle předpisů se tato varianta trasy neměla nijak prodražit.⁴⁵ Se zřízením nové trasy přijala budapeštská vláda nová nařízení, která vstoupila v platnost 20. dubna 1904. Obsahovaly dodatky v technických záležitostech, jako byla velikost lodí, bezpečnost cestujících, ubytování a stravování emigrantů v Rijece na náklady společnosti. Ostatní předpisy se týkaly omezení vystěhovalců do Brazílie, kde byly chráněny zájmy obou vlád a především

⁴¹ Drzavni archiv u Rijeci Rijeka, fond S. A. Adria, kart. 184, inv. č. 34, Zpráva o fungování lodní společnosti Adria z 9. srpna 1903.

⁴² DUBROVIC, E.: c. d., s. 38.

⁴³ SONDHAUS, L.: c. d., s. 188.

⁴⁴ MILLER, William: *Picture History of British Ocean Liners. 1900 to Present*. New York 2001, s. 7.

⁴⁵ DUBROVIC, E.: c. d., s. 38.

měly zabránit ztrátám maďarské společnosti Adria, která sem provozovala linku.⁴⁶ Zákon ukládal fixní náklady na cenu jízdenek, 200 korun na rychlých lodích a 150 na těch pomalejších. Společnost musela tyto pravidla dodržovat i pro zalitavské občany nastupující v Terstu. Podle nařízení budapeštské vlády měli všichni zalitavští emigranti do Severní Ameriky cestovat nejlépe přes Rijeku s Cunard Line, tím společnost jasně získala monopolní postavení na zalitavském trhu. Za tuto dohodu ovšem musel Cunard odesílat 10 korun za každého cestujícího do fondu určeného na podporu emigrantů, kteří se dostali do finanční tísně na americkém kontinentu.⁴⁷ Uherská vláda se zavázala platit Cunardu náhradu ve výši 100 korun na jednoho cestujícího v případě, že nebyla naplněna předepsaná kapacita 30 000 cestujících ročně. Tato kvóta byla výjimečně snížena v roce 1907, aby více odpovídala tehdejší hospodářskou krizí snížené poptávce Spojených států po pracovní síle.⁴⁸

Z vládní iniciativy byla pro emigranty postavena v Rijece velká budova, takzvaný Emigrantský hotel po vzoru podobných budov nacházejících se v Terstu i v jiných evropských přístavech. Práce započaly v roce 1906 a hotel byl postaven během dvou let. Jednalo se o menší stavbu v porovnání s budovami tohoto typu. Počet lůžek byl přibližně 500. V budově se rovněž nacházel úřad komisaře pro emigraci. Dohledem nad hygienou, prevencí proti epidemii a ostatními záležitostmi byla pověřena zvláštní komise složená ze zástupců města a společnosti Cunard Line.⁴⁹ Ačkoliv byla Rijeka mnohem menší než přístav v Terstu a jízdenky s Cunardem byly dražší, na palubu jeho parníků nastupovalo v Rijece mnohem více osob než v Terstu. Část cestujících byli cizinci, především Rusové a ruští židé. Přesto se v Rijece mohli podle nařízení zalitavské vlády na Cunardovy parníky nalodit pouze obyvatelé habsburské monarchie, nikoliv cizinci, ti tak činili převážně v Terstu. Občané Zalitavska, kteří se nalodovali v Rijece, se z poloviny skládali z etnických Maďarů, druhou polovinu tvořili hlavně Slováci, Rusíni, Rumuni a Němci. Do Rijeky tedy proudili emigranti z různých koutů země, kde působili agenti Cunardu a Adrie.⁵⁰ Rakousko-Uhersko tak v tomto potvrzovalo existenci dvou vlád, které si spravovaly své vnitřní záležitosti. Oproti Zalitavsku působily v Před-

⁴⁶ Drzavni archiv u Rijeci Rijeka, fond Parobrodarsko društvo Adria, kart. 184, inv. č. 22, Výroční zpráva společnosti Adria z 12. února 1905.

⁴⁷ Drzavni Archiv u Rijeci Rijeka, fond Ugarsko-Hrvatsko Primorje in Rijeka, kart. 2853, inv. č. 3–183, Zpráva rakousko-uherského konzula v Liverpoolu pro rakousko-uherský námořní úřad v Rijece z 16. ledna 1908.

⁴⁸ HHStA, fond Generalia Agenten 1871–1918, kart. 18, inv. č. 15, Zpráva Ladislause Hengelmüllera von Hengervára pro hraběte Aloise Lexu von Aehrenthala z 17. srpna 1909.

⁴⁹ SONDHAUS, L.: c. d., s. 187.

⁵⁰ DUBROVIC, E.: c. d., s. 63.

litavsku německé lodní společnosti a pro přechod hranice do Německa nebyl od roku 1859 po přistoupení Rakouska k Drážďanské konvenci vyžadován pas.⁵¹ Největší konkurencí pro Cunard nebyly jen německé dopravní společnosti, ale také původní rakouská společnost Austro-Americana, která začala v roce 1904 rovněž provozovat pravidelnou linku do Severní Ameriky.⁵²

4. Společnost Austro-Americana

V roce 1895 byla v Terstu založena společnost Austro-Americana, která se původně zabývala importem bavlny z USA. Její zakladatelé Gotfried Schenker-Angerer a glasgowské rejdářství Burell & Son se ovšem již od začátku chtěli zaměřit také na přepravu cestujících do Spojených států amerických.⁵³ Majoritní podíl ve firmě držel Gottfried Schenker, který pocházel ze Švýcarska a již od 70. let 19. století působil v různých přepravních firmách, zpočátku železničních. Austro-Americana představovala původně menší lodní společnost zaměřující se na evropský prostor. Na jejích linkách byly nasazeny čtyři starší britské parníky.⁵⁴ Díky dobré hospodářské situaci se společnost v letech 1897 až 1898 značně rozrostla a nakoupila dalších sedm parníků. V roce 1900 koupilo společnost dalmatské rejdářství Fratelli Cosulich, čímž došlo ke značnému rozmachu společnosti. Rodina Cosulichů pocházela z přístavního města Lošinj a přestěhovala se do Terstu v roce 1889. Cosulichové převzali společnost v období před vypuknutím hospodářské krize v letech 1901 a 1902 a noví vlastníci byli nuceni některé lodě prodat. Hodnota společnosti Austro-Americana byla po převzetí rodinou Cosulichů přibližně ve výši 2 milionu rakouských korun a i přes krizi postupně její hodnota vzrostla do roku 1904 na 16 milionů korun.⁵⁵ Původní spoluzakladatel William Burell rovněž odprodal svůj podíl a v roce 1903 byla

⁵¹ FAHRMEIR, Andras: *Staatliche Abgrenzungen durch Passwesen und Visumzwang*. In: OLTMER, Jochen (ed.): *Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert*. Berlin 2015, s. 254.

⁵² Državni Archiv u Pazinu Pazin, fond Arhivsko gradivo 1868–1918, kart. 115, inv. č. 27, Zpráva ministerstva obchodu z 15. ledna 1905.

⁵³ AVA, fond Handel Schiff A., kart. 1-16 000, inv. č. 1776, Zpráva o obchodních vztazích mezi Terstem, Amerikou a Austro-Americanou z 31. října 1907.

⁵⁴ KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří: *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Praha 2015, s. 283.

⁵⁵ Archivio di Stato di Trieste Terst, fond Società anonima in Trieste, kart. 250, inv. č. 367, Statuta společnosti Austro-Americana z roku 1904.

Austro-Americana přejmenovaná na Vereinigte Österreichische Schifffahrts-Aktien-Gesellschaft, vormalš Austro-Americana & Fratelli Cosulich. Stala se tak společností akciovou, která spolupracovala s významnými rakouskými bankami.⁵⁶ Až do roku 1904 se jednalo o společnost, která nenabízela osobní přepravu přes Atlantik, ovšem s rostoucí poptávkou evropských emigrantů se její představitelé rozhodli rozšířit nabídku.

Rychlý vzestup Austro-Americany přilákal k investicím řadu vídeňských i zahraničních investorů. V roce 1905 uzavřela společnost dohodu s velkými německými rejdářstvími HAPAG a Norddeutsche Lloyd, které poskytly dostatečné finanční záruky a zároveň uzavřely dohodu na provozování pravidelné linky z Terstu do New Yorku jednou za 14 dní. Německé společnosti zakoupily akcie Austro-Americany v hodně 5 milionů rakouských korun, což jim zajišťovalo značnou kontrolu nad jedinou rakouskou společností provozující linku do Spojených států.⁵⁷ Tím měla být zmírněna konkurence mezi německými společnostmi a rakouským rejdářstvím. Tato úmluva byla zřetelně namířena proti britské společnosti Cunard Line.⁵⁸ V rámci konkurenčního boje nabírala rakouská společnost na palubu svých lodí i emigranty, kteří nesplňovali nutné podmínky pro vstup do USA, jako byl například nevyhovující zdravotní stav. Ten byl zjišťován až na americkém pobřeží, pokud přistěhovalec nebyl vpuštěn do Spojených států Amerických ze zdravotních důvodů, musela ho daná lodní společnost přepravit zpravidla na své náklady zpět do Evropy. Objevila se tedy praxe lodních společností vyšetřit pasažéry ještě před nastoupením na loď v evropském přístavu.⁵⁹ Představitelé Austro-Americany často doufali, že jejich pasažéři projdou prohlídkou bez problémů, například v červenci roku 1904 se na dva parníky společnosti nalodilo 30 emigrantů, kteří dříve byli shledáni nevyhovujícími při lékařské prohlídce společnosti Cunard Line, což potvrdila i prohlídka v New Yorku, odkud byli vráceni zpět do Evropy. V podobné praxi pak Austro-Americana dál pokračovala, například v roce 1906 bylo vráceno zpět do Terstu téměř 200 řeckých pasažérů, kteří nesplňovali z různých důvodů podmínky pro vstup do USA,

⁵⁶ SKŘIVAN, A.: *Zdvořilý nezájem*, s. 52.

⁵⁷ DUBROVIC, E.: c. d., s. 41–42.

⁵⁸ RITTER, Gerhard: *The Kaiser and His Ship-Owner. Albert Ballin the HAPAG Shipping Company and the Relations between Industry and Politics in Imperial Germany and the Early Weimar Republic*. In: BERGHOFF, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZIEGLER, Dieter (eds.): *Bussines in the Age of Extremes*. New York 2013, s. 24.

⁵⁹ KLEZL, F.: c. d., s. 395.

jako byla jednak zdravotní nezpůsobilost, dostatečná finanční hotovost či trestní bezúhonnost.⁶⁰

První osobní parník společnosti Austro-Americana s názvem Gerty opustil terstský přístav 9. června 1904 s více než třemi stovkami pasažérů na palubě. Na lince do New Yorku byly provozovány tři lodě, které zajišťovaly pravidelnost linky podle tehdejších rychlostních standardů mezi Evropou a americkými přístavy. Parníky tak vyrazely z Terstu se zastávkami v Rijece, Mesině, Neapoli a Palermu. Takový rozvoj společnosti byl možný především za přispění rakouské vlády, která společnosti přiznala značné dotace na přepravu pošty. Společnost by ale i bez této subvence byla zisková, protože emigranti, kteří se rozhodli pro odchod do Spojených států, přinášeli společnosti nemalé finanční prostředky.⁶¹ Následovala masivní expanze jak osobní tak nákladní přepravy, počet cestujících se zvýšil v průměru čtyřnásobně. Zatímco v roce 1904 přepravila společnost přibližně 4 224 pasažérů, v roce 1912 to bylo již 10 134, Tento fakt zařadil Austro-Americanu mezi největší společnosti, které vozily do USA přistěhovalce,⁶² což bylo dáno i skutečností, že společnost nepřepravovala pouze obyvatele habsburské monarchie, ale nabízela své služby i ruským a italským emigrantům.

Podobně jako v Rijece musela lodní společnost a město Terst řešit velký příliv obyvatel do přístavu. V roce 1905 zakoupilo rejdářství na předměstí dům, který začal sloužit pro účely ubytování emigrantů. Budova nevyhovovala hygienickým potřebám a mohla pojmout maximálně 700 osob. Toto číslo bylo často překračováno o několik stovek, ovšem i tak se jednalo o jedinou budovu v Terstu určenou přímo pro emigranty. V roce 1913 v Terstu vypukla epidemie: „Dům se stal kvůli špatnému zásobování vodou a nedostačující kanalizací brzy svědkem vypuknutí řady infekčních onemocnění – neštovice a tyfus. V důsledku toho byla Austro-Americana nucena omezit počet nájemníků v emigrantském domě a začít uvažovat o vybudování jiného ubytování pro své zákazníky.“⁶³ V roce 1913 byl hotel přestavěn, aby vyhovoval tehdejším hygienickým standardům a předešlo se tak dalším epidemiím.⁶⁴

⁶⁰ HHStA, Fond Generalia 1871–1918 Emigrantenhäuser, kart. 15, inv. č. 28, Zpráva rakouského konzula v New Yorku von Ploenniese z 1. července 1911.

⁶¹ AGSTNER, Rudolf: *Austria-Hungary and Its Consulates in United States of America since 1920*. Berlin 2012, s. 65.

⁶² AVA, fond Auswanderung 1913, kart. 237, inv. č. 31 001-40 000, Statistika lodních společností provozujících linky do Severní Ameriky z 14. února 1913.

⁶³ Archivio di Stato di Trieste Terst, fond Tribunale commerciale e marittimo in Trieste 1817–1923, kart. 35, inv. č. 126, Zpráva o zabezpečování hygieny vystěhovalců z 10. ledna 1914.

⁶⁴ Archivio di Stato di Trieste Terst, fond Tribunale commerciale e marittimo in Trieste 1817–1923, kart. 35, inv. č. 126, Zpráva o zabezpečování hygieny vystěhovalců z 10. ledna 1914.

Lodě Austro-Americany se mohly rovnat s tehdejšími velkými parníky překonávající Atlantik. V roce 1911 byl na vodu spuštěn největší osobní rakousko-uherský parník Kaiser Franz Joseph I., který byl postaven v loděnici v Terstu. Pro cestující měl kapacitu 1 905 cestujících (125 v první třídě, 550 ve druhé třídě a 1 230 ve třetí třídě). Pro pasažéry první třídy bylo připraveno odpovídající pohodlí v podobě luxusně zařízených kajut, salónů, knihovny a vybavené moderní kuchyně, ostatní pasažéři jiných tříd sice přelouvali Atlantik bez luxusu, ovšem v prostředí více než vyhovujícím tehdejšímu hygienickým standardům. Původně byla loď nasazena na trase do Buenos Aires, ale již v květnu 1912 byl přeložena na trasu do New Yorku se zastávkami v Patrasu, Palermu a Alžíru. Parník vykonával pravidelnou linku bez větších problémů až do jeho zrekvírování pro vojenské účely v srpnu 1914. Jen v roce 1913 psaly noviny New York Times: „Rakouský parník Kaiser Franz Joseph I. připlul do přístavu s velkým počtem cestujících a množstvím nákladu i přes svou srážku s velrybou. Loď se otrásla natolik, že kapitán vyhlásil poplach pro posádku a mnoho cestujících se zaujetím sledovalo, co se stalo.“⁶⁵ Loď po první světové válce zůstala ve vlastnictví nově vzniklého rejdářství Cosulich Line a přelouvala Atlantik pod novým jménem Prezident Wilson.⁶⁶ Původně měla být pro Austro-Americana postavena ještě větší loď s názvem Kaiserin Elisabeth, ovšem nebyla nikdy dokončena, její stavbu přerušila válka a nedokončené části byly rozebrány v roce 1918.⁶⁷

5. Závěr

Mezi oběma společnostmi působícími na jihu monarchie probíhal neustálý konkurenční boj. V letech 1904 až 1914 cestovalo přes Rijeku 317 325 pasažérů na severoamerický kontinent, v průměru toto číslo dosahovalo až 30 000 cestujících ročně. Během tohoto období došlo jen v roce 1908 k snížení přibližně o polovinu cestujících kvůli hospodářské recesi v USA.⁶⁸ Přístav v Terstu byl po celé 19. století sice vnímán jako důležitější, přesto přes něj na americký kontinent odcestovalo jen 220 312 pasažérů oproti o třetinu většímu číslu cestujících z přístavu v Rijece. Přibližně 74 % všech rakousko-uherských emigrantů odešlo do Spojených států, zbytek do Jižní Ameriky a Kanady a dalších částí světa. Austro-Americana přepravila z tohoto počtu

⁶⁵ *Whale Hits Liner and Kills Itself*. New York Times, 62, 27. červenec 1913, s. 7.

⁶⁶ CRESCIANI, Gianfranco: *The Italians in Australia*. New York 2003, s. 20.

⁶⁷ MAYER, H. – WINKLER, D.: *c. d.*, s. 189.

⁶⁸ CHMELAR, H.: *c. d.*, s. 30.

přes 80 % pasažérů oproti Cunardu. Do konkurenčního boje rovněž vstoupila společnost Canadian Pacific Railway, která vznikla v roce 1913 a výlučně se zaměřovala na cesty do Kanady.⁶⁹ Přístav v Rijece se rozvíjel mnohem pomaleji a z hlediska nákladní dopravy neměl takovou důležitost, ovšem v počtu pasažérů cestujících do Severní Ameriky mohl v podstatě překonávat svůj sesterský přístav v Terstu. Pasažéři nejvíce cestovali se společností Austro-Americana, která měla sice horší pozici a neuzavřela nikdy obdobnou dohodu s vládou, jako Cunard Line, přesto převzala lví podíl na převozu emigrantů.

RESUMÉ

JIŽNÍ CESTA EMIGRANTŮ Z HABSBUŘSKÉ MONARCHIE DO SEVERNÍ AMERIKY

Masová emigrace z Evropy do Severní Ameriky se po celé 19. století zvyšovala. Habsburská monarchie se původně snažila řešit přetlak pracovní síly pomocí prosazování vnitřní migrace, ovšem touha po svobodě a snaha zlepšit své živobytí obyvatel monarchie byla silnější. Rakousko-uherští vystěhovalci se od sedmdesátých let začali umisťovat na prvních příčkách v počtu migrantů přicházejících do Spojených států Amerických, kde v tomto období panovala značná poptávka po pracovní síle. Transfer obyvatel také uspíšil rozvoj přístavů a lodních společností. Na území monarchie byl tento fakt spjat především s přístavy v Terstu a Rijece, ve kterých působily dvě významné lodní společnosti, Austro-Americana a Cunard Line. Oba přístavy se rozvíjely za podobných historických podmínek, ovšem i přes malou vzdálenost mezi nimi se objevila řada rozdílů. Lodní společnosti mezi sebou začaly záhy soupeřit o pasažéry, kteří cestovali přes Atlantický oceán. Rovněž museli čelit německé konkurenci v podobě rejdařství HAPAG a Nordeutsche Lloyd. Masovému rozvinutí emigrace z podunajské monarchie nepochybně přispěla benevolentnost zákonů. Rakouská vláda umožňovala ve svých nařízeních v podstatě volné vystěhování a jen částečně omezovala pohyb svých obyvatel. Rovněž reklama lodních společností umocňovala zájem obyvatel o cestu za moře, kde zakládali nový život, nebo se vraceli zpět s vydělanými prostředky.

⁶⁹ Kriegsarchiv Wien, fond Auswanderung 1911–1913, kart. LV. POL 3238, inv. č. 324, Protokol ministerstva obchodu o vystěhovalectví z Rakouska z 15. prosince 1913.

Klíčová slova: Masová emigrace, zákony habsburské monarchie, Terst, Rijeka, lodní společnosti

SUMMARY

THE SOUTHERN PASSAGE OF EMIGRANTS FROM THE HABSBURG MONARCHY TO NORTH AMERICA

Mass emigration from Europe to North America was increasing during the whole 19th century. Originally, the Habsburg Monarchy attempted to solve a vast surplus of labour force by inner migration, however the desire for freedom and an effort to improve the life standards of Monarchy's inhabitants was stronger. Since 1870s, Austrian-Hungarian emigrants began to take place at the top of a number of emigrants coming to the United States of America where demand for labour force was high in that period of time. The transfer of inhabitants also forwarded a development of ports and sailing companies. In the territory of Monarchy, this fact was particularly connected with ports in Terst and Rijeka where two significant sailing companies Austro-Americana and Cunard Line worked. Both ports have been developing under the similar historical conditions, however, despite a short distance between them, many differences occurred. Sailing companies early began to compete for passengers who travelled across the Atlantic Ocean. Moreover, they had to face up to German rivals – shipping companies called HAPAG and Nordeutsche Lloyd. Furthermore, the mass development of emigration from the Danube monarchy was also supported by benevolence of laws. The Austrian government enabled free emigration and limited the movement of their inhabitants only a little. And lastly, advertisement of sailing companies raised the interest of people for oversea voyage, where they started a new life or returned back much wealthier.

Keywords: mass emigration, laws of the Habsburg Monarchy, Terst, Rijeka, sailing company

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Martin Boček
Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Univerzitní 2732/8
306 14 Plzeň
Česká republika
e-mail: bocek@khv.zcu.cz

KRAJANÉ V BELGICKÉ HORNICKÉ OBCI WINTERSLAG V OBDOBÍ MEZI DVĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI VE VZPOMÍNKÁCH KARLA SVOBODY

Sylva Sklenářová

Belgické království, které vzniklo v roce 1830, bylo a do jisté míry i dnes je zemí pro nás méně známou. V období první Československé republiky tomu nebylo jinak. Diplomatické vztahy byly navázány 28. listopadu 1918, skoro o rok později 21. září 1919 zahájilo svou činnost československé vyslanectví v Bruselu.

Vazeb mezi bývalou Československou republikou a Belgickým královstvím v období mezi dvěma světovými válkami není mnoho. Jednu z nich představovala oblast hornictví. V našich zemích mělo hornictví dlouho tradici, avšak v Belgii se začalo rozvíjet až na konci 19. století. Podíl na tom měli v jisté míře i čeští, resp. českoslovenští horníci, kteří v belgických dolech našli přechodnou práci či se zde usadili natrvalo.

1. Belgické hornictví a čeští krajané

V meziválečném období se belgické hornictví potýkalo s nedostatkem pracovních sil, neboť místní pracovní trh nedokázal ani kvalitativně, ani kvantitativně naplnit poptávku po hornických pracovních silách. V katolickém Limbursku místní obyvatelstvo dávalo přednost práci nad zemí před prací pod zemí. Rozšířil se mezi nimi negativní postoj k hornickému povolání, které díky dominantním katolickým kruhům tuto práci vnímaly jako práci nemorální, se sklony k alkoholismu, socialismu a vedoucí k pofrancouzštění, neboť doly byly ve vlastnictví francouzsky mluvících obyvatel Belgie.¹

Do dolů proto přicházeli pracovat cizinci, nejprve Nizozemci, Němci a Francouzi, později obyvatelé různých zemí Evropy a mezi nimi také občané Československa. Někteří Čechoslováci do země přišli z německých dolů v Porúří po vypuknutí krize v této oblasti v polovině dvacátých let, jiní se

¹ DELBROEK, Bart: *Op zoek naar koolputters. Buitenlandse mijnwerkers in Belgisch-Limburg in de twintigste eeuw*. Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis, 5, 2008, Nr. 3, s. 80–103.

do belgických dolů dostali pomocí náborových akcí probíhajících z iniciativy belgické strany na konci dvacátých let nebo v letech třicátých. Někteří zde pracovali jeden rok, na který byla základní smlouva sjednaná, někteří zde vydrželi i více let, někteří zde žili sami bez rodin, za některými mohly přijet rodiny po souhlasu vedení dolů. Pracovní podmínky a ubytovací možnosti se u každého dolu lišily.²

Jednou z oblastí, v níž se usadili českoslovenští krajané, byla oblast Kempen,³ která se nachází v provincii Limbursko.⁴ Zde se o ložiskách uhlí vědělo už od roku 1875, avšak vypuknutí první světové války odložilo ve většině oblastí zahájení pravidelné těžby černého uhlí. Výjimku představovaly doly ve Winterslagu, kde těžba začala v roce 1917.⁵ Zajímavostí těžby v této oblasti Belgie bylo, že se zde nikdy uhlí přímo nezpracovávalo, což bylo ve srovnání s jinými uhelnými oblastmi v Evropě zcela unikátní. Limburské uhlí zásobovalo železářské podniky ve Valonsku.⁶

V 19. století Kempen představovala rozsáhlou pustou močálovou oblast. Tu a tam ležela vesnice, kde se nacházela malá hospodářství stvořená domky z jílů, která se zde snažila přežít. Ve středním Limbursku bydlelo sotva 20 obyvatel na metr čtvereční, což představovalo jedno z nejméně osídlených částí Belgie. Mladí lidé ji opouštěli a hledali lepší životní podmínky v rozvinutém průmyslovém Valonsku.⁷

První známkou národnostních koncentrací v průmyslových místech se v této oblasti stalo do té doby malé město Genk (Genck), u nějž se nacházely tři významné doly – Waterschei, Winterslag⁸ a Zwartberg. V roce 1920 mělo město pouhých 2 593 obyvatel, v roce 1926 již 14 019 a o dalších pět let později 24 573.⁹ V hornických obcích žilo pospolu mnoho národností, ve Winterslagu třicátých let dokonce dvacet. V roce 1938 byli nejpočetněji

² VICE SKLENÁŘOVÁ, Sylva: *Českoslovenští krajané v zemích dnešního Beneluxu v meziválečném období 1918–1938*. Praha 2013.

³ Francouzsky La Campine, nizozemsky De Kempen.

⁴ Dříve spojená s nizozemskou provincií Limbursko v jeden celek. K dělení došlo v roce 1830 se vznikem samostatného Belgického království.

⁵ Byly v provozu až do roku 1988.

⁶ Valonsko, jižní polovina Belgie, zažilo velký průmyslový rozvoj v 19. století především v oblasti Charleroi a Lutychu. Belgie byla první zemí v Evropě, kde probíhala průmyslová revoluce.

⁷ *Mijn cité*. In: http://www.stebo.be/wp-content/uploads/2013/06/Mijncite_small.pdf [cit. 21. 10. 2015].

⁸ Winterslag, dnes městská část města Genck.

⁹ *Het mijnbedrijf in Belg.-Limburg*. Limburger Koerier: provinciaal dagblad, č. 176, 28. 7. 1934, s. 12.

zastoupeni Vlámové a Francouzi, dále zde pracovali Poláci, Němci, Italové, Rusové.¹⁰

V roce 1923 pracovalo ve všech belgických dolech 398 Čechoslováků, z nichž 300 se nacházelo v Limbursku. V oblasti Kempen se počet československých krajanů zvýšil z 304 v roce 1926 na 1 642 v roce 1930. Čechoslováci zde představovali druhou nejpočetnější zahraniční národnost.¹¹ Českou kolonii tvořilo ve třicátých letech ve Winterslagu asi 400 krajanů.¹² Celkem se v Belgii nacházelo na začátku třicátých let 8 000 krajanů.¹³

2. Ubytovací možnosti krajanů

Belgie uzavřela s Československem smlouvu, která umožňovala nábor zahraničních dělníků pro belgické doly, jak se tomu stalo již dříve s Polskem či Itálií. Smlouvy zajišťovaly ubytovací možnosti pro zahraniční dělníky. V blízkosti dolů postupně rostly tzv. cité, čtvrtě vystavěné pro ubytování horníků a jejich rodin a také úředníků podle vzoru anglických čtvrtí. Bruselský architekt Adrien Blomme dostal v roce 1911 zakázku na výstavbu hornického cité, když návrhy vytvořil v tehdy módní tradici anglických zahradních čtvrtí, tzv. Garden city. Dle jeho plánů byly posléze realizovány výstavby čtyř cité ve Winterslagu. Druhé cité obývali výlučně pracovníci ze střední a východní Evropy.¹⁴

Domy se nacházely přímo v lesích a v příjemné krajině. Každý dům měl zavedenou elektřinu, tekoucí vodu a zahradu. Na druhou stranu tyto pronajímané domy sloužily jako prostředek vedoucí k disciplíně zaměstnanců. Nájemné, které bylo strháváno přímo z platu, bylo závislé na pravidelné pracovní docházce a výkonech v práci. Zahraniční dělníci byli také ubytováni v těchto domech, zvláště pokud s nimi přišli i rodinní příslušníci. Svobodní pracovníci bydleli v ubytovnách, nebo byli na byt s jinými rodinami, často stejné národnosti. Za krátký čas tvořili zahraniční dělníci velkou část obyvatel. Winterslag byl jediným dolem, kde se důsledně dodržovalo rozdělení Bel-

¹⁰ Náprstkovo muzeum, fond Novinové výstřižky, ČUZ pořadač č. 41, Belgie, Výňatek z dopisu p. učitele Pecha, který působí na české hornické škola ve Winterslagu, Ohníčky mládí – Sedlčany, č. 7/38.

¹¹ DELBROECK, B.: c. d., Nr. 3, s. 80–103.

¹² V této oblasti byly další ve Waterschei, Zwartbergu, Bringenu a Eysdenu.

¹³ BROUČEK, Stanislav: *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního v Praze*. Praha 1985, s. 33.

¹⁴ V nizozemské terminologii byli všichni z jejich pohledu z východní Evropy. *Mijn cité*. In: http://www.stebo.be/wp-content/uploads/2013/06/Mijncite_small.pdf [cit. 21. 10. 2015].

gičanů od ostatních národností.¹⁵ V jiných hornických oblastech byli dělníci ubytováni již hůře, např. v kantýnách, které byly přeplněné.

V roce 1938 popisoval zdejší oblast kolem Winterslagu učitel české školy Vojtěch Pech takto: „Krajina kolem Winterslagu daleko široko rovná, zemědělství zde nebylo možno provádět. Lesy řídké a malé, většinou borové a mnohem menší než v Československu. Nedaleko osady se nacházely čtyři šachty, kde na tři směny pracovalo několik tisíc horníků. Zdejší doly byly nejmodernější v celé Evropě. Pracovalo se v hloubce 600 až 800 metrů. Nedaleko vedly zákopy, zbytky z první světové války. Zde překračovalo německé vojsko belgické hranice.

Winterslag ležel asi 60 kilometrů od Lutychu, 13 kilometrů severovýchodně od Hasseltu. K nizozemskému městu Maastricht to bylo zhruba 18 kilometrů. Silnice byly nové, stejně tak dobře fungující železnice, jejíž síť byla velmi hustá.¹⁶

Do Winterslagu se ve dvacátých letech přistěhovala rodina Karla Václava Svobody, který se zde v roce 1926 narodil a prožil zde celé své dětství. Jako hlavní mu rodiče vybrali jméno Václav. Po návratu do Čech v roce 1942 při žádosti o vydání občanského průkazu se dle tehdy platných nařízení stalo jeho platným hlavním jménem to první uvedené. Od tohoto roku se tedy jmenuje Karel.

Jeho otec Stanislav se narodil v roce 1894 v Plzni. O čtyři roky později se s rodiči přestěhoval do Německa, kde žil do roku 1914. Protože v Německu získal vzdělání, tak – ač rodilý Čech – česky neuměl. Soukromě studoval konzervatoř – obor viola a dirigentství. Po vypuknutí první světové války byl Stanislav jako příslušník Rakousko-Uherska povolán k odvodu. V té době však jeho otec žil v nizozemském Limbursku v sousedství německých hranic nedaleko svého syna, který měl bydliště v Porúří v Severním Porýní-Vestfálsku. Při odvodu dostal Stanislav povolení rozloučit se s otcem a ten jej přesvědčil, aby se do Německa nevracel. Stanislav tedy přečkal válku v Nizozemsku, kde pracoval v dolech.

Během války se seznámil se svou ženou, Českou Annou Křišťálovou, která v Nizozemsku žila s rodiči a česky uměla, ale vzájemný kontakt mezi nimi probíhal v německém jazyce. Vzali se v roce 1918. Ve stejném roce se jim narodila dcera, která však ve třech měsících zemřela. Po narození syna Heinze

¹⁵ DELBROECK, Bart: *c. d.*, s. 80–103.

¹⁶ Náprstkovo muzeum, fond Novinové výstřižky, ČUZ pořadač č. 41, Belgie, Výňatek z dopisu p. učitele Pecha, který působí na české hornické škole ve Winterslagu, Ohníčky mládí – Sedlčany, č. 7/38.

v roce 1920 odešli do Belgie.¹⁷ Usadili se v jedné z nově postavených kolonií pro zahraniční horníky ve Winterslagu, kde rodina žila až do vypuknutí druhé světové války v Belgii v roce 1940.

Dělníci v těchto koloniích bydleli v jednopatrových (resp. dvoupatrových, pokud se počítá i půda), velmi vkusně postavených domech. Dům rodiny Svobodových měl v přízemí předsíně (vchod ze dvora), z předsíně se šlo do kuchyně a jídelny, pak do velké komory, kde byla umístěna čtyři jízdní kola – pro každého člena rodiny jedno, elektrická pračka s ruční ždímačkou, volně vložená koupací vana a další věci paní domu.

Z předsíně vedly další dveře na suchý záchod. V bytě voda ani kanalizace zavedena nebyla, i když v jiných „citě“ tomu tak bylo, na dvorcích byly septiky. Voda byla k dispozici z veřejně přístupných vodovodních kohoutků na ulici. Z kuchyně se šlo do velkého obývacího pokoje, odkud se dalo přejít do malé předsínky s vchodem do ulice a schodištěm do prvního patra se třemi pokoji: do ložnice rodičů a dvou dětských pokojů synů. Z ložnice rodičů byl přístup schodištěm do druhého patra, kde se nacházela další velká místnost, zařízená jako ložnice s pěti postelemi a s vchodem na menší půdní prostor.¹⁸

Na okraji kolonie, kde bydlela rodina Svobodových, stálo několik hotelů, které sloužily převážně jako ubytovny pro svobodné cizince pracující v dolech. Jeden hotel měl v nájmu Jugoslávec Popovič, jehož syn chodil do později zřízené české školy.¹⁹

Manželky horníků nebyly většinou zaměstnané, zůstávaly v domácnosti, pokud neprovozovaly např. vlastní obchod nebo pracovaly jako prodavačky. Maminka Karla Svobody byla vyučená dámská krejčová a občas šla pro známé. Asi tři měsíce pracovala jako střihačka v módním salónu ve Winterslagu, když její manžel onemocněl a rodina dostávala podporu ve výši 100 franků. Svým příležitostným šitím pomáhala zlepšit finanční rozpočet rodiny, i když na běžné výdaje rodiny včetně výletů stačil plat otce. Maminka se angažovala v rámci Sokola, kde jeden čas byla náčelnicí žen. V roce 1937 dostala pozvánku do Tyršova domu v Praze k nácviku na desátý všesokolský slet plánovaný na rok 1938, sletu se bohužel nezúčastnila, i když s ostatními ženami skladbu v Praze nacvičovala. Vlastního sletu se nikdo z Winterslagu nezúčastnil.²⁰

¹⁷ Dopis Karla Svobody ze dne 14. 8. 2015 (v držení autorky).

¹⁸ E-mail Karla Svobody ze dne 14. 10. 2014 (v držení autorky).

¹⁹ E-mail Karla Svobody ze dne 15. 10. 2014 (v držení autorky).

²⁰ E-mail Karla Svobody ze dne 19. 5. 2015 (v držení autorky).

3. Krajské spolky a Sokol

Součástí života krajanů tvořila i činnost v krajských spolcích. Ve Winterslagu krajané založili v roce 1924 spolek, který po dobu své existence třikrát změnil název: nejprve Čechoslovák, potom Dalibor a nakonec Probuzení.²¹ V roce 1931 měl přes devadesát členů, avšak o šest let v roce 1937 později jich měl jen 30.²² Ve Winterslagu druhý spolek „Milion“ usiloval o šíření povědomí o důležitosti spojení pro budoucnost. V roce 1937 se zde nacházela také pobočka „Československého spolku sv. Cyrila a Metoděje“ z Eysdenu.²³ Existoval zde i Cyklistický československý klub.

Sokolská jednota byla založena v roce 1933. V roce 1937 měla 50 členů, 10 dorostenců a 46 žáků. Cvičiště Sokola se nacházelo na nádvoří hostince v Rue Verte, kde se krajané každý den scházeli ke cvičení. V září 1934 uspořádal Sokol své první veřejné cvičení pod patronátem československého vyslance v Bruselu dr. Vladimíra Slavíka. Slavnostní akce se zúčastnil za nepřítomného vyslance tajemník vyslanectví J. Šabacký, dále celý učitelský sbor československých škol z Winterslagu, krajané z Winterslagu a sousedních obcí Waterschei a Zwartbergu, zástupci československých krajských spolků v Bruselu, Eysdenu, Beeringenu a velmi početná delegace krajanů z Mörsu²⁴ v Německu, která vyslala také několik cvičenců.²⁵

Cvičení se zúčastnili všichni členové, přičemž veřejné cvičení zakončilo vystoupení členů na vysokých bradlech a hrazdě. Celé vystoupení udělalo velký dojem na přítomné zástupce důlní společnosti i domácí diváky, z nichž většina nikdy podobné cvičení neviděla.²⁶

V roce 1935 navštívila obec Winterslag delegace zástupců československého Sokola z vlasti, která byla v Belgii na reciproční návštěvě u belgických gymnastů. Přijal je starosta Sokola bratr Tvrzník, který pracoval jako horník. V hotelu Polonia, jehož majitelem byl další člen krajského Sokola pan Růžička, dostali oběd v podobě klasické české kuchyně. Po obědě si prohlédli město, tělocvičnu i její vybavení. Ve 14 hodin začala schůzka, již se zúčastnili

²¹ BIELIK, František a kol.: *Slováci vo svete*. Matica slovenská 1980, s. 266.

²² SEDLÁČEK, Jan: *Čechoslováci v Nizozemí, Belgii a Anglii*. Praha 1937, s. 71.

²³ Tamtéž, s. 68.

²⁴ Leží nedaleko Duisburgu.

²⁵ *U Našich ve Winterslagu*. Sokolské noviny župy Moravskoslezské, Těšínské Jana Čapka a Valašské Fr. Palackého Moravská Ostrava: Sokolská župa Moravskoslezská, č. 7, 15. 9. 1935.

²⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze (dále AMZV), fond III. sekce 1918–1939, kart. 784, č. j. 9535/34, Vyslanectví republiky Československé v Bruselu, 1. 10. 1934.

také členové sokolské jednoty z Mörsu, kteří přijeli autobusy nebo na kolech a přivezli s sebou i kapelu.

Odpoledne začalo na veřejném cvičišti v 17 hodin představením domácích zástupců Sokola. Představení se zúčastnili i zástupci důlních podniků. Vystoupení se ten den omezilo na vzorné cvičení mužstva mužů na nářadí a dorostu a žactva místní jednoty. Vlastní vystoupení mužů a žen z Winterslague se konalo až druhý den v neděli, poněvadž značná část mužů byla v sobotu v práci dlouho do noci.

Veřejnému vystoupení přihlížel mezi diváky i majitel dolů s rodinou a asi pětičlenná delegace polského Sokola. Žáci, žáčky a dorost zacvičili prostrná bez hudby, jen si v duchu počítali. Pauzu mezi výstupy mužů zpestřila hudba jednoty z německého Mörsu. Muži předvedli cvičení na hrazdě, bradlech a kruzích. Po cvičení následovala zábava.²⁷ Aktivita Sokola se neomezovala pouze na cvičení, ale často se konaly různé zájezdy po Belgii, např. do ardenských jeskyní, do Antverp či Lutychu.²⁸

4. Česká škola

Silný příliv československých horníků a pomocných dělníků, který začal v roce 1929, způsobil, že československá strana začala vést jednání o zřízení československé školy v průmyslovém kraji Kempen, kde pracovalo nejvíce československých horníků. Velká část krajanské kolonie se nacházela ve východním, vlámském kraji Belgie, avšak správa dolů zde byla valonská. Úředníci hovořili pouze francouzsky. Dělníci mluvící vlámsky tvořili malé procento mezi mnoha národnostmi žijícími v této oblasti. Děti krajanů se proto v tomto multikulturním nemohly, ani kdyby chtěly, naučit řádně jednomu jazyku ani rodnému, ani cizímu.²⁹

Jednání československé legace v Bruselu s belgickými zaměstnavateli probíhala složitě: Belgičané Čechoslováky vnímali jako výborné pracovníky, po stránce náboženské však, protože byli sami katolíci, jako neznabohy a husity. Náročná jednání přiměla obě strany k ústupkům a k dohodě, z níž vzešly dvě československé školy. Vedení dolů ve Winterslague si však kladlo dvě podmínky. Nejprve požadovalo zvýšení dosavadního počtu v dolech zaměstnaných dělníků z Československa na minimální počet 200 osob, čili o 100 % více Čechoslováků. Jako druhou podmínku si ředitelství dolů stanovilo, že

²⁷ *U Našich ve Winterslague, c. d.*

²⁸ E-mail Karla Svobody ze dne 15. 10. 2014 (v držení autorky).

²⁹ FOLPRECHT, Josef: *České kolonie dělnické. Naše zahraničí 1931*, s. 63.

chlapci a dívky nesměli být vyučováni dohromady. Belgické školské předpisy nezakazovaly společnou výuku, ale přání majitele dolu barona Evensce Coppéa bylo rozhodující, neboť se zavázal po splnění podmínek školu provozovat na své náklady. Protože česká škola měla být umístěna ve stejné nové školní budově, kde již existovala škola belgická (vlámská a francouzská) a škola polská, a poněvadž do budoucna bylo nutné podle přání ředitelství dodržovat i školní hodiny podle rozvrhu platného pro ostatní, bylo nutné vyřešit osobu vyučujícího tak, že se do Winterslagu pošlou jak učitel, tak i učitelka.³⁰

Před vznikem českých škol v hornické oblasti zde nepravidelně fungovalo dobrovolné vzdělávání dětí samotnými horníky. Probíhalo v malé místnosti, kam se vešlo sotva 30 dětí. Vyučování bylo několikrát přerušeno a znovuzahájeno a udržováno jen díky podporám poskytnutým bruselským Československým podpůrným spolkem a subvencí ministerstva školství.³¹

Na počátku třicátých let se tedy české školy ustavily ve Winterslagu a ve Waterschei. V dalších obcích s větší koncentrací krajanů v Eysdenu a Beeringenu se začali krajané snažit o zřízení české školy.³²

Do vzniku národních škol musely navštěvovat vlámské nebo francouzské školy, takže děti, které zde žily déle, se musely naučit domácí jazyk. Ještě před nástupem do školy mohly děti navštěvovat školku. Oba bratři Svobodovi chodili od čtyř do šesti let do francouzské školky, kterou vedly řádové sestry a která je připravovala na nástup do francouzské školy. Karlův starší bratr Heinz ji navštěvoval, Karel již nastoupil do nově zřízené české školy. Doma hovořili německy. Němčina byla rodným jazykem obou bratrů. Heinz česky neuměl vůbec, Karel se v ní začal zlepšovat ve škole. Jeho bratr do české školy chodit nemusel, neboť již navštěvoval jinou základní školu. Jistě by pro něj byla velká komplikace naslouchat vyučování v českém jazyce.³³

Československá krajanská škola ve Winterslagu byla soukromá, podle dohody vydržovaná zdejší správou uhelných dolů. Nacházela se ve výstavní budově katolických škol. Záležitosti týkající se školy svěřila správa dolů, která fungovala jako obecní samospráva i policejní moc, do péče Kongregace

³⁰ AMZV, fond Vyslanectví republiky Československé v Bruselu, č. j. 3161/29, 22. 5. 1929.

³¹ AMZV, fond Vyslanectví republiky Československé v Bruselu, č. j. 860/28, 19. 3. 1928.

³² Národní archiv (dále jen NA), fond Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí 1916–1944, kart. 531, České slovo, 9. 1. 1931, Příklad z Belgie. Školou k zlepšení osudu čs. vystěhovalců.

³³ E-mail Karla Svobody ze dne 15. 9. 2015 (v držení autorky); Dopis Karla Svobody ze dne 14. 8. 2015 (v držení autorky).

školských bratrů,³⁴ která pro každou školu a národnost ustanovila jednoho ze svých bratrů jako inspektora školy. Pro českou školu tuto funkci vykonával bratr Michal, který mluvil trochu slovensky a rozuměl česky.³⁵ V letech 1932 až 1934 na ní působil jako učitel Josef Brož, v letech 1934 až 1937 Stanislav Zeman a od roku 1937 do roku 1940 Vojtěch Pech.³⁶

Velká chlapecká škola ve Winterslagu v roce 1938 měla 22 tříd a obě školy navštěvovalo asi 1 800 dětí, neboť v té době žilo ve Winterslagu skoro 8 000 obyvatel.³⁷

V oddělené chlapecké škole byla umístěna česká chlapecká jednotřídka, kterou v roce 1931 navštěvovalo 35 žáků, ve škole dívčí, která měla 25 tříd, zase dívčí třída s 31 žákyněmi. V roce 1935 se jejich počet snížil na 31 chlapců a 25 dívek.³⁸ Na dívčí škole učila Marie Staňková, která zde působila od maturity složené na učitelském ústavě v Praze. Po okupaci Československa se přihlásila do československého odboje v Paříži. Po napadení Belgie Hitlerem 10. května 1940 uprchla do Francie, kde působila v odboji. Po pádu Francie se vrátila do Belgie a po zrušení československých škol v Belgii v roce 1940 se vrátila do Prahy.³⁹

Chlapecká třída, kterou navštěvovali chlapci ve věku od šesti do čtrnácti let, se dělila na čtyři oddělení: I. oddělení – první třída, II. oddělení – druhá a třetí třída, III. oddělení – čtvrtá a pátá třída, IV. oddělení – šestá, sedmá a osmá třída.⁴⁰

Vyučovalo se šestkrát v týdnu od půl deváté do půl 12,⁴¹ po dvouhodinové polední pauze vyučování pokračovalo do půl čtvrté odpoledne. Pouze ve čtvrtek se výuka konala jen od 9 do 14 hodin. Jediným volným dnem tedy

³⁴ Kongregace školských bratrů byla založena Janem Křtitelem de Salle ve francouzské Remeši v roce 1680. Kongregace se starala intenzivně o školství.

³⁵ AMZV, fond III. sekce, kart. 784, Sokolská župa zahraniční, Zpráva o zájezdu k našim krajanům v Belgii ve dnech 18.–22. 1. 1935.

³⁶ Dopis Karla Svobody ze dne 23. 6. 2014 (v držení autorky).

³⁷ Náprstkovo muzeum, fond Novinové výstřižky, ČUZ pořadač č. 41, Belgie, Výňatek z dopisu p. učitele Pecha, který působí na české hornické škole ve Winterslagu, Ohníčky mládí – Sedlčany, č. 7/38.

³⁸ VODSEĎÁLEK, Ž.: c. d., s. 156; AMZV, III. sekce, kart. 784, Sokolská župa zahraniční, Zpráva o zájezdu k našim krajanům v Belgii ve dnech 18.–22. 1. 1935.

³⁹ V Praze byla zatčena Gestapem, neboť byla prozrazena její práce v odboji. Na Štědrý den 1941 byla převezena do koncentračního tábora Ravensbrücke, z něhož se vrátila až v červnu 1945 po pochodu smrti. In: Jundrov, 20, 2010, č. 1, s. 6. In: http://www.jundrov.info/wp-content/uploads/2012/06/Zpravodaj_2010_01.pdf [cit. 18. 10. 2016].

⁴⁰ Dopis Karla Svobody ze dne 23. 6. 2014 (v držení autorky).

⁴¹ Dle vzpomínek Karla Svobody od 9 do 13 hodin a pak od 14 do 17 hodin. E-mail Karla Svobody ze dne 14. 10. 2014 (v držení autorky).

byla neděle.⁴² Před vyučováním se všechny děti (belgické i zahraniční) seřadily na školním dvoře do dvoustupů a v čele s učitelem a po zazvonění šly spořádaně do třídy. Samotné vyučování začínalo modlitbou Otčenáš a končilo Zdrávas Maria, a to jak dopoledne tak odpoledne.⁴³

Při každé škole bylo rozsáhlé pískové hřiště, kde si mohly děti hrát o každé přestávce, dopoledne půl hodiny, odpoledne čtvrt hodiny. Děti na nich měly ponechánu volnost, avšak za dozoru všech učitelů a ředitele školy.⁴⁴

Výuku zajišťoval jeden učitel, který v době, kdy se věnoval jednomu ze čtyř oddělení, ostatní tři oddělení musel zabavit čtením, počítáním nebo kreslením. K povinnostem učitele patřila i výuka katolického náboženství. Výuka obsahovala pouze základy pravopisu, vyjmenovaná slova, časování a skloňování. Po návratu do vlasti měly mnohé děti problémy s rodným jazykem.⁴⁵

Třídy byly pěkně upraveny, jak dokládá fotografie v příloze, měly ústřední topení a xylolitové podlahy, avšak nedostávalo se školních pomůcek a zábavných knih pro žáky. České třídy spadaly pod správu katolické školy, která byla jedinou školou ve Winterslagu, ale pouze po stránce administrativní. Ve věcech pedagogických jednaly samostatně.⁴⁶ Škola měla knihovnu, jiné vyučovací pomůcky však nevladla. Ostatně základní školy v Belgii nepracovaly s pomůckami jako ty v Československu. Na belgických školách se také nevyučoval tělocvik. Když občané viděli tělocvik v české škole, někteří žádali, aby česká učitelka vyučovala jejich děti tělocvik soukromě.⁴⁷

O prázdninách roku 1935 se jednalo o zrušení české školy ve Winterslagu,⁴⁸ jejíž provoz dosud financovala zdejší těžářská společnost. Jako důvod pro její zrušení udávala, že žádnou další cizí školu nepodporovala, a proto

⁴² Náprstkovo muzeum, fond Novinové výstřižky, ČUZ pořadač č. 41, Belgie, Výňatek z dopisu p. učitele Pecha, který působí na české hornické škole ve Winterslagu, Ohníčky mládež – Sedlčany, č. 7/38.

⁴³ E-mail Karla Svobody ze dne 14. 10. 2014 (v držení autorky).

⁴⁴ Náprstkovo muzeum, fond Novinové výstřižky, ČUZ pořadač č. 41, Belgie, Výňatek z dopisu p. učitele Pecha, který působí na české hornické škole ve Winterslagu, Ohníčky mládež – Sedlčany, č. 7/38.

⁴⁵ E-mail Karla Svobody ze dne 14. 10. 2014 (v držení autorky).

⁴⁶ VODSEĎÁLEK, Ž.: c. d., s. 156; AMZV, fond III. sekce, kart. 784, Sokolská župa zahraniční, Zpráva o zájezdu k našim krajanům v Belgii ve dnech 18.–22. 1. 1935. Náprstkovo muzeum, fond Novinové výstřižky, ČUZ pořadač č. 41, Belgie, Výňatek z dopisu p. učitele Pecha, který působí na české hornické škole ve Winterslagu, Ohníčky mládež – Sedlčany, č. 7/38.

⁴⁷ NA, fond Československý ústav zahraniční (1920) 1928–1941, kart. 48, č. j. 2548/11/1935, nedatováno.

⁴⁸ V knize SKLENÁŘOVÁ, S.: c. d., na s. 132 je mylně uvedeno, že ukončila činnost.

nadále nemohla podporovat tu českou. Děti by tedy byly nuceny navštěvovat vlámskou školu, což pro jejich budoucnost nebylo dobře. Vlámstinu mohli uplatnit pouze zde nebo v sousedním Nizozemsku. Do francouzské školy prý žádné dítě cizí národnosti nechtěli přijmout. Krajané proto žádali o pomoc v Praze.⁴⁹ Školu se podařilo udržet a existovala až do roku 1940.

5. Volný čas

Po skončení školy měly děti možnost využít volný čas dle svého. Ke klasickým hrám náležela kopaná, která se hrála na náměstí. Za městem se nacházelo velké vřesovitě, které umožňovalo hru na indiány. Děti se mezi sebou dorozumívaly vlámsky, popřípadě německy, Češi samozřejmě česky. Podle vzpomínek pana Svobody je zajímavé, že se čeští chlapci skoro nesetkávali s českými děvčaty z jiných rodin. Proč tomuto tak bylo, si již nedokáže vybavit. V každém „citě“ se nacházel hornický kostel (mijnkathedraal), kde každou neděli rodiny horníků navštěvovaly mše. Ve Winterslagu to byl De Heilig Hartkerk postavený v letech 1923 až 1925 podle návrhu architekta „citě“ Adriana Blomme. Při mši seděli muži a chlapci vlevo, kdežto ženy a dívky vpravo. Karel Svoboda si vybavuje pouze dvě děvčata, se kterými se kamarádil, byly to jeho sestřenice. Jeho otec měl ve Winterslagu bratra, který provozoval pekařství a koloniální obchod.⁵⁰

Stanislav Svoboda se věnoval i čtení knih, sám měl velkou sbírku klasických autorů. Kromě toho měl Karlův otec na starosti českou knihovnu Sokola, která byla umístěna v jeho ložnici. Když v roce 1935 obdržela sokolská jednota velkou zásilku českých knih a vázaných časopisů. Stanislav Svoboda se uvolil, že bude knihy půjčovat a vést jejich evidenci.

Večery rodiny Svobodovy vyplňovalo i předčítání z německých knih, protože otec česky neuměl, ale velmi rád četl Schillera, Goetha, Huga, Dickense, Heineho. Je zajímavé, že Československo po odchodu navštívil až v roce 1938 jako turista na všesokolském 10. sletu a to ho přimělo zakoupit, na tu dobu, nejlepší pětilampovku Telefunken – radiový přijímač – a poslouchat stanici Praha. Kromě záliby ve čtení byl Karlův otec výborný hudebník, jistou dobu navštěvoval v Německu konzervatoř, kde si udělal dirigentskou zkoušku. Byl členem Hasselstského symfonického orchestru, na jehož zkoušky ho přivázeli a odváželi autem. Karel si vzpomíná, že „s ohledem na veřejné koncerty,

⁴⁹ NA, fond Československý ústav zahraniční (1920) 1928–1941, kart. 48, Tělocvičná jednota Sokol, Winterslag, 31. 5. 1935, č. j. 354/35.

⁵⁰ E-mail Karla Svobody ze dne 19. 5. 2015 (v držení autorky).

kam otce i s maminkou přivázel a odvážel taxik, byl otec asi jediným horníkem vlastním a chodícím ve smokinku“.⁵¹

Podnikaly se také rodinné výlety. Např. v roce 1935 jel Karel s otcem do Bruselu na světovou výstavu – dnes Expo. „Tam jsem viděl skutečnou vesničku Pygmejů se slamenými chýšemi a dospělými lidmi, kteří byli postavou menší než já.“⁵²

6. Počátek druhé světové války a návrat do vlasti

Vypuknutí druhé světové války znamenalo konec poklidného života v Belgii. Zde válka začala až v květnu 1940, když Hitler přes neutrální Nizozemsko a sousední Belgii zaútočil na Francii. Nevynechal ani hornické kolonie, kam krátce po vyhlášení války dopadly bomby.

11. května o půl dvanácté vstoupily německé jednotky do Genku. Ve stejný den, druhý den války, byl Winterslag – Genk bombardován a byla zasažena část de Tweede Cité, kde žil i Karel Svoboda s rodinou. Při náletu zemřelo deset obyvatel, mezi nimi i Češi.⁵³ „Bylo to první sobotu po zahájení války, asi tak v 9 hodin, když jsme snídali, jsme slyšeli hřmot letadel, jak letí přes nás. Vyšli jsem se podívat před dům a viděli, že v dálce se letadla otáčí a letí znovu na nás. Otec vykřikl, oni bombardují, do sklepa. Ale to už se vše trásl. Když letadla odletěla a my vyšli ze sklepa, byl sousední čtyřvchodový dům v sutinách a na naši zahradu padly dvě bomby, jedna asi 10 metrů od domu.“⁵⁴ Po této zkušenosti a vzhledem ke špatnému psychickému stavu syna se rodina rozhodla odjet do Protektorátu Čechy a Morava, stejně jako další Češi. Nebylo to jednoduché, protože Němci verbovali horníky do dolů v Ruhrské oblasti, i vzhledem k tomu, že otec byl Němec. Nakonec se to podařilo. Zřejmě je dokázal otec přesvědčit a získal povolení k vystěhování, a v únoru 1941 se rodina odstěhovala do Kročehlav u Kladna, kde žila Karlova babička z maminičiny strany. Kromě ní v domě žily ještě její další tři děti. Čtyřlenná rodina Svobodových zde obývala jeden pokoj. Kromě osobních věcí museli ostatní vybavení domu zanechat v Belgii.

Do Winterslagu, kde prožil celé své dětství, se nikdy více nevrátil, a dlouho dobu se mu po tomto domově stýskalo. Do Belgie se podíval pak již jen jednou, a to na krátkou dvoudenní návštěvu. Stejně tak po násilném

⁵¹ Dopis Karla Svobody ze dne 14. 8. 2015 (v držení autorky).

⁵² E-mail Karla Svobody ze dne 25. 10. 2014 (v držení autorky).

⁵³ <https://www.epo.be/uitgeverij/extrainfo.php?id=9789064451362-B>. [cit 1. 9. 2015].

⁵⁴ E-mail Karla Svobody ze dne 25. 10. 2014 (v držení autorky).

přestěhování v roce 1940 ztratil kontakt s dětmi, které s ním žily v tomto hornickém městečku. Vypuknutí druhé světové války pro něj i celou jeho rodinu znamenalo návrat do země, resp. do vlasti, kterou skoro neznali a jejíž jazyk se museli učit.

RESUMÉ

*KRAJANÉ V BELGICKÉ HORNICKÉ OBCI WINTERSLAG
V OBDOBÍ MEZI DVĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI
VE VZPOMÍNKÁCH KARLA SVOBODY*

Českoslovenští krajané v Belgii v meziválečném období se nacházeli převážně v hornických oblastech. Rozvoj hornictví v Belgii z velké části závisel na zahraničních dělnících, neboť v zemi se nenašlo dostatečné množství pracovníků ochotných toto povolání vykonávat. Jednou z oblastí, kde žilo velké množství krajanů, byla oblast Kempen. Zde při dole Winterslag vyrostlo tzv. cité, nové obytné čtvrti, které sloužily pro ubytování jak domácích, tak zahraničních dělníků a jejich rodin. Zde se narodil v roce 1926 Karel Václav Svoboda, který zde prožil dětství. Vypuknutí druhé světové války donutilo jeho rodinu v roce 1940 opustit pro něj zatím jediný domov a vrátit se do vlasti, kterou neznal. Ve Winterslagu navštěvoval i československou zahraniční školu, která vznikla v roce 1932 a umožnila dětem krajanů, aby nezapomněly rodný jazyk. Jeho rodiče byli aktivní v rámci Sokola či krajan-ské činnosti.

Klíčová slova: Belgie, hornictví, Kempen, Winterslag, českoslovenští krajané, meziválečné období

SUMMARY

COMPATRIOTS IN BELGIAN MINING VILLAGE WINTERSLAG IN THE INTERWAR PERIOD IN MEMORIES OF KAREL SVOBODA

Czechoslovak compatriots in Belgium in interwar period were primarily situated in mining areas. The development of mining in Belgium largely depended on foreign workers because the country did not dispose of enough labour force willing to work in this profession. One of the areas, where a great number of compatriots lived, was the region of Kempen. Here, next to coal mine Winterslag, new residential districts aroused, which served to accommodate both home and foreign workers and their families. Karel Václav Svoboda was born there in 1926 and spent his childhood in this place. The outbreak of the Second World War forced his family to leave his, until that time, only home and return to homeland that he did not know. In Winterslag he also visited a Czechoslovak foreign school, which was established in 1932 and enabled to children of compatriots not to forget their native tongue. His parents were active in Sokol and compatriotic activities.

Keywords: Belgium, mining, Kempen, Winterslag, Czechoslovak compatriots, interwar period

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D.
Archiv Univerzity Hradec Králové
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: sylva.sklenarova@uhk.cz

Přílohy:

Obr. 1:

Foto třídy Československé zahraniční školy ve Winterslagu,
učitel Vojtěch Pech (první řada první zprava), 1939
(archiv Karel Svoboda).

Obr. 2:

Foto třídy dětí československých krajanů ve Winterslagu, 1939
(archiv Karel Svoboda).

Obr. 3:

Fahnen
Doklad o ukončení školní docházky na československé zahraniční škole
ve Winterslagu

ČESKO-SLOVENSKÁ REPUBLIKA

Země Belgie Polit. okres Hasselt
Jahntčídní obecná škola chlap. ve Winterslague
Školní rok 1939/40 Číslo _____

Propouštěcí osvědčení.

Svoboda Václav

narozen dne 19. srpna 1926 ve Winterslague,
polit. okres Hasselt, země Belgie,
náboženství římskokatolického, chodil do obecné
školy od 8. září 1932 do 27. července 1940,
do školy 8. září od 8. září 1932 do 27. července 1940.
Posledně vychodil 8. postupný ročník IV. oddělení I. třídy zdejší
obecné školy.

Protože _____
vyhověl požadavkům zákona o školní povinnosti, propouští se ze školy.

Ve Winterslague dne 27. července 1940.

Úřední pečť: Dr. Overolo
ředitel — řídící učitel

Dr. Overolo

 Č. 111-13. — Všechna práva vyhrazena. 1939 — 2-56.

Doklad o ukončení školní docházky na československé zahraniční škole
ve Winterslague (archiv Karel Svoboda).

Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava

David Hubený

1. Úvod a archivní prameny

Od dob habsburské monarchie se v české společnosti rozvíjela silná tradice spolkového zájmového sdružování, které za první Československé republiky dosahovalo svého vrcholu. Nacistická okupace tento trend výrazně omezila,¹ ale i tak na jejím počátku vzniklo několik spolků, které sdružovaly příslušníky rozbitého Československa mající vztah k Podkarpatské Rusi. Nejvýznamnější z nich byl Spolek občanů Protektorátu vlastnických majetek na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi, jenž si vytkl za cíl dosáhnout ve spolupráci s protektorátními a říšskoněmeckými úřady ochranu zanechaného majetku na Maďary okupované Podkarpatské Rusi a jižním Slovensku, jakož i na území Tisova Slovenska. Spolek po počátečním nadšení v důsledku válečných událostí upadl do pouhého přežívání,² ale po skončení války zahájil intenzivní spolkový a propagační život. Po únoru 1948 však bylo vynuceno jeho rozpuštění a aktivisté, kteří se pokoušeli ještě působit ve prospěch osob poškozených maďarskou okupací a vyhlášením Slovenského štátu, byli stíháni. Naproti tomu Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava sdružoval výhradně osoby ukrajinské orientace, které do protektorátu utekly před Maďary – v některých případech se jednalo pro dané osoby již o druhou emigraci, totiž nejprve na československou Podkarpatskou Rus a posléze do protektorátu, zejména pak do Prahy, kde se i díky pozvání protektorátní vlády Augustinu Vološinovi po dobu několika měsíců roku 1939 formovalo centrum emigrantů z Podkarpatské Rusi.³ Na rozdíl

¹ Podrobněji k této problematice, včetně příslušných právních norem, viz LAŠŤOVKA, Marek a kol.: *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Praha 1998, s. VII–LXXII.

² K jeho činnosti za války viz HUBENÝ, David: *Spolek občanů Protektorátu vlastnických majetek na původním Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi a jeho působení v letech druhé světové války*. In: TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.): *Období nesvobody 1938–1945*. Ostrava 2014, s. 156–164.

³ ZILYNSKYJ, Bohdan: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*. Praha 1995, s. 41.

od prvně jmenovaného spolku, však Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava existoval jen po velmi omezenou dobu a patrně ani nezapočal se zamýšlenou činností. Existovaly i další spolky, např. Svaz ukrajinských frontových bojovníků, kteří se před nacisty v červenci 1939 dmuli pýchou bojem proti Polákům a bolševikům s tím, že Německo má historické právo vytvořit jednotnou Ukrajinu a určit její vedoucí orgány...⁴

Archivní prameny ke spolkovému životu jsou uloženy v několika archívech. V případě pražských spolků, resp. v Praze sídlících celostátních (celoprotektorátních) spolků je naprosto nepřehlédnutelným Archiv hlavního města Prahy, jenž spravuje tzv. spolkový katastr, v němž je možno najít základní údaje k těmto sdružením: Stanovy a seznamy funkcionářů. V Národním archivu pak lze v gigantickém fondu Policejního ředitelství Praha a jeho jednotlivých dílčích fondech dohledat zprávy o aktivitách spolků, pokud vzbuzovaly zájem bezpečnostních orgánů, ale také dokumenty týkající se konkrétních osob, ať již šlo o běžné záležitosti (žádosti o cestovní pasy, řidičské průkazy atd.), nebo prověřování jejich státní spolehlivosti. V Národním archivu je rovněž uložen fond Zemský úřad Praha – spolkové záležitosti, kde se nacházejí podklady ke spolkům působícím v zemi České, resp. mající v ní sídlo, pokud působily celozemsky, popř. celostátně. Okrajově byly využity ještě další archivní fondy Národního archivu. Ve vztahu ke spolkovým představitelům byl využit též Archiv bezpečnostních složek. Literatura – pokud je autorovi známo – se o spolku nezmiňuje.

2. Vznik spolku a jeho vybraní vedoucí představitelé

Organizátoři Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava napsali dne 10. května 1939 Zemskému úřadu v Praze o svém úmyslu založit spolek. Ke svému oznámení zároveň přiložili návrh stanov s poznámkou, že výbor spolku souhlasí s tím, „aby člen iniciativního výboru pan Štěpán Kločurák, bývalý ministr Karpatské Ukrajiny, v případě potřeby upravil stanovy sám, bez našeho dalšího souhlasu“, pokud by Zemský úřad v Praze shledal v navrhovaných stanovách nějaké právní nebo jiné nedostatky. Opatření to bylo rozumné, neboť některé body stanov opravdu musely projít úpravou, neboť odporovaly zákonu. Protektorátním úřadům se představitelé spolku ohlásili opět počátkem června 1939 a 14. června Zemský úřad v Praze oznámil Štěpánu Kločurákovi, že proti vzniku spolku již

⁴ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond Zemský odbor bezpečnosti II., sign. 315-229-1, fol. 23–26.

nic nenamítá. Na konci června, konkrétně 30. června, se konala v restauraci u Bubeníků v Myslíkově ulici v Praze ustavující valná hromada, o jejímž konání byla policie řádně vyrozuměna a která tam nejspíše vyslala i úřední dozor, jak bývalo zvykem, aby dohlédl na klidný průběh a eventuálně zamezil protirežimním aktivitám. Ustavující hromada zvolila na základě § 12 spolkových stanov výbor o tomto personálním obsazení:⁵

Funkce	Osoba
Předseda	JUDr. Julian Komarynskyj/Komarynský
Místopředseda	Alexandr Poljanskyj
Tajemník	ing. C. Michael Rusynko/Rusinko
Pokladník	ing. Vasil Čapla
Sociální referent	Vlad. Svoboda
Kulturní referent	Semen Kyryčenko
Propagandistický a tiskový referent	Jiří Štefance
Zapisovatel	Ant. Romanec
Náhradní členové výboru	A. Burkackyj a Vasil Lar.
Revizní komise	Štěpán Kločurák, M. Harasevyč, Pavel Povchan

Výběr předsedy spolku byl dobře promyšlený, resp. JUDr. Julian Komarynskyj (nar. 27. března 1889) představoval vynikající volbu, neboť pro protektorátní úřady ztělesňoval důvěryhodnou osobu a dvacet let známou postavu: Haličský Ukrajinec, který se 29. října 1918 dostal do italského zajetí a následně na československé území, jenž pracoval od 12. října 1920 do 1. prosince 1921 jako smluvní a od 2. prosince 1921 jako řádný úředník na Podkarpatské Rusi, kde se koncem dvacátých let dostal do velmi významné pozice, neboť se od 1. července 1928 stal přednostou okresního úřadu v Mukačevu, přičemž již dříve sloužil jako správce hlavnoslužnovského úřadu. Celkově pak o něm bylo referováno v tom smyslu, že se jako úředník v tomto pro Československo národnostně ne zcela nakloněném okrese osvědčil „velmi dobře“. Je pochopitelné, že po maďarské okupaci Podkarpatské Rusi nerisko-

⁵ Národní archiv (dále jen NA), fond Zemský úřad Praha – spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

val a utekl do protektorátu, kde – díky svému historicko-právnímu vzdělání⁶ – získal zaměstnání v Archivu Ministerstva vnitra,⁷ ale v letech 1942 a 1943 působil i na církevním oddělení Zemského úřadu v Praze. Během okupace pak byl několikrát vyslýchán gestapem pro své přátelské styky s českým prostředím, jakož i Štěpánem Kločurákem.⁸ Komarynskyj se zúčastnil pražského povstání, během něhož se od 6. do 9. května 1945 zapojil do bojů a ošetřování raněných pod vedením známého majora četnictva Roberta Váni⁹ a do 16. května pomáhal se střežením kořistního materiálu.¹⁰ Po válce byl sice postaven před očistnou komisí¹¹ pro své členství ve Svazu vojáků z fronty, který byl kolaborantskou organizací, ale protože se v něm nijak neexponoval, byl osvobozen. Navíc během prošetřování uvedl, že se do Svazu přihlásil na doporučení generála Olega Svátka,¹² neboť Komarynskyj 1. světovou válku prodělal v rámci rakouského-uherského 4. pluku pevnostního dělostřelectva v Pule¹³ a byl záložním kapitánem československého Dělostřeleckého pluku 112¹⁴ v Mukačevu. Svátek sám v březnu 1939 vedl ústupové boje s maďarskými okupanty a posléze se zapojil do protinacistického odboje, v němž však přišel o život, tudíž se zároveň nutně ukrádá myšlenka, zda Svátek Komarynského nezamýšlel do spolku vyslat s určitým záměrem, který se však s ohledem na Svátkovo zatčení nepodařilo realizovat. Během šetření se dále prokázalo Komarynského loajální jednání vůči republice a českému národu, aktivní spolupráce na přípravách republiky na obranu ve funkci mukačevského okresního hejtmána (např. byl velitelem národní gardy, předsedou branného výboru, členem Sokola a Svazu přátel legionářů), okresní úřad pak evakuoval

⁶ NA, fond Předsednictvo ministerské rady, kart. 675.

⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 5481, sign. K 3462/10, manipulační období 1941–1950.

⁸ ABS, fond Očistná komise Praha, sign. 1892/46.

⁹ Tento četnický důstojník se mimo jiné podílel na přípravách vnitřních bezpečnostních sborů na obranu republiky před nacisty. Publikoval např. VÁŇA, Robert: *Ochrana obyvatelstva v chemické válce a součinnost bezpečnostních orgánů*. Bezpečnostní služba, IV., 1934, č. 2, s. 39–43 a *Nové objevy a organizace v ochraně lidí a zvířat proti bojovým plynům*. Bezpečnostní služba, VI., 1936, č. 11, s. 324–329.

¹⁰ NA, fond Svaz protifašistických bojovníků – členská evidence, kart. 291.

¹¹ Podrobněji k činnosti komisí viz KYBAL-SYROVÝ, František: *Očistné komise pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců v zemi České*. Český zemský věstník, 1. srpna 1947, č. 14–15, s. 198–202.

¹² ABS, fond Očistná komise Praha, sign. 1892/46.

¹³ NA, fond Svaz protifašistických bojovníků – členská evidence, kart. 291.

¹⁴ Stručně k Dělostřeleckému pluku 112 viz FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav: *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Praha 2006, s. 129.

do Činaděva, kde ve funkci okresního hejtmána pomáhal ve dnech 6. ledna a 14. března 1939 československé armádě v bojích s maďarskými útočníky. V průběhu války podporoval odboj na Podkarpatské Rusi, jeho manželka vykonala z tohoto důvodu na Podkarpatskou Rus jednu kurýrní cestu, a propagoval odchod mladých obyvatel Podkarpatské Rusi do Sovětského svazu, aby tam napodobili jednání československých legionářů z 1. světové války – samozřejmě neměl vůbec tušení, jak špatně bude s příchozími uprchlíky naloženo,¹⁵ ale i tak se – po nezbytné zdravotní rehabilitaci – stali významným rezervoárem kádrů pro československou východní jednotku a byli to právě Rusíni, kteří tvořili základ 1. československé samostatné brigády v SSSR v bitvě o Kyjev,¹⁶ kde se československá jednotka podílela na útoku na hlavním směru.¹⁷

Nepřekvapí, že Komarynského u očistné komise zastupoval JUDr. Josef Hořejš, známý právník význačných osob z Podkarpatské Rusi, který byl zároveň vedoucí postavou výše jmenovaného Spolku občanů Protektorátu vlastních majetek na Slovensku a bývalé Podkarpatské Rusi. Nebylo divu, že si vybral právě Hořejše, neboť i Komarynskyj se snažil zachránit majetek opuštěný kvůli maďarské okupaci, což se nepovedlo a jeho nemocná manželka byla nucena opustit jejich dům a v otevřeném voze několik dní cestovat do Prahy, v důsledku čehož vážně onemocněla. Ostatně jeden z Komarynského svědků, Marie Scieszková, kancelářská oficiála Archivu Ministerstva vnitra vypověděla, že v dubnu 1945 na dotaz německého představeného, zda se domnívá, že má v Mukačevu již připravenu židli a stůl, měl odpovědět: „Myslím, že ano.“ Nacistu to samozřejmě nepotěšilo. Podobný výrok pronesl Komarynskyj i v roce 1942. Nebylo divu, že nebyl u Němců dosazených do protektorátní správy oblíbený.¹⁸ Je tedy zřejmé, že Komarynskyj byl schopen vést spolek a zdárně jej reprezentovat při jednání s úřady. Nadto byl velmi dobře jazykově vybaven, neboť ovládal češtinu, němčinu, maďarštinu, ruštinu, ukrajinštinu a italštinu.¹⁹ Jeho znalost ruštiny využíval i bývalý pro-

¹⁵ K útekům mladých obyvatel do SSSR a jejich trudnému osudu, než se dostali k československým jednotkám, viz *Закарпатські втікачі в СРСР: Через табори ГУЛАГу і БУЗУЛІУК до рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали*. Ужгород 2011.

¹⁶ MARŠÁLEK, Zdenko: *Vojáci v moci politiků: Československá armáda na jaře 1945*. In: KOKOŠKA, Stanislav a kol.: *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*. Praha 2011, s. 72–73.

¹⁷ Poutavý popis československé účasti na osvobození Kyjeva viz SVOBODA, Ludvík: *Z Buzuluku do Prahy*. Praha 1960, s. 135–151.

¹⁸ ABS, fond Očistná komise Praha, sign. 1892/46.

¹⁹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 5481, sign. K 3462/10, manipulační období 1941–1950.

tektorátní ministr vnitra Josef Ježek, který po svém propuštění z vlády u Komarynských poslouchal zahraničních rozhlas, jak tento tvrdil u poválečného výslechu.²⁰ Ostatně Ježek byl tchánem Roberta Váni, jenž Komarynskému velel za květnového povstání.

Místopředseda spolku Alexandr Poljanskij (11. dubna 1890–17. ledna 1950) byl pro protektorátní úřady rovněž nezávadnou osobou, neboť působil jako okresní školní inspektor a skutečnost, že v létě 1939 pobýval nějakou dobu v Německu, kde patrně mohl jednat s tamějšími ukrajinskými emigranty, nebyla za daných okolností nijak přitěžující. V roce 1944 byl dva měsíce vězněn. Během okupace si zřejmě s okupanty nezadal, neboť po válce se ucházel o možnost usídlit se v pohraničních oblastech českých zemí po odsunutých sudetských Němcích a nestal se ani osobou, o kterou by po válce projevil zájem Sovětský svaz při svém lovu na emigranty všeho druhu, neboť zemřel v Praze.²¹

Rovněž tajemník spolku, ing. Michal/Michael Rusinko/Rusynko (nar. 20. července 1908),²² představoval dobrou volbu, neboť jako vedoucí likvidační kanceláře bývalé správy Karpatské Ukrajiny byl v častém styku s protektorátními, ale i s okupačními nacistickými úřady, a stejně jako Komarynskij byl výtečně jazykově vybaven, protože hovořil česky, německy, maďarsky, ukrajinsky, rusky a anglicky. Navíc Prahu znal již od dob svých studií na Vysoké škole obchodní. V hlavním městě pak po škole působil i jako redaktor ČTK a československého rozhlasu. Během vojenské služby v československé armádě dosáhl hodnosti podporučíka.²³ Kromě funkce ve Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava byl zároveň od 11. prosince 1938 předsedou Ukrajinské národní rady. V rámci této rady se podle policejního hlášení utkaly dvě skupiny: Velkoukrajinců a komunistů, kteří byli podle všeho početnější, nicméně v případě Rusinka nebylo policii zná-

²⁰ ABS, fond Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-47-2, fol. 114.

²¹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 8914, sign. P 2871/6, manipulační období 1941–1950 a fond Policejní ředitelství Praha II. – evidence obyvatelstva. Naopak ve fondu Policejní ředitelství Praha II. – prezídium skončilo pátrání bezvýsledně.

²² Podle evidence bývalého Studijního ústavu Ministerstva vnitra se měly Rusinka týkat ještě následující signatury, v nichž však inkriminované dokumenty chybí, jak již bylo archiváři konstatováno při kontrole v roce 1957: NA, fond Ministerstvo vnitra I. – prezídium, sign. 225-1279-1, fol. 222; fond Zemský úřad Praha – prezídium, sign. 207-785-3, fol. 13 a fond Policejní ředitelství Praha II. – prezídium, kart. 1543, sign. 42/V-84/51, manipulační období 1931–1940.

²³ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezídium, kart. 588, sign. R 32/200, manipulační období 1931–1940; NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 9708, sign. R 2547/3, manipulační období 1941–1950; fond Policejní ředitelství Praha II. – evidence obyvatelstva.

mo, že by byl přívržencem některé z těchto skupin²⁴ a zdá se, že byl přijatelný pro všechny: nacionalisty, komunisty i úřady.

Protektorátním úřadům takto vedený spolek vadit ani nemohl, zvláště když jeho členem byl i Štefan Kločurák, jenž se stal ještě před maďarskou okupací zbytku Podkarpatské Rusi ministrem její autonomní vlády, který byl podle novinových zpráv přítelem česko-slovenského, resp. později i protektorátního premiéra Rudolfa Berana.²⁵ Ostatně, jak již bylo výše zmíněno, některé členy poslední autonomní podkarpatoruské vlády se protektorátní vláda nerozpakovala pozvat na své území a hmotně je zajistit jako v případě Augustina Vološina.²⁶

Existovaly ale i jiné skupiny ukrajinských emigrantů, kterými úředníci okupované země pohrdali a upřímně je nenáviděli, což byli zejména příslušníci Karpatské Siče, kterou oprávněně vnímali jako spojence a přímý nástroj nacistů, kteří Karpatskou Sič také školili. Velmi dobře je to vidět ve vztahu ke Štěpánu Rosochovi, veliteli Karpatské Siče, jenž nebyl protektorátními úřady vůbec vítán, ale byl pod ochranou nacistů. O Rosochově pobytu v Praze v letech 1930–1938 se pražská protektorátní policie vyjádřila v tom smyslu, že byl „v této době nepřitelem všeho českého“, a dodala, že „předchozí politickou činnost žadatelovu, i kdyby v ní snad pokračoval, nelze nyní vzhledem k nastalým změnám politických poměrů pokládati za protistátní.“²⁷ Ze záznamu je však zřejmé, že by jej příslušníci protektorátních složek (cítící česky a československy) nejraději postavili před soud, resp. ještě lépe – ke zdi, za štvavou kampaň ukrajinských fašistů v průběhu druhé republiky proti společnému státu a jejich povstání proti československým bezpečnostním složkám v březnu 1939, olupování prchajícího českého obyvatelstva, jakož i plánované popravy vybraných českých představitelů. Ostatně o Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava mlčel i časopis ukrajinských fašistů a nacionalistů na území protektorátu, který se o spolku vůbec nezmínil.²⁸

²⁴ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezídium, kart. 1544, sign. 42/V-84/27, fol. 169, manipulační období 1931–1940.

²⁵ National Zeitung, 7. 3. 1939.

²⁶ Viz např. ZILYNSKYJ, Bohdan: *Plzeňská epizoda v životě Avgustyna Vološyna*. Minulosti západočeského kraje, XLVII., 2012, s. 247–258.

²⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 9627, sign. R 2073/1, manipulační období 1941–1950.

²⁸ Пробоєм. Суспільно-інформативний часопис, 1939, р. IV, ч. 1–18.

3. Stanovy spolku

Vraťme se však na ustavující schůzi spolku, kde úřední dozor nejspíše neměl důvod k zákroku. Na hromadě byli členové spolku, jejich přesný počet bohužel neznáme, seznámeni se stanovami sdružení. Jednací řeč spolku měla být ukrajinská, ale podle potřeby též česká a s ohledem na realitu nacistické okupace také německá. Náписy v těchto třech jazycích mělo nést i spolkové razítko (§§ 1 a 2), ale to bylo jen dvojjazyčné, neboť se na něm nenacházela němčina.²⁹ Vedení spolku představovala valná hromada, ať již řádná či mimořádná, která na jeden rok volila výbor (§ 8). Řádné hromady se měly konat na začátku kalendářního roku, nejpozději do 31. ledna každého roku. K její usnášeníschopnosti byla potřeba přítomnost alespoň poloviny členů. Jestliže se nedostavili, mohla se o půl hodiny pustit do rokování „druhá valná hromada, která jest za každého počtu přítomných členů oprávněna projednávati program valné hromady.“ K úpravám stanov a rozpuštění spolku bylo „zapotřebí dvoutřetinové většiny všech přítomných členů.“ Hromady svolával „předseda nejméně sedm dní předem.“ (§ 9). Mimořádné valné hromady se měly konat v případě, že to uznal výbor za nutné, popř. o to požádala nejméně třetina členů nebo tři revizoři (§ 10). Hromada sama určovala jednací řád valné hromady, volila členy kontrolní komise a výboru, jehož činnost a hospodaření také posuzovala a ve výsledku schvalovala výroční zprávu (§ 11). Členové výboru mohli být voleni vícekrát za sebou (§ 12), ale to se s ohledem na její život spolku, stejně jako některá další ustanovení, neprojevovalo v praxi.

Předseda měl zastupovat spolek navenek a spolu s tajemníkem nebo „s kterýmkoliv členem výboru [...] pečovati o to, aby správa spolku se vedla řádně, svolávati valnou hromadu a výborové schůze, řídit je, odročiti, nebo zakončiti.“ Místopředseda zastupoval předsedu v případě jeho zaneprázdněnosti „se všemi právy předsedy.“ Tajemník pak obstarával veškerou agendu a korespondenci spolku (§ 14), ale dopisy a vyhlášky musel podepisovat předseda spolu se členy výboru a dále musely být opatřeny spolkovým razítkem (§ 17). Úlohy ostatních funkcionářů dostatečně vysvětlovaly již jejich tituly (§ 14). Výbor přijímal a vylučoval členy, rozhodoval o výši podpor, které poskytoval „beze vší právní závaznosti“, a určoval činnost jednotlivých funkcionářů, které v případě neplnění úloh mohl odvolat a nahradit je povoláním náhradníka (§ 15). Mezi povinnosti výboru patřila např. účast na schůzích a valných hromadách, jakož i plnění usnesení valných hromad (§ 16). Výbor byl usnášeníschopný alespoň o čtyřech osobách. Předseda nehlasoval,

²⁹ NA, fond Zemský úřad Praha – spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

ale mohl podávat návrhy a rozhodovat při rovnosti hlasů (§ 17). Tříčlenná kontrolní komise, volená na jeden rok, nejspíše stejně jako výbor nemohla v praxi využít většinu ze svých práv, jako byla např. kontrola účtů nebo svolání valné hromady (§ 13).

Podle stanov mělo být účelem spolku (§ 3):

- „a) Hájití národní, právní, morální a kulturní zájmy svých členů.
- b) Sociální péče: Podporovati své řádné členy morálně a materiálně.
- c) Kulturní: Pořádati přednášky, divadelní a pěvecká představení, večírky, výlety, zájezdy.“

Cíle měly být financovány členskými příspěvky, o jejichž výši rozhodoval výbor, různými dary, pořádáním kulturních akcí, včetně divadelních představení, kurzů, přednášek, vydáváním spisů a časopisů. Spolek v této souvislosti plánoval založení knihovny (§ 4).

Členy spolku mohly být osoby fyzické i právnické a to řádnými, mimořádnými nebo čestnými. Řádnými členy se však mohli stát výhradně Ukrajinci z Karpatské Ukrajiny. Mimořádnými členy pak mohli být emigranti z Karpatské Ukrajiny české, slovenské a německé národnosti. Čestnými členy se mohly stát výhradně ty fyzické nebo právnické osoby, které se o spolek nějak zasloužily a na valné hromadě je na návrh výboru odhlasovala většina přítomných členů. Přispívajícími členy mohly být opět jak fyzické tak právnické osoby platící příspěvky (§ 5). Řádní členové se mohli účastnit schůzí, aktivit a výhod spolku, podávat návrhy, hlasovat a disponovali aktivním a pasivním volebním právem. Mimořádní členové měli stejná práva s výjimkou práva hlasovacího a volebního (§ 6). K povinnostem členů patřilo dodržovat stanov a usnesení výboru a valné hromady, platit příspěvky, podporovat konání spolku a „chrániti jeho čest a dobré jméno“ (§ 7). Členství ve spolku zanikalo úmrtím, písemně oznámeným vystoupením ze spolku nebo vyloučením po usnesení výboru. To se mohlo stát, když člen spolku „po dvojím upomenutí nedostojí povinnostem členským“, pracoval-li proti zájmům spolku, nebo se dopustil nečestného činu. O vyloučení mohl také rozhodnout smírčí soud (§ 18), který řešil spory mezi členy, popř. členy a výborem. Do soudu vyslaly obě strany po dvou zástupcích, kteří se dohodli na předsedovi. Pokud to nedokázali, rozhodl los. Ve smírčím soudě rozhodovala nadpoloviční většina hlasů a proti jeho výroku nebylo odvolání. (§ 19).

Zánik spolku podle stanov připadal v úvahu, „jestliže počet řádných členů klesl pod číslo 15, aneb když o tom rozhodne valná hromada většinou dvoutřetinovou přítomných členů“, která rozhodovala o využití spolkového jmění. V případě, že se likvidační hromada „nemohla konat, celé jmění spol-

ku po jeho zániku“ mělo přejít na „Musej ukrajinskoji vyzvolnoji borotby v Prazi“ (§ 20).³⁰

4. Zánik spolku

Paragraf o svém zániku spolek využil nečekaně brzy – již v říjnu 1939, tedy jen několik měsíců po svém založení. Spolek emigrantů se totiž stal doslova vedlejší obětí příkazu gestapa z 3. října 1939, kterým nařídilo likvidaci Ústředního svazu ukrajinských organizací v Protektorátu Čechy a Morava. Tento ústřední svaz vznikl v roce 1936 a mínil sdružit všechny ukrajinské a česko-ukrajinské nepolitické spolky působící nejprve v Československu a posléze v protektorátu, přičemž neopomněl Policejnímu ředitelství v Praze dopisem z 30. května 1939 potvrdit, že miní fungovat i nadále, jak to žádal článek II. vládního nařízení č. 97/1939 Sb. z. a n. z 31. března 1939, protože jinak by spolek automaticky zanikl do 30. června 1939. Dne 2. července 1939 pak zvolil sjezd ústředního svazu nový výbor, do něhož se dostal i Michal Rusinko, jeden z funkcionářů Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny. Je tedy zřejmé, že nebyť zákroku gestapa, Ústřední svaz ukrajinských organizací by fungoval i nadále, ale takto musel předseda ústředního svazu ing. Mykola Jaremyn dopisem z 9. října 1939 oznámit Policejnímu ředitelství v Praze likvidaci svého sdružení na rozkaz gestapa. V důsledku toho došlo také k likvidaci spolkového časopisu *Ukrajinskij samostyinyk*.³¹ Oba jmenované spolky se spolu s dalšími organizacemi staly obětí zvůle okupantů, neboť gestapo v této věci odňalo rozhodovací pravomoc (někdy odvážně vzpurným) protektorátním úřadům a nejpozději do roku 1940 dosáhlo likvidace všech spolků, které neodpovídaly expanzivním plánům Třetí říše. K likvidaci emigrantských spolků z Podkarpatské Rusi došlo i v souvislosti se snahou Berlína udržovat dobré vztahy s Maďarskem, které pochopitelně nestálo o to, aby někde existovalo centrum podporující osvobození okupovaného území. V důsledku tohoto kroku nacistů ukončilo mnoho dříve aktivních postav svoji veřejnou činnost či se omezily na literární činnost.³²

V prosinci 1939 pak vyšlo nařízení zemského prezidenta pro Čechy o nepřipustných názvech upomínajících na existenci Československé republiky.

³⁰ Archiv hlavního města Prahy, fond Magistrát hlavního města Prahy II. (dále jen AHMP, fond MHMP II.), kart. 387, sign. XXII/2799; NA, fond Zemský úřad Praha – spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

³¹ AHMP, fond MHMP II., kart. 387, sign. XXII/2359.

³² ZILYNSKYJ, Bohdan: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*. Praha 1995, s. 42.

Pokud měl název spolku odkazovat na územní působnost, měl být např. upraven na spolek „pro Protektorát Čechy a Morava“.³³ Ačkoliv spolek tento předpis splňoval již od svého vzniku a dávno před vydáním tohoto nařízení, tak spolek na konci roku 1939 již neexistoval.

Na schůzi výboru Spolku emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava konané 17. října předseda Julian Komarynskyj informoval, o vynuceném zániku Ústředního svazu ukrajinských organizací.³⁴ Ten byl předsedou svazu ing. Mykolou Jaremynem prohlášen „za rozpuštěný následkem instrukcí, kterých se mu dostalo od kompetentních úředních činitelů.“ Následkem rozpuštění Ústředního svazu ukrajinských organizací mělo dojít k rozpuštění všech spolků, které byly jeho členy, tudíž Komarynskyj prohlásil i svůj spolek za rozpuštěný a poděkoval „všem přítomným členům výboru za práci, vyslovuje naději, že všichni budou pracovat ve prospěch obyvatelstva, mezi kterým žijí, řídící se směrnicemi kompetentních úřadů.“ Předseda spolku JUDr. Julian Komarynskyj a tajemník ing. Michal Rusinko oznámili protektorátním úřadům dopisem z 18. října 1939, že se na výborové schůzi usnesla likvidace spolku. Likvidace proběhla bez obtíží, neboť spolek neměl žádnou finanční hotovost, ani pohledávky nebo dluhy.³⁵

5. Závěr

Je nanejvýš pravděpodobné, že spolek za dobu své působnosti i v trvání čtyř měsíců roku 1939 nevykonal téměř nic, resp. vůbec nic, z toho, co si vytkl ve svých stanovách jako smysl své existence. Ze sondy do personálního složení vedení spolku, tj. předsedy, místopředsedy, tajemníka a jednoho člena revizní komise můžeme usuzovat, že se jednalo o spolek přátelsky nakloněný českému prostředí, resp. že na rozdíl od jiných ukrajinských emigrantů, zejména nacionalistů, se neoddával zjevné kolaboraci s nacisty a nechtěl se podílet na jejich zločinech, což také zapříčinilo jeho krátkou životnost, neboť organizace tohoto typu nejenže nevyhovovala připravovaným dobovacím plánům proti Sovětskému svazu, ale vadil i Budapešti, která nestála o připomínku poměrně úspěšného rozvoje Podkarpatské Rusi pod československou

³³ ABS, fond Zemský odbor bezpečnosti II., sign. 315-245-30, fol. 71-73.

³⁴ V textu zprávy je mylně uveden Centrální svaz ukrajinských organizací.

³⁵ AHMP, fond MHMP II., kart. 387, sign. XXII/2799; NA, fond Zemský úřad Praha – spolkové záležitosti, kart. 1311, čj. 5512/1939.

správou,³⁶ natož o sny ukrajinských nacionalistů vytvořit z tohoto území ukrajinský Piemont, které s předstíraným pobavením pečlivě evidoval rovněž Sovětský svaz.³⁷

RESUMÉ

SPOLEK EMIGRANTŮ Z KARPATSKÉ UKRAJINY V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Od dob habsburské monarchie se v české společnosti rozvíjela silná tradice spolkového zájmového sdružování, které za první Československé republiky dosahovalo svého vrcholu. Nacistická okupace tento trend výrazně omezila, ale i tak na jejím počátku vzniklo několik spolků, které sdružovaly příslušníky rozbitého Československa mající vztah k Podkarpatské Rusi, včetně organizace nazvané Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava. Je nanejvýš pravděpodobné, že spolek za dobu své působnosti v trvání čtyř měsíců roku 1939 nevykonal téměř nic, resp. vůbec nic, z toho, co si vytkl ve svých stanovách jako smysl své existence. Ze sondy do personálního složení vedení spolku, tj. předsedy, místopředsedy, tajemníka a jednoho člena revizní komise můžeme usuzovat, že se jednalo o spolek přátelsky nakloněný českému prostředí, resp. že na rozdíl od jiných ukrajinských emigrantů, zejména nacionalistů, se neoddával zjevné kolaboraci s nacisty a nechtěl se podílet na jejich zločinech.

Klíčová slova: Podkarpatská Rus, Protektorát Čechy a Morava, Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava, okupace

³⁶ K tomu podrobněji viz HUBENÝ, David: *Politika meziválečných československých vlád k Podkarpatské Rusi*. In: TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha 2012, s. 128–176.

³⁷ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10–21 Марта 1939 г. Стенографический отчет. Москва 1939, с. 174, 239. Za poskytnutí tohoto protokolu velmi děkuji kol. Vítku Runcikovi.

SUMMARY

*ASSOCIATION OF EMIGRANTS FROM CARPATHO-UKRAINE
IN THE PROTECTORATE OF BOHEMIA AND MORAVIA*

Since the times of the Habsburg Monarchy, a strong tradition of societies and associations has been developing in Czech society which culminated during the First Czechoslovak Republic. The Nazi occupation noticeably restricted such a growing trend, however, despite this, at the beginning of that period of time, several associations, which united citizens of shattered Czechoslovakia related to the Subcarpathian Rus, were established. One of them has been an organisation called The Association of Emigrants from Carpatho-Ukraine in the Protectorate of Bohemia and Moravia. It is certainly most probable that during its four month length existence in the year 1939 the association did not perform any of the objectives set in the statutes. Considering a personal structure of the association's management, i.e. a chairman, a vice-chairman, a secretary and a member of review board, it might be supposed that it has been a society favourably disposed to the Czech environment, or as opposed to other Ukrainian emigrants, especially nationalists, it did not apparently collaborate with the Nazis as well as not participate in their crimes.

Keywords: Subcarpathian Rus, Protectorate of Bohemia and Moravia, Association of Emigrants from Carpatho-Ukraine in the Protectorate of Bohemia and Moravia, occupation

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. David Hubený
Oddělení fondů státní správy z let 1918–1945
Národní archiv
Archivní 2257/4
149 00 Praha 4
Česká republika
e-mail: david.hubeny@nacr.cz

OBYVATELÉ HLUČÍNSKA PŘED MIMOŘÁDNÝM LIDOVÝM SOUDEM V OPAVĚ 1945–1948¹

Ondřej Kolář – Hana Dostálová

1. Úvod

Problematika retribučního soudnictví v českých zemích po druhé světové válce se již stala námětem řady shrnujících i případových studií.² Předmětem našeho bádání je agenda Mimořádného lidového soudu (MLS) v Opavě, který díky své teritoriální působnosti zaujímal poněkud specifické postavení. Působil v oblasti, jež byla součástí pomnichovského německého záboru, oproti jiným částem okupovaného pohraničí zde však byla značně početná česká (resp. česky hovořící) populace. To se týkalo zejména oblasti Opavska a Bílovecka, kde existovala nejpočetnější česká enkláva v rámci sudetské župy,³ ale též území Hlučínska.

Tento region spolu s větší částí Slezska připadl roku 1742 Prusku, zdejší populace tzv. Moravců si však udržela svůj jazyk a katolickou víru. V únoru 1920 bylo Hlučínsko připojeno k ČSR, v březnu 1923 došlo k dodatečnému připojení obcí Hať a Pišť. Změnou státoprávních poměrů a vytvořením nové „umělé“ hranice došlo k narušení řady ekonomických, sociálních a kultur-

¹ Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKR-VO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201604/2016 Retribuční soudnictví a Hlučínsko 1945–1948.

² Ve vztahu ke zkoumanému regionu viz zejména BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě, 1945–1948*. Šenov u Ostravy 1998; JANÁK, Dušan: *Činnost Mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*. Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické, 43, 1994, s. 245–283. Obecněji k problematice retribučního soudnictví viz FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010; JIŘÍK, Václav: *Nedaleko od Norimberku: z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb 2000; RAPAVÁ, Ivana: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem 2010. Méně zmapované „malé retribuční“ prováděné trestními nalézacími komisemi na úrovni okresů se věnuje zejména KMOCH, Pavel: *Provinění proti národní cti: „malá retribuční“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*. Praha 2015.

³ Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *Specifika života českého obyvatelstva na Opavsku v době nacistické okupace*. In: *Období nesvobody*. Brno 2014, s. 165–176; PAVLÍČEK, Jaromír: *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci (1938–1945)*. Opava 2003.

ních vazeb, co mělo za následek chladný až odmítavý přístup značné části obyvatelstva k československému státu, k čemuž přispívaly i některé problematické kroky státní správy nepřihlízející k výrazným specifikům regionu.⁴ Tento stav vedl k různým projevům iredenty a ve druhé polovině třicátých let k rostoucímu vlivu Henleinovy Sudetoněmecké strany.⁵ Po podpisu mnichovské dohody proběhla jednání o řešení otázky Hlučínska formou plebiscitu, namísto toho německá armáda oblast 8. října 1938 obsadila. Jako historické německé území byl region přivtělen přímo k Říši a stal se součástí okresu Ratiboř. Na místní mužskou populaci se tedy během druhé světové války vztahovala povinnost vojenské služby v německé armádě.

Komplikovaný vývoj regionu v letech 1938–1945 pochopitelně postavil řadu obyvatel před obtížně řešitelná morální a existenční dilemata. Po válce se chování „Prajzáků“, jak jsou lidé z Hlučínska na Opavsku a Ostravsku nazýváni, stalo předmětem řady paušalizujících odsudků.⁶ Posoudit pomyslnou „míru kolaborace“ považujeme za objektivně nemožné, nicméně usilujeme o nahlédnutí do okupační každodennosti regionu a pochopení „vzorců chování“ obyvatelstva prostřednictvím konkrétních případů dokumentovaných v agendě MLS v Opavě. Cílem předkládané stati je analyzovat socioprofesi strukturu osob z Hlučínska, jež stanuly před opavským retribučním soudem. Dále se zaměříme na hlavní kategorie souzených dle typu jejich provinění⁷ a blíže pojednáme zejména o konkrétních závažných případech. Pominout přirozeně nelze ani otázku, jakým způsobem ke složité hlučínské problematice přistupovaly vyšetřující a soudní orgány, resp. zda (případně jak) reflektovaly specifika regionu.

⁴ K válečnému vývoji Hlučínska viz PLAČEK, Vilém: *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Hlučín 2000; PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Postoje obyvatel Hlučínska v letech politických zvratů (1930–1945)*. Slezský sborník, 88, 1990, s. 280–295.

⁵ K meziválečnému bezpečnostně-politickému vývoji v regionu srov. KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Bezpečnostně-politické poměry a působení pořádkových složek na Hlučínsku ve 20. letech 20. století*. Slezský sborník, 113, 2015, s. 89–103; Táž: *K úloze a činnosti bezpečnostních složek na Hlučínsku v letech 1920–1938*. In: KOLÁŘ, Ondřej – ŠRÁMEK, Josef (eds.): *Viribus unitis*. Sborník příspěvků k 55. narozeninám PhDr. Karla Podolského (dále jen *Viribus unitis*). Olomouc 2016, s. 89–107; SOMMER, Karel: *Proněmecké iredentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let*. Slezský sborník, 90, 1992, s. 227–241; ŠTĚPÁN, Václav: *Alois Vafejka a jeho doba*. Přerov 2007.

⁶ Ty se v prvních poválečných letech často objevovaly, zejména na stránkách tiskového orgánu komunistické strany Nová svoboda.

⁷ Klíčovým faktorem pro tuto klasifikaci je obecněji chápáná věcná podstata nebo charakteristický rys činnosti obžalovaného. Nedržíme se striktně členění dle litery tehdejších zákonů, jelikož určitý typ provinění byl nezdůvodně stíhán podle více paragrafů a mnozí obžalovaní byli viněni z většího množství prohřešků proti různým zákonům. Ke struktuře nejčastějších obvinění viz JANÁK, D.: *c. d.*, s. 259–261.

Pro širší podchycení problematiky retribuice na Hlučínsku využíváme údaje z monografie Mečislava Boráka o MLS v Ostravě, kde byli rovněž souzeni někteří obyvatelé Hlučínska. Proběhla také rešerše v agendě ministerstev spravedlnosti, vnitra a financí v Národním archivu v Praze s cílem najít obecnější instrukce či zprávy o provádění retribuice v předmětném regionu, tento směr výzkumu však nepřinesl zásadnější poznatky.

Personální složení opavského soudního dvora není předmětem této studie, nicméně je třeba zdůraznit, že mezi soudci a advokáty činnými u MLS působila řada osob disponujících dlouholetou a důkladnou znalostí regionu, stejně jako odbojovou minulostí. Například soudce Jakub Lesák za okupace v Moravské Ostravě spolupracoval s ilegální skupinou soustředěnou kolem učitele Emila Hájka a policisty Františka Kociána.⁸ Obhájce Jaroslav Klimeš během válečných let spolupracoval s odbojovou organizací Obrana Slezska, kterou vedl jeho bratr Ladislav, popravený nacisty v dubnu 1943 ve Vratislavi.⁹ Další členové Obrany Slezska působili jako soudci z lidu, mezi nimi Leo Freiherr, který se spolu s Lesákem angažoval ve spolku usilujícím o obnovu zničeného Památníku odboje slezského lidu na Ostré hůrce a aktivně se podílel na agitaci za připojení Ratibořska a Hlubčicka k ČSR.¹⁰ Lidi typu Lesáka, Klimeše a Freiherra lze intelektuálně zařadit k meziválečné generaci patriotů usilujících o kulturní a ekonomické povznesení české společnosti ve Slezsku v intencích Masarykova humanitně-demokratického programu.¹¹ Výroky soudu se tak vyznačovaly relativní mírností, ostatně trestem smrti skončilo jen 0,9 % a doživotím vězením jen 2,3 % případů projednávaných soudem.¹²

Teritoriální vymezení výzkumu je definováno územím města Hlučina a 37 obcí, které byly v roce 1920 (resp. 1923) přičleněny k ČSR a v letech

⁸ KOLÁŘ, Ondřej: *Zapomenutý kriminalista a muzejník František Kocián*. In: PRZYBYLOVÁ, Blažena (ed.): *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 29*. Ostrava 2015, s. 187–202.

⁹ Blíže k odbojové skupině Obrana Slezska viz PAVLÍČEK, J.: *c. d.*

¹⁰ Slezské zemské muzeum, podsbírka Novodobé dějiny, fond Československý svaz protifašistických bojovníků Opava, inv. č. SPB 8; Státní okresní archiv Opava, fond Společnost pro postavení a udržování památníku na Ostré Hůrce Opava, kart. 1.

¹¹ Srov. ŠOPÁK, Pavel (ed.): *Leopold Peřich: Texty*. Opava 2007.

¹² JANÁK, D.: *c. d.*, s. 264. Celostátní počet rozsudků smrti činil zhruba 2,6 % verdiktů vynesených mimořádnými lidovými soudy. BORÁK, M.: *c. d.*, s. 104.

1938–1945 se stalo součástí tzv. Altreichu.¹³ Předmětem bádání nejsou obce připojené k okresu Hlučín v rámci územně-správní reformy v prosinci 1928.¹⁴

2. Skladba obviněných

Zkoumaný vzorek zahrnuje 217 jedinců odsouzených k výkonu trestu a dalších 326 osob, jimž z různých důvodů nebyl vyměřen trest.¹⁵ Sem patří převážně lidé, které soud osvobodil, případně přerušil či zastavil šetření ještě před přelíčením. Dalším důvodem mohlo být upuštění od potrestání, rozhodnutí o zařazení obviněného do odsunu (22 případů, z toho jeden „dobrovolný odsun“),¹⁶ předání případu k posouzení okresní správní komisi (OSK, 10 případů), případně úmrtí (tři případy) či sebevražda (jeden případ) obviněného během šetření. Před MLS v Ostravě stálo dalších 6 rodáků z Hlučínska (mezi nimi dvě ženy), z nichž však polovina žila na Ostravsku a Těšínsku.¹⁷ V rámci věcného kontextu věnujeme pozornost i některým dalším kauzám dotýkajícím se Hlučínska, byť rodiště i bydliště souzených bylo mimo předmětný region.

Z profesního hlediska struktura souzených v zásadě odpovídala sociální skladbě obyvatelstva regionu.¹⁸ Jednoznačně převažovali zástupci dělnických a řemeslnických profesí. Hojně byli zastoupeni zedníci a zejména v obcích

¹³ Jedná se o obce Antošovice, Bělá, Bobrovníky, Bohuslavice, Bolatice, Darkovice, Darkovičky, Dolní Benešov, Hať, Hněvošice, Chlebičov, Chuchelná, Koberice, Koblov, Kouty, Kozmice, Kravaře, Lhotka, Ludgeřovice, Malé Hoštice, Markvartovice, Oldřišov, Petřkovice, Píšť, Rohov, Služovice, Strahovice, Sudice, Šilheřovice, Štěpánkovice, Třebom, Velké Hoštice, Vrbka, Vřesina, Zábřeh, Závada.

¹⁴ Srov. PLAČEK, V.: c. d.

¹⁵ Janák eviduje 579 obviněných z „Hlučínska“, pod toto označení však zahrnuje i obce přiřčené k Hlučínskému okresu v roce 1929 a za okupace přivtělené k sudetské župě.

¹⁶ Je dost možné, že po skončení řízení bylo vysídleno více souzených, kteří od MLS odešli s osvobozujícím rozsudkem. Doložené případy se vešměs týkají osob, u nichž soud cíleně upřednostnil odsun před potrestáním. Šlo o jedince obviněné z méně závažných deliktů, převážně mající bydliště či domovskou příslušnost mimo Hlučínsko. Z celkem devíti lokálních obyvatel šlo o čtyři občany většinové německých obcí Sudice a Třebom. Část odsunutých tvořili také rodáci z Hlučínska, kteří po únoru 1920 optovali pro Německo a získali tamní občanství. To se týkalo např. vrátného Štěpána Moravce z Chuchelné, viz Zemský archiv Opava (dále ZAO), fond Mimořádný lidový soud Opava (dále MLS), sign. Ls 420/46. Obecně k problematice hlučínských optantů viz PLAČEK, V.: c. d.

¹⁷ BORÁK, M.: c. d., 350–423.

¹⁸ Srov. PAVELČÍKOVÁ, Nina – VORÁČEK, Jan (eds.): *Hlučínsko v proměnách času: (sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice)*. Hlučín 1995.

v blízkosti Landeku (Petrkovice, Ludgeřovice) také horníci a další pracovníci dolů. Relativně málo bylo rolníků; ač mnozí obvinění vlastnili hospodářství, měli mimo to i další zaměstnání. Ženy, jež se ocitly před MLS, byly nejčastěji v domácnosti. Jen nevelkou část souzených tvořili úředníci a představitelé inteligence. Údaje o povolání lze brát s jistou rezervou, mnozí obvinění v životě vystřídali vícero zaměstnání. Do vyšetřovacích spisů však zpravidla uvedli to, jemuž se vyučili, nebo které vykonávali v době vyšetřování.

Co se týče věkové struktury, dominovali lidé ve středním věku narození kolem přelomu století. Tento fakt lze logicky vysvětlit tím, že starší jedinci se patrně celkově méně veřejně angažovali a mladí muži naopak během války vesměs narukovali do armády a v době probíhajících retribučních řízení se – pokud přežili – teprve postupně vraceli.¹⁹ V případě příslušníků německé branné moci, kteří značnou část války strávili mimo území Hlučínska, navíc bylo těžší svědecky doložit jejich případná provinění, k nimž mohlo dojít během vojenské služby.²⁰

Sledovaný vzorek vykazuje relativně nízkou mobilitu. Drtivá většina obviněných žila ve svém rodišti či jeho blízkosti. Nemnozí přistěhovalci pocházeli nejčastěji z německého a polského příhraničí (trojmezí ČSR, Německa a Polska v meziválečném období leželo u Bohumína, v těsné blízkosti Hlučínska), případně ze severomoravského pohraničí. Mezi německými státními příslušníky lze najít několik rodáků z Hlučínska, kteří po roce 1920 optovali pro Německo. Výše naznačené údaje nelze absolutizovat ani jednoznačně statisticky vyjádřit, protože v některých spisech určité osobní informace chybějí nebo si v jednotlivých dokumentech odporují. Řada osob v průběhu války vícekrát změnila bydliště, u jedinců přistěhovaných na Hlučínsko někdy není uvedeno rodiště atd.

V souhrnném množství případů řešených MLS v Opavě v celém obvodu jeho působnosti ženy tvořily 8,6 % obviněných.²¹ V případě Hlučínska je doloženo 27 případů žen, z čehož pouze ve 12 kauzách byl nakonec uložen trest. Počet souzených žen tedy odpovídá necelým 5 % sledovaného vzorku.

¹⁹ Příkladem takového navrátilce (byť ne z území Hlučínska) může být Karel Bahr, v květnu 1945 propuštěný z amerického zajetí. Před soud se dostal až 27. července 1948, tedy v samém závěru retribuční éry. Jelikož šlo o bývalého československého policistu podezřelého z dezerce a navíc člena SS, byl jeho případ vyšetřován poměrně důkladně, většina navrátilců však nakonec souzena nebyla. ZAO, fond MLS, kart. 129, sign. Ls 15/48.

²⁰ Pro srovnání lze uvést případ Alfreda Schilda, souzeného před MLS Opava pro účast na likvidačních akcích v ukrajinských židovských ghettech. Jelikož ke zločinům došlo mimo území ČSR, chyběli svědkové a obžaloba se zakládala pouze na informacích z druhé ruky a částečném přiznání obžalovaného. KOLÁŘ, Ondřej: *Houslista válečným zločincem – příběh Alfreda Schilda*. In: KOLÁŘ, O. – ŠRÁMEK, J. (eds.): *Viribus unitis*, s. 108–120.

²¹ JANÁK, D: *c. d.*, s. 248.

Jednou z příčin této okolnosti je patrně převážně agrární charakter Hlučínska, kde se ženy oproti městskému prostředí méně prosazovaly ve veřejném životě a v úřednickém aparátu.

Problematickou se ukázala být národnost obviněných. Tu řada spisů vůbec neuvádí, v jiných dokumentech ji vyšetřovatelé uvádějí spíše intuitivně a improvizovaně, v některých případech ji zjednodušeně spojují s německou státní příslušností: „Okupací Hlučínska stal se automaticky Němcem.“²² Často se objevuje údaj o „nedořešené“ či „nerozhodnuté“ národnosti, případně je uváděna „moravská“ národnost či označení „Hlučíňák“.²³ Výjimkou nejsou případy, kdy jednotlivé relace v rámci jednoho spisu uvádějí národnost obviněného odlišně. Úskalí úředního „určování“ národnosti obviněných již popsal Dušan Janák, proto je zde nebudeme blíže analyzovat.²⁴ Otázka státní příslušnosti byla v agendě MLS často pomíjena,²⁵ v případě cizích státních příslušníků narozených mimo území meziválečné ČSR někdy přispěla k rozhodnutí o zařazení obviněného do odsunu.

Důležitý faktor představuje také dynamika a intenzita činnosti retribučních soudů, kterou lze rozdělit do několika etap podmíněných společenskou poptávkou. Zjednodušeně lze říci, že prvotní euforickou snahu o co nejprísnejší a pokud možno plošné potrestání všech provinilců postupně nahrazoval realističtější a pragmatičtější pohled. Činnost mimořádných lidových soudů skončila 4. května 1948, po Únoru 1948 pak došlo k politicky podmíněné snaze o oživení tématu retribuční a jejímu využití v kulminujícím mocenském zápase. Obnovené retribuční soudy (činné do konce roku 1948) však v této době směly již jen znovuotvírat starší případy.

Převážná většina verdiktů nad obyvateli Hlučínska byla vynesena během roku 1946. V roce 1948 MLS doložitelně projednával pouze deset případů z Hlučínska, vesměs šlo o revize starších procesů. Navzdory politicky podmíněné snaze o zintenzivnění retribuční v tomto období není v projednávaných případech patrné nějaké zpřísnění, naopak některé procesy skončily zmírněním původního rozsudku.²⁶ Výši udělených trestů obyvatelům Hlučínska

²² ZAO, fond MLS, sign. 1340/46.

²³ Obecněji k problematice národnostní sebeidentifikace obyvatel Hlučínska viz KLADIWA, Pavel: *Smýšlením Němci, statisticky Češi. Národnostní klasifikace na meziválečném Hlučínsku*. Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické, 64, 2015, s. 21–34.

²⁴ Srov. JANÁK, D.: c. d., s. 249–252.

²⁵ Tamtéž, s. 252.

²⁶ Jednalo se např. o sedmapadesátiletého zedníka Adolfa Ohlmera (Otruncíka) z Píště, původně odsouzeného na pět let do vězení, novým rozhodnutím soudu však propuštěného na svobodu. ZAO, fond MLS, sign. LS 8/48.

v rozsahu od pěti let žaláře výše po celé období činnosti MLS vyjadřuje následující tabulka:

Trest smrti	1
Doživotí	1
20 let	2
18 let	1
15 let	1
13 let	1
12 let	5
11 let	1
10 let	17
8 let	4
7 let	7
6 let	13
5 let	36

Spolu s odsouzením ke ztrátě svobody byl zpravidla vynesena též verdikt ztráty občanské cti na určitou dobu a také zabavení celého majetku či jeho části. Tyto prostředky samozřejmě mohly v podmínkách poválečného boje o moc a skrytého posilování pozic KSČ sloužit k cílenému vyřazení nepohodlných osob z politického života a ke konfiskaci jejich majetku. Ze samotných soudních akt však většinou nevyplývá rozsah zabavených majetků.

Tzv. sčítací trestní listy, které se dochovaly u části odsouzených, někdy obsahují stručné (a mnohdy patrně zjednodušující) shrnutí důvodu spáchání trestného činu. Sem patřila zejména „národní neuvědomělost“ či „nacistické smýšlení“, ale též „existenční důvody“. Nerovnoměrná dochovanost osobních údajů obviněných bohužel neumožňuje provést detailní komparaci.

3. Provinění spáchaná před připojením Hlučínska k Říši

Obvinění řešená před MLS v Opavě lze rozdělit do několika kategorií. Zvolíme-li chronologický postup, je třeba začít od událostí, jež předcházely okupaci. Sem patří zejména účast v henleinovském povstání v září 1938. To nemělo na Hlučínsku tak dramatický průběh, jako například v západní části opavského Slezska. Patrně nejzávažnějším, a po válce také zevrubně vyšetřovaným, incidentem se stal útok na družstvo Stráže obrany státu (SOS) v Třebomí.²⁷ Za podíl na tomto útoku byli 25. září 1946 odsouzeni František Stavař z Kylešovic na 20 let a Josef Brigula z Opavy na doživotí.²⁸ Před soudem se ocitl i Leo Wylecich (dříve Vyležík), který údajně ze svého domu v blízkosti pozic SOS dával signály útočící německé bojůvce. Z přelíčení 26. října 1946 však odešel s osvobozujícím rozsudkem.²⁹

Z obyvatel Hlučínska byl za účast v povstání souzen např. horník Ferdinand Kupka, narozen 12. dubna 1907 v Hati. Ten se dle poválečné relace Místní správní komise v Hati v období první republiky hlásil k české národnosti a choval se nezávadně. V září 1938 se však zřejmě stal členem Freikorpsu a 21. září se jako příslušník devítičlenné bojůvky zúčastnil přepadu oddílu finanční stráže v Hati. Jeden z útočníků, Alois Pavlenka, byl v přestřelce raněn a druhý den zemřel v Ratiboři. Po svém zatčení v srpnu 1945 Kupka svou účast přiznal a následně byl odsouzen k 10 letům žaláře.³⁰ Kupkův bratr Antonín byl za podíl na uvedeném přepadení odsouzen na šest let, stejně jako další spolupachatel Karel Pavlenka.³¹ Do incidentu v Hati byl zapojen rovněž Jan Pospěch, kterého MLS potrestal 10 lety žaláře. Na svobodu se dostal roku 1951, jeho propuštění bylo odůvodněno dělnickým původem a plněním pracovních povinností během výkonu trestu.³²

Zatímco obviněných, kteří byli podezřelí z účasti v povstání a příslušnosti k Freikorpsu, bychom našli více, případů špionáže ve prospěch Německa se v materiálech objevuje poskrovnu. Zde můžeme vidět určitý rozdíl oproti oblasti Bruntálska a Krnovska, kde se po válce vyšetřovalo několik poměrně

²⁷ Srov. LÁŠEK, Radan: *Jednotka určení SOS*. Díl 2. Praha 2007; Týž: *Prapor SOS Moravská Ostrava*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy, 34, 2008, s. 21–26.

²⁸ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1053/46. Brigula, narozený 3. 4. 1896 v Opavě, byl při útoku v Třebomí zadržen československými orgány a eskortován do Opavy, po Mnichovu musel být propuštěn. Za okupace se stal členem oddílu SA a pracoval jako vězeňský dozorce.

²⁹ ZAO, fond MLS, sign. Ls1 640/46.

³⁰ ZAO, fond MLS, sign. Ls 349/46.

³¹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1572/46.

³² ZAO, fond MLS, sign. Ls 356/46.

závažných špionážních kauz, byť s problematickým výsledkem.³³ Bez dalšího rozsáhlejšího výzkumu lze těžko doložit, zda byla intenzita německé zpravodajské činnosti na Hlučínsku skutečně nižší, nebo zda šlo o důsledek horší informovanosti československých kontrašpionážních a vyšetřovacích orgánů.

Ze špionáže byl podezřelý sudický řezník Jan Krautwurst, narozen 29. 1. 1897, který podle svědectví příslušníků finanční stráže v roce 1938 podezřele často přecházel státní hranice. Po záboru Hlučínska patrně vstoupil do SA. V Krautwurstově případě MLS upřednostnil odsun před soudním přelíčením.³⁴ Pracovat pro německou tajnou službu měl rovněž Jan Ribka, o jehož případu pojednáme v jiné souvislosti.

V některých případech MLS zohledňoval také chování obviněných v delším časovém horizontu před okupací. Zvláštní důležitosti tento aspekt nabyl v kauze horníka Viktora Pauseho z Bohuslavic (narozen 25. 2. 1903). Ten byl již během základní vojenské služby v polovině dvacátých let 20. století několikrát trestán, mimo jiné za zběhnutí a zpronevěru. Koncem třicátých let se angažoval v SdP a agitoval za německé soukromé vyučování.³⁵ Podle pozdějšího šetření stanice SNB v Dolním Benešově obviněný před válkou „jako syn hostinského žil z výdělku rodičů, byl povalečem a o práci se vůbec nestaral“, zato však „přivedl mnoho Hlučínských dětí českých rodičů do německých škol“. Při mobilizaci v září 1938 zběhl od útvaru a po okupaci se prý jako ordner podílel na domovních prohlídkách a na několika zatčeních. Při poválečném výslechu na stanici SNB koncem srpna 1945 se Pause pokusil o útěk a následně o sebevraždu.

Celé šetření se točilo především kolem Pauseho agitátorské činnosti před zábořem Hlučínska, obvinění z represivních zákroků v době okupace jaksi „vyčpěla“ a v odůvodnění rozsudku o nich není ani zmínka. Oproti tomu soud vzal za prokázané členství obviněného ve Freikorpsu, jež svědecké výpovědi blíže nedokládají a jež Pause popřel. Rozsudek zněl na 20 let těžkého žaláře zostřeného jedním tvrdým ložem za půl roku. Koncem září 1955 byl Pause propuštěn za účelem odsunu.³⁶

³³ Sem patří zejména kauza Jana Chlupáčka, údajného agenta německé rozvědky, který měl po osvobození podávat zprávy nizozemské tajné službě. Chlupáček uprchl do Rakouska a v nepřítomnosti byl odsouzen k 15 letům žaláře. Jelikož šlo o příslušníka významné krnovské průmyslnické rodiny, lze spekulovat o širším politickém pozadí případu. Jeho analýza je však mimo možnosti této studie. ZAO, fond MLS, sign. LS 49/48.

³⁴ ZAO, fond MLS, sign. Ls 560/46.

³⁵ K problematice německého soukromého vyučování na Hlučínsku srov. PLAČEK, V.: *c. d.*; ŠTĚPÁN, V.: *c. d.*

³⁶ ZAO, fond MLS, sign. Ls 161/46.

4. Funkcionáři NSDAP

Mezi obviněnými výrazně dominují nižší a střední funkcionáři NSDAP a k ní přidružených organizací. Členství a posty v různých stranických strukturách se často kumulovaly, proto neklasifikujeme obviněné dle zastávaných funkcí. Mezi muži, kteří vstoupili do NSDAP, bylo rozšířené členství v oddílech SA, mnohé ženy byly příslušnicemi NS-Frauenschaft. Osvědčení činovníci strany byli také nezřídka pověřováni úkoly v rámci Luftschutzu a Volkssturmu či jiných domobranných sborech.

Příkladem takového funkcionáře může být holičský pomocník František Keil z Hlučína, narozený 10. prosince 1909. Někdejší člen DNSAP a SdP se v roce 1940 stal blockleiterem nacistické strany. Podle svědků nabádal lidi k důslednému užívání němčiny a užíval výhrůžky udáním gestapu pro různé prohřešky. Ke konci války údajně vyhrožoval Jindřichu Pavelkovi, který odmítl podepsat předvolání k Volkssturmu. Svého docházení za zákazníky v rámci výkonu holičské profese prý využíval ke špiclování. Svým agilním počínáním měl dokonce iritovat i některé místní Němce. Panující napětí v roce 1943 vyústilo v inzultaci Keila dvěma mladíky, kteří nakonec nebyli potrestáni díky nedostatku důkazů.³⁷

Vyšetřování Keilovy kauzy po válce přineslo nečekaný zvrat. Dotyčný byl původně odsouzen ke dvěma letům žaláře jakožto činovník NSDAP. Patrně až poté se jeho jméno objevilo v souvislosti s případem ukrajinského zajatce Mikuláše Taraščenka. Ten byl zaměstnán na statku Františka Hájovského ve Vrablovci a v únoru 1945, v očekávání brzkého příchodu fronty, odmítl nadále pracovat. Místo toho prý hrozil Hájovskému a dalším osobám, že je po osvobození udá jako nacisty. O Taraščenkově chování se Keil dozvěděl od jistého Františka Konečného. Společně s ním a s Hájovským pak Ukrajince zřejmě udali gestapu. Taraščenko pak byl kolem 23. dubna v Hlučíně zastřelen. Hájovský byl po osvobození odsouzen k osmi letům vězení a ztrátě poloviny majetku. Stalo se tak v nepřítomnosti, jelikož se obžalovaný ze zdravotních důvodů nemohl zúčastnit přelíčení. Později s pomocí ostravského advokáta Pavla Posamentira, někdejšího místopředsedy Spolku čs. advokátů ve Velké Británii, usiloval o revizi procesu.³⁸ Konečný zřejmě odsouzen nebyl. Keila soud potrestal doživotním vězením, později cestou prezidentské milosti sníženým na desetiletý žalář. Na svobodu se dostal roku 1955.³⁹

³⁷ ZAO, fond MLS, sign. Ls 114/46.

³⁸ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1599/46.

³⁹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 114/46.

Jak ukazuje Keilův případ, zastávání správní či stranické funkce bylo nezřídka spjato s obviněním z udavačství. To bylo často formulováno jen obecně. Blíže dokumentován je např. příklad Marie Lasákové (narozena 29. 9. 1897) z Hlučína, která se kromě funkce blockleiterin angažovala také ve Frauenschaftu a Luftschutzu. Lasáková měla udat jistou Žofii Svačinovou, která ji prý slovně urazila, když u ní Lasáková prováděla kontrolu zatemnění. Dále měla Lasáková udat Cecilii Skypalovou za to, že doma s dětmi mluvila česky. Soud Lasákovou poslal na pět let do žaláře, v roce 1950 byla po odpykání trestu odsunuta.⁴⁰

Spojení stranické funkce s udavačstvím můžeme pozorovat i v případě Emila Matýska z Darkoviček, narozeného 21. 2. 1888. Ten v květnu 1938, tedy relativně pozdě a dost možná oportunisticky, vstoupil do SdP a později se angažoval v NSDAP, SA či Bund der deutschen Osten. Již před Mnichovem měl vyhrožovat občanům loajálním k republice, např. kováři Josefu Smolkovi, a za okupace údajně nahlásil horníka Emila Kryštofa z Vřesiny ratibořské služebně gestapa pro užívání češtiny. Podezření z dalších aktů udavačství nebylo možno ověřit, jelikož svědkové byli během války povoláni do armády a dosud se nevrátili ze zajetí.

Ke konci války pak Matýsek burcoval k obraně proti Rudé armádě se slovy: „Jen ať přijdou Rusi, uvidíte, kolik jich položí a pak teprve padnu já“. Angažovanost Matýskovi pomohla i k povýšení v zaměstnání na jámě Oskar v Petřkovicích. MLS mu vyměřil 10 let vězení. Nakonec si však odseděl jen polovinu, v dubnu 1951 se dočkal podmíněčného propuštění, jelikož „během výkonu trestu projevil dobré chování, jakož i dobrou pracovní morálku“.⁴¹

S dosti vysokým trestem 15 let vězení (z toho 10 v pracovním táboře) od soudu odešel Bernard Janosch z Kozmic narozený 9. listopadu 1896, známý též pod přezdívkou Leutnant von Rabe. Ten se v meziválečném období údajně vyhýbal práci předstíráním invalidity a živil se jako potulný hudebník v Německu. Za okupace vedl v rodné obci oddíl SA a na konci války i jednotku Volkssturmu. „Činil na místní lidi nátlak, by vstupovali do německých spolků a tím se stalo, že mnoho dobrých moravců zaprodal.“⁴² Koncem války se Janosch ocitl v sovětském zajetí, 26. srpna 1945 se však vrátil do Kozmic. Již o dva dny později tamní MSK žádala, aby byl tento „udavač českých lidí“ neprodleně zatčen, jelikož „jeho přítomnost v obci je krajně nebezpečná“. Ač Janosch všechna obvinění popřel, řada svědků vypovídala o jeho výrociích oslavujících nacismus a hanobících prezidenta Beneše. Konkrétní případy

⁴⁰ ZAO, fond MLS, sign. Ls 176/46.

⁴¹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 145/46.

⁴² ZAO, fond MLS, sign. Ls 266/45.

Janoschova domnělého udavačství vyšetřování nedoložilo. MLS vynesl ortel 1. března 1946, z vězení se odsouzený nakonec dostal v roce 1953.⁴³

Stranickým funkcionářem (blockleiterem) byl také Adolf Ohlmer (Otrunčík), narozen 23. 9. 1890 v Bořutině, v době války žijící v Píšti. V jeho prospěch během vyšetřování intervenovali čtyři spoluobčané, podle nichž obviněný „byl vždy upřímným člověkem, nikdy se nestaral o politiku. [...] Neudal žádného, ba naopak, když se dozvěděl, že o p. Žofii Fichnové lidé mluví o poslouchání zahraničního rozhlasu, varoval jmenovanou“. Podle dalších svědectví postarší a dosud neangažovaný Ohlmer převzal funkci blockleitera pod tlakem okolností až v roce 1943, kdy řada mladších a agilnějších činovníků NSDAP již odešla na frontu. Navzdory přímluvám byl Ohlmer v lednu 1946 odsouzen k pěti letům vězení, ztrátě jmění a občanské cti a úhradě nákladů trestního řízení. V létě 1948 však MLS za nejasných okolností původní rozsudek revidoval a dotyčného propustil.⁴⁴

Běžnému vzorku se svým původem vymykal železničář Karel Netardus. Ten se narodil v Moravské Ostravě 23. 6. 1900. Na Hlučínsko se přistěhoval za prací až roku 1921. V roce 1937 vstoupil do SdP a později byl Truppenführerem v SA a členem Luftschutzu. V posledně jmenované funkci si podle svědků počínal dosti agilně. Sám svou činnost hodnotil poměrně lakonicky: „Musel jsem učinit několik trestních oznámení pro nedodržování zatemňovacích předpisů.“ Koncem března 1945 Netardus nastoupil k Volkssturmu, v jehož řadách pak prodělal ústup ke Šternberku. Odtud zběhl a po několika návštěvách u příbuzných a určitém tápavém toulání krajinou se 20. 6. 1945 vrátil do Hlučína. Zde jej čekalo zatčení, přelíčení a odsouzení na 12 let. Šlo o jedno z prvních přelíčení MLS v Opavě, soud vynesl verdikt již 18. prosince 1945. V roce 1955 byl Netardusovi s ohledem na dobré chování a překračování pracovního plánu prominut zbytek trestu. Jeho manželka byla mezitím odsunuta a opakovaně žádala, aby manžel mohl vycestovat za ní, k čemuž nakonec skutečně došlo.⁴⁵

Straničtí činovníci, proti nimž kromě samotného zastávání určité funkce nebyla vznesena další konkrétní obvinění, od soudu zpravidla odešli s podstatně mírnějšími rozsudky. Příkladem budiž zellenleiter Ferdinand Porman (Pohrabáč) z Koblava, který vyvázl s třináctiměsíčním trestem.⁴⁶ Kravařský zellenleiter Rudolf Ritter (Rybka) byl odsouzen k 18 měsícům vězení.⁴⁷

⁴³ ZAO, fond MLS, sign. Ls 266/45.

⁴⁴ ZAO, fond MLS, sign. Ls 8/48.

⁴⁵ ZAO, fond MLS, sign. Ls 60/45.

⁴⁶ ZAO, fond MLS, sign. Ls 706/46.

⁴⁷ ZAO, fond MLS, sign. Ls 188/46.

Přítěžujícím faktorem mohlo být, pokud obviněný vyjma samotné nacistické strany vstoupil také do SA a především SS. Ne vždy však lze zobecňovat, některé případy naopak nasvědčují tomu, že MLS při vynášení rozsudku přihlížel k řadě více či méně individuálních aspektů, jež stály mimo oficiální trestně-právní kategorie. Například Alfons Jašek ze Štěpánkovic a Jan Balgar z Hlučína byli souzeni pouhé dva dny po sobě, počátkem září 1946. Oba byli členy NSDAP a SA, Balgar se angažoval rovněž v DAF. Přes podobnost skutkové podstaty byl první jmenovaný odsouzen k pětiletému vězení, zatímco druhý obviněný měl za mřížemi strávit „pouze“ rok. Jaškovi zřejmě přitíží (legislativně nenapadnutelný) fakt, že ve 20. letech optoval pro Německo a nějaký čas žil v cizině, takže se patrně jevil jako „národně nespolehlivý“.⁴⁸

Samostatnou kapitolu představovalo členství v SS, které bylo pochopitelně hodnoceno jako závažnější. Kupříkladu Jan Laschek z Bolatic byl za příslušnost k této organizaci, do níž vstoupil z „nerozváženosti“, potrestán dvěma roky vězení. Ty si měl odpykat v pracovních oddílech. Rozhodnutím MLS dále ztratil polovinu majetku.⁴⁹

Některým obviněným pomohly intervence sousedů a příbuzných, které jsou často součástí spisů. To byl i případ příslušníka SA Karla Uličky (či Uliťzky) ze Sudic, který se dle svědectví dvou sousedů (z nichž jeden byl za války z politických důvodů vězněn) „vždy hrdě hlásil k moravskému jazyku“. Uličkovi naopak přitížila skutečnost, že se během vyšetřování pokusil z vazby propašovat moták pro rodinu jednoho ze spoluvězňů. Soud nakonec akceptoval jeho tvrzení, že vstup do SA byl motivován pouze existenčně a nikoliv ideologicky, a upustil od potrestání.⁵⁰

5. Činovníci civilní správy a samosprávy

Představitelé úřadů a samospráv na Hlučínsku byli téměř výhradně členy NSDAP a často i ke straně přidružených organizací. Vzhledem k celkovým společenským podmínkám regionu se příslušnost k nacistické straně stávala pro veřejně činné osoby prakticky nezbytnou. Z veřejných činitelů se před soud dostali zejména představitelé samospráv, jelikož reprezentanti státních úřadů – převážně říší Němci – se v závěru války z velké části evakovali. Zároveň činnost starostů a obecních úředníků byla na lokální úrovni nejvíce viditelná, takže se vyšetřovatelé mohli opřít o dostatek svědeckých výpovědí.

⁴⁸ ZAO, fond MLS, sign. Ls 694/46, Ls 599/46.

⁴⁹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 765/46.

⁵⁰ ZAO, fond MLS, sign. Ls 259/45.

Někteří starostové byli postiženi mírněji než „čistě“ straničtí funkcionáři. V odůvodnění rozsudku nad rohovským starostou a zellenleiterem Adolfem Mruzkem čteme, že dotýčný sice podporoval Henleinovu stranu a počátkem roku 1939 v obci pořádal oslavu „osvobození“ Hlučínska, zároveň však „pomáhal místním občanům zejména ve věcech hospodářských“ a dokonce „podporoval zajaté ukrajinské dělníky“. Starosta měl také zachránit faráře a žurnalistu Arnošta Jurečku před internací v koncentračním táboře. MLS Mruzka v srpnu 1946 poslal na tři roky za mříže.⁵¹

Vězení se vyhnul sudický starosta Josef Görlich, člen SdP od roku 1936 a později NSDAP. V jedné z dvojice převážně německých obcí Hlučínska nebylo snadné po válce sehnat svědky ochotné vypovídat proti někdejšímu starostovi. Dva příslušníci finanční stráže, sloužící zde již před okupací, Görlicha označili za jednoho z hlavních organizátorů SdP a pořadatele četných tajných schůzí. Strážmistr SNB Jan Bečvář, před válkou zařazený jako četník v Sudicích, vypověděl, že Görlich na podzim 1938 odmítal vydat jeho manželce nábytek zanechaný Bečvářem v obci při pomnichovské evakuaci. Bývalý starosta se však nakonec před soud nedostal, v říjnu 1946 byl vysídlen do Německa.⁵²

Závažnější případ představitele samosprávy se řešil v Píšti, kde se po okupaci stal starostou Max Wallner (Vařecha). Ten se svým bratrem Adolfem ve dvacátých letech pracoval jako zedník v Německu, roku 1936 vstoupil do SdP a následujícího roku byl zatčen pro zločin vojenské zrahy. Jako říšský občan se po Mnichovu dočkal propuštění. Zatímco Max Wallner zakrátko získal post starosty, jeho bratr se stal poštovním zřízcem a Ortsgruppenleiterem NSDAP. Před příchodem fronty na jaře 1945 nechal starosta odvézt obecní knihy, vkladní knížky a další písemnosti a zařízení včetně hasičské stříkačky na neznámé místo. Při pátrání po tomto obecním majetku se Národní výbor v Píšti 12. července 1945 obrátil na velitelství pracovního tábora v Opavě s prosbou, aby byl v té době internovaný Wallner vyslechnut. Následné šetření odhalilo řadu skutečností, především fakt, že bratři Wallnerové v roce 1942 údajně zavinili zatčení Antonína Kostky, který strávil dva roky v koncentračním táboře a na následky věznění zemřel. Toto obvinění se sice nepotvrdilo, přesto MLS poslal Maxe Wallnera na 12 let do vězení za to, že „propagoval a podporoval nacistické hnutí“. Trest si nejspíše odpykal celý, ještě roku 1955 mu byla zamítnuta žádost o amnestii.⁵³

⁵¹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1253/46.

⁵² ZAO, fond MLS, sign. Ls 1381/46.

⁵³ ZAO, fond MLS, sign. Ls 896/46.

Spletitost poválečných retribučních procesů a možnou roli různých osobních zájmů ilustruje fakt, že jedním z hlavních svědků proti Wallnerovi se stal Vojtěch Fulneček, sám čelící obvinění jakožto někdejší blockleiter.⁵⁴ V jeho případě bylo od potrestání upuštěno. Fulnečkův bratr Antonín byl již za první republiky známým aktivistou DNSAP a SdP, roku 1933 či 1934 soudně trestaným. Na podzim 1939 zbil česky smýšlejícího Antonína Kostku, tedy muže, jehož měl Max Wallner později udat. Antonín Fulneček byl během vyšetřování v roce 1946 navržen pro odsun, ještě před dořešením soudního řízení však uprchl do zahraničí.⁵⁵

Specifický byl případ hlučínského starosty Emila Kauera, o němž pojednáme níže.

6. Dozorci a personál koncentračních táborů

Případy osob přímo se podílejících na politické a rasové perzekuci prováděné nacistickým režimem nejsou ve studované agendě nijak časté, o to však závažnější a přísně trestané.

Jediným odsouzencem k smrti z Hlučína před MLS Opava se stal bolatický rodák Adolf Teuer, narozen 20. září 1920. Ten dle vlastních slov v dětství navštěvoval německé soukromé vyučování a za války působil u sanitní služby SS. Od května 1941 byl zařazen v koncentračním táboře v Osvětimi, kde k jeho nadřízeným patřil neblaze proslulý lékař Josef Mengele. Teuer po válce rezolutně odmítl, že by se podílel na mučení a vraždění svědků. Proti němu vypovídal bývalý vězeň Emil Pánovec, který byl v letech 1943–1944 přidělen jako kancelářská síla a poslíček v kanceláři táborového lékaře Würze. Podle Pánovce se Teuer přímo účastnil vražd vězňů v plynových komorách v rámci tzv. Sonderkommanda. Pánovec měl údajně možnost v kanceláři tajně nahlédnout do Teuerových osobních spisů, v nichž prý našel i přihlášku do SS z roku 1938. Obdobně vypovíдали i další vězňové. Při přelíčení 23. dubna 1947 soud Teuera uznal vinným ze zločinů vraždy, těžkého ublížení na těle a veřejného násilí. Od obžaloby ze zločinu krádeže (údajné okrádání vězňů) byl obžalovaný osvobozen. Poprava proběhla v souladu s retribuční praxí ještě téhož dne.⁵⁶

Lépe dopadl markvartovický rodák Alois Ondruš, narozen 2. 2. 1897, bytem v Ludgeřovicích. Ten do roku 1941 pracoval jako horník. Po pen-

⁵⁴ ZAO, fond MLS, sign. Ls 61/45.

⁵⁵ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1304/46.

⁵⁶ ZAO, fond MLS, sign. LS 101/47.

zionování ze zdravotních důvodů se stal dozorcem v pracovním táboře v Blechhammeru. Ondruš přiznal členství v NSDAP, jímž se prý snažil vyhnout případné perzekuci za předválečné působení v KSČ. Do Blechhammeru se dle vlastních slov dostal poté, co odmítl nabízenou práci u německého četnictva. Byl prý zaměstnán jako hlídač, členem SS se údajně nestal. Rozhodně také popřel podíl na trýznění vězňů.

O poměrech v Blechhammeru vypovídali Bohumír a Jaroslav Pavelkové z Vršovíc na Opavsku, od jara 1942 věznění v uvedeném táboře. Prvně jmenovaný Ondruše jménem neznal, druhý jej vinil z týrání vězňů. Soud poslal Ondruše na 15 let do vazby. V roce 1954 mu bylo formou prezidentské milosti odpuštěno pět let z trestu a v červnu následujícího roku se odsouzený dočkal podmíněčného propuštění. V posudku Komise pro podmíněčné propuštění z trestu při Krajském soudu v Karlových Varech čteme: „Odsouzený pochází z dělnické rodiny a sám pracoval stále jako horník. Za okupace se dopustil závažné trestné činnosti. [...] Jinak o jeho předešlém životě orgány lidosprávy a veřejné bezpečnosti dávají velmi dobrý posudek“.⁵⁷

Mučení vězňů se měl dle obžaloby dopustit také ludgerovický obchodník Bedřich Robenek, narozen 5. 4. 1904. Ten byl v březnu 1939 zatčen v Moravské Ostravě a internován v Oranienburgu-Sachsenhausenu, kde se na podzim téhož roku stal předákem jednoho z trestaneckých oddílů. Jako někdejší podnikatel Robenek zřejmě disponoval komunikačními a organizačními schopnostmi a díky tomu, že do tábora přišel již před vypuknutím války, měl zřejmě příležitost zajistit si oproti nově přicházejícím vězňům solidnější postavení. Funkci „Vormanna“ zastával do roku 1944, kdy byl přeložen do kanceláře.

Jako předák si Robenek podle svědků počínal brutálně, často užíval fyzické násilí. Měl se dopustit i několika vražd (mimo jiné měl ubít strážníka Antonína Dolanského z Mladé Boleslavi), to však nebylo prokázáno.

Robenek vypověděl, že příčinou jeho zatčení v roce 1939 byla dřívější práce pro policejní zpravodajskou službu (konkrétně pro Odbočku zpravodajské ústředny při Policejním ředitelství v Moravské Ostravě) v letech 1933 a 1934.⁵⁸ Tehdy musel po své dekonspiraci utéct před hrozícím zatčením z Německa, kde pracoval jako číšník, a otevřel si obchod s ovocem v Moravské Ostravě-Prívově. Na základě starého německého zatykače z roku 1934

⁵⁷ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1547/46.

⁵⁸ Srov. BALETKA, Tomáš: *Ostravská OZÚs a její role v potírání německé iredenty v Československu*. In: TACHEN, Jaromír (ed.): *Češi a Němci v meziválečném Československu*. Brno 2013, s. 12–24; ŠTĚPÁN, V.: *c. d.* Exponent ostravské Odbočky zpravodajské ústředny Alois Vařejka na žádost Robenkovy ženy v roce 1947 potvrdil, že dotyčný skutečně pracoval pro zpravodajskou službu.

byl Robenek po vzniku protektorátu internován. Když koncem roku 1939 začali do koncentračního tábora přicházet čeští studenti ze zrušených vysokých škol, dostal Robenek úkol vést českou pracovní skupinu v přidruženém podniku Klingerwerk. Asi po roce tato česká kolona zanikla a Robenek získal vedení nad židovskou kolonou. Násilí prý používal pouze proti těm, kdo se snažili narušovat soudržnost a solidaritu pracovní skupiny a vymáhat si výhody. Někteří vězni potvrzovali Robenkovu tezi, že se snažil ostatním pomáhat a chránit je před zlovůli dozorců.

Případ komplikovala rozporuplnost svědeckých výpovědí a absence hmatatelných důkazů. Přelíčení nakonec proběhlo až 24. dubna 1947 a obžalovaný byl odsouzen na 10 let s jedním tvrdým ložem čtvrtletně. Verdikt zahrnoval i ztrátu občanské cti na dvě desetiletí. Zda si Robenek odpykal celý trest, nevíme, nicméně přinejmenším v roce 1949 byl stále ve vězení.⁵⁹

Zmínku zasluhuje také případ zedníka Josefa Qwittka (Kvátka) z Chlebičova, který působil jako dozorce v zajateckém táboře pro sovětské vojáky v Kateřinkách. Soud jej potrestal 15 lety vězení.⁶⁰

7. Učitelé

Učitelé představovali mezi souzenými vcelku nepočetný (doloženy čtyři případy), leč pozoruhodný vzorek. S ohledem na důraz, který československé úřady již v meziválečné éře kladly na význam školství pro čechizaci Hlučínska,⁶¹ byli představitelé německého okupačního vzdělávacího systému po roce 1945 přirozeně vnímáni jako nebezpečná kategorie. Jelikož se však německé školství v regionu v důsledku tehdejší státní politiky příliš nerozvinulo, velká část pedagogů působících zde po Mnichovu přirozeně nebyla místní a po válce na Hlučínsku nezůstala. Proto se před MLS dostalo jen nemnoho učitelů.

Jedním z nich byl Evald Riedel, narozen 17. ledna 1920 v Koutech, odsouzený k sedmi letům vězení, jež si měl odpykat v pracovních oddílech. Ač oficiálním důvodem odsouzení bylo členství v SS, svědecké výpovědi i vyšetřovací zprávy SNB zdůrazňovaly Riedelovo německé vzdělání a smýšlení.

⁵⁹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 103/47.

⁶⁰ ZAO, fond MLS, sign. Ls 111/47.

⁶¹ Srov. PLAČEK, V. c. d.; KOZLOVÁ, Veronika: *Dějiny školství na Hlučínsku v historickém kontextu regionu*. Olomouc 2013 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce Pedagogické fakulty Univerzity Palackého).

Není bez zajímavosti, že během výkonu trestu se Riedel v roce 1947 okusil o útěk.⁶²

V případě učitelky Blaženy Schmuchové (narozena 7. 6. 1908 ve Věcově, bytem v Hlučíně) se k obvinění z prosazování „hitlerismu“ ve výuce přidružilo tvrzení, že se svým manželem v roce 1939 udala několik Čechů z Dobroslavic a Děhylova (tehdy v sudetské župě) kvůli výroky proti germanizaci školství. Několik žáků z dobroslavické školy doložilo výroky Schmuchové z období okupace, např. tvrzení, že Edvard Beneš je „červený pes, lotr a vrah“. Soud Schmuchové vyměřil pět let žaláře.⁶³ Její manžel Bruno byl za udavačství potrestán šesti lety vězení, v roce 1950 byl odsunut do Německa.⁶⁴

Třebomský rodák František Teichmann se stal učitelem již před připojením Hlučínska k ČSR a mezi válkami působil na školách v Německu. Do rodného regionu se vrátil v roce 1942, kdy nastoupil na školu v Hati jako její správce. Funkce byl po dvou letech zbaven, dle vlastních slov pro spory s činovníky NSDAP. Členem strany se prý sám stal proto, že jako státní zaměstnanec „byl k tomu více méně nucen“. Po skončení války Teichmann pobýval ve Velkých Hošticích, kde jej koncem srpna 1945 za nejasných okolností zadrželi dva civilisté. Ti německého učitele předali SNB. Konkrétní obvinění proti dotyčnému však chyběla, takže MLS rozhodl pro odsun s odůvodněním, že „jmenovaný je čistě z německého původu a jeho pobyt na čsl. území by našemu státu neprospěl“.⁶⁵

Specifický je případ Roberta Schindlera původem z Českého Těšína, který prý měl po Mnichovu jakožto Němec problém najít místo na české škole v Brně, kde dosud žil. Proto odešel na Hlučínsko, kde jako bývalý sociální demokrat z počátku údajně čelil problémům. Přesto se později stal zellenleiterem NSDAP. To se stalo příčinou jeho poválečného odsouzení, tribunál MLS se však rozhodl upustit od potrestání.⁶⁶

8. Udavačství

Udávání je chápáno jako jeden z hlavních projevů kolaborace v období nacistické okupace. Zároveň však šlo o akt, který se obtížně prokazoval, zvláště když agenda nacistického represivního aparátu, jež by udavače mohla

⁶² ZAO, fond MLS, sign. 145/45.

⁶³ ZAO, fond MLS, sign. 35/45.

⁶⁴ ZAO, fond MLS, sign. 194/46.

⁶⁵ ZAO, fond MLS, sign. 219/46.

⁶⁶ ZAO, fond MLS, sign. Ls 157/46.

usvědčit, byla dochována jen torzovitě (v případech Opavska a Ostravska) nebo se nacházela mimo území státu (v tomto případě zejména v Ratiboři, kde sídlila služebna gestapa příslušná pro Hlučínsko).⁶⁷

V textu jsme již uvedli některé případy udavačství či vyhrožování udáním, které ovšem zpravidla souvisely s funkcí obviněného, např. s příslušností k Luftschutzu, a obvykle neměly závažnější následky.⁶⁸ S případy „profesionálních“ konfidentů usilujících o infiltraci do odbojových struktur a organizujících cílené provokace, jako známe z Ostravska⁶⁹ a Opavska, se v předmětném regionu prakticky nesetkáváme.⁷⁰ To je nejspíše dáno především relativně nízkou intenzitou organizované ilegální činnosti na Hlučínsku. Dokumentované případy udavačství se tak často týkají spíše osobních sporů a konfliktů.

Příležitosti k různým incidentům, jež vyústily v udání, vnikaly nejčastěji na pracovišti. Tragické důsledky měl případ z Petřkovic z počátku roku 1945, kdy polský dělník z tamního pracovního tábora přidělený na jámě Anselm jménem svého pracovního kolektivu odmítl pokračovat v práci s odůvodněním, že dohodnutá denní kvóta byla splněna. S jeho argumentací však nadřízení nesouhlasili a následoval spor, který vyústil v inzultaci dotyčného dělníka závodním vedoucím Karlem Schräterem. Dotyčný Polák byl následně předán svinovské služebně gestapa a později zastřelen v Koblově. Za viníky někteří svědkové označili povrchového mistra dolu Anselm Floriána Barče, jeho syna Raimunda a Karla Kubenku, kteří měli polského dělníka udat gestapu. Soud však shledal tato tvrzení neprůkaznými a obžalované osvobodil.⁷¹

Obecně ovšem případy udávání či vyhrožování udáním na pracovišti měly banálnější charakter. Emil Mrkva narozený 21. 7. 1887 v Bolaticích a příslušný do Dolního Benešova za okupace působil jako mistr ve vítkovických železárnách, kde neblaze proslul zastrašováním a pokutováním českých dělníků. Po osvobození regionu byl navržen pro odsun. Panovaly však obavy, že „by mohl v době provádění odsunu Němců vyvolat u ostatních Němců

⁶⁷ Částečně lze využít agendu opavské služebny gestapa. Viz KOLÁŘ, O.: *K personálnímu složení a činnosti gestapa v Opavě* (dále jen *K personálnímu složení*). Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické, 63, 2014 s. 241–250.

⁶⁸ Janákův rozbor souhrnné agendy MLS uvádí 57 případů, kdy bylo udavačství spojeno s podporou a propagací nacismu, a 42 případů udavačství spojených se stranickou funkcí. Ve 114 případech bylo udavačství jediným bodem obžaloby. JANÁK, D.: c. d., s. 264.

⁶⁹ Srov. SEĎA, Radomír: *Pět proti gestapu: Příběh diverzní skupiny Karla Břenka a odboje zaměstnanců Vítkovických železáren v letech 1943–1944*. Ostrava 2014.

⁷⁰ Srov. KOLÁŘ O.: *K personálnímu složení*.

⁷¹ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1504/46, Ls 1505/46.

odpor, případně povzbudit k násilí“. Proto velitel stanice SNB v Dolním Benešově vrchní strážmistr Jelínek nechal Mrkvu v polovině října 1945 zatknout a internovat v pracovním táboře v Petřkovicích. Již dříve, 5. září, deset vítkovických dělníků zaslalo bezpečnostním orgánům dopis, podle něhož „stoprocentní hitlerovský fanatik“ Mrkva podřízeným během okupace „vyhrožoval koncentrákem“. Pod vlivem tohoto obvinění Mrkvu nakonec nečekal odsun, ale soudní přelíčení s verdiktem pět let žaláře.⁷² Přísnější MLS potrestal kobeřického kováře Arnošta Machárka, který v roce 1939 udal opavskému gestapu jistou Drahomíru Kuzníkovou pro urážku Adolfa Hitlera. Soud Machárka poslal na deset let do vězení a zabavil mu veškerý majetek. Přinejmenším v roce 1951 se Machárek dosud nacházel ve výkonu trestu.⁷³

Oběťmi udání se stávali i nuceně nasazení pracovníci v zemědělství. Amálie Králová, narozena 1. 4. 1888 v Markvartovicích, žila za okupace v Komárově, tedy na území Říšské župy Sudety. Tato majitelka zemědělské usedlosti a udánlivě členka NSDAP čelila obviněním, že místním Čechům opakovaně vyhrožovala gestapem, své zaměstnance fyzicky napadala a některé udala pro drobné delikty. Polský dělník František Michna, pracovníčně přidělený na statek Králové, jejím přičiněním strávil šest týdnů v koncentračním táboře. Několik komárovských občanů bylo vinou Králové – dle vlastních slov neprávem – pokutováno za hospodářské prohřešky.

Sama Králová doznala několik incidentů, kdy inzultovala zaměstnance na statku, údajně proto, že ji okrádali. Vinu za učiněná udání připisovala svému synovi, toho času nezvěstnému vojákoví německé armády. Soud Královou poslal na 12 let do žaláře, v důsledku zdravotních potíží se v roce 1953 dočkala prezidentské milosti.⁷⁴

Dosti podrobně se vyšetřoval případ obchodníka smíšeným zbožím Jana Janeckého (narozen 20. 11. 1880) z Dolního Benešova. Ten již před okupací patřil ke známým propagátorům německého soukromého vyučování a během války „udržoval nejužší styky“ s místním vedoucím NSDAP Aloisem Jordánem a starostou Karlem Pavlíkem. Těm prý Janecký podával informace o chování obyvatel a dokonce měl sestavovat seznamy osob určených k proskripci. V roce 1940 prý sestavil seznam 28 rodin určených k deportaci „do Polska“. Ačkoliv podobná tvrzení nebylo možno prokázat, řada obyvatel Janeckého vnímala jako fanatického a nebezpečného nacistu a agitátora. Janecký přiznával, že byl zastáncem Privatunterrichtu, jinak však

⁷² ZAO, fond MLS, sign. Ls 486/46.

⁷³ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1113/46.

⁷⁴ ZAO, fond MLS, sign. Ls 653/46.

prý za okupace mluvil moravsky a vypomáhal českému obyvatelstvu potravinami i textiliemi. MLS mu vyměřil jeden rok žaláře.⁷⁵

Zatímco dosud zmíněné případy vycházely převážně z osobních ambic či přesvědčení udavačů, jindy se příčinou udání stala malichernost. Zdeňka Adamusová, narozena 6. 12. 1913 ve Světlově a provdaná do Kravař, se na podzim 1943 při práci na poli pohádala s Kateřinou Markovou, původem Ruskou. Ve vzteku se pak Adamusová svěčila člence NSDAP Irmgard Reinhartové s některými protirežimními výroky, jež od Markové slyšela. Reinhartová věc hlásila obecnímu komisaři, který záležitost oznámil gestapu. Marková následně strávila osm měsíců ve vězení a vyšetřováno bylo i několik osob z jejího okolí. MLS Adamusovou potrestal pětiletým vězením.⁷⁶

9. Případy úmrtí ve vazbě

Jak jsme již uvedli, čtyři z vyšetřovaných zemřeli ještě před začátkem soudního přelíčení, z toho jeden spáchal sebevraždu. Vzhledem k rozháranosti poválečných poměrů, kdy docházelo k vyřizování účtů a také zametání stop, se nabízí oprávněná otázka, zda tato úmrtí neměla skryté pozadí. Proto nelze tyto případy pominout.

Zmíněným sebevrahem byl lakýrník Richard Ribka (též Ripka) z Malých Hoštic, narozen 1887. Vyšetřování jeho činnosti za okupace začalo poměrně pozdě, v únoru 1947. Ripka čelil obvinění, že byl blockleiterem nacistické strany a příslušníkem německé pomocné policie. Potud by se jednalo o vcelku triviální kauzu, závažnější však bylo podezření z vyzvědačství ve prospěch Německa před rokem 1938. Tuto skutečnost sám Ripka uvedl v přihlášce do NSDAP, během poválečného vyšetřování však vyzvědačství popřel. Až během okupace se prý začal stýkat s několika německými důstojníky, avšak pouze z obchodních důvodů.

Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti v Opavě podala na Ribku 28. února 1947 trestní oznámení. O tom, že porevoluční volání po rázném zúčtování se „zrádci národa“ v té době již poněkud opadlo, svědčí fakt, že byl Ribka navzdory závažnosti obvinění po dobu šetření ponechán na svobodě. Později však za nezjištěných okolností došlo k Ribkově zatčení, jelikož koncem března se již jmenovaný nacházel v opavské věznici. Zde se 27. března údajně oběsil. Vyšetřování jeho případu v té době bylo teprve v rané fázi, takže úřady

⁷⁵ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1284/46.

⁷⁶ ZAO, fond MLS, sign. Ls 1139/46.

dosud neshromáždily významnější podklady, jež by umožňovaly Ribkovu kauzu blíže analyzovat.

Během vyšetřování zemřel rovněž horník Jan Waldhofer, dříve Kučera, rodák z Markvartovic žijící v Ludgeřovicích. K jeho úmrtí došlo 6. října 1946, den před plánovaným výsledkem svědků k jeho případu. Kde a jak sedmačtyřicetiletý Waldhofer zemřel, bohužel není ze záznamu patrné, zřejmě k tomu však došlo v pracovním táboře v Petřkovicích, kam byl dotyčný dodán po propuštění ze sovětské internace v Ratiboři na podzim předchozího roku. Waldhofer čelil obvinění, že zastával funkci zellenleitara NSDAP a že se dvěma společníky udal Maxe Lungeho, který se v roce 1944 jadrně ohradil proti záměru nastěhovat do jeho domu uprchlíky z frontové oblasti.⁷⁷ Za zmínku stojí, že zbylé dva domnělé udavače mezi osobami souzenými opavským MLS nenacházíme.

Lépe informováni jsme o okolnostech smrti Felixe Hlubka. Ten se narodil roku 1896 v Malých Hořticích, příslušný však byl do Vávrovic na Opavsku. Bývalý člen předválečné křesťansko-sociální strany Hlubek se (kromě několika méně závažných deliktů) měl podílet na zajetí a ztýrání dvou amerických letců v srpnu 1944.⁷⁸ Tato událost patrně vešla v širší známost, jelikož Hlubek byl v dané věci vyslýchán již počátkem července 1945. Vyšetřování pokračovalo uvalením vazby, kterou narušil převoz Hlubka do zemské nemocnice 29. května 1946 kvůli zánětu pohrudnice a srdeční slabosti. Necelý měsíc po transportu pacient zemřel.⁷⁹

Nejvýznačnější osobou mezi zemřelými během vyšetřování byl JUDr. Emil Kauer, narozen 1888 v Německé Libině, od roku 1930 advokát v Hlučíně. Během třicátých let se angažoval v komunální politice coby člen křesťansko-sociální strany a za okupace působil jako notář. Zastával též nižší funkce v SdP a NSDAP; členství v těchto stranách dle vlastní výpovědi z 10. července 1945 získal v podstatě automaticky fúzí SdP s jeho původní stranou v roce 1938. V září 1938 byl Kauer, tak jako řada dalších významných členů a sympatizantů SdP, krátce internován ve Štěpánově u Olomouce.⁸⁰ Od října do konce roku 1938 Kauer zastával post starosty Hlučína, z funkce prý odešel na vlastní žádost. Z pozice starosty a notáře se dle vlastních slov snažil mírnit některé excesy okupační moci vůči českému obyvatelstvu.

⁷⁷ ZAO, fond MLS, sign. LS 1364/46.

⁷⁸ Srov. KOLÁŘ, O.: *Německý bezpečnostní aparát v opavském správním okrese 1938–1945*. Historica Olomucensia, 50, 2016, s.

⁷⁹ ZAO, fond MLS, sign. LS 660/46.

⁸⁰ Dějiny tábora nejsou dosud uceleně zpracovány, stručně se o něm zmiňuje ŠTĚPÁN, V.: *c. d.*

Jiný názor měl policista nečitelného podpisu, podle jehož hlášení z 25. července 1945 Kauer již před Mnichovem byl „silnou oporou němec-tví na Hlučínsku“ a v době starostování nezajistil bezpečnost místních Čechů. Během šetření vyšla najevo další pozoruhodná okolnost, totiž že Kauer v první světové válce bojoval v československých legiích.⁸¹ Než mohlo vyšetřování dospět do fáze, jež by umožnila adekvátně zhodnotit Kauerovu osobnost a činnost, obviněný 12. října 1945 zemřel v hlučínské nemocnici na bronchopneumonii.⁸²

Zatímco kauzy Waldhofera a Hlubka lze označit za relativně triviální, Kauerovo exponované postavení za okupace a Ribkovy údajné špionážní aktivity činily jejich případy poměrně důležitými. Bližší šetření v obou záležitostech mělo potenciál přinést důležité poznatky o chování řady osob během 30. let i okupace. Zejména Ribkova údajná sebevražda opravňuje k určité obezřetnosti při formulování závěrů. Bez podrobnějšího studia daných kauz, jež se vymyká možností této studie, jsou však úvahy v tomto směru čistě spekulativní.

10. Závěr

Studium získaných poznatků umožňuje vyslovit několik dílčích závěrů. Pozornost zasluhuje v první řadě skladba souzených dle charakteristiky jejich činnosti za okupace. Prakticky zde nenacházíme příslušníky bezpečnostního aparátu a konfidenty, což je patrně dáno zejména tím, že Hlučínsko spadalo do gesce služebny gestapa v Ratiboři. Její agenda, jež mohla posloužit jako důkazní materiál proti konfidentům, se nacházela mimo území ČSR. Další okolností je však i relativně nízká míra organizované odbojové činnosti v regionu. Samotní policisté a gestapáci pak pravděpodobně vesměs nepocházeli z regionu a před příchodem fronty se evakovali. Totéž platí i pro představitele dalších odvětví německé správy.

Před soud se tak dostali zejména místní obyvatelé, a to převážně středního a vyššího věku. Důvodem k žalobě se nejčastěji stávalo zastávání funkce v NSDAP či některé z organizací přidružených ke straně, případně zastávání významnější funkce ve státní správě a samosprávě. Na výši vynesených roz-

⁸¹ Jako příslušník rakousko-uherského pěšího pluku 72 padl do zajetí v srpnu 1916 u Ratýšky. Do legií vstoupil až v říjnu 1919, takže *de iure* nezískal status legionáře. Vojenský ústřední archiv, osobní karta legionáře. In: <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase> [cit. 1. 10. 2016]. Obecně k podmínkám přiznání statusu legionáře viz MICHL, Jan: *Legionáři a Československo*. Praha 2009.

⁸² ZAO, fond MLS, sign. Ls 43/46.

sudků lze pozorovat jistou diferenciaci v přístupu soudních orgánů, zejména členství v SS bylo posuzováno přísněji. Soud rovněž přihlížel k chování obviněného před válkou, přičemž přitěžující okolností se mohlo stát i chování nenaplnující podstatu trestného činu, např. přihlášení se k německé národnosti či členství v německých spolicích a politických stranách.

V zásadě však proces retribuice na Hlučínsku proběhl podstatně mírněji, než sugerovaly prvotní radikální nálady po osvobození, a soud zpravidla přihlížel ke složité a specifické situaci regionu. Dilem to snad mohlo být dáno empatií justičních pracovníků seznámených s poměry v regionu, rozhodující roli však patrně sehrál pragmatismus. Důsledné stíhání všech obyvatel Hlučínska za veškeré *de iure* postižitelné delikty by jednak bylo neúměrně organizačně a finančně náročné, jednak by zatčení či vysídlení většího počtu osob mělo nezanedbatelný dopad na lokální sociální strukturu a ekonomiku. V kontextu vnitropolitického vývoje i napjatých vztahů se sousedním Polskem převládla snaha zachovat v oblasti klid. Zvrat nepřineslo ani obnovení retribučního soudnictví po Únoru 1948, naopak došlo ke zmírnění některých starších rozsudků. Obdobně umírněný přístup ostatně státní úřady zachovaly i v jiných otázkách týkajících se poměrů na Hlučínsku.⁸³

Blíží poznatky k problematice může přinést výzkum agendy místních samospráv a okresních orgánů či pátrání po osudech konkrétních jednotlivců v Archivu bezpečnostních složek. Poznatky k průběhu retribuice na Hlučínsku je do budoucna potřeba rozšířit také analýzou problematiky tzv. „malé retribuice“ realizované na úrovni okresní správy.

RESUMÉ

OBYVATELÉ HLUČÍNSKA PŘED MIMOŘÁDNÝM LIDOVÝM SOUDEM v OPAVĚ 1945–1948

Sociální skladba osob z Hlučínska souzených v rámci poválečné retribuice v zásadě odpovídala celkové struktuře vyšetřovanců v obvodu Mimořádného lidového soudu Opava. Převažovali jedinci z dělnického či rolnického prostředí ve středním a vyšším věku. Nejčastějším důvodem postihu bylo členství v nacistických organizacích. K nejzávažnějším kauzám patří nepříliš

⁸³ PLAČEK, V.: *K tzv. juterkovému problému na Hlučínsku a jeho řešení v letech 1921–1960* (1998). In: RADVANOVSKÝ, Zdeněk (ed.): *Historie okupovaného pohraničí 8. Ústí nad Labem 2004*, s. 7–22.

četné případy dozorců v koncentračních táborech a věznicích. Dokumentované případy udavačství měly spíše nahodilý charakter, s případy kariérních informátorů známými např. z blízkého Opavska a Ostravska se zde nesetkáváme. Z celostátního hlediska byly výsledky retribuice na Hlučínsku relativně umírněné.

SUMMARY

INHABITANTS OF THE REGION OF HLUČÍN BEFORE EXTRAORDINARY PEOPLE'S COURT IN OPAVA 1945–1948

Social composition of inhabitants from the region of Hlučín judged in the framework of after war retributions corresponded to the total structure of investigated people in the district of the Extraordinary people's court in Opava. Individuals in middle or older age coming from working-class or peasant environment dominated. The most frequent cause for judicial proceeding was a membership in the Nazi organisations. The most serious cases are represented by not very frequent cases of wardens in concentration camps and prisons. Documented cases of informing had a rather accidental character, the cases of career informers, known for instance from near Opava and Ostrava regions, have not been found here. From the national point of view, the results of retribution in the region of Hlučín were quite moderate.

Keywords: Hlučín region, Opava region, retribution, extraordinary people's courts, Nazism, collaboration, Second World War

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Nádražní okruh 31
764 01 Opava
Česká republika
e-mail: Kolar@szm.cz

Bc. Hana Dostálová
Dukelská 6
748 01 Hlučín
Česká republika
e-mail: Hana.Dostal@seznam.cz

REFLEXE BÝVALÉ DOMOVINY U NĚMCŮ ODSUNUTÝCH ZE ŠUMPERSKA V LETECH 1947–1989¹¹

Dimitris Atanasiadis – Zdeněk Jirásek

1. Úvod

České a německé cesty se po několik staletí historie obou národů neustále křížily. Ať už to bylo od dob středověku, kdy do českého prostoru zasahovala moc Sváté říše římské, nebo doba sounáležitosti českých zemí k habsburské monarchii, která trvala bezmála čtyři století. Počátek vyhocení vztahů mezi oběma národy pak lze hledat v době růstu nacionalismu v 19. století. Po vzniku Československé republiky v roce 1918 došlo ke změně poměrů, kdy se Němci, žijící na území mladé republiky, stali rázem menšinou. Rok 1938 pak tuto roli Němců ukončil a v období druhé světové války byli i bývalí českoslovenští občané německé národnosti chápáni z české strany jako součást celého okupačního systému. Československé státní občanství sudetští Němci ztratili již v říjnu 1938, kdy přijali státní občanství říšskoněmecké. Konec druhé světové války znamenal totální porážku nacistického Německa. Pokud šlo o „československé“ Němce, následovalo jejich nucené vysídlení z československého území.

Samotnou problematikou česko-německých vztahů se zabývalo mnoho historiků. Uvedme např. Jiřího Kořalku či Jana Křena.² Daným tématem pro novější dějiny se zabýval např. Václav Kural.³ Předním odborníkem pro dějiny odsunu Němců z Československa je historik Tomáš Staněk, který na dané téma vydal mnoho monografií a odborných studií.⁴ Sudetoněmecké otázky po roce 1945 se na druhou stranu věnuje poměrně málo badatelů.

¹ Studie vznikla v rámci řešení studentského grantového projektu SGS/16/2016 s názvem *Jesenícko a Šumpersko po roce 1945 – vybrané problémy* řešeném v rámci Slezské univerzity v Opavě na Filozoficko-přírodovědecké fakultě v Opavě.

² KOŘALKA, J.: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914: sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996; KŘEN, J.: *Konfliktní společnost: Češi a Němci 1780–1918*. Praha 2013.

³ KURAL, V.: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*. Praha 1993; KURAL, V.: *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*. Praha 1994.

⁴ Především jde o publikaci STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991.

Uvedené problematice se např. věnovali Václav Houžvička nebo již zmiňovaný Václav Kural,⁵ který se rovněž zabýval otázkou sudetoněmeckých landsmanšaftů,⁶ okrajově se jí věnoval také Bořivoj Čelovský.⁷ Stranou prozatím stojí zájem badatelů o zkoumání sudetoněmeckých tiskovin, které vycházely na území Německa po odsunu a které reagovaly na dění v poválečném Československu. Tato studie se opírá především o rozbor novin odsunutých sudetských Němců z okresu Šumperk, *Mein Heimatbote*, které jsou uloženy v Collegiu Carolinu v Mnichově. Další materiály, zážitky samotných sudetských Němců na jejich odsun, byly, za pomoci historičky Ingrid Sauer, získány v Bayerisches Hauptstaatsarchiv v Mnichově. Jde přitom o první sondu tohoto charakteru, neboť dodnes nebyla otázka zájmu o někdejší domovinu a interpretace jejího obrazu v nových životních podmínkách českými badateli sledována. Studie tak sleduje tři roviny. V první řadě byly excerpovány texty, které se vázaly k dávnější historii kraje. Dále šlo o články, které se věnují období bezprostředně následující po ukončení druhé světové války. Třetí rovina je pak chápána jako příspěvky, které hodnotí tehdejší současnost od přelomu čtyřicátých a padesátých let až do konce osmdesátých let.

1. Pohledy do historie

V *Mein Heimatbote* (Můj posel domova), sudetoněmeckém měsíčníku, který po roce 1945 vydávali odsunutí Němci ze Šumperska ve Frankfurtu nad Mohanem,⁸ se zrcadlily jejich názory a postoje k Československu. Na stránkách *Mein Heimatbote* se objevovaly články týkající se záležitostí sudetoněmeckých spolků (různá sdělení, zprávy o pořádání a průběhu každoročních sjezdů, informace členů aj.), společenských aktivit (výstavy, zájezdy, přednášky aj.), dále zde byly články ryze osobního charakteru (stesk po domově,

⁵ HOUŽVIČKA, V.: *Návrat sudetské otázky*. Praha: Karolinum, 2005, 548 s. Dále pak sborník prací *Studie o sudetoněmecké otázce*. [Ed.]: KURAL, V. a kol.: Praha 1996 (Problémy zahraniční politiky.).

⁶ KURAL, V.: *Krajanské organizace sudetských Němců v NSR. Studie o sudetoněmecké otázce*. In: *Problémy zahraniční politiky*. Praha 1998, str. 7–26; KURAL, V.: *Hlavní organizace sudetoněmeckých vysídlelců v NSR 1945–1989*. In: *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha 1996, s. 23–53.

⁷ ČELOVSKÝ, B.: *Mnichovský syndrom*. Ostrava 1997.

⁸ První číslo měsíčníku *Mein Heimatbote* vyšlo v lednu roku 1948 a s pravidelností, kromě menší přestávky na přelomu osmdesátých a devadesátých let, vychází až dodnes. Periodikum je tak zcela ucelené. Od devadesátých let pak mají články zcela jinou strukturu, kterou nelze spojit se staršími, jež vycházely před rokem 1989.

přání návratu a zloba nad odsunem se nejvíce promítaly do básní a různých pojednání). Dále zde byla rubrika *Aus dem Familienstambuch* (Z rodinné kroniky), kde byly s pravidelností zveřejňovány informace o odsunutých obyvatelích a rodinách z jednotlivých měst a obcí okresu Šumperk (oznámení o narozeninách, jubileích, sňatcích, úmrtí nebo pohřbech). Podobné rubriky jsou obsaženy i v německých tiskovinách z jiných okresů.⁹ Nutno podotknout, že informace z těchto rodinných rubrik mohou posloužit těm genealogům, kteří se ve svém bádání dostanou do pohraničních oblastí a mohou tak využít informací o osudech lidí, kteří byli po roce 1945 odsunuti do Německa. V neposlední řadě pak v periodiku vycházely články kulturní a zabývající se historií a politikou. V první řadě je třeba říci, že hlavním řešeným problémem byl odsun sudetských Němců z československého pohraničí. Z jejich pohledu to byl akt největší tragédie, který je mohl v historii potkat. Nepřekvapí proto, že rok 1945 byl hranicí, kterou neradi překračovali.

Zájem sudetských Němců o historii na stránkách jejich tiskovin je veliký. Rozsahově pak tyto články sahají od středověku po soudobé dějiny. Nutno však znovu zdůraznit, že hranicí byl již zmiňovaný rok 1945. Články jsou navíc doplněny velmi zajímavými fotografiemi, které se tak stávají jediným hmatatelným důkazem toho, jak vypadala města, vesnice či celé regiony před rokem 1945 nebo jaké kulturní či společenské podmínky německé obyvatelstvo vytvářelo. Vedle článků o původu¹⁰ či příchodu Němců do pohraničí za vlády přemyslovských knížat a králů ve středověku se zde objevily i statě o třicetileté či sedmileté válce, o historii Šumberska nebo dějin jednotlivých měst a obcí okresu. Vyzdvížení kulturního a hospodářského významu bylo samozřejmostí. Na budování českého pohraničí se totiž podle jejich autorů podílelo výhradně německé obyvatelstvo.¹¹ O velikém významu přítomnosti Němců v hospodářství českých zemí hovoří článek *Sudetendeutsche Industrie in aller Welt bekannt* (Sudetoněmecký průmysl známý po celém světě). V krátkosti shrneme jeho obsah, neboť zde prezentovaný pohled je v mnoha ohledech zajímavý. Německé hospodářství mělo svůj veliký význam v dějinách českých zemí nejen v pohraničí, ale také i v českém a moravském vnitrozemí. Velmi hustě zalesněné pohraničí umožňovalo velký dynamický rozvoj lesního hospodářství. Především šlo o výsadbu nových lesů, která v některých příhraničních regionech dosahovala až padesáti procent. Samotný dřevař-

⁹ Např. v *Der Altwater* pro okres Jeseník, nebo v *Freudenthaler Ländchen* pro okres Bruntál či *Der Jägerndorfer* pro Krnovsko.

¹⁰ DEINELT, W.: *Die Urbevölkerung der Sudetenländer*. Mein Heimatbote, 1960, č. 4 (duben), s. 134–136.

¹¹ ZERBS, F.: *Was sagt uns die Heimat in der Fremde*. Mein Heimatbote, 1949, č. 20 (listopad), s. 18.

ský průmysl byl rozšířen po celém pohraničí a hrál tak velmi významnou roli. Rozvoj zemědělské výroby především panoval v jižních oblastech Sudet nebo v níže položených nadmořských výškách. Pšenice a ječmen se pěstovali především v říčních údolích, chmel či len v nížinách (např. Žatecko), významu nabyla také produkce ovoce a zeleniny, kde např. vinařství prosperovalo v údolí řeky Labe nebo na jižní Moravě, pěstování cukrovky pak v podhorských oblastech (např. Šumpersko). V horských oblastech se provozovala živočišná výroba, především pastevectví. V meziválečném období tak v Sudetech působilo na 266 000 zemědělských a lesních podniků, které se zabývaly různým zpracováním zemědělských a lesních produktů. Samotné kořeny sudetského průmyslu sahaly hluboko do historie středověku, kdy především šlo o hornictví (těžba zlata, stříbra, cínu, mědi či olova na různých místech pohraničí), dále o průmysl papírenský, plátenický, sklářský a kovoprůmysl. V pozdějších dobách se rozvinul, především v souvislosti s nástupem průmyslové revoluce, průmysl těžký a hutní. V tomto odvětví hospodářství se Němci prosadili především ve vnitrozemí, např. v Plzni, Praze či Ostravě. V Sudetech se v té době především dařilo textilnímu průmyslu (k roku 1930 působilo v tomto odvětví až na 40 000 podniků). Zpracovávala se především bavlna, len, konopí či juta, velikého významu dosáhlo i hedvábnictví. Z textilních výrobků nutno vyzdvihnout produkci ponožek, rukavic, punčoch či kobereců. Druhým nejvýznamnějším průmyslovým odvětvím v pohraničí bylo sklářství, kde k roku 1930 působilo na 10 000 podniků, zaměstnávajících na 70 000 dělníků a vyvážejících své výrobky do různých částí tehdejšího světa. Vedle dalších významných odvětví je uvedena výroba porcelánu pro elektronický průmysl, hudebních nástrojů či mýdel. Světového významu pak dosahovalo lázeňství (Karlovy Vary, Teplice, Jáchymov či Jeseník). S nuceným odchodem Němců v prvních poválečných letech z Československa v konečném důsledku průmysl velmi těžce utrpěl. Na druhou stranu Sudetští Němci velmi úspěšně navázali na svoji dřívější konjunkturu v německých spolkových zemích.¹² Samotný pojem Sudeten-Länder pak před rokem 1918, tedy v dobách monarchie, označoval území Čech, Moravy a rakouského Slezska. V kontextu sledovaných problémů v této studii jsou Sudety chápány ovšem jako tzv. Sudetská župa vytvořená v rámci Německé říše po Mnichovu.

Období před první světovou válkou bylo pro sudetské pohraničí zlatým věkem.¹³ Ve vzniku Československé republiky v roce 1918 pak viděli počátek své tragédie. S rozpadem rakousko-uherského mocnářství se přes 3 milionů

¹² DEINELT, W.: *Sudetendeutsche Industrie in aller Welt bekannt*. Mein Heimatbote, 1961, č. 2 (únor), s. 42–43.

¹³ DR. STRNAD: *Der falsche Weg*. Mein Heimatbote, 1950, č. 32 (listopad), s. 5.

Němců nedobrovolně ocitlo v nové republice. Jejich snahy o odtržení v roce 1918 byly neúspěšné. Se zánikem monarchie navíc ztratili své přirozené politicko-kulturní centrum, tedy Vídeň. Toto nové centrum pak získali po nástupu Adolfa Hitlera k moci v roce 1933 v Berlíně. Pohled na dobu první republiky byl ze strany sudetských Němců velmi negativní. Především si stěžovali na tlak, kterému byli vystavováni ze strany československých úřadů.

Příkladem může být článek s názvem *Die Osterrevolution (Velikonoční revoluce)* reflektující událost ze Šumberska, která proběhla těsně po konci první světové války.¹⁴ Ve Starém Městě oslavovalo místní německé obyvatelstvo první Velikonoce v nové vzniklé republice. Oslavy byly doprovázeny četnými tradičními rituály a veselicemi. To se nelíbilo veliteli jednotek československé pohraniční policie, z jehož rozkazu byla nakonec celá akce přerušena zásahem jeho mužstva.

Navrácení vlastní identity dle názorů autorů mnoha příspěvků přinesl až podzim 1938, kdy Československá republika na základě Mnichovské dohody musela odstoupit téměř celé své pohraničí Třetí říši. Následující období do roku 1945 utkvělo v paměti těchto sudetských Němců jako vrchol jejich dosavadní historie. Důkazem jsou vzpomínky Němců, které byly otištěny na stránkách *Mein Heimatbote*. Hospodářství okresu Šumperk, a samozřejmě i celých Sudet, po přičlenění k Německu opět zažívalo svůj věk rozkvětu. Podle názoru Němců bylo německé hospodářství v letech první republiky vykořisťováno a navíc v době hospodářské krize doznalo svého největšího úpadku především díky tomu, že československá vláda nehodlala finančními injekcemi pohraniční ekonomice pomoci. Po roce 1938 tak znovu začala vzkvétat tradiční hospodářská odvětví okresu Šumperk. Vedle zemědělství a lesnictví (hlavním vlastníkem lesů byl princ Lichtenštejn a baron Klein z Weisenberga, dnes Loučná nad Desnou) to byly textilní průmysl (především plátnictví), dále papírnictví, sklářství či kovoprůmysl. Na okrese prosperovaly i místní pivovary, pily, mlýny či cihelny. V oblasti severní Moravy pak prosperovaly i továrny na výrobu hedvábí. Samotný okres pak před rokem 1945 spravoval na 72 obcí a město Šumperk bylo považováno, samozřejmě z pohledu místních obyvatel, za jedno z nejkrásnějších okresních měst na severní Moravě. Je přitom charakteristické, že o válečném rozvratu a úpadku nepadlo v podobných úvahách ani slovo. Do povědomí odsunutých Němců z pohraničí se rok 1945 zapsal jako zlomový, který zahájil nejtemnější období jejich historie.¹⁵

¹⁴ MOSER, E.: *Die Osterrevolution*. *Mein Heimatbote*, 1953, č. 4 (duben), s. 29–30.

¹⁵ KESSLER, G.: *Erinnerungen an den Kreis Mährisch-Schönberg*. *Mein Heimatbote*, 1964, č. 1 (leden), s. 4–7.

2. Živá minulost

Nejlépe lze sledovat postoje odsunutých Němců na událostech bezprostředně následujících po roce 1945. Pohled sudetských Němců, kteří byli vysídleni z československého pohraničí, na historii po roce 1945 nabývá zcela odlišných dimenzí. Především je třeba říci, že jednoznačně převládaly politicko-nacionální tendence, které se projevovaly ještě mnoho let po odsunu. Příkladem může být odmítnutí Němců uvádět do cestovních pasů zkratku CSSR (Československou socialistickou republiku), coby místo jejich narození. Uvádět komunistický stát jako svou rodnou zem, byla z jejich pohledu diskriminace.¹⁶ Zážitky z odsunu z jejich domoviny se velikou měrou vryly do jejich paměti.

Není proto divu, že se čas od času v některých ze svých článků na stránkách sudetoněmeckého tisku vraceli k letům 1945–1947. O tom, jak tyto zážitky byly silné, svědčí prohlášení odsunutých Němců, která byla pořizována po jejich příchodu do Německa na popud tamních úřadů.¹⁷ Po obsahové stránce se tyto zprávy v podstatě od sebe nikterak příliš neliší. Němci v nich píší o svém pobytu v Československu před jejich odsunem do amerického okupačního pásma v Německu. Dle jejich sdělení byli ze strany českých úřadů a obyvatel vystavováni šikaně (ať už verbální či fyzické), která přecházela až v teror. Byli shromažďováni do sběrných táborů, kde panovaly katastrofální hygienické podmínky. Jejich majetek, movitý či nemovitý, byl zabavován, násilně byli vyháněni ze svých domovů, sami si směli ponechat pouze nejnutnější osobní věci (šaty, obuv, hygienické potřeby aj.). Takto zabavovaný německý majetek byl ze strany Československa považován za součást reparací. Dále si shodně stěžovali na mnohahodinovou pracovní dobu a nedostatek jídla. Popisováno je také i zneužívání žen.¹⁸ Někteří muži byli internováni do pracovních táborů, kde životní podmínky byly rovněž velmi nesnesitelné. Život Němcům zde umístěným ztrpčovali nejenom dozorci, ale také těžká práce a nedostatek jídla.¹⁹ Ženy se pak musely starat o své děti a současně byly nuceny k těžké práci.²⁰ Nelidskému zacházení byli Němci vystavováni také

¹⁶ *Nicht mehr CSSR in die Ausweise der Sudetendeutschen*. Mein Heimatbote, 1963, č. 6 (červen), s. 239–240.

¹⁷ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, fond Sudetendeutsch Archiv; Erlebnis- und Vertreibungsberichte; 4, 5, 65, 85, 86, 136, 182, 228, 263, 325 a 334.

¹⁸ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, fond Sudetendeutsch Archiv; Erlebnis- und Vertreibungsberichte, 65; l. 2.

¹⁹ Tamtéž, 5; l. 1.

²⁰ Tamtéž, 4; l. 1.

i v československých věznicích. Týrání ze strany dozorců, špatné hygienické podmínky a odepírání lékařské péče nebylo ničím výjimečným.²¹

Stanovisko odsunutých Němců k násilnostem, kterých se česká strana dopustila vůči nim v době odsunu, se samozřejmě objevilo v řadě článků. Jeden z prvních, který se ostře postavil proti Československu, byl článek s příznačným názvem *Die Stimme (Hlas)*.²² Požadavek byl jasný. Za nelidské zacházení, kterému byli Němci vystaveni ze strany československých úřadů a občanů, měli být potrestáni ti viníci, kteří stáli v čele celého projektu. Z kontextu článku pak vyplynulo, že za tuto zodpovědnost měl být pohnán před mezinárodní soud prezident Edvard Beneš i s celou československou vládou. Odvolává se na Norimberský soud, který v duchu zločinů proti lidskosti nechal popravit přední činitele Třetí říše, sudetští Němci poukazovali na nelidské zacházení v době odsunu. Ve článku *Mit welchem Recht? (Jakým právem?)* zaznívaly nejzřetelněji hlasy, které opět volaly po spravedlnosti. Byť již byl Beneš po smrti, zodpovědnost za násilnosti, zabavování majetku a vyhánění Němců z pohraničí měli převzít československý lid i stávající vláda.²³ Samotná problematika spravedlivého soudu s lidmi, kteří se podíleli na odsunu Němců z Československa, se čas od času objevovala na stránkách sudetoněmeckých novin. V roce 1965 tomuto byl věnován článek i v *Mein Heimatbote*, který reagoval na zákon vydaný Národním shromážděním v Praze, podle kterého mohly být souzeny válečné zločiny i po dvacetiletém promlčení. Podobná praxe platila také ve Spolkové republice Německo, kde byli souzeni váleční zločinci, kteří působili např. v koncentračních táborech. Autoři článku se však znovu ptají, kdo bude soudit zločiny, které probíhaly v době odsunu, při nichž zemřelo násilnou smrtí na 200 000 Němců. Jako příklad vrcholu nelidského zacházení autoři uvádí pochod smrti z Brna, který se uskutečnil na konci května 1945. Kritika ze strany autorů článků se dotkla také zákona ze dne 8. května 1946, kde si vzali doslovný přepis prvního paragrafu tohoto zákona: Eine Handlung, die in der Zeit von 30. September 1938 bis 28. Oktober 1945 vollbracht wurde und die Beihilfe zum Kampf um die Wiedererlangung der Freiheit der Tschechen und Slowaken zum Ziele hatte oder auf die gerechte Vergeltung für Taten der Okupanten oder deren Helfershelfer abzielte, ist auch dann nicht widerrechtlich, wenn sie sonst laut den geltenden Vorschriften strafbar wäre (čes. Jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1938 do 28. října 1945 a jehož účelem bylo přispěti k boji

²¹ *Fünf Jahre unter Sadisten und menslichen Bestien*. *Mein Heimatbote*, 1951, č. 10 (říjen), s. 21–22.

²² *Die Stimme*. *Mein Heimatbote*, 1949, č. 10 (leden), s. 2.

²³ Dr. STRNAD: *Mit welchen Recht?* In: *Mein Heimatbote*, 1949, č. 19 (říjen), s. 1–2.

o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné). Hned na první pohled bylo zřejmé, že ze strany československých soudů nebudou viníci za násilnosti vůči německému obyvatelstvu v době odsunu potrestáni.²⁴

Z politického hlediska byla příznačná kritika československé vlády, která iniciovala odsun Němců z pohraničí. Do popředí se dostávala především osoba prezidenta Edvarda Beneše jakožto hlavního architekta celé akce. Mnohdy byla jeho osoba přímo demonizována.²⁵ Sudetští Němci v této souvislosti odmítali politiku Národní fronty, především platnost dekretů prezidenta republiky. Šlo hlavně o ty dekrety, které se přímo dotýkaly jich samotných. Tedy o dekrety č. 12 (konfiskoval a přerozděloval zemědělskou půdu Němců, Maďarů a ostatních nepřátel státu v době války), č. 33 (upravoval státní občanství osobám německé a maďarské národnosti) a č. 108 (konfiskace nepřátelského majetku). Dekrety byly ze strany sudetských Němců označeny za zločin. Benešovi pak byl dále vytýkán jeho odmítavý postoj k těm Němcům, kteří v době války působili v odboji proti nacismu, a mnohdy byli za svou činnost vězněni. I přes protinacistickou aktivitu byli tito Němci po válce zahrnuti do odsunu a navíc jim byl zabaven jejich majetek. Za hlavního viníka byl opět označen Beneš, který ještě v době války sliboval, že se po jejím skončení postará o ty Němce, kteří bojovali proti nacismu.²⁶ Sudetoněmecké noviny tento čin ze strany československých úřadů odůvodňovaly hospodářskou nutností, chyběly totiž kvalifikované pracovní síly. Němci tak měli navázat na předválečnou hospodářskou konjunkturu a oživit tak ekonomickou situaci v pohraničí. V delším výhledu pak měl být položen základ nové generace Němců v pohraničí. Z jejich strany to bylo bráno za jisté zadostiučnění.²⁷ Na jiném místě však redaktori píší, že postavení odborných pracovníků německé národnosti v československých továrnách není jednoduché. Na jejich bedra byla kladena obrovská zodpovědnost, v případě problému pak byli sankcionováni v podobě nižší mzdy.²⁸ Vedle Beneše byli za odsun viněni i další členové tehdejší československé vlády. Např. v roce 1976 zemřel Zdeněk Fierlinger, někdejší předseda první poválečné vlády. Na stránkách *Mein Heimatbote* se

²⁴ WEGWEISER: *Ein schandvolles tschechisches Gesetz*. *Mein Heimatbote*, 1965, č. 2 (únor), s. 46–47.

²⁵ MORAVICUS: *Der Vorhang geht hoch...* *Mein Heimatbote*, 1958, č. 2 (únor), s. 50–51.

²⁶ REICHENBERG, E. J.: *Die Stimme*. *Mein Heimatbote*, 1949, č. 13 (duben), s. 2.

²⁷ DR. STRNAD: *Zerbröckelt das Unrecht oder wächst ein neues zu?* *Mein Heimatbote*, 1949, č. 17 (srpen), s. 2–3.

²⁸ *Was geschieht in der Heimat!* *Mein Heimatbote*, 1952, č. 4 (duben), s. 28.

v této souvislosti objevil článek, který informoval čtenáře o jeho úmrtí, kde byl označen za jednoho z iniciátorů rozpadu rakousko-uherské monarchie a odsunu Němců z Československa.²⁹

Nelidské zacházení bylo hlavním argumentem, o který sudetští Němci opírali svojí snahu o přenesení celé své záležitosti do úrovně mezinárodního šetření. Článek *Endlich ein Wendepunkt? (Konečně zlom?)*³⁰ informuje své čtenáře o prvním úspěchu na poli mezinárodní politiky. Zasedání tří vojenských okupačních správ rozhodlo, že otázka problému vystěhovalých Němců z Československa, Polska a Maďarska (celkem šlo o 17 000 000 osob) již nemá být záležitostí jich samotných, ale má se stát problémem celého Německa (myšleno bez sovětské okupační zóny). Napříště měli sudetští Němci své záležitosti řešit s okupačními, popřípadě spolkovými, vládami. Jedním z mluvčích byla také katolická církev, která vyslovila požadavek na zlepšení životních podmínek uprchlíků na území Německa.

V rámci této politické linie navázali odsunutí Němci kontakty s gen. Lvem Prchalou. Ten již od samého počátku odsuzoval politiku Beneše a jeho vlády, stejně jako odsun všech Němců z Československa. Dle sdělení novin *Mein Heimatbote* se Prchala postavil proti odsunu ve svém článku pro *Europa-Kurier* z 3. července 1949 s názvem *Ist die Aussiedlung der Sudetendeutschen zu rechtfertigen? (Je odsun Němců ospravedlnitelný?)*. Protestní nota byla zaslána i americkému prezidentovi Harrymu S. Trumanovi, kde odsunutí Němci z Československa, Polska a Maďarska označili rozhodnutí Postupimské konference jako zločin proti zásadám Atlantické charty. Právě Postupim byla počátkem jejich tragédie.³¹

Samotná otázka odsunu Němců rozdělovala i československý zahraniční exil. Článek *Darstellung des gegenwärtigen tschechischen Exils (Prezentace současného českého exilu)*³² se touto otázkou zabývá. Podle jeho sdělení Rada svobodného Československa, vedená poválečným místopředsedou vlády (někdejším primátorem Prahy) Petrem Zenklem, se držela politické linie E. Beneše, a tudíž jednoznačně stála za odsunem Němců z Československa. Na druhé straně gen. Lev Prchala hájil dodržování lidských práv, která však nebyla v době odsunu ze strany československých úřadů a ani samotných československých občanů dodržována. Rozdíly panovaly také v postoji

²⁹ H. K.: *Notizen aus der Tschechoslowakei*. *Mein Heimatbote*, 1976, č. 7–8 (červenec–srpen), s. 289.

³⁰ BENESCH, F.: *Endlich ein Wendepunkt?* *Mein Heimatbote*, 1949, č. 18 (září), s. 1–2.

³¹ PLUTZ: *Ein Schreiben an Präsident Truman*. *Mein Heimatbote*, 1950, č. 28 (červenec), s. 1–2.

³² *Darstellung des gegenwärtigen tschechischen Exils*. *Mein Heimatbote*, 1963, č. 9 (září), s. 347–348.

v otázce slovenského sebeurčení. V otázce boje proti komunismu pak byl československý exil jednotný. Samotný gen. Prchala byl v sudetoněmeckých kruzích uznávanou politickou osobností, která se odmítavě stavěla proti odsunu Němců z ČSR a jako jediný se nebránil vzájemným diskuzím se sudetoněmeckými exulanty. Svědčí o tom úvodní věta ve zprávě o jeho úmrtí: Am 11. Juni 1963 ist der tschechische Präsident des Sudetendeutsch-Tschechischen Förderativausschusses und Vorsitzender des Tschechischen Nationalausschusses in London, Armeegeneral und Minister a. D. Lev Prchala, im Landeskrankenhaus in Feldbach in Österreich im 71. Lebensjahr plötzlich verstorben (čes. 11. června 1963 český prezident Sudetoněmecko-českého federálního výboru a předseda Českého národního výboru v Londýně, armádní generál a ministr v důchodě Lev Prchala, ve státní nemocnici ve Felbachu v Rakousku nečekaně zemřel v 71 letech). Byl označen za opravdového českého bojovníka za sudetoněmeckou věc.³³

Samotná otázka odsunu Němců z pohraničí byla stále opakovaným tématem na stránkách sudetoněmeckých novin. Vysídlení německého obyvatelstva přineslo československému pohraničí úpadek. Mnohé osady zcela zpusťly, pole zůstala ležet ladem a v továrnách pracovalo velmi málo dělníků. Hospodářské obnově nepomohlo ani drancování německého majetku ze strany československých obyvatel. Ti se sice finančně obohatili, z ekonomického hlediska však pohraničí velmi utrpělo.³⁴ V článku *Was uns alle interessiert!* (*Co vše nás zajímá!*) se pisatel pouští do činnosti Antonína Novotného, člena komunistické strany na severní Moravě a poválečného okresního předsedy národního výboru v Šumperku, který v době války vedl na Šumpersku partyzánskou skupinu, která zapalovala zemědělské objekty, ničila železniční komunikace a měla na svědomí několik lidských životů. V době odsunu Němců z okresu Šumperk se Novotný aktivně podílel na zabavování jejich majetku, čímž přišel k nemalému jmění. Díky těmto jeho aktivitám byl nakonec v tichosti stažen z politického života a o jeho zločinecké činnosti se nemluvilo. Důležité je ještě dodat, že se nejedná o Antonína Novotného, prvního tajemníka KSČ a pozdějšího prezidenta ČSR/ČSSR.³⁵ Sumárně bylo z okresu Šumperk vysídleno ve 47 transportech na 49 869 lidí.

Transporty směřovaly do Hesenska (24 transportů s 27 741 osobami), Bavorska (17 transportů se 14 907 lidmi) a Baden-Württembergu (šest transportů se 7 221 osobami). Do Německa bylo také odesláno na 13 000 vojáků

³³ Lev Prchala †. Mein Heimatbote, 1963, č. 9 (září), s. 348–349.

³⁴ Dr. STRNAD: *Das Unrecht von 1945 drängt in die grosse Politik*. Mein Heimatbote, 1956, č. 3 (březen), s. 99.

³⁵ P.: *Was und alle interessiert!* Mein Heimatbote, 1954, č. 3 (březen), s. 43–44.

ze zajištění. První transport s 1 200 osobami vyjel 12. února 1946 ze Šumperka a směřoval do Marburg Lahn v Hesensku. Poslední transport pak vyjel ze Šumperka 28. října 1946 (s 1207 osobami), který směřoval do Švábského Gmündu v Baden-Württembergsku. Transporty směřovaly do různých měst americké okupační zóny, např. do Mnichova, Řezna, Ingolstadtu, Řezna, Augsburgu, Aalenu či Resenheimu. Němci si směli vzít s sebou devadesátikilogramová zavazadla a peněžní hotovost v hodnotě 500 marek.³⁶ Redaktoři novin neopomněli při každé příležitosti připomenout tragické události z let odsunu. Jasným příkladem jsou série článků z roku 1976, vyšlé při příležitosti třicetiletého výročí, které mapují historii odsunu Němců z okresu Šumperk. Nechyběly ani pohledy na současné politické rozepře, které se vedly ohledně otázek odsunu.³⁷

Některé články (spíše sporadicky se vyskytující) se věnovaly celkové historii osudu Němců ve východních částech Evropy. V této souvislosti je velmi zajímavý článek s názvem *Völkerwanderung ohne Beispiel (Bezprecedentní stěhování národů)* z roku 1985, který vyšel při příležitosti čtyřicátého výročí ukončení druhé světové války. Kromě všeobecně známých historických událostí článek obsahuje také statistické údaje o počtech Němců v různých státech východní Evropy. Číselné údaje vycházely z předválečných dat, konkrétně z roku 1938. V tomto roce žilo ve východním Prusku na 2 382 000 Němců, ve východním Pomořansku 1 822 000, ve východním Braniborsku (východně od Odry) 614 000, ve Slezsku 4 469 000, v Československu 3 493 000, v pobaltských státech a v regionu Memel 240 000, v Gdaňsku 373 000, v Polsku 1 293 000, v Maďarsku 601 000, v Jugoslávii 509 000, v Rumunsku 785 000 a v Sovětském svazu 1 600 000 Němců. Ztráty na životech Němců v prvních poválečných letech pak byly dle sdělení článku velmi vysoké. Ve východním Braniborsku zemřelo cca. 35% obyvatel z původního počtu z předválečných let. V Jugoslávii to bylo asi 25%, ve východních Pomořanech více než 20%, v Gdaňsku taktéž 20%, 14% ve Východním Prusku a 10% ve Slezsku. Sudetských Němců bylo usmrceno 211 000, což představovalo 6,68% mrtvých a pohřešovaných. Celkem se ztráty na životech během vyhnání Němců z východní Evropy vyšplhaly ke 2 382 000. Po konci velké migrace Němců z východu bylo při sčítání z roku 1950 zjištěno, že se v NSR nacházelo na 7 800 000 vysídlenců, na území NDR kolem 3 600 000 a v Rakousku cca. 400 000, celkem tedy téměř 12 milionů vysídlených Němců. V západních

³⁶ *Die Vertreibung aus der Heimat*. Mein Heimatbote, 1967, č. 3 (březen), s. 103.

³⁷ *Was vor dreißig Jahren geschah. Historisches und statistisches Material über die Vertreibung der Sudetendeutschen*. Mein Heimatbote, 1976, č. 3 (březen), s. 95–98. *Was vor dreißig Jahren geschah. Historisches und statistisches Material über die Vertreibung der Sudetendeutschen*. Mein Heimatbote, 1976, č. 5 (květen), s. 192–193.

okupačních zónách se vysídlenci soustřeďovali především do Šlesvicka-Holštýnska, Severního Saska a Severního Vestfálska, Sudetští Němci pak byli deportováni do americké okupační zóny do Bavorska, Hesenska a Badenska-Württemberska.³⁸ Zájem redakce listu *Mein Heimatbote* o zmapování historie odsunu Němců ze Šumperska byl poměrně veliký. Dokonce vyzývala své čtenáře, aby zasílali různé informace o průběhu odsunu (data odjezdu transportů ze sběrných táborů, zacházení ze strany českých úředníků, nálada lidí aj.). Cílem bylo zjistit, jakým způsobem celá akce probíhala a jaké bylo rozptýlení odsunutých Němců z okresu na území Německa.³⁹ Veliký význam byl také kladen na pořádání sjezdů, kde se stesk a touha po návratu do vlasti projevovaly snad nejvíce. Hlavním významem těchto akcí však bylo, aby mládež nezapomněla na svůj domov a nepřestala v budoucnu usilovat o svůj návrat.⁴⁰ Na *Kreis-Treffen* (okresních sjezdech) se vedle kulturních představení (koncerty, vystoupení pěveckých a tanečních sborů atd.) konaly i oficiální akce. Na těchto shromážděních si přítomní připomínali dny svého nuceného odchodu z československého pohraničí. V projevech přítomných členů *landsmanšaftu* zazněl vedle stesku nad odchodem také požadavek na možnost vrátit se zpět do svého domova. Nutnost vzájemné pomoci pak byla samozřejmostí.⁴¹ Faktem také bylo, že sudetští Němci na sjezdech prokazovali svůj vztah k novému domovu, který získali ve spolkových zemích západního Německa. Museli se smířit s faktem, že v dohledné době se jejich návrat zpět do domovského pohraničí neuskuteční.

Tento fakt byl např. zřejmý při předávání partnerského listu mezi starostou německého města Bad Hersfeld Ottou Jansenem a bývalým posledním německým starostou města Šumperka Hansem Kaulichem v neděli 8. srpna 1954 v rozvalinách kláštera v Bad Hersfeldu. Starosta Otto Jansen na úvod svého projevu srdečně přivítal nové německé spoluobčany ze Šumperku, kteří zaujímali čestné místo mezi obyvateli města. Příslib pomoci města a občanů Bad Hersfeld uprchlíkům z československého pohraničního okresu nebyl pouhou prázdnou frází. Dle slov O. Jansena měla být podpora nejenom psychická, ale také i finanční. Pomoc byla příslibena tak dlouho, dokud jí bude zapotřebí. Město Bad Hersfeld i se svými obyvateli pak bude stát tak dlouho při sudetských Němcích, dokud jim nebude umožněn jejich návrat do staré

³⁸ SCHLAU, W.: *Völkerwanderung ohne Beispiel*. *Mein Heimatbote*, 1985, č. 3 (březen), s. 106–108.

³⁹ DR. HASLER: *Zur Chronik der Aussiedling der Deutschen aus dem Kreis Mährisch-Schönberg*. *Mein Heimatbote*, 1950, č. 29 (srpen), s. 11–12.

⁴⁰ K. K.: *Haben Heimattreffen und Grenztreffen überhaupt einen Wert?* *Mein Heimatbote*, 1951, č. 9 (září), s. 2–3.

⁴¹ H. R.: *Kreis-Treffen M.-Schönberg in Ludwigsburg am 11. und 12. August 1951*. *Mein Heimatbote*, 1951, č. 10 (říjen), s. 16–20.

vlasti.⁴² Při svém projevu Hans Kaulich navázal na slova svého předchůdce a poděkoval starostovi hesenského města za velmi vlídné přijetí a za pomoc, kterou odsunutým Němcům město poskytlo v prvních letech po jejich příchodu do Německa. Zároveň si také posteskl nad ztrátou své staré domoviny a projevil obavy nad budoucností, která dle jeho slov neměla být ku prospěchu jeho rodného kraje. Zároveň také ujistil přítomné, že jakmile přijde čas návratu vyhnaných Němců zpět do jejich domova, pomoc, kterou jim poskytl občané města Bad Hersfeld, jim plně vynahradí.⁴³ Vedle okresních sjezdů byly také pořádány výstavy, které měly připomínat někdejší historii a kulturní sounáležitost odsunutých Němců s rodným krajem. Vedle dobových fotografií byla vystavována také umělecká díla místních rodáků (obrazy či sochy). Za zmínku stojí výstava z let 1979–1980, která proběhla ve městě Bad Hersfeld v Hesensku v Německu. Z popudu Sudetoněmeckého archivu zde byl otevřen Haus Mährisch-Schönberg (Dům Šumperk), který dokonce navštívil Otto von Habsburg, jehož slova vyjadřovala uznání nad odvedenou prací.⁴⁴

3. Prožitky tehdejší současnosti

Zprávy o dění v Československu se dostávaly do redakce Mein Heimatbote různými cestami. Pro čtyřicátá a padesátá léta bylo příznačné, že se čtenáři o situaci ve své domovině dovídali především z dopisů těch Němců, kteří nebyli zahrnuti do odsunu a zůstali tak v Československu. Na druhou stranu tento způsob sběru informací přinášel některá úskalí. Dopisy odesílané z NSR do ČSR byly podrobovány kontrole a cenzuře ze strany úřadů. Pokud se na stránkách dopisu objevovaly informace neslučující se s politikou československého státu nebo se pisatel přímo dotazoval na situaci v Československu, mohl být příjemce vyšetřován. Redakce novin proto vyzývala, aby se odesílatelé nepokoušeli své rodinné příslušníky a známé žijící v Československu dotazovat na choulostivé záležitosti, které by mohly příjemce takových dopisů přivést do problémů. Především byly kladeny na zřetel mezinárodně-politické dopady, kdy československá propaganda nesměla získat záminku, ze které by NSR napadla ze špionáže.⁴⁵

⁴² Bayerisches Hauptstaatsarchiv, fond Sudetendeutsch Archiv, Heimatberichte, 707; I. 1–2.

⁴³ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, fond Sudetendeutsch Archiv, Heimatberichte, 708; I. 1–3.

⁴⁴ OTTE: *Mitteilungen der Kulturstelle*. Mein Heimatbote, 1980, č. 3 (březen), s. 99–100.

⁴⁵ *Wir erhielten von einem in der CSR heute noch lebenden Landsmann eine Mitteilung*. Mein Heimatbote, 1958, č. 2 (únor), s. 4.

Pohled na politickou situaci v Československu se těšil zájmu odsunutých Němců a to především po roce 1948, kdy se k moci dostali komunisté. Změnou režimu dostal jejich pohled na Československo zcela jinou dimenzi. Československá politická orientace na Moskvu byla z jejich pohledu velmi špatným krokem v poválečném vývoji ČSR. Problém také viděli v tom, že se proti novému režimu neutvořila žádná velká opozice, která by účinně hájila demokratické zásady proti komunistům. Navíc dříve zahraniční politika Československa dle potřeby lavírovala mezi západem a východem. Pokud se prozápadní politika zdála být nevýhodná, Praha se obrátila na východ. Jak se pak ukázalo, obavy sudetských Němců z toho, aby Československo ještě našlo cestu na Západ, byly oprávněné.

Z toho důvodu byla ČSR považována za nespolehlivého spojence demokratického západu.⁴⁶ Od 60. let docházelo k pozvolnému sbližování Československa s NSR. K oteplení v oblasti sudetoněmecko-československých vztahů přispěla také práce *Deutsche Gesellschaft zur Förderung der kulturellen und menschlichen Beziehungen zur CSSR (Německá společnost pro podporu kulturních a mezilidských vztahů s ČSSR)*, která iniciovala od roku 1967 rozhovory o možnostech cestování československých občanů žijících v pohraničí do NSR. Myšleni byli, samozřejmě, ti občané německé národnosti, kteří nebyli odsunuti do Německa a zůstali tak doma v pohraničí. Tato jednání probíhala za účasti zástupce československé obchodní mise Václava Hrubého ve Frankfurtu nad Mohanem. Celá záležitost byla plánována tak, že na základě pozvání ze strany rodinných příslušníků z Německa měly československé úřady vydávat povolení k jejich výjezdu do NSR. Jak se československá strana k dané záležitosti vyjádřila, se již z článku nedovídáme.⁴⁷

Kladení důrazu na zachování míru se odrážel v téměř všech novinových článcích v *Mein Heimatbote*. Vedle zpráv o zhoršující se mezinárodní politice, která mohla ohrožovat mír ve světě (např. vypjatá politická situace na počátku šedesátých let nebo zhoršující se sovětsko-čínské vztahy ve druhé polovině šedesátých let) se objevovaly články, které informovaly své čtenáře o možnostech zlepšení vztahů mezi Československem a NSR. Sudetští Němci v tomto aktu viděli základ konce svého boje za sebeurčení. Alespoň takto optimisticky se redaktoři novin vyjadřovali při vánočním přání z roku 1967.⁴⁸ Ve skutečnosti však celá záležitost nabrala úplně jiný směr. Pod dojmem re-

⁴⁶ REICHENBERG, E. J.: *Die Stimme*. Mein Heimatbote, 1949, č. 13 (duben), s. 3–4.

⁴⁷ *Deutsch-Tschechoslowakische Gesellschaft in Frankfurt/M. gegründet*. Mein Heimatbote, 1967, č. 1 (leden), s. 10.

⁴⁸ SCHOTZ, R. –KAULICH, H.: *Weihnacht 1967 und Neujahr 1968*. Mein Heimatbote, 1967, č. 12 (prosince), s. 494.

formního hnutí a uvolnění politické situace v Československu a vyhlášení roku 1968 rokem lidských práv (Organizací spojených národů) iniciovali odsunutí Němci z Československa petici za sebeurčení a práva pro německé menšiny, žijící na území ČSSR. Požadavky byly následující: umožnit Němcům, žijícím v ČSSR, aby se v případě svého vlastního rozhodnutí mohli svobodně přihlásit k německé národnosti. Německým dětem měla být umožněna výuka v němčině, při přípravě na profesionální život pak neměli být omezováni ve svém rozhodování. Možnost svobodného odchodu z Československa bez případných majetkových či finančních sankcí. A poslední, možnost slučování rodin.⁴⁹ Vzhledem k vnitropolitické situaci, které panovala v Československu v létě 1968, je jasné, že reformní komunistická garnitura v čele s generálním tajemníkem A. Dubčekem se danou problematikou zabývat prostě nemohla. I přes vzájemné sblížování mezi ČSSR a NSR a měnícího se pohledu sudetských Němců na politickou situaci v Československu na stránkách novin, se čas od času objevily články s nacionalistickým podtextem, typické pro padesátá léta. Příkladem může být článek *Jugendbewegung in der Tschechoslowakei (Mládežnické hnutí v Československu)* z roku 1968, který informuje o vzájemných stycích mezi českými a sudetoněmeckými mládežnickými organizacemi. Dle názoru autorů by se neměli němečtí mládežníci bát vyjádřit svůj názor k problematickým otázkám česko-německých vztahů, především pak k otázkám kulturního přínosu německého národa pro Čechy. Samotné hlavní město Praha vděčí za mnohé své velkolepé a nádherné památky právě německým architektům či císařům. Své názory by měli také říci o násilném odsunu téměř tří milionů Němců z Československa a o bezpráví a útlaču, kterému byli v době odsunu vystaveni.⁵⁰ Se změnou politické situace v Československu v srpnu 1968 se změnila také struktura novinových článků *Mein Heimatbote*, ze kterých byla opět cítit kritika poměrů v ČSSR. *Tschechischer Nationalismus wie einst (Český nacionalismus jako dříve)* píše o postojích československých politiků (konkrétně Josefa Smrkovského) k otázce Němců. Na vzpomínkové akci při příležitosti vyhlazení Lidic a Ležáků J. Smrkovský ve svém projevu zdůraznil vinu Němců, kteří masakr způsobili. Dále také připomněl tragédii Mnichova 1938 a padlé Čechy a Slováky během druhé světové války, kterou rozpoutalo Německo. Autoři článku se však ohrazují a poukazují na zvěrstva, kterých se Češi dopouštěli na odsunutém německém obyvatelstvu a za která nebyli nikdy potrestáni. Tento kritický postoj české

⁴⁹ *Petition*. *Mein Heimatbote*, 1968, č. 5 (květen), s. 195.

⁵⁰ *Jugendbewegung in der Tschechoslowakei*. *Mein Heimatbote*, 1968, č. 9 (září), s. 360–361.

strany redaktoři odůvodnili vnitropolitickou změnou v ČSSR po srpnu 1968, která musela být poplatná sovětské propagandě.⁵¹

Díky novému posrpnovému vývoji v ČSSR bylo zapotřebí budovat nové vztahy s NSR na takových základech, které respektovaly novou vnitropolitickou situaci v Československu. Jednání mezi oběma zeměmi byla obnovena na počátku sedmdesátých let. V této souvislosti sudetští Němci neopomenuli vystoupit se svými, již několikrát koncipovanými, požadavky. Vedle žádosti na lepší spolupráci mezi Bonnem a Prahou, dodržováním uzavřených smluv či spolupráci v různých oblastech činnosti (obchod, kultura aj.), požadovali především uznání svého sebeurčení. Práva národů a etnických skupin, zajištění ekonomické a kulturní vyspělosti, společenské postavení a dodržování lidských práv a svobod pro ty Němce, kteří žili v Československu. Sudetští Němci žádali, aby tato jejich stanoviska tlumočila NSR československé straně při jejich vzájemných rozhovorech. Oprávněnost svých požadavků na sebeurčení opírali o mezinárodně platné úmluvy o ochraně lidských práv. Sudetští Němci si samozřejmě uvědomovali, jaké trauma způsobila Mnichovská dohoda československé politice, stejný důsledek má pro osud jich samotných postupimská konference. Odbouráním těchto dvou překážek by pak znamenalo snazší pole působnosti pro lepší vzájemné dohody mezi ČSSR a NSR.⁵² O složitostech jednání mezi oběma stranami se Němci mohli dočíst na stránkách *Mein Heimatbote*. Článek s názvem *Zum Briefwechsel Strougal – Brandt (Ke korespondenci Štrougal – Brandt)* informuje o reakci sudetských Němců na překážky, které ohrožovaly jejich dosavadní snažení. Opětovně žádali svá práva, která získali po připojení Sudet ke Třetí říši, dále pak návrat do své vlasti a náhrady za majetek, který ztratili v letech odsunu. To vše považovali za základ svých lidských práv. Dle názoru redakce novin Spolková republika směla navrhnout řešení těchto pretenzí, protože neměla vůči Československu žádných územních požadavků.⁵³ Bonn však tyto otázky s Prahou odmítal řešit, protože bylo jasné, že sebeurčení sudetských Němců je pro českou stranu velmi ožehavým tématem, které odmítala do jednání zahrnout. Na pořadu byla především anulace Mnichovské dohody ze strany NSR. Tento záměr však sudetští Němci striktně odmítali. V Mnichovské dohodě totiž viděli ukončení jejich podřadného postavení v Československé republice a připojením Sudet k Německu tak získali zpět svá práva na sebeurčení, která pozbyli

⁵¹ KERN, K.: *Tschechischer Nationalismus wie einst*. *Mein Heimatbote*, 1969, č. 9 (září), s. 358–359.

⁵² *Der Sudetendeutsche Rat und die Sudetendeutsche Landsmannschaft zu den Verhandlungen der Bundesrepublik mit der CSSR*. *Mein Heimatbote*, 1971, č. 10 (říjen), s. 398–400.

⁵³ *Zum Briefwechsel Strougal – Brandt*. *Mein Heimatbote*, 1973, č. 1 (leden), s. 8.

vznikem republiky v roce 1918. Takové anulování dohody ze strany Bonnu by přineslo dvě konkrétní nebezpečí. Za prvé československá strana by mohla požadovat náhradu škody, která by šla do astronomických částek. Za druhé pak samotný fakt zrušení Mnichovské dohody ze strany NSR sudetské Němce přímo děsil. Jejich dosavadní usilovná práce v oblasti prosazení svých požadavků by pozbyla veškerých právních hodnot.⁵⁴ Samotná problematika Mnichovské dohody se pak čas od času opět objevila na stránkách novin a v podstatě zde byly opakovaně řešeny tytéž názory a požadavky.⁵⁵

Je přirozené, že za takto vyhocených okolností opět vypluly na povrch staré rozepře mezi sudetskými Němci a Československem. V první řadě šlo opět o zabavený majetek Němců z dob odsunu. Na jaře 1948 byla ustanovena komise, která měla na základě dostupných materiálů zhodnotit výši sudetských aktiv, o které po roce 1945 nedobrovolně přišli. Materiály k tomuto účelu byly použity nejdříve ze sudetoněmeckého archivu, poté z dostupných informací ze Statistického úřadu v Praze. Výše hodnoty sudetoněmeckého majetku byla v průběhu let neustále měněna a upřesňována. Podle střízlivých odhadů činil tento majetek v roce 1945 téměř 64 miliard marek. V následujících letech pak byla tato částka upřesňována, takže dle odhadů komise v roce 1956 hodnota majetku sudetských Němců činila přes 112 miliard marek. Dle názoru autorů článku by měla československá strana tyto ztráty zpětně uhradit.⁵⁶ Nutno podotknout, že sudetští Němci obdrželi náhradu za ztracený majetek od Spolkové republiky Německo, sudetští Němci žijící v NDR až po znovusjednocení Německa. Bylo jasné, že své požadavky sudetští Němci vůči ČSSR prostřednictvím Bonnu neprosadí. Vláda NSR nechtěla zbytečně čerpat vody vzájemných vztahů s československou stranou. Proto sudetští Němci zvolili jinou taktiku. Vyřešit své pretenze se rozhodli na půdě OSN, kam také zaslali petici. Své právo na sebeurčení opírali o mezinárodní konvence o lidských právech, jejichž garantem byla právě OSN. Samotný odsun v letech 1945 až 1947, anebo násilné věznění Němců ve věznicích, pracovních táborech či v uranových dolech v ČSR po roce 1945, považovali sudetští Němci za hrubé porušení lidských práv. Československé finanční odškodnění mělo být tedy realizováno i vzhledem k tomuto aspektu. Úplné znění petice bylo pak zveřejněno na stránkách novin.⁵⁷

⁵⁴ NITSCHÉ, A.: *Münchener Abkommen ungültig und rechtswidrig?* Mein Heimatbote, 1973, č. 5 (květen), s. 201.

⁵⁵ Např.: BÖHM, F.: *Der Vertrag mit Prag – und was nun?* Mein Heimatbote, 1973, č. 10 (říjen), s. 160–120.

⁵⁶ *Das Volksvermögen der Sudetendeutschen.* Mein Heimatbote, 1975, č. 9 (září), s. 350–351.

⁵⁷ *Petition an die Vereinten Nationen.* Mein Heimatbote, 1975, č. 9 (září), s. 359.

Je přirozené, že se proti neustále se ozývajícím požadavkům sudetských Němců postavila československá vláda, která protestovala u spolkové vlády Rakouska proti pořádání sudetoněmeckého krajaňského dne, který byl plánován na léto 1977 do Vídně. Praha byla zásadně proti některým názorům sudetských Němců, které svým obsahem výrazně měnily skutečnou podstatu problému existence Němců v Československu před rokem 1945.

V podstatě lze říci, že se opět vynořoval na povrch nacionalismus, typický pro novinové články z konce čtyřicátých a celých padesátých let.⁵⁸ V roce 1984 přinesl *Mein Heimatbote* zajímavou zprávu o praktikách československých úřadů ve vydávání vstupních víz do ČSSR pro sudetské Němce, kteří museli vydat dobrovolné a čestné prohlášení, ve kterém museli doznat, že Československo v roce 1946 opustili dobrovolně. Celá záležitost nakonec nabrala politický podtext, kdy spolkový ministr v Bonnu protestoval proti takovým praktikám na československém konzulátu.⁵⁹ Je příznačné, že se mezi sudetskými Němci zvedla vlna odporu proti chování československé strany. Za cenu ponížení v podobě prohlášení, kterým měli de facto souhlasit se správností odsunu, se raději rozhodli do ČSSR necestovat.⁶⁰

Kromě politické situace se redakce zajímala také o záležitosti běžného života a životní úrovně obyvatelstva v poúnorovém Československu. Postavení dělníků v továrnách je dle názoru článku *Was geschieht in der Heimat!* (*Co se děje doma!*) velmi nerovné. Dobře pracující zaměstnanci podniků požívají četných výhod v podobě přidělových lístků na obuv, domácí spotřebiče nebo na zboží, které bylo jinak velmi těžko dostupné či výhod v pojistném, na druhou stranu špatně pracující dělníci byli sankciovaní, kdy jim byly z platu strhávány peníze.⁶¹ Potraviny a jiné produkty běžného života pak byly vázány na přidělový systém. Rozdíly v cenách na přidělovém lístku oproti volnému trhu byly velmi markantní. Tak např. cena kilogramu hovězího masa na lístek činila 40 Kčs, volně až 200 Kčs a kilogram vepřového masa na lístek stál 65 Kčs, volně 250 až 280 Kčs. Ceny dalších produktů před měnovou reformou 1953 byly rovněž velmi vysoké. Kilogram špeku bylo možné zakoupit na volném trhu za 500 Kčs, cukru pak za 140 Kčs. Kilogram chleba na lístek stál 16 Kčs, volně až 32 Kčs, jeden pár pracovních bot na lístek stál 750 Kčs, volně až 1800 Kčs. Měsíční plat ženy se pohyboval mezi 3000 a 3800 Kčs.

⁵⁸ HOBINKA, E.: *Unbegründeter Protest der Prager Regierung*. *Mein Heimatbote*, 1977, č. 2 (únor), s. 46–47.

⁵⁹ A. R.: *Neue Visa-Affäre!* *Mein Heimatbote*, 1984, č. 5 (květen), s. 1.

⁶⁰ K. H.: *Visa-Schikanen bei der Einreise Sudetendeutscher in die CSSR*. *Mein Heimatbote*, 1984, č. 6 (červen), s. 255.

⁶¹ *Was geschieht in der Heimat!* *Mein Heimatbote*, 1952, č. 4 (duben), s. 28.

Senioři, nemocní a lidé práce neschopní pak dostávali na přidělových lístcích méně tuku, masa, cukru a margarínu.⁶² Navíc životní úroveň československých obyvatel byla v první polovině 50. let velmi nízká. Zavedení nových maloobchodních cen tak bylo bráno za nový krok na cestě k lepšímu blaho-bytu v ČSR.

Těchto změn si samozřejmě všímali i redaktoři Mein Heimatbot. Jak sami píší v jednom ze svých článků, ceny některých potravin zůstaly nicméně stejné. Šlo především o maso, slaninu, sádlo či alkohol. Tak např. kilogram vepřového masa stál 28 Kčs nebo sádla 36 Kčs. Naproti tomu ceny některých běžných potravin doznaly snížení. Cena jednoho kilogramu chleba byla oproti 2,80 Kčs snížena na 2,60 Kčs, kilogramu cukru z 12 na 11 Kčs, kilogramu kávy z 300 na 240 Kčs nebo jednoho litru mléka z 2,40 na 2 Kčs. Větší snížení cen zaznamenaly také textilie. Také ceny spotřebičů se výrazně snížily. Např. ledničku bylo možné koupit za 3250 Kčs (dříve za 4200 Kčs). Dále si článek všímal porovnání platů horníků s některými dalšími obory. Měsíční příjem horníka byl v rozmezí 5000–7000 Kčs. Plat generálního ředitele Vítkovických železáren činil více jak 6000 Kčs, důlního ředitele mezi 3000 až 4000 Kčs, provozního inženýra 2000 Kčs nebo úředníka v rozmezí 1000–1800 Kčs. Navíc rodiny horníků žily v bytech 2 nebo 3 + kk zařízení většinou pračkou a lednicí. Tyto výhody horníků byly však vykoupěny na úkor jejich zdravotního stavu, kdy nejčastější diagnózou byly plicní nemoci. Stavební činnost v oblasti ostravského těžebního revíru a v Opavě pak byla vysoká. Především se navyšovaly ubytovací kapacity pro horníky a dělníky továren, stavěly se nemocnice a zubní kliniky, naproti tomu panoval nedostatek léků a lékařských zařízení.⁶³

Životní úroveň pracujících v ČSR se autoři článků novin Mein Heimatbote snažili svým čtenářům přiblížit názornými příklady. Článek s názvem *Das Lebensniveau in der CSR und der freien Welt* (Životní úroveň v ČSR a svobodném světě) srovnává úroveň dělníků západních zemí s Československem. Vezmeme-li v úvahu, že konec čtyřicátých a počátek padesátých let se československé hospodářství nalézalo v hluboké krizi,⁶⁴ je nutné dodat, že takové srovnání se západním světem bylo velmi nevyrovnané. Pro příklad uvádíme tabulku, která uvádí, jakou dobu musel dělník z vybraných států odpracovat, aby si vydělal na chléb, brambory nebo máslo:

⁶² RLY, H.: *Aus der Heimat wird berichtet*. Mein Heimatbote, 1953, č. 2 (únor), s. 18.

⁶³ *Ein Tatsachenbericht aus der CSR*. Mein Heimatbote, 1954, č. 6 (červen), s. 37–38.

⁶⁴ Viz o hospodářské situaci Československa v letech prvního pětiletého plánu v publikaci JIRÁSEK, Z.: „Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953. Opava 2014.

	1 kg chleba	12 vajec	1 kg brambor	1 kg másla	1 kg masa	1 pár bot	Oblek	Jízdní kolo
Anglie	17 min	43 min	9 min	2 hod	2,30 hod	12 hod	35 hod	60 hod
Francie	15 min	1,30 hod	6 min	3,30 hod	4,30 hod	15 hod	90 hod	75 hod
Švédsko	14 min	30 min	4 min	1,15 hod	1,10 hod	8 hod	30 hod	58 hod
Švýcarsko	20 min	1 hod	7 min	3,30 hod	2,15 hod	15 hod	50 hod	70 hod
SRN	24 min	1 hod	10 min	3,20 hod	4 hod	18 hod	100hod	65 hod
USA	14 min	22 min	3 min	1 hod	1,20 hod	6 hod	30 hod	30 hod
ČSR	54 min	4,11 hod	17 min	16,51 hod	10,16 hod	56 hod	128 hod	200 hod

Dělník z Anglie si mohl pořídit automobil značky Ford v hodnotě 510 liber (10 506 Kčs) za 2 914 odpracovaných hodin. Antomobil Citroen si francouzský pracovník mohl pořídit za 290 000 franků (6050 Kčs) a musel by při tom odpracovat 1450 hodin. Americký Chevrolet za 2000 dolarů (14 000 Kčs) si dělník v USA mohl dovolit za 1334 odpracovaných hodin. Západoněmecký dělník za 2138 odpracovaných hodin si mohl pořídit Volkswagen za 3850 marek, za 3334 odpracovaných hodin pak automobil značky Opel v hodnotě 6000 marek. A co v Československu? Zde si dělník mohl pořídit vozidlo značky Škoda 1200 za 30 000 Kčs, ale musel by při tom odpracovat 10 000 hodin. Navíc cena automobilu Škoda byla vysoká. Za stejný obnos by bylo možné nakoupit pět Citroenů, čtyři Volkswageny, tři anglické Fordy či stejný počet automobilů Opel a dva vozy značky Chevrolet. Článek tedy ukazuje, jaké propastné rozdíly panovaly v československém hospodářství.⁶⁵ Na tomto místě je nutno podotknout, že při detailnějším náhledu došlo k uvedení chybných statistických údajů. Ve článku *Aus der alten Heimat* z roku 1957⁶⁶ se dočítáme o dalších příkladech drahoty československých produktů. Tak např. kilogram rýže stál 14 Kčs, což byly v přepočtu dva americké dolary. Kilogram sádla stál 42 Kčs, kilogram kávy třetí jakosti 147 Kčs, kilogram kolumbijské kávy až 252 Kčs, kilogram margarínu 21 Kčs a kilogram čokolády 119 Kčs. Stejně drahé byly také průmyslové výrobky. Např. metr tkaniny stál 49 Kčs nebo pánské jízdní kolo pak stálo 560 Kčs. Navíc dle sdělení článku republika trpěla nedostatkem některých surovin. Např. z Kanady bylo dove-

⁶⁵ OLBRICH, A.: *Das Lebensniveau in der CSR und der freien Welt*. Mein Heimatbote, 1955, č. 3 (březen), str. 32.

⁶⁶ P.: *Aus der alten Heimat*. Mein Heimatbote, 1957, č. 1 (leden), s. 36.

zeno na 300 000 tun obilí a ČSR s ní uzavřela obchodní dohodu. NSR pak v roce 1956 poskytla Československu 950 000 tun černého a hnědého uhlí a koksu. Navíc v Praze byly tištěny německé knihy pro export do západního Německa. Další těžkosti československému hospodářství působily nevýhodné obchodní transakce. Např. pod cenou byly prodávány zbraně na Dálný východ, do Egypta, Sýrie či Afghánistánu. Na druhou stranu české automobilové závody zaznamenaly jisté úspěchy na mezinárodních trzích. Především šlo o Škodu a Tatra.⁶⁷ Z dopisů svých krajanů z pohraničí se redakce novin dovídala o nejružnějších regulacích cen potravin a výrobků spotřebního zboží. Např. snížení cen z prosince 1956 se týkalo luštěnin, tuků, rýže či masa, másla ale nikoliv. Článek uvádí i ceny některých potravin. Kilogram rozeinek stál 40 Kčs, datlí 30 Kčs, rýže 7,20 Kčs, margarínu 18 Kčs, slaniny 31 Kčs, šunky 33 Kčs, mýdla značky *Palma* 18 Kčs, kilogram kávy pak stál 170 Kčs a přibližně stejně se pohybovala i cena čaje.⁶⁸

Některé články se věnují také otázce sociálního postavení důchodců v československé společnosti. Pracující byli upřednostňováni před potřebami penzistů a invalidů. Svědčila o tom např. situace ve zdravotnictví. Lékařská péče byla především poskytována dělníkům a pracujícím ženám, na důchodce se nedostávaly mnohdy ani léky. Rekreační a lázeňská zařízení pracovala především pro zaměstnance, pro důchodce pak zůstávalo neobydlené pohraničí po odsunutých Němcích.⁶⁹ Důchodci a invalidní lidé pak byli mnohdy násilím posíláni do Sudet, aby uvolnili ve městech bytové prostory pro pracující (Rentner und arbeitsunfähige Personen aus den Industriestädten zwangsweise meist in verödete Orte des Sudetenlandes eingewiesen (Důchodci a zdravotně postižení občané z průmyslových měst byli obvykle násilně posíláni do pustých míst Sudet.)).⁷⁰ Rovněž také důchodová politika státu byla v neutěšeném stavu. Nízké důchody mnohdy nutily penzisty, aby si přivydělávali na základní potřeby. Vůbec sudetoněmecký tisk označuje důchodovou politiku Československa za veliký zločin. Při důchodu ve výši 260 Kčs pak stěží penzisté vyjdou s nejnutnějšími měsíčními potřebami.⁷¹ Důchodci německé národnosti, žijící v ČSR, se mohli alespoň částečně spolehnout na balíčkovou výpomoc z Německa, kterou jim poskytovali jejich rodinní

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ *Aus der alten Heimat*. Mein Heimatbote, 1957, č. 2 (únor), s. 81–82.

⁶⁹ *Einem Schreiben aus dem Ostrau-Karwiner Revier entnehmen wir*. Mein Heimatbote, 1955, č. 9 (září), s. 35–36.

⁷⁰ *Ein Tatsachenbericht aus der CSR*. Mein Heimatbote, 1954, č. 6 (červen), s. 38.

⁷¹ L. M.: *Altersversorgung in der Tschechoslowakei*. Mein Heimatbote, 1955, č. 9 (září), s. 36–37.

příslušníci.⁷² Je však třeba podotknout, že obsah zasílaných balíčků podléhal proclení. Ovoce a zelenina do pěti kilogramů váhy nepodléhaly clu. Velmi žádanými komoditami ze strany příjemců byly sušené mléko, kokosové vločky, polévkové kostky, rozinky a koření (především pepř a česnek). V malém množství těchto komodit bylo clo nízké. Samozřejmě, že v balíčcích nesměla chybět čokoláda a žvýkačky. Naopak na textil (oděvy) a kožené výrobky (obuv) byly stanoveny poměrně vysoké celní tarify. Obnošené oděvy a obuv pak byly československými úřady vráceny odesílateli, který navíc musil uhradit zpáteční poštovné. Zasílané knihy a časopisy nesměly mít politický a ani ideologický charakter, naopak dětské obrázkové knihy a dobrodružné romány pro mládež byly u příjemců vítány.⁷³ Dále velké pozornosti se ze strany novin těšila také výchova a vzdělání mládeže, které byly neustále vedeny k práci a sportovní zdatnosti. Výchova dětí začínala prakticky již od jeslí a končila ve výkonu povinné vojenské služby. I přes veškeré snahy státu udržet výchovu a vzdělání mládeže na co nejvyšší úrovni (výstavba nových škol a navyšování kapacit tříd) v některých oblastech jeho snažení se vyskytovaly nedostatky. Výchova a vzdělávání bylo v režii státu, především KSČ, a právě zde viděli redaktoři článku kámen úrazu. Dle jejich názoru mnohdy ani sami rodiče nevěděli o způsobu výuky a výchovy svých dětí na školách. Bytová situace v Československu byla dalším tématem zájmu novin *Mein Heimatbote*. Podle vyhlášky měl bezdětný pár v roce 1956 nárok na byt o výměře plochy 30 m². Obytná plocha na jednoho obyvatele byla stanovena na 12m², v případě většího počtu členů rodiny se tato plocha navyšovala o 6m².⁷⁴ Dalším problémem byly také ubytovací poměry středoškolských a vysokoškolských studentů.⁷⁵ Náboženská otázka poúnorového Československa byla rovněž v hledáčku redaktorů novin. Panoval všeobecný nedostatek kněží, kteří museli mnohdy sloužit mše i v několika obcích. Návštěvnost na bohoslužbách byla rovněž velmi malá, tento problém byl nejvíce patrný v příhraničních obcích po odsunutých Němcích, kde na nedělní mše chodilo cca deset lidí. Zároveň byl také velmi malý zájem o výuku náboženství na školách. Dle sdělení článku byl tak enormní nezájem obyvatelstva o religiozitu způsoben rozsáhlou protináboženskou kampaní ze strany komunistů z padesátých let. Neudiví proto, že mnoho kostelů v pohraničí chátralo a stát neměl žádný

⁷² P.: *Aus der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1957, č. 1 (leden), s. 36.

⁷³ *Der Postverkehr mit der CSSR*. *Mein Heimatbote*, 1965, č. 4 (duben), s. 151–152.

⁷⁴ *Aus der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1957, č. 2 (únor), s. 81–82.

⁷⁵ *Einem Schreiben aus dem Ostrau-Karwiner Revier entnehmen wir*. *Mein Heimatbote*, 1955, č. 9 (září), s. 35–36.

zájem tyto objekty udržovat. Údržba byla zajišťována pouze u významných kostelů, které přitahovaly zejména turisty.⁷⁶

Od konce druhé poloviny padesátých let se na stránkách *Mein Heimatbote* začaly objevovat články, které informovaly své čtenáře o možnostech cestování do Československa, konkrétně do rodných oblastí pohraničí. Československá cestovní kancelář Čedok za tímto účelem vyjednávala se svými západoněmeckými protějšky. Tato informace však utvořila uvnitř sudetoněmeckých komunit v Německu dva tábory. Jedni odmítaly svůj návrat do země, ze které byli násilím vyhnáni a kde jim byl násilím zabaven veškerý majetek a kde prožili tolik příkoří. Nechtěli si připomínat dobu, která nebyla v jejich životě nejveselejší. Nechtěli vidět svou vlast, která již neměla nic společného s jejich starou domovinou. Na druhé straně pak stáli ti, kteří chtěli vidět své rodné vesnice a města, poznat jak vypadají, a přáli si zjistit, kdo z jejich sousedů a známých zůstal v Československu. Bylo však nutné vzít v úvahu, že místa, ve kterých odsunutí Němci žili, za poslední desetiletí výrazně změnila svoji podobu. Dle názoru autora článku tak bylo na každém jedinci, zda bude či nebude chtít československé pohraničí navštívit.⁷⁷ Z hlediska turistiky panoval mezi sudetskými Němci názor, že Československo patřilo k drahým destinacím. Oficiální směnný kurz pro západoněmeckou marku byl: 1 DM = 1,69 Kčs. Pro německé turisty bylo Československo poměrně nevýhodnou zemí. Pro dvě osoby jedna noc v hotelu stála 37 korun, oběd pak 9 korun na hlavu.⁷⁸ I přes štvavou politiku československé vlády vůči NSR byla západoněmecká marka vítanou měnou. Důvodem byl nedostatek deviz v československém hospodářství.⁷⁹

Samotná turistická situace pohoří Jeseníků nebyla v poválečné době příliš růžová. Díky špatnému dopravnímu spojení celé oblasti se zbytkem republiky patřilo Jesenicko k velmi málo navštěvovaným oblastem. Této skutečnosti si samozřejmě všimaly i pisatelé článků v *Mein Heimatbote*. Příkladem může být článek *Das Altvatergebirge wird neu entdeckt (Jeseníky budou nově objeveny)*. Turistický význam bývalého okresu Jeseník vzrostl především díky lázeňství, které v dřívějších dobách požívalo světového věhlasu. Tento vzestup byl dán procházející celkovou rekonstrukcí jesenických lázní na přelomu padesátých a šedesátých let. Vedle Lázní Jeseník byly významné také

⁷⁶ ROTTER, A.: *Über dei religiösen Verhältnissen in der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1963, č. 11 (listopad), s. 460.

⁷⁷ SCH. H.: *Sollen wir unsere Heimat besuchen?* *Mein Heimatbote*, 1957, č. 7 a 8 (červenec–srpen), s. 316–318.

⁷⁸ VERT, R.: *Tschechei – ein teures Reiseland*. *Mein Heimatbote*, 1955, č. 10 (říjen), s. 37–38.

⁷⁹ *Fahrt nicht in die CSR!* *Mein Heimatbote*, 1958, č. 4 (duben), s. 145.

lázně v Karlově Studánce. Pro potřeby lyžování pak byla plánována výstavba kabinové lanovky dlouhé 3,5 km, vedoucí z Kout nad Desnou až k toku Divoké Desné. Nutno podotknout, že realizace tohoto projektu byla skutečně na až v letech 2009–2010. Ve velmi špatném stavu se nacházely také horské chaty, které musely být uzavřeny. Stejná situace panovala i na rozhledně Praděd.⁸⁰ O plánovaných nápravách nedostatků v oblasti turistiky v Jeseníkách informuje článek *Aus der alten Heimat (Ze staré domoviny)*. Nedostačující kapacity lůžek pro návštěvníky zimních sportů měly být vyřešeny výstavbou nových hotelů a opravou horských chat. Dominanta Hrubého Jeseníku, zchátralá věž na Pradědu, měla projít rozsáhlou přestavbou. Stará kamenná věž měla být podle plánů nahrazena novou, moderní stavbou, která měla na svém vrcholku nést nejmodernější televizní přijímač. Z 35 m vysoké terasy měli mít návštěvníci výhled na severní Moravu a Slezsko.⁸¹ Pro doplnění třeba uvést, že na počátku 60. let byla zbudována provizorní dřevěná konstrukce s vysílačem, která byla od roku 1968 nahrazována stávající stavbou, která byla dokončena až v roce 1983. Své čtenáře o průběhu výstavby nového objektu na Pradědu pak informovaly noviny *Mein Heimatbote*. Příkladem může být článek z roku 1974, který také uvádí investiční částku tří milionů korun pro výstavbu televizního vysílače.⁸²

Od poloviny 60. let se začaly ozývat hlasy, které navrhovaly pořádat hromadné zájezdy do československého pohraničí. V té době totiž bylo zvykem, že do ČSSR jezdili především jednotlivci, kteří sem byli pozváni svými rodinnými příslušníky.⁸³ První zpráva o hromadném zájezdu z Mnichova do československého pohraničí, konkrétně do okresu Šumperk, se na stránkách *Mein Heimatbote* objevila v říjnovém čísle z roku 1965. V červnu téhož roku byl vypraven autobus s 59 cestujícími. Zážitky účastníků zájezdu byly velmi intenzivní. Po dvaceti letech směli poprvé shlédnout místa, která museli nedobrovolně opustit. Kromě okresního města Šumperk navštívili také i okolní obce, jako např. Velké Losiny či Červený Důl na Jeseníku (dnešní obec Uhelná). Bylo samozřejmostí, že po tolika letech daná místa prošla velikými změnami. Mnohé domy, které zchátraly po odsunu, byly již zbourány a na jejich místě byly zřízeny zahrady či parky. Některé domy pak byly opravené a obklopené úhledně upravenými zahradami, jiné se nacházely ve zchátralém stavu. Samotná tvář města Šumperk pak na německé návštěvníky působila

⁸⁰ SCHINDLER, L.: *Das Altvatergebirge wird neu entdeckt*. *Mein Heimatbote*, 1958, č. 11 (listopad), s. 488.

⁸¹ P.: *Aus der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1961, č. 5 (květen), s. r. 219.

⁸² E. K.: *Veränderungen am Gipfel des Altfaters*. *Mein Heimatbote*, 1974, č. 11 (listopad), s. 459.

⁸³ KAPPE, V.: *Reisen in die CSR?* *Mein Heimatbote*, 1965, č. 1 (leden), s. 11–12.

docela cize. Nebylo to již staré, čisté německé město, ale nové město s výrazně českou tváří. Zatím co v hotelových restauracích bylo pro návštěvníky z ciziny k dispozici téměř cokoli, místní obyvatelstvo se potýkalo s nedostatkem některých potravin na obchodních pultech. Jako příklad uvádí pisatel článku maso, které bylo častým nedostatkovým zbožím. Na druhou stranu pak ceny za potraviny byly poměrně nízké.

Velmi zajímavý byl pohled Němců na chování Čechů, které hodnotili velmi kladně. Nenávist ze strany českého obyvatelstva byla již minulostí a jejich zdvořilé chování dotvářelo velmi příjemnou atmosféru, která nenechávala nikoho na pochybách, že v budoucnosti budou němečtí návštěvníci znovu vítáni. Nutno podotknout, že tyto velmi kladné zprávy o zdvořilém chování Čechů kontrastují s novinovými články z minulých let, které se velmi kriticky a odmítavě vyjadřovaly o českém národě.⁸⁴ Samozřejmě, že to nebyl jediný článek tohoto druhu, který vyšel na stránkách novin. I následující relace o zážitcích z cest sudetských Němců do okresu Šumperk se nesly ve stejném duchu. Především je opět překvapilo vlídné chování Čechů, kteří již žádným způsobem neprojevovali svoji nenávist vůči Němcům. Redaktoři *Mein Heimatbote* tento fakt odůvodňovali nástupem mladší generace, která již nebyla tolik konfrontována s událostmi v době odsunu.⁸⁵ Na druhé straně byli překvapeni i Češi, kterým byly prostřednictvím novin podsouvány informace o chudobných poměrech odsunutých Němců v NSR. Tyto poměry sice panovaly ihned po jejich příchodu do válkou zdevastovaného Německa, avšak díky ekonomické konsolidaci západního Německa a tzv. hospodářskému zázraku začali sudetští Němci ekonomicky prosperovat.⁸⁶ Z tohoto důvodu byli němečtí návštěvníci v ČSSR vítáni. A především jejich marky, které si s sebou vzeli na útratu. Německý jazyk pak přestával být českou stranou odmítán a pracovníci v hotelích a restauracích němčinu velmi rádi slyšeli.⁸⁷

Se změnou politické situace v Československu v srpnu 1968 se rázem změnil i pohled sudetských Němců na cestování do republiky. Začaly se opět objevovat články, kritizující špatné zacházení s německými turisty ze strany československých úřadů. Tak např. jedna nejmenovaná žena si vyřídila vízum pro pětidenní pobyt v ČSSR. Za každý den musela zaplatit 18 marek, přičemž den příjezdu a odjezdu se nezapočítával. Při celní kontrole ale byla

⁸⁴ DONIN, A.: *Bericht über die Autobusreisen nach Gross-Ullersdorf*. *Mein Heimatbote*, 1965, č. 10 (říjen), s. 419–420.

⁸⁵ EICHLER, H.: *Mährische-Schönberg besuchten ihre Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1966, č. 9 (září), s. 362–363.

⁸⁶ ČAHA, J.: *Prager Brief*. *Mein Heimatbote*, 1967, č. 10 (říjen), s. 410–411.

⁸⁷ ROTTER, A.: *Man muss sich zu helfen wissen*. *Mein Heimatbote*, 1968, č. 6 (červen), s. 244–245.

žena zadržena, protože neměla zaplacených všech pět dní. Redakce novin chování československých úřadů odmítla a označila jej za šikanu.⁸⁸

Na druhou stranu se objevovaly informace, které svým obsahem popisovaly turistickou přitažlivost severní Moravy, konkrétně jesenického pohoří. Nejvíce bylo protěžováno lázeňství, které sloužilo pro pracující z celého Československa a z ostatních komunistických zemí, především z NDR. Nejvíce byly navštěvovány lázně v Jeseníku, Karlově Studánce a ve Velkých Losinách. V oblasti se nacházely také četné kulturní památky (např. zámek Jánský vrch) doplněné přírodními krásami hor.⁸⁹ Odezvy Němců, kteří v té době vycestovali do pohraničí, byly vcelku kladné. Opět byly vychvalovány služby v hotelích či restauracích, kterých se návštěvníkům ze západu v plné míře dostávalo, protože s sebou přiváželi západoněmecké marky, které byly vítanou měnou v tehdejší Československu.

Personál byl velmi dobře vyškolený a znalý německého jazyka. Místním obyvatelům pak byla taková zařízení cenově nedostupná. Skvělých služeb se návštěvníkům dostávalo především v lázeňských městech a lyžařských střediscích. Jak píše autor článku, velmi zdvořilé chování bylo pro sudetské Němce zadostiučiněním jejich odsunu, protože z někdejších pánů se stávali sluhové vyhnanců. Doslova se píše: Ich empfand eine gewisse Genugtuung und Schadenfreude, daß der Bestohlene nach 30 Jahren zum Herrn seiner Diebe geworden ist (Cítíl jsem jistou spokojenost a radost, že se oběť stala po třiceti letech pánem svých zlodějů). V těchto zprávách se také objevovaly informace, které referovaly o životě v pohraničí. V této souvislosti se opět opakovaly tytéž relace, jaké známe z předešlých let. Neobydlené pohraničí ztratilo po odsunu Němců svoji dřívější hospodářskou dynamičnost, zchátralé opuštěné domy působily na německé návštěvníky deprimovaně, místní obyvatelé žili v docela chudých poměrech, ve větších městech byl pak nízký počet obyvatel snad nejviditelnější atd.⁹⁰ Nejvíce sklíčující pohled sudetským Němcům poskytovaly jejich rodné vesnice a městečka. Tak např. Staré Město působilo na svého rodáka, který jej navštívil po 31 letech, velmi nešťastným dojmem. Centrum městečka, čtvercové náměstí obklopené historickými budovami a radnicí, bylo upravené a čisté. Domy ve vedlejších uličkách už tako-

⁸⁸ RAMERT, E.: *Tschechische Schikane!!!* Mein Heimatbote, 1971, č. 7–8 (červenec-srpen), s. 294–295.

⁸⁹ H. K.: *Mordmähren heute*. Mein Heimatbote, 1973, č. 6 (červen), s. 249.

⁹⁰ A. K. N. L.: *Eine Autoreise durch Böhmen und Mähren im Spätherbst 1975*. Mein Heimatbote, 1976, č. 9 (září), s. 343–344.

vým dojmem nepůsobily. Byly opuštěné, polorozpadlé a šedé. Město ztratilo svůj dřívější prosperitu a lesk.⁹¹

Od počátku osmdesátých let se pak na stránkách novin začaly stále častěji vyskytovat reklamy, které lákaly k hromadným zájezdům do pohraničí, v našem případě do oblasti severní Moravy (Šumperk, Šternberk, Bruntál, Rýmařov). Ceny týdenních zájezdů se pohybovaly v rozmezí od 400 do 500 marek. Na druhou stranu jsou čtenáři novin informováni o zvýšení směnných kurzů mezi západoevropskými měnami a měnami států východního bloku. V takovém případě se cestování do ČSSR výrazně prodražovalo. Dále vyvstala otázka, zda je morální podporovat ekonomicky stát, jehož vláda v poválečných letech iniciovala odsun Němců a jehož státní zřízení je ideologicky protidemokratické.⁹² I přes všechna varování sudetští Němci neustále navštěvovali své rodné kraje v československém pohraničí. Ze svých cest si sebou přiváželi nejenom fotografie, ale také zážitky a dojmy, které byly pro ně mnohdy skličující. Opět si nejvíce posteskli nad nešťastným osudem rodných měst a obcí.⁹³ Stále více se pak začali zajímat o přírodní poměry v jesenickém pohorí, které bylo díky nadměrné těžbě dříví ve velmi špatném stavu. Navíc díky přemnožení kamzíků byla ohrožena alpská flóra, která nestačila intenzivně čelit nadměrnému spásání.⁹⁴

Čtenáři *Mein Heimatbote* se rovněž mohli dočíst o situaci v okrese Šumperk. Vedle bytových podmínek v okrese, kdy zchátralé neobytné domy po odsunutých Němcích byly nahrazovány novými stavbami, byl zájem kladen také na výstavbu nových silnic, nebo se psalo také o životní úrovni obyvatel pohraničí, především důchodců. Ti žili na pokraji chudoby. Z velmi malé penze (cca 280 Kčs) si mohli týdně koupit jen ty nejnnutnější potraviny (mléko, máslo, chléb, mouku, olej aj.), na jiné potřeby (oděv nebo obuv) pak nezbývaly peníze. Z kontextu článku vyplývá, že šlo o důchodce německého původu, protože byli podporováni balíčky ze NSR.⁹⁵

V okrese Šumperk také panoval veliký nedostatek řemeslníků a pracovních sil. Např. na opravu bot museli zákazníci čekat až tři měsíce. Rovněž bylo málo zedníků, kteří nestíhali opravovat staré domy, které tak stále více a více chátraly. Situace s počty mladých brigádníků byla rovněž špatná. Z asi

⁹¹ NAGEL, I.: *Besuch in der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1977, č. 5 (květen), s. 192–193.

⁹² A. R.: *Nach Hause*. *Mein Heimatbote*, 1981, č. 3 (březen), s. 86.

⁹³ *Zustand der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1986, č. 2 (únor), s. 9.

⁹⁴ A. R.: *Aus der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1983, č. 11 (listopad), s. 442.

⁹⁵ R. K.: *Auszüge aus Briefen aus der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1956, č. 6 (červen), s. 267–268.

20 000 mladých pracovníků přišlo na Šumpersko pouze 3000 brigádníků, kteří navíc zklamaní odcházeli zpět do vnitrozemí.⁹⁶ Také v zemědělství byly k vidění četné nedostatky. S odsunem německých zemědělců nastal veliký nedostatek pracovních sil. Lidé tak vedle svého běžného zaměstnání navíc pracovali i v zemědělství. Samotná kolektivizace přivedla okresní zemědělství do krize. Např. panoval nedostatek míst pro ustájení dobytka.⁹⁷ Dalším problémem bylo pěstování cukrové řepy, která byla před rokem 1945 hlavní pěstovanou plodinou německých zemědělců žijících na Šumpersku.

Zanedbaným řepným polím hrozila nízká sklizeň, protože byl nedostatek pracovních sil na jejich údržbu. Přednostně se zemědělci starali o sklizeň obilí. Aby byla sklizeň tuřinu zachráněna a tudíž i výnosná, bylo zapotřebí ihned po žních všechny pracovní síly vrhnout na řepná pole.⁹⁸

Pro chov dobytka byly z nedostatku prostor využívány vysídlené, polorozpadlé německé domy. Ostatně takových objektů bylo v českém pohraničí velmi mnoho.⁹⁹ Také město Šumperk po odchodu německého obyvatelstva vzhlíželo velmi zpustle. Důkazem byly neopravené silnice, opuštěné polorozpadlé domy a neopravené parky. Mnoho historických objektů pak bylo nenávratně zničeno. Město velmi výrazně změnilo svojí tvář, především se z něj stalo průmyslové centrum, kde fungovalo mnoho továren, v nichž pracovala většina obyvatel města.¹⁰⁰ Tato skutečnost nakonec napomáhala pozvolnému růstu obyvatelstva ve městě. Již v roce 1963 zde žilo na 35 000 obyvatel (z dřívějších 22 000 lidí). Tento nárůst samozřejmě nutil urychleně řešit špatnou bytovou situaci, která ve městě panovala. Staré obytné domy byly zbourány a nahrazeny novými lépe vybavenými objekty. Instalace vody, plynu či elektřiny byla samozřejmostí, odpadní potrubí pak bylo svedeno do kanalizace. Sami redaktoři *Mein Heimatbote* připustili, že se Šumpersko ze strany státu těšilo docela velkému zájmu. Svědčil o tom oblastní hospodářský charakter Šumperska.¹⁰¹

Vůbec otázka hospodářství na Šumpersku byla na stránkách *Mein Heimatbote* poměrně oblíbeným tématem. Jako příklad můžeme uvést článek *Wirtschaftsleben (Hospodářský život)*, který referuje o zemědělské situaci okresu k roku 1963. Autoři článku dokonce otiskli oficiální statistická čísla

⁹⁶ P.: *Aus der alten Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1957, č. 1 (leden), s. 36.

⁹⁷ RAIX, C.: *Ein Brief aus der Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1953, č. 12 (prosinec), s. 42.

⁹⁸ P.: *Wie es in der alten Heimat heute zugeht*. *Mein Heimatbote*, 1955, č. 10 (říjen), s. 37.

⁹⁹ RLY, H.: *Aus der Heimat wird berichtet*. *Mein Heimatbote*, 1953, č. 2 (únor), s. 17–18.

¹⁰⁰ *Mährisch-Schönberg im Jahre 1960*. *Mein Heimatbote*, 1961, č. 2 (únor), s. 74–75.

¹⁰¹ KAULICH, H.: *Zu einem Bericht aus der Heimat*. *Mein Heimatbote*, 1963, č. 5 (květen), s. 196.

hospodářsky využívaných zemědělských a lesních ploch vybraných oblastí okresu Šumperk:

Soudní okres	Celková plocha	Polní plochy	Krmné plochy	Lesy	Ostatní plocha
Šumperk	28 670 ha	14 804 ha	3 011 ha	10 266 ha	190 ha
Staré Město	26 671 ha	12 814 ha	1 929 ha	11 549 ha	237 ha
Loučná nad Desnou	23 278 ha	6 801 ha	2 089 ha	13 833 ha	347 ha
Celkem	78 620 ha	34 420 ha	7 030 ha	35 648 ha	783 ha

Dále byly v člancích zveřejněny číselné údaje osázených kulturních ploch, rozdělených na obilniny, luštěniny, obchodní plodiny, okopaniny, polní krmné rostliny a neobdělávanou půdu. Např. v bývalém soudním okrese Šumperk bylo celkem osázeno obilninami 8 046 ha půdy, luštěninami 223 ha, obchodními plodinami 307 ha, okopaninami 2 120 ha, krmnými rostlinami 3 596 ha a ladem zůstalo 227 ha půdy. U obilnin pak 15 % osázené plochy představovala pšenice, 43 % žito, 9 % ječmene a 31 % ovsa. Pšenici bylo možné pěstovat především v níže položených nadmořských výškách, ječmen a oves pak byly pěstovány především jako krmivo pro dobytek. Mezi okopaninami převládaly brambory, které byly zpracovány především v lihovarech a sloužily i jako krmivo pro zvířectvo. Krmná řepa pak převládala nad řepou cukrovkou. Produkce ovoce a zeleniny, souhrnně zvané sadařství a zahrádkářství, byla na Šumbersku velmi rozvinutá, na druhou stranu ale nestačila uspokojit poptávku. Článek se rovněž zajímal také o živočišnou výrobu, kde dokonce uvádí počty dobytka ve vybraných oblastech okresu. V oblasti města Šumperk bylo evidováno na 9 910 kusů dobytka, z toho krav bylo 6 130 kusů. Ve Starém Městě chovali 7 412 kusů dobytka, z toho bylo 5 152 krav. V Loučné nad Desnou bylo 4 269 kusů dobytka, z toho bylo 2 936 kusů krav. Zatímco chov koní pozvolna ustupoval, velké prosperitě se těšil chov skotu a s ním neustálé navyšování produkce mléka a hovězího masa. Dále se prosazoval chov prasat a drůbeže, kde se kladl důraz na prodej co nejčerstvějších vajec. Pro zvyšování produkce v rostlinné výrobě se v sektoru živočišné výroby v rámci soutěží ve velkém zakládaly hnojníky pro hnojení polí. Autoři dále uvádějí statistická čísla celoroční produkce mléka pro okres Šumperk. Např. v Hanušovicích se vyprodukovalo 3 300 000 litrů mléka, v Malé Moravě 1 700 000 litrů, ve Starém Městě 2 500 000 litrů a v Šumperku více jak

5 500 000 litrů mléka. Celkový roční obrat okresních mlékáren činil přes 100 milionů Kčs. Dále v okrese působily četné mlýny na zpracování obilnin (např. v obcích Dolní Morava či Kunčice). V Maršíkově byl např. postaven moderní mlýn, který byl schopen zpracovat 25 000 kubíků obilovin ročně. V obcích Třemešek a Kopřivná byli zemědělci schopni zpracovat na 34 000 kubíků brambor ročně. Velký důraz byl také kladen na výchovu mladých zemědělců na středních zemědělských školách. I přes veškerou mechanizaci zemědělství trpělo toto hospodářské odvětví okresu značným nedostatkem pracovních sil. Dle názoru pisatele článku bylo a bude zemědělství hlavním hospodářským odvětvím Šumperka.¹⁰²

Nedostatky, způsobené nízkým počtem pracovníků, nastaly na přelomu čtyřicátých a padesátých let také v lesním hospodářství. V tomto případě komunistická vláda v některých chvílích přistoupila k tvrdším metodám. Pokud lesní dělník neuposlechl příkaz umístění do oblasti jesenických lesů, byl uvězněn.¹⁰³ O hospodářskou situaci v okrese Šumperk se redaktoři novin zajímali také po změně politického ovzduší v roce 1968. I v tomto případě byl hlavní důraz kladen na zemědělskou výrobu. V rámci zlepšení dopravní infrastruktury došlo k rozsáhlé opravě dvanáct kilometrů dlouhé horské silnice z Rudoltic (u Sobotína) ve směru na Rýmařov. Celá akce počítala s výhledem nákladů v hodnotě 65 milionů korun. Díky opravě této silnice mělo dojít ke zlepšení dopravního spojení, především autobusového, mezi Šumperkem, Rýmařovem, Opavou a Ostravou.¹⁰⁴

4. Závěr

Pohled sudetských Němců na dění v Československu po jejich odsunu se diametrálně změnil. Zatímco články z přelomu čtyřicátých a padesátých let byly velmi jednostranné orientace, od let šedesátých se jejich pohled poněkud modifikoval. Nejozřejavější otázkou byla reminiscence na nedobrovolný odsun z Československa po roce 1945, který jednoznačně odsuzovaly. V této otázce hlavním problémem byly, a vlastně jsou i dodnes, majetkové nesrovnalosti, které vznikly zaborem německého majetku v době odsunu. Za hlavního viníka jejich tragického osudu byl jednoznačně označen prezident Edvard Beneš. Samotná osoba E. Beneše byla mnohdy na stránkách novin až

¹⁰² *Wirtschaftsleben. Mein Heimatbote*, 1963, č. 12 (prosinec), s. 516–519.

¹⁰³ *Das Los der Waldarbeiter aus dem Altvatergebirge in der CSSR. Mein Heimatbote*, 1968, č. 5 (květen), s. 197.

¹⁰⁴ P.: *Aus der Heimat. Mein Heimatbote*, 1971, č. 6 (červen), s. 243–244.

démonizována. Zločinnost dekretů prezidenta republiky, odsun německých antifašistů, excesy na odsunutých Němcích atd., to vše mu bylo přikládáno za vinu. Návrhy sudetských Němců odsoudit Beneše a celou československou vládu za zločiny, které byly páčány na Němcích v době odsunu, však nebyly mezinárodně nikdy vyslyšeny.

Orientace Československé republiky na Sovětský svaz po druhé světové válce byla dle názorů autorů novinových článků velikou chybou. Protikomunistické postoje sudetských Němců se stále objevovaly na stránkách novin *Mein Heimatbote*. Pravdivost svého stanoviska nejvíce dokládali zprávami o životní úrovni obyvatel v ČSR. Tyto informace byly mnohdy získávány z „*třetí ruky*“, tedy z dopisů, které zasílali Němci žijící na území republiky svým příbuzným do NSR. Tím se míra věrohodnosti, odrážející se v novinových článcích, do jisté míry snižovala.

Na druhou stranu některé jiné údaje jsou založené na oficiálních záznamech, např. na základě zveřejněných statistických dat. Zatímco relace o životních podmínkách a politickém dění v ČSR z padesátých let ještě obsahovaly jisté procento nepravdy, pro šedesátá léta je typické, že toto zkreslení bylo nabouráno těmi sudetskými Němci, kteří osobně přicestovali do ČSSR. Především je třeba říci, že vzájemný názor na český a německý národ se začínal výrazně měnit. Postupně padaly předsudky o nenávisti Čechů vůči Němcům o odměřeném pohledu Němců na Čechy. Sudetští Němci, kteří po téměř dvaceti letech navštívili svůj rodný kraj v pohraničí, byli velmi přívětivě přijati místním českým obyvatelstvem. Zážitky z těchto pobytů a zájezdů se pak objevovaly na stránkách novin *Mein Heimatbote*, především se zřetelem na okres Šumperk. Tento stav panoval do konce šedesátých let.

Pro šedesátá léta bylo příznačné oteplení v česko-německých vztazích, které bylo iniciováno především liberálnější vnitropolitickou situací v Československu ve druhé polovině šedesátých let. Mezníkem ke změnám byl nástup normalizace, kdy došlo k opětovnému ochlazení vztahů. Následně se však počaly promítat i nové skutečnosti plynoucí z Brandtovy východní politiky a další okolnosti mezinárodních vztahů. Samotná sudetská otázka se však opět vyostřila. Požadavek náhrady za zabavený majetek, pretenze sudetských Němců na sebeurčení či odsouzení odsunu coby aktu odporujícího lidským právům, byly základní linie jejich politických snah, která chtěli vůči československé straně prosadit zprvu prostřednictvím bonnské vlády, poté OSN. Se změnou režimu v Československu v roce 1989 dostal celý problém opět jinou dimenzi. V předložené studii ovšem nešlo o postižení těchto nesporně důležitých dějinných problémů. Naší snahou bylo rekonstruovat představy vysídlených o jejich někdejší domovině. Uzavřeme tedy, že přes

pochopitelnou dávku jisté sentimentality převažovala jasně negativní hodnocení o všem, co následovalo po roce 1945. A mnohdy se tak dělo i s využitím verbální i ideové výbavy z let nacistického Německa. Postupně však dochází k určité objektivizaci zpráv, nicméně problém česko-sudetoněmeckého střetu nebyl eliminován. Jakási zákonitost vícegenerační výměny a „historizace“ daného problému platí i v této době.

RESUMÉ

REFLEXE BÝVALÉ DOMOVINY U NĚMCŮ ODSUNUTÝCH ZE ŠUMPERSKA V LETECH 1947–1989

Tento článek si klade za cíl zmapovat pohled sudetských Němců z okresu Šumperk na události v Československu po jejich odsunu. Základním zdrojem zkoumání jsou sudetoněmecké noviny *Mein Heimatbote*, uložené ve své celistvosti v instituci *Collegium Carolinum* v Mnichově. Po odsunu okres Šumperk výrazně změnil svojí tvář. Právě tyto pohledy sudetských Němců na dění ve své někdejší domovině se promítaly ve článcích novin *Mein Heimantbote*, který již od konce čtyřicátých let vydávala ve Frankfurtu nad Mohanem krajanská organizace odsunutých Němců ze Šumberska. Hlavním tématem byly vzpomínky na nedobrovolné vysídlení, jež sudetští Němci jednoznačně odsuzovali. V kontextu úvah o politickém dění v Československu se rovněž promítaly antikomunistické názory. Zájem byl také směřován na dění v okrese Šumperk a na životní a hospodářskou úroveň ČSR / ČSSR.

Klíčová slova: Šumperk, sudetští Němci, odsun, sudetoněmecký tisk, česko–německé vztahy, politická situace v Československu, severní Morava.

SUMMARY

THE REFLECTION OF FORMER HOME OF GERMANS DISPLACED FROM THE REGION OF ŠUMPERK IN THE YEARS 1947–1989

The article aims at the perception of Sudeten Germans from the region of Šumperk on events in Czechoslovakia after their displacement. The basic

source of research is Sudeten-German newspaper *Mein Heimatbote* kept by the institute *Collegium Carolinum* in Munich. After the displacement, the region of Šumperk has significantly change its character. Just these views of Sudeten Germans on events in their former home were strongly present in articles of newspaper *Mein Heimantbote*, which has been published by the compatriotic association of displaced Germans from the region of Šumperk in Frankfurt am Main since 1940s. The crucial topic were memories of involuntary displacement that was completely denounced by Sudeten Germans. In the context of ideas about political development in Czechoslovakia, there may be also found anti-Communist opinions. Moreover, the interest was focused on activities in the region of Šumperk and life as well as economic level of the Czechoslovak Republic/ Czechoslovak Socialist Republic.

Keywords: Šumperk, Sudeten Germans, displacement, Sudeten-German print, Czech-German relations, political situation in Czechoslovakia, North Moravia

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Dimitris Atanasiadis
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita
Masarykova třída 37
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: dimitris.atanasiadis@fpf.slu.cz

prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.
Ústav historických věd
Slezská univerzita
Masarykova třída 37
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: zdenek.jirasek@fpf.slu.cz

POSTAVENÍ DROBNÝCH PODNIKATELŮ V LETECH 1909–2007 V HRADCI KRÁLOVÉ NA PŘÍKLADU TRUHLÁŘSKÉ RODINY PECKŮ

Ivana Vostrovská

1. Úvod

Cílem této studie je nastínění společenského a ekonomického postavení drobných podnikatelů v letech 1909–2007 v Hradci Králové. Podnikatelé byli od poloviny 19. století organizováni v živnostenských společenstvech poté, co byly zrušeny cechy jako organizace pro drobné živnostníky a řemeslníky. Od roku 1865 existovala v Hradci Králové čtyři společenstva, která sdružovala několik oborů a řemesel. Jednotlivá řemesla se postupně oddělovala a vytvářela vlastní společenstva; některým se to podařilo až na začátku 20. století.

Nejprve uvedu obecně, co to vlastně živnostenská společenstva byla, proč vznikala, jak byla organizována a jaké byly podmínky jejich ustanovení a členství. Dále se zaměřím přímo na organizování truhlářského řemesla v Hradci Králové – do kterých společenstev byli truhláři začleněni, do jaké míry byla tato společenstva pokračováním cechů a jací lidé stáli v jejich čele. U osob ve vedení společenstev budu sledovat jejich aktivitu ve veřejném životě – zda se angažovali v komunální politice a jestli byli členy některých královéhradeckých spolků. Sondou do podnikání a sociální situace drobných živnostníků v truhlářském řemesle v první polovině 20. století bude sledování založení a vývoje truhlářské dílny rodiny Pecků, jejíž majitelé byli mimo jiné předsedy daných živnostenských společenstev.

Tyto informace budou získány zejména studiem protokolů a zápisů ze schůzí jednotlivých společenstev, matrik členů společenstev, knih na přijímání cechovních mistrů, voličských seznamů pro obecní volby, pamětních knih a prezenčních listin spolků, adresářů a schematismů města, odborné literatury a v případě truhlářské rodiny Pecků dokumentů z rodinného archivu a převážně vzpomínek pamětníků.¹

¹ Studii věnuji své babičce Heleně Vostrovské, roz. Peckové, které tímto děkuji za vše, čím mě v životě inspirovala, a také za spolupráci při rekonstrukci dějin rodiny Pecků.

2. Ustanovení a organizace živnostenských společenstev

Od středověku byli řemeslníci organizováni v ceších, které postupně nebyly schopny reagovat na požadavky zvýšení produkce. Zastaralá cechovní organizace, zejména její předpisy o cenách a množství výrobků, se stávala čím dál větší překážkou rozvoje výroby. V roce 1731 byla zřízena instituce cechovního inspektora, který vykonával dozor nad činností cechů. Současně byl vydán generální cechovní patent, na který navázaly v roce 1739 generální cechovní artikuly. Největší změnou, kterou přinesly, byla vazba zakládání nových cechů na povolení státu. V 19. století cechy zcela ztratily svůj politický i hospodářský vliv. Nezávisle na ceších vznikaly dobrovolné spolky, tzv. řemeslnicko-živnostenské besedy. Díky provizornímu zákonu z roku 1850 začaly vznikat obchodní a živnostenské komory. Cechovní zřízení trvalo formálně dál, a to až do vydání císařského patentu č. 227/1859 f. z., tedy prvního živnostenského řádu. Zákonem, který vešel v platnost 1. května 1860, byly zrušeny všechny dosud platné předpisy a normy.² Živnostenská společenstva byla zřízena buď dobrovolným přetvořením cechů, nebo ustanovením na základě živnostenského řádu. Mezi hlavní znaky živnostenského společenstva patřila samostatná právní subjektivita, předpoklad neuzavřeného počtu členů a charakteristický účel, který sledují. Mohlo se jednat např. o spolky záložní a úvěrní, spolky pro nákup surovin, skladištní a konzumní spolky, výrobní společenstva apod.

K tomu, aby mohlo být nějaké společenstvo založeno, bylo potřeba společenstevní smlouvy – stanov, jejichž obsah udával zákon. Smlouva musela být zapsána do společenstevního rejstříku. Firma musela být předmětná s vyznačením – zapsané společenstvo podle povahy ručení členů s ručením omezeným nebo neomezeným. Podmínkou vzniku společenstva byla také jeho odbornost a souvislost území. Společenstva měla samostatnou právní subjektivitu a jejich povinnými orgány bylo představenstvo a valná hromada, fakultativním orgánem dozorčí rada. Výbor společenstva projednával opožděnost živnosti – zda má uchazeč v pořádku všechna povolení a jaká je situace v místě, kde chce novou živnost otevřít, případně doporučoval žádosti zamítnout. Členem společenstva mohla být osoba fyzická, právnická, obchodní společnost i společenstvo nebo jiné sdružení osob. Členové měli povinnost přispět v tzv. repartičním řízení k úhradě schodku společenstva, nemohou-li být po jeho zrušení plně uspokojeny pohledávky věřitelů společenstva. Společenstvo mohlo být kromě zákonných zrušovacích důvodů zrušeno i na zá-

² FIALA, Josef a kol.: *Živnostenské právo*. Brno 1993, s. 6–7; GRUBER, Josef: *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a o cílech reformy živnostenské*. Praha 1904.

kladě svých stanov. Po zrušení konkurzu nevyjímaje následuje závazková likvidace společenstva.³

Zřizování nových společenstev se zpočátku setkávalo s lhostejností nebo odporem. Řemesla a živnosti upadaly pro nedostatek provozního kapitálu, pro nízké odborné vzdělání a těžký konkurenční boj s velkovýrobou. Společenstva proto jen stěží plnila své úkoly a po léta živořila.⁴ Podíváme-li se však na práva a povinnosti členů společenstev, zjistíme, že na jedné straně plynule navazují na cechovní zřízení, ale na straně druhé celkovou ekonomickou situaci živnostníků zlepšovaly. Návaznost na cechy je nejvíce patrná v tom, jak společenstva pečovala o své členy. Stejně jako cech i společenstva finančně podporovala zchudlé členy a vdovy. Společenstva přispívala i na pohřby svých členů, jichž se účastnilo také členstvo.

Společenstva živnostníků se ke konkurenci stavěla kladně. Změnil se starý postup výchovy řemeslníků. Nebylo už potřeba absolvovat léta učednictví, tovaryšství, povinného vandru a složit mistrovskou zkoušku, aby dospělý jedinec mohl začít provozovat dané řemeslo.⁵ Stejně tak nebyl ze zákona omežován počet členů společenstva. Členem se mohl stát každý živnostník, jenž měl v pořádku všechna povolení a složil daný zápisný poplatek. Společenstvo v případě nějakého problému, ať už občanského nebo živnostenského rázu, stálo za svými členy. Z pohledu ekonomiky byla situace lepší v tom, že nebyly omezovány ceny a počet vyrobeného zboží. Společenstva se stávala spíše profesními komorami – svým členům umožňovala vzdělání, rozšiřování obzorů a uplatnění na trhu pořádáním různých kurzů, přednášek, výstav a také byla otevřena novým myšlenkám.

Živnosti byly rozděleny na svobodné a koncesované a to až do roku 1883, kdy přibyla kategorie živností řemeslných (tzv. řemeslnická novela č. 39/1883 ř. z.). U těchto živností šlo o zručnost a vyžadovaly vzdělání získané vyučením. Nepatřily sem živnosti obchodního a továrního podnikání.⁶ Příslušnému liberalismu se čelilo tím, že členství ve společenstvu bylo povinné, jestliže se většina příslušných živnostníků rozhodla pro vytvoření společenstva. Účelem živnostenských společenstev byla podpora živnostenských zájmů, a to organizačních, vzdělávacích, humanitních a hospodářských. Je

³ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOKa HK), REJMÁNEK, Leoš – WIPLER, Jan; SVATOŇOVÁ, Stanislava – ZIMMERMANN, Petr: *Živnostenská společenstva v Hradci Králové 1865–1952*. Sdružený inventář, inv. č. 1221. Hradec Králové 1963, 1997.

⁴ Tamtéž.

⁵ MÁLKOVÁ, Květoslava: *Vývoj živnostenské otázky v rakouském Slezsku 1859–1914*. Bruntál 2010, s. 36.

⁶ *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*. Zákon č. 39, Hlava I., § 1. Vídeň 1883, s. 113–114.

pravděpodobné, že společenstva umožnila hospodářské podnikání ve větším rozsahu masám jednotlivců, u kterých, pokud by se jednalo o kapitál, by to nebylo možné, a zvýšila se aktivita v podnikatelském hospodářství.⁷ Živnostenský zákon upravoval pravidla živnostenského podnikání – získání oprávnění živnosti a její provozování, vztahy mezi podnikateli a zaměstnanci, mistry a učedníky, sdružování živnostníků, řešení jejich sporů, vytyčení vztahu vzhledem ke státním úřadům a stanovení pokut a trestů za překročení zákona.⁸ Odborná společenstva mívala později své Zemské ústřední svazy v Praze a teritoriálně se organizovala v okresních jednotkách živnostenských společenstev. Státními orgány pro živnostenská společenstva byly: okresní úřad, zemský úřad, ministerstvo vnitřního obchodu, ministerstvo zahraničního obchodu a ministerstvo průmyslu. Pomocnými orgány státní správy byli živnostenští inspektoři a společenstevní instruktoři. Novelou č. 218/1896 ř. z. byly ustaveny živnostenské soudy, do jejichž kompetence náležely spory mezi podnikateli a dělníky a mezi dělníky téže firmy navzájem. Soudy rozhodovaly o mzdových záležitostech, o vzniku, pokračování a zániku pracovního a učebního poměru, také o některých sociálních záležitostech.⁹

Živnostenský řád zůstal od roku 1907 (tzv. organizační novela č. 26/1907 ř. z.) téměř beze změny. Nově vzniklá Československá republika navázala na právní řád Rakouska-Uherska. Na našem území tak zůstal nadále platný živnostenský řád z roku 1859, včetně všech novelizací. Postupně však docházelo ke zpříšňování právní úpravy podnikání, např. v souvislosti s hospodářskou recesí v třicátých letech 20. století vládním nařízením č. 162/1935 Sb., o dočasných omezeních v některých odvětvích podnikání. Podstatnější omezení byla zavedena v období 2. republiky, např. novela č. 219/1938 a č. 265/1938 Sb., o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání.¹⁰ V roce 1939 se ruší dobrovolné členství podniků ve společenstvech a podniky jsou povinně členy Ústředního svazu průmyslu. Obchod byl organizován v Ústředním svazu obchodu pro Čechy a Moravu a řemesla v Ústředním svazu řemesel.¹¹ Dle vládního nařízení z roku 1941 může Ústřední svaz řemesel dle své úvahy zřizovat živnostenská společenstva či měnit jejich rozsah. Změny nastaly za okupace i pozdější-

⁷ HÁCHA, Emil a kol. (eds.): *Slovník veřejného práva československého*. 4. díl. S–T. Brno 1938, s. 437.

⁸ MÁLKOVÁ, Květoslava: *c. d.*, s. 36.

⁹ FIALA, Josef a kol.: *c. d.*, s. 9.

¹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹¹ GERŠLOVÁ, Jana: *Živnostenské podnikání, obchodní a živnostenské komory za první republiky*. Slezský sborník, 94, 1996, č. 2, s. 162.

mi vyhláškami pokud jde o podpůrné pokladny a nemocenské pokladny, protože došlo k všeobecnému a povinnému sociálnímu pojištění všech osob samostatně výdělečně činných.

Definitivní zlom přinesl převrat v únoru 1948. Došlo ke zrušení obchodních a živnostenských komor a byl vytvořen Svaz československého živnostnictva, jehož orgány byly okresní a krajské sekretariáty. V nich se soustřeďovaly písemnosti rušených živnostenských společenstev. Živnostníci byli postupně likvidováni. Nová ústava (úst. zák. č. 150/1948 Sb.) výslovně preferovala tzv. společenské vlastnictví.¹² K 1. lednu 1949 byly zlikvidovány obchodní živnostenské komory a jejich agenda byla předána nově vzniklým okresním národním výborům.¹³ Svaz československého živnostnictva zanikl 31. prosince 1952 a majetek zlikvidovaných společenstev byl odevzdán státu.¹⁴ Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. už s existencí soukromého vlastnictví prakticky nepočítal.¹⁵ V letech 1965–1989 tak právní úprava soukromého podnikání chyběla.

Po revoluci v roce 1989 a obnovení demokratického státu Česká a Slovenská Federativní Republika byla zákonná úprava živnostenského podnikání navázána jednak na zásady platné do roku 1965, jednak byla inspirována právní úpravou v sousedním Německu a Rakousku. Cestu pro individuální podnikání fyzických osob otevřel zákon č. 105/1990 Sb., o soukromém podnikání občanů, avšak základní veřejnoprávní normou upravující vztahy mezi podnikateli a státem se stal zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání.¹⁶

3. Živnostenská organizace truhlářského řemesla v Hradci Králové

Řemeslníci provozující truhlářské řemeslo byli v Hradci Králové začleněni nejprve do Cechu devatera řemesel. Samostatný cech truhlářů byl založen 13. 4. 1815¹⁷ a sdružoval 16 mistrů. Jako většina ostatních v habsburské

¹² Tamtéž, s. 10.

¹³ GRULICH, Petr: *Obchodní a živnostenská komora v Hradci Králové a její budova* (dále jen *Obchodní a živnostenská komora*). Královéhradecko, 1, 2004, s. 63.

¹⁴ SOKA HK, REJMÁNEK, Leoš – WIPLER, Jan; SVATOŇOVÁ, Stanislava – ZIMMERMANN, Petr: c. d.

¹⁵ FIALA, Josef a kol.: c. d., s. 10.

¹⁶ DĚDIČ, Jan – KŘÍŽ, Radim: *Zákon o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), text s přílohami a stručný komentář*. Zlín 1991.

¹⁷ DOUBEK, Zdeněk – REZKOVÁ, Helena: *Pohled do historie Nového Hradce Králové*. 2. vyd. Vlkov 2012, s. 43.

monarchii byl v roce 1859 zrušen a truhláři byli začleněni do nově vzniklé společenstevní organizace. Od roku 1865 zde existovala čtyři společenstva: I. živnostenský spolek obchodníků a továrníků, II. živnostenská jednota, která soustřeďovala různá řemesla, III. živnostenský spolek, kam patřily potravní živnosti, a IV. živnostenská jednota, jež zahrnovala živnosti oděvní. Všechna společenstva byla sdružena v Zemské jednotě řemeslnických a živnostenských společenstev Království českého.¹⁸ Řemeslníci dle svého oboru byli přidělováni k odborným společenstvům, nejvíce okresního či dokonce komorního rozsahu. Truhláři byli zařazeni do II. živnostenského společenstva s určením pro Hradec Králové a Pražské Předměstí. Společenstvo tvořili živnostníci jednoho řemesla či oboru, ke společenstvu tak patřily tyto živnosti: bednáři, cvokaři, fotografové, hodináři, kamnáři, kameníci, klempíři, kniháři, koláři, kominíci, kováři, malíři, nástrojáři, nožíři, pasíři, provazníci, puškaři, řemenáři, soustružníci, sedláři, sklenáři, stavitelé, tiskaři, truhláři, voskaři, zámečníci, zlatníci a zvonáři. Do jedné organizace bylo tedy sdruženo několik cechů a jejich členové přecházeli i do nového společenstva. Do II. živnostenského společenstva přešli členové rodin Lhotů a Petrofů z cechu truhlářů, Černých, Dvořáčků, Růžičků a Štolbů z cechu puškařů, hodinářů, pasířů a klempířů, Pilnáčků, Svobodů, Novotných z cechu zámečnicků, Štolbů, Černých, Jedličků a Valášků z cechu kovářů a kolářů a z cechu zedníků, tesařů a kameníků Krausové, Pokorní a Dobrkovští.¹⁹ Jedním z nových členů společenstva byl i J. Čermák, provazník, jehož rodina provozovala toto řemeslo v Hradci Králové po čtyři století.²⁰

Členové společenstva, jejichž počet byl neomezený a mohli volně do společenstva vstupovat, si zvolili výbor, který se scházel většinou jednou za měsíc. Na těchto výborových schůzích byl někdy přítomen i vládní komisař. Výbor, včetně předsedy a místopředsedy, byl volen na valné hromadě členů společenstva, která se konala jednou ročně. Zde se také konala volba poklad-

¹⁸ SOKA HK, fond II. živnostenské společenstvo Hradec Králové 1865–1928, HK – ŽS II., kniha 1, inv. č. 1.

¹⁹ SOKA HK, fond II. živnostenské společenstvo 1865–1928, HK – ŽS II., kniha 2, inv. č. 2; SOKA HK, fond Cech zedníků, tesařů a kameníků 1704–1859, HK – CZT, kniha 2, inv. č. 4; SOKA HK, fond Cech kovářů a kolářů 1574–1859 (1860), HK – CKK, kniha 2, inv. č. 5; SOKA HK, fond Cech zámečnicků 1561–1859, HK – CZ, kniha 1, inv. č., 5 kniha 2, inv. č. 6; SOKA HK, fond Cech puškařů, hodinářů, pasířů a klempířů 1775–1859, HK – CPH, kniha 1, inv. č. 1; SOKA HK, fond Cech truhlářů 1813–1855, HK – CTR, kniha 1, inv. č. 1; MLEJNEK, Čestmír: *Historie a současnost podnikání na Královéhradecku*. Žehušice 2011, s. 21–28.

²⁰ SOKA HK, fond II. živnostenské společenstvo Hradec Králové 1865–1928, HK – ŽS II., kniha 2, inv. č. 2.

nika, revizorů účtů, řešilo se hospodaření společenstva a schvaloval se rozpočet na další rok. Zpočátku mělo II. živnostenské společenstvo asi jen 30 členů. Za každý rok požadovalo společenstvo od členů příspěvek do spolkové pokladny. Mimo to získávalo společenstvo finanční prostředky na svůj chod také z poplatků za vyučenou učňů, ze zápisného nových členů a také např. z pronájmu majetku společenstva. Hotovost a cenné papíry společenstva se ukládaly do místní záložny. K povinnostem a funkcím společenstva patřila péče o učně.²¹ Společenstvo dále stanovovalo, kolik může mít mistr učňů, pomocníků a tovaryšů, a spravovalo nemocenskou pokladnu.²² Při prošetřování stížností konali členové výboru prohlídky dílen. Jednou z pravomocí společenstva bylo také vypracování návrhu živnostenského řádu. Ke kompetencím společenstva patřila i volba člena výboru do odborné školy. Společenstvo stanovovalo dobu učení a dobu na zkušenou pro učně, dobu výpovědi a upravovalo vyučovací dobu pokračovací školy, jejíž výuka se konala v týdnu ve večerních hodinách.²³

Do společenstva vstupovali živnostníci zejména z toho důvodu, že se o své členy staralo a řešilo nejrůznější otázky živnostenského charakteru. Mezi jinými vyřizovalo společenstvo žádosti o opovědi živností podaných u okresního hejtmanství, které udělovalo živnostenské koncese. Společenstvo dále vyplácelo podpory zchudlým členům a chudším také povolovalo splácet živnostenskou daň ve lhůtách, mistrům poskytovalo peněžitou náhradu. Finančně podporovalo také pokračovací školu, dávalo příspěvky vdovám po svých členech a to i na pohřby. V roce 1893 získalo II. živnostenské společenstvo spolkového lékaře pro nemocné učně a také se dohodlo s lékárnou, aby k tomuto účelu poskytovala levnější léky. Královéhradecká společenstva sestavovala společnou kandidátní listinu do obecního zastupitelstva. Od roku 1894 se II. živnostenské společenstvo stalo přispívajícím členem Městského historického a průmyslového muzea.²⁴ Na svoje náklady vysílalo společenstvo své zástupce na nejrůznější výstavy, sjezdy živnostníků a odebíralo odborné časopisy. Společenstvo se účastnilo veřejných akcí, jako byla např. Slavnost Božího těla, oslavy sv. Václava a členové se také účastnili pohřbů svých spolučlenů.

²¹ Kontrola nad tím, kteří učni jsou do společenstva přijímáni, evidence jejich učebních smluv apod.

²² Nemocenská pokladna byla nejdříve městská, od roku 1883 společná s ostatními zdejšími živnostenskými společenstvy.

²³ SOKA HK, fond II. živnostenské společenstvo Hradec Králové 1865–1928, HK – ŽS II., kniha 1, inv. č. 1.

²⁴ Dnešní Muzeum východních Čech v Hradci Králové.

V roce 1909 vzniklo reorganizací II. živnostenského společenstva Společenstvo stavebních a přidělených živností, které na předchozí navazovalo. Ve společenstvu byli nadále organizováni i ti živnostníci, kteří neměli své vlastní odborné společenstvo. Vyčleňování dle odbornosti je důležitým fenoménem ve vývoji živnostenských společenstev v první polovině 20. století.²⁵ Dne 22. prosince 1909 vznikl spolek Obchodní, živnostenská a průmyslová ústředna českých interesentů komorního obvodu libereckého v Hradci Králové. Spolku předsedal starosta města F. Ulrich.²⁶ Spolek začal v regionu nahrazovat neexistující komoru v podpoře podnikání, ve zvelebovacích, vzdělávacích a zprostředkovatelských činnostech.²⁷

Společenstvo stavebních a přidělených živností bylo nadále záštitou a ochranou řemeslníků a řešilo živnostenské problémy. V roce 1920 byli vysláni delegáti na valnou hromadu Československé živnostensko-obchodní strany středostavovské a delegáti společenstva byli i ve správní radě banky stavebních a přidělených živností. V roce 1925 se projednávala např. otázka nedělního klidu, kterou společenstvo zamítlo. Společenstvo dohlíželo na to, aby stavitelé přejímající místní stavby, zadávaly řemeslné práce taktéž místním řemeslníkům. Také zdůraznilo, že je nutné i zákonem upravit oddělené zadávání při veřejných pracích; tato úprava zákona byla navržena státní živnostenskou radou. V roce 1931 se výbor společenstva rozhodl podat rezoluci proti připravovaným zákonům směřujícím proti živnostenskému stavu.

V období 1922–1947 ze společenstva vystoupilo několik skupin členů, které vytvářely nová odborná společenstva na okresní i zemské úrovni. Okruh stavebního společenstva se zmenšoval. Od roku 1924 se tedy společenstvo snažilo o rozšíření na Velký Hradec pro zbývající řemesla. Výbor Společenstva stavebních a přidělených živností byl proti tomuto vývoji, neboť jen mizivé procento ustanovených odborných společenstev konalo svou povinnost a bylo s to plně obsáhnout veškerou agendu a zpravidla velkou teritoriální působnost, mj. takto společenstvu ubývali členové.

²⁵ SOKA HK, fond Společenstvo smíšených živností Hradec Králové 1906–1952, HK – ŽSSŽ, kniha 1, inv. č. 1.

²⁶ František Ulrich (1859–1939), advokát, poslanec a básník. Pozdější městský zastupitel od roku 1889 a od 1893 člen městské rady. Byl významným starostou města v letech 1895–1929. Od roku 1910 stál v čele Obchodní, živnostenské a průmyslové ústředny českých interesentů komorního obvodu libereckého v Hradci Králové; Divišová, Jaroslava (ed.): *Encyklopedie města Hradce Králové (N–Ž)*. Hradec Králové 2011, s. 456–457; GRULICH, Petr: *Obchodní a živnostenská komora*, s. 63.

²⁷ GRULICH, Petr: *Postátnění obchodní, živnostenské a průmyslové ústředny v Hradci Králové*. In: ŠŮLA, Jaroslav et al. (eds.): *Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech: sborník příspěvků přednesených na vědecké konferenci konané v Hradci Králové ve dnech 18. a 19. září 2002*, *Dissertationes historicae*, 8. Hradec Králové 2002, s. 135.

V září 1938 uspořádalo Společenstvo stavebních a přidělených živností sbírku na obranu státu. V příštím roce byly nakoupeny protiplynové masky, společenstvo vypracovalo směrné ceny svých výrobků a vyhlásilo bojkot německého zboží. Policejní ředitelství v Hradci Králové předložilo společenstvu předpisy proti leteckým útokům. V důsledku kontingentace železa byla zakázána výroba z kovu a vedení záznamů o materiálech bylo povinné. Členské poplatky nebyly také s ohledem na mimořádnou dobu vybírány. Živnosti nebyly jinak utlačovány, jen se zvýšil počet různých nařízení a předpisů. Vládním nařízením č. 168/1939²⁸ byl vytvořen Ústřední svaz průmyslu, Ústřední svaz obchodu, Ústřední svaz řemesla, Ústřední svaz dopravních živností, cizineckého ruchu, filmu a peněžnictví, a zavádělo se tímto řízené hospodářství.²⁹ Vedením řízeného hospodářství byly pověřeny výše zmíněné svazy. Vládní nařízení č. 85/1940³⁰ pojednávalo o odbornění až do důsledků, kdy každý obor musí mít vlastní společenstvo s nejmenším počtem členů 60 a nejmenším politickým obvodem okresem. Společenstvo stavebních živností přispívalo na účely živnostenské organizace Okresní jednotě společenstev, Ústředně společenstev a Průmyslovému muzeu. Dávalo příspěvky na vzdělání, učňům, na rekreační tábor učňovské besídky, na odborné časopisy a na vánoční nadílky. Stejně jako během první světové války přispívalo Společenstvo stavebních živností Červenému kříži, Vdovskému fondu pro osleplé vojíny a vybíraly se zvláštní poplatky na krytí státních půjček. Valná hromada Společenstva stavebních živností v roce 1940 byla ukončena zvoláním „Vlasti zdar!“³¹ Truhláři se ze Společenstva stavebních a přidělených živností vydělili a v roce 1941 vytvořili samostatné Společenstvo truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva. Činnost truhlářského odboru začala již v roce 1939, kdy se několik členů staralo o utvoření nového společenstva. Jelikož vzniklo společenstvo uprostřed války, museli členové podávat žádosti mimo jiné o dodatečné přiděly dřeva a železa, obstarávali zakázky pro brannou moc a bylo nařízeno dodržování mzdových a platových nařízení. V roce 1944 se podnikání odklonilo od liberalismu s volnou soutěží k státem řízenému hospodářství ve prospěch celku. Na území Protektorátu Čechy a Morava se živnosti ve velké míře uzavíraly v důsledku uvolňování pracovních sil pro zbrojní výrobu a pro opevňovací práce. I v tomto období regulovalo společenstvo množství živností, udělovalo podpory a stíhalo fušery. Zástupci spo-

²⁸ Tamtéž.

²⁹ O přiděly surovin žádali řemeslníci prostřednictvím společenstva.

³⁰ SOKA HK, fond Společenstvo smíšených živností Hradec Králové 1906–1952, HK – ŽSSŽ, kniha 1, inv. č. 1.

³¹ Tamtéž.

lečenstva se účastnili truhlářských výstav a společenstvo odebíralo odborné časopisy. Po válce odcházelo dělnictvo do pohraničí, kde byly vyšší mzdy. Společenstvo se také zamítavě postavilo k plánovaným vzájemným dodávkám zboží se Svazem sovětských socialistických republik. V roce 1946 byla společenstvem zlikvidována kolaborantská firma a v jejích budovách bylo naplánováno zřídit učňovskou školu. Některé firmy získaly nabídku dodávek nábytku pro vnitřní zařízení vojenských a posádkových velitelství. Po válce se rozvinula spolupráce s Velkou Británií a nabíraly se pracovní síly i na Slovensku a v Rumunsku.

Po válce byly schůze společenstva obnoveny valnou hromadou v roce 1947 a výbor řešil mimo jiné organizaci osidlování pohraničí řemeslníky. Ve stejném roce byly zrušeny Zemské jednoty společenstev a zůstala jen celostátní Ústředna společenstev s jednotlivými živnostenskými společenstvy. Volby v těchto společenstvech se nesměly konat. Byl vydán zákon o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání. Řemeslnictvo nesouhlasilo s touto organizační strukturou. Důrazně žádalo o reorganizaci Ústředny společenstev a o konání voleb do hospodářských skupin tak, aby se o nich rozhodovalo bez vnějších vlivů. Výroba se řídila dvouletým plánem.

V březnu 1948 byl vytvořen akční výbor Jednoty společenstev. Od října 1948 jednal národní podnik Československé stavební závody v Hradci Králové (dále jen ČSSZ) se Společenstvem truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva o možném dobrovolném zapojení jeho členů. Při eventuálním zapojení členských firem do ČSSZ by nebylo nijak zkráceno soukromé živnostenské podnikání a živnostenské listy by zůstaly vlastnictvím jednotlivců. Společenstvo se usneslo vytvořit kolektiv závodů truhlářských, které by veškerou výrobnost svých dílen nabídly ČSSZ. V roce 1948 se konal celostátní sjezd truhlářů a v Živnostenských novinách vyšel článek *Pětiletka počítá se živnostníky*.³² Avšak v tomtéž roce byl vytvořen Svaz československého živnostnictva, jehož orgány byly okresní a krajské sekretariáty a kde se soustřeďovaly písemnosti postupně rušených živnostenských společenstev. Tento svaz zanikl 31. prosince 1952 a majetek zlikvidovaných společenstev byl odevzdán státu.

4. Podíl živnostníků na obecní samosprávě města

Pevné základy územní samosprávy byly zformulovány provizorním císařským patentem v roce 1849, kdy byl vyhlášen provizorní obecní zákon. Aby obce mohla plnit všechny své funkce, vytvářela dva volené obligatorní

³² Tamtéž.

orgány: obecní výbor a obecní představenstvo. Volební právo z roku 1850 neumožňovalo volit všem, jen občanům řádně placícím daně a ženám jen v zastoupení plnomocníků, nejčastěji manželů. Voliči z řad obecních občanů byli rozděleni do tří volebních sborů. Obecní představenstvo volilo obecní výbor ze svého středu, přičemž rozhodovala absolutní většina odevzdaných hlasů.³³ Nový volební řád a obecní zřízení pro Čechy vyšel v roce 1864 a staly se základem obecního práva až do konce habsburské monarchie. Voličskou základnu tvořili občané placící ze své nemovitosti, živnosti a příjmu přímou daň. Volitelní byli pouze svéprávní občané mužského pohlaví starší 24 let, kteří měli aktivní volební právo.³⁴

V roce 1893 všechna královéhradecká společenstva sestavila společnou kandidátní listinu do obecního zastupitelstva. O rok později byli vybráni do kandidátní listiny pro III. volební sbor do obecního zastupitelstva za II. živnostenské společenstvo továrník J. Pilnáček³⁵, sklenář J. Kopp, přýmkář A. Soukup, čalouník F. Knepr, kteří byli i kandidáty pro III. kurii v říšských volbách.³⁶ Klempíř a instalatér z II. živnostenského společenstva A. Fait, byl po dlouhá léta členem obecního zastupitelstva a okresní komise v Hradci Králové a také učitelem na průmyslové škole a odborné škole živnostenské; a například truhlář L. Knypl, tajemníkem města.³⁷ Do obecního výboru kandidovali členové II. živnostenského společenstva jako významný královéhradecký výrobce hudebních nástrojů V. F. Červený,³⁸ zlatník K. Bitterlich, zednický mistr F. Černý, elektrotechnik J. Ježek, čalouník F. Knepr, sklenář J. Kopp, mistr kominický A. Pokorný, kovář A. Štolba, knihař V. Vej-

³³ LANDSMANN, Martin – POKORNÝ, Radek: *Personální obsazení samosprávných sborů města Hradce Králové od roku 1850 do roku 1942*. Královéhradecko, 1, 2004, s. 119.

³⁴ Tamtéž, s. 124–125.

³⁵ Josef Pilnáček (1853–1929), představitel třetí generace mydlářské rodiny a zakladatel firmy. Vlastní dílnu si založil v roce 1875 a továrnu dobudoval v roce 1899. Působil v řadě veřejných funkcí, např. starosta II. živnostenského společenstva, dále Záložný a náměstek starosty města. V roce 1929 byl zvolen starostou města. V meziválečném období byla továrna výrazně rozšířena, avšak po únoru 1948 znárodněna a začleněna do Československých tukových závodů Praha; MLEJNEK, Čestmír: *c. d.*, s. 25–27.

³⁶ SOKA HK, fond II. živnostenské společenstvo 1865–1928, HK – ŽS II., kniha 1, inv. č. 1; LANDSMANN, Martin – POKORNÝ, Radek: *c. d.*, s. 139–140.

³⁷ SOKA HK, fond II. živnostenské společenstvo 1865–1928, HK – ŽS II., kniha 2, inv. č. 2.

³⁸ Václav František Červený (1819–1896), vynálezce a zakladatel továrny na výrobu žesťových hudebních nástrojů. První dílnu v Hradci Králové si otevřel v roce 1842, v roce 1876 vzal za společníky své syny a název firmy změnil na V. F. Červený a synové. Byl významným představitelem rakousko-české školy. Nástroje prodával nejen v Evropě, ale také v Severní a Jižní Americe. Po roce 1948 byla firma zestátněna a začleněna do státního podniku Amati Kraslice; PAVLÍK, Jiří: *Václav František Červený. Doba, život, dílo*. Praha 2006.

vodský a další. Členové výboru a předsedové společenstva bývali také členy obecního představenstva, např. architekt V. Weinhengst³⁹ nebo dokonce i starosty města jako továrník J. Pilnáček. Živnostníci, kteří byli členy společenstva, byli voleni do II. a III. volebního sboru obecního zastupitelstva.⁴⁰

Po vzniku samostatné Československé republiky bylo obecní zřízení upraveno novelou z února 1919, která nadále rozlišovala obecní zastupitelstvo (bývalý výbor) a obecní radu (bývalé představenstvo) volené na dobu čtyř let. Volební právo bylo všeobecné, tajné, rovné a přímé. V roce 1933 došlo ke změně volebního řádu – obecní zastupitelstvo bylo voleno na šest let a volba starosty musela být potvrzena zemským úřadem.⁴¹

Volby se konaly na základě kandidátních listin. Tyto listiny již nesestavovala společenstva, ale jednotlivé volební skupiny (strany). Živnostníci kandidovali jak za Československou živnostensko-obchodnickou stranu středostavovskou, tak za Československou sociální demokracii, Československou národní demokracii nebo Československou stranu lidovou. V období 1919–1942 byli zvoleni do obecního zastupitelstva např. choť truhláře M. Dvořáčková, klempíř a instalatér A. Fait, ředitel živnostenské záložny L. Hruška, elektrotechnik J. Ježek, který byl i členem městské rady, továrník J. Pilnáček ml., knihkupec J. V. Tolman.⁴² Náměstky starosty byli svrškař J. Beneš a čalouník J. Thoř, starostou nejdříve advokát F. Ulrich a po něm továrník J. Pilnáček V. B.⁴³

5. Členství živnostníků ve spolcích

Spolková činnost je považována za jeden z nejvýznamnějších znaků měšťanské kultury 19. století a jeden z hlavních indikátorů přechodu od stavovské

³⁹ Viktor Weinhengst (1855–1903), architekt a stavitel. Byl členem městského zastupitelstva, od roku 1895 členem městské rady a od 1899 náměstkem starosty Františka Ulricha. Vyprojektoval přestavbu dnešní budovy královéhradeckého Klicperova divadla. V roce 1893 vyprojektoval také Grand-hotel Josefa Fränkla. V letech 1899–1901 byla podle jeho návrhu postavena budova kláštera Kongregace Školských sester de Notre Dame. Následovala realizace návrhu budovy Nového Borromea na Orlickém nábřeží v letech 1900–1902; Divišová, Jaroslava (ed.): *c. d.*, s. 711.

⁴⁰ Tamtéž; LANDSMANN, Martin – POKORNÝ, Radek: *c. d.*, s. 120–172.

⁴¹ LANDSMANN, Martin – POKORNÝ, Radek: *c. d.*, s. 151–152.

⁴² Jiří Vladimír Tolman (1878–1937), regionální historik a knihkupec. Byl jednatelem a starostou Sokola, jednatelem Živnostensko-čtenářské jednoty, předsedou Jednoty divadelních ochotníků Klicpera a starostou Záložny; Divišová, Jaroslava (ed.): *c. d.*, s. 645.

⁴³ Tamtéž, s. 152–161.

k občanské společnosti.⁴⁴ Stejně jako jinde se i v Hradci Králové na založení a vedení některých spolků podíleli významnou mírou právě živnostníci.

Například podnět k založení Jednoty střelců v Hradci Králové dal A. Svoboda, člen Jednoty českých střelců v Praze, provizorním starostou se stal obchodník A. Dvořáček a jednatelem obchodník F. Svoboda. V prvním roce své existence měla Jednota 36 členů, převážně obchodníků a živnostníků. Od roku 1889 byl starostou F. Dvořáček, jednatelem K. Russ a J. Souček. Od roku 1896 byl starostou bankovní úředník A. Procházka a po něm architekt V. Weinhengst. K zániku Jednoty došlo před první světovou válkou.⁴⁵ V roce 1865 vyzval k založení tělovýchovné organizace Sokola v Hradci Králové A. Preittenberg a prvním starostou byl továrník V. F. Červený.⁴⁶ Ve výboru družstva pro stavbu sokolovny byl i továrník J. Pilnáček z II. živnostenského společenstva.⁴⁷ Spolky, jako byly Besedy, vznikaly jako projev národního uvědomění v průběhu třetí čtvrtiny 19. století ve většině českých měst. Jejich cílem bylo šířit vzdělání a zábavu a poskytnout silicím českému měšťanstvu možnost výměny názorů a přátelského posezení v ryze českém prostředí. Založení Besedy v Hradci Králové komplikovala existence německého Kasina, které poskytovalo množství kulturních podnětů i české buržoazii. Podnět k založení samostatného českého spolku v roce 1872 vyšel z prostředí královéhradeckých podnikatelů – továrníka V. F. Červeného a právníka F. Srdínka, který byl i jejím prvním starostou, dále obchodníků J. A. Komárka, J. Lorence, O. Franty, V. Máhrla, řezníka V. Ponce. Beseda měla stanovené poměrně vysoké zápisné, které se stalo jedním z determinujících činitelů sociálního složení členské základny. Mezi členy výboru Besedy patřil knihtiskař a knihkupec L. J. Pospíšil⁴⁸ a advokát F. Ulrich, jednatelem byl B. Tolman a předsedou spolku J. V. Tolman, ke členům spolku patřil továrník J. Pilnáček, továrník K. Skuherský,⁴⁹ truhlář B. Červený, dvorní to-

⁴⁴ FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Země a kultura ve střední Evropě, sv. 6. Brno 2007, s. 105.

⁴⁵ SOKA HK, fond Jednota českých střelců HK (1888)1889–1903, HK – JČS, kniha 2, inv. č. 2; SOKA HK, LENDEROVÁ, Milena – HARTMAN, Josef: *Spolky, společenské organizace a družstva v okrese Hradec Králové – Spolky sportovní, branné, tělovýchovné 1825–1966*. Skupinový inventář, inv. č. 631–699. Hradec Králové 1988.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ SOKA HK, fond Tělocvičná jednota Sokol HK 1866–1952(1953), HK – SKL, kniha 1, inv. č. 1.

⁴⁸ Ladislav Jan Pospíšil (1848–1893), také nakladatel a prozaik. V letech 1880–1893 člen městského zastupitelstva, od 1884 členem městské rady a od 1885 náměstek starosty H. V. Lhotského; DIVIŠOVÁ, Jaroslava (ed.): *c. d.*, s. 466.

⁴⁹ Karel Skuherský, c. a. k. dvorní dodavatel, jehož firma na výrobu nábytku, tmelu a tabulového skla existovala již od roku 1859 a patřila k největším truhlářským podnikům v Hradci Králové.

várníci A. a J. Petrofovi,⁵⁰ dále zlatník K. Bitterlich, stavitel A. Dobrkovský, mydlář J. Jelínek a fotograf J. Russ a většina dalších měšťanů, obchodníků a podnikatelů, ale také řídících učitelů a profesorů.⁵¹ Spolek jednu dobu sídlil v domě architekta V. Weinhengsta.⁵² U vzniku Živnostensko-čtenářské jednoty stáli známí královéhradečtí agitátoři typu V. F. Červeného, K. Štefana, Č. Malého a dalších, kteří v podstatě nechyběli u žádného českého podniku. Cílem bylo šíření osvěty, znalostí o průmyslu a kultury, a její členové, mezi nimiž nechyběl žádný živnostník, se prosadili v životě města.⁵³ Někteří živnostníci byli i členy divadelního spolku Klicpera⁵⁴ a šachového spolku⁵⁵.

6. Podnikání v první polovině 20. století na příkladu truhlářské rodiny Pecků

Jedním z členů královéhradeckého Společenstva stavebních a přidělených živností byl truhlář Antonín Pecka (*13. 3. 1870, †29. 3. 1939; obr. 1). Narodil se v Tatouňovicích u Čakova v okrese Benešov a jeho rodiče byli zřejmě zemědělci. Vyučit se odešel do Prahy, kde získal výuční a tovaryšský list, a stal se truhlářským mistrem. V Praze se také seznámil se svou budoucí manželkou Barborou Šlosarovou (*18. 9. 1874, †27. 3. 1957), když tam byla ve službě. Barbora se narodila v Záluží u Hořovic a pocházela stejně jako Antonín ze

⁵⁰ Antonín Petrof (1839–1915), zakladatel světoznámé továrny na klavíry a piana. Klavíry začal vyrábět v roce 1864 a v roce 1874 vybudoval moderní továrnu. Sortiment rozšířil o pianina a harmonia a v roce 1908 přizval do vedení firmy syny Jana a Antonína. V roce 1928 pracovalo v továrně 355 zaměstnanců, kteří vyrobili 2300 nástrojů. Nástroje firmy Petrof získaly mnohá ocenění na mezinárodních výstavách. V letech 1949–1950 byla firma začleněna do národního podniku Továrny na piana a varhany. Po transformaci a privatizaci na počátku devadesátých let 20. stol. je firma opět v rukou rodiny Petrofů; AMORTOVÁ, Kateřina: *Petrof – význam rodinné tradice pro rozvoj výroby klavírů v Čechách*. Pardubice 2009 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

⁵¹ SOKA HK, fond Beseda HK (1867) 1872–1930, HK – Bes., kniha 15, inv. č. 15.

⁵² SOKA HK, LENDEROVÁ, Milena – HARTMAN, Josef: *Spolky, společenské organizace a družstva v okrese Hradec Králové – Politické strany a kluby, zájmové organizace při politických stranách, náboženské spolky (1867)1872–1950*. Skupinový inventář, inv. č. 784–848. Hradec Králové 1988.

⁵³ SOKA, HK, LENDEROVÁ, Milena – HARTMAN, Josef: *Spolky, společenské organizace a družstva v okrese Hradec Králové – Čtenářské, vzdělávací, osvětové a zábavní spolky a organizace, okrašlovací spolky 1844–1972(1984)*. Skupinový inventář, inv. č. 896–945. Hradec Králové 1988.

⁵⁴ SOKA HK, fond Jednota divadelních ochotníků „Klicpera“ 1869–1959, HK – Klicpera, karton 5, inv. č. 23.

⁵⁵ SOKA HK, fond Spolek šachistů HK 1879–1887, HK – SŠ, kniha 1, inv. č. 1.

zemědělské rodiny. Vzali se ještě v Praze a v roce 1900 se jim na Královských Vinohradech narodil jediný syn Jan. Následně se Antonín ve svém podnikání osamostatnil a v roce 1901 přeložil svou dílnu do Barbořina rodného Záluží. Krátce poté se rodina přestěhovala do Hradce Králové, kde byl Antonín od roku 1905 zaměstnán jako mistr u továrníka Karla Skuherského. Později se opět osamostatnil a kolem roku 1909 si zařídil vlastní dílnu ve sklepech domu pana Kutílka, kde později zaměstnával asi devět dělníků.⁵⁶

Ambicióznímu začínajícímu a chudému živnostníkovi bez vlastního domu, kterým Antonín byl, stačilo investovat do vybavení dílny a na hotovosti mít pár zlatých. Mohl si také vypomáhat přebíráním práce od již zavedených mistrů, tzv. práci domů.⁵⁷ Ženy byly v této době svázány s živnostenskou domácností, a tak Barbora po svatbě pomáhala svému manželovi v podnikání. V první řadě se starala o domácnost, jídlo, bydlení, spaní, o čistotu, pořádek a také o dělníky. Vařila jim polévky, obstarávala dopravu jídla do dílny, protože rodina nebydlela v místě podnikání. Většinou tato péče zahrnovala i výchovu učňů a případně i zemědělskou nebo jinou vedlejší činnost.⁵⁸ Učňové a řádní zaměstnanci v místě Antonínovy živnosti nebydleli, i když jinde bývali zaměstnanci ubytováni přímo v dílnách, na půdách nebo v komorách.⁵⁹ Dílna v domě pana Kutílka však byla zakázána živnostenským inspektorem, což donutilo Antonína k tomu, aby hledal pro své podnikání nové prostory.

Na jaře roku 1911 tak ve spolupráci se Spolkem pro zvýšení lidového blahobytu v Hradci Králové postavil dílnu a skladiště na tehdejší Kydlinovské ulici⁶⁰ č. p. 518 a zároveň tak získal certifikát pro dosažení osvobození od daně.⁶¹ Zde vyráběl veškerá nábytková zařízení, parketové podlahy, řídil obchodní místnosti a prováděl stavební truhlářské práce. Dá se říci, že se podnik dobře rozvíjel a to až do začátku první světové války. Její vyhlášení bylo v Hradci Králové oznámeno 31. července 1914 a následovalo oznámení

⁵⁶ Archiv rodiny Pecků.

⁵⁷ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. 2. vyd. Praha 2010, s. 248.

⁵⁸ LUFT, Robert: *Zur Verweiblichung der Schneidergewerbe in Prag um 1900. Strukturwandel und Geschlechterrollen im Handwerk*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (eds.): *Žena v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia, 13. Praha 1996, s. 263–290.

⁵⁹ GERŠLOVÁ, Jana: *Průmysl a výrobní řemesla v meziválečném Československu ve světle racionalizace a jejich ekonomických a sociálních důsledcích* (dále jen *Průmysl a výrobní řemesla*). Studie Národohospodářského ústavu Jana Hlávky, 7. Praha 2003, s. 60.

⁶⁰ Dnes ulice Wonkova.

⁶¹ Archiv rodiny Pecků.

o částečné mobilizaci mužů do 37 let.⁶² Kromě několika товариšů narukoval v roce 1916 i sám Antonín a výroba musela být přerušena. Jako střelec sloužil v rakousko-uherské armádě v Itálii. Samostatný československý stát byl v Praze vyhlášen 28. října 1918 a o den později v Hradci Králové.⁶³ Antonín se vrátil do Hradce Králové během roku 1919 a truhlářskou výrobu obnovil. Strojovna byla doplněna dalšími potřebnými stroji v roce 1922. V té době zaměstnával Antonín již 20 dělníků a pronajal si sklad nábytku na Čelakovského ulici č. p. 609, kam se přestěhoval i s rodinou z dřívějšího bydliště.

V nejmenších podnicích pracoval majitel, případně členové rodiny s minimálním počtem jiných lidí, a tyto podniky neměly velkou stabilitu. I Antonín se staral o živnost sám s rodinnými příslušníky. Pracoval v dílně s několika zaměstnanci a vyučoval tovaryše (obr. 2), jednal s dodavateli i se zákazníky, vedl účetnictví a vymýšlel nové výrobky. Později se začala projevovat pokročilejší organizace, dělba práce, používala se technika a pokročilé technologie. Objem zisku z drobného a středního podnikání byl střídmostější a ambice podnikatelů se omezovaly na regionální trh.⁶⁴ Antonín byl ve svém podnikání úspěšný a jeho firma patřila již k větším řemeslným dílnám, které zaměstnávaly pět až 100 zaměstnanců a kde bylo možno uplatnit i finanční prostředky jako kapitál. Inzeráty o jeho firmě se objevují v adresářích města, v nejrůznějším denním tisku (obr. 3) a mezi obyvateli byl dobře znám. V případě malého a středního podnikání byla ruční práce nezastupitelnou složkou a zdůrazňovala tak originalitu výrobků, kde se projevovala nápaditost a osobní zručnost výrobce. To bylo velkým přínosem pro menší živnostníky i v dřevařském průmyslu, včetně výroby nábytku, oproti sériovosti výrobků a potlačení jejich individuality při velkovýrobě.⁶⁵

Antonín byl jako podnikatel v rámci města všeobecně znám a dostával se i do nejrůznějších veřejných funkcí. Jednou z nich bylo v letech 1924–1934 předsednictví ve výboru Společenstva stavebních a přidělených živností. Na předsednictví rezignoval ze zdravotních důvodů, byl však zvolen čestným starostou. V souvislosti s touto funkcí se účastnil valných hromad Jednoty živnostenských společenstev v Praze, zastupoval společenstvo při pořádání krajské výstavy v Hradci Králové a podílel se na přípravných pracích. Pokud víme, byl také členem Spolku pro zvýšení lidového blahobytu, avšak v komunální politice se neangažoval.

⁶² DOUBEK, Zdeněk – REZKOVÁ, Helena: *c. d.*, s. 77–84.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ GERŠLOVÁ, Jana: *Dějiny moderního podnikání*. Příbram 2012, s. 61.

⁶⁵ GERŠLOVÁ, Jana: *Průmysl a výrobní řemesla*, s. 7.

Antonín a jeho rodina patřila ke středním vrstvám společnosti. Tito lidé měli střední příjmy a nacházeli se na střední úrovni moci, jejich způsob života a vzory chování, které vyplynuly především z jejich ekonomické pozice. Příslušníci těchto vrstev museli pracovat, aby se uživil, vydělávali kvalifikovanou prací, která jim umožňovala i spořit, a k tomu potřebovali vzdělání nebo vyučení v oboru.⁶⁶ Rodinné podnikání mělo vždy vliv na rodinný život podnikatele a rodinných příslušníků. Firma ovlivňovala nejen krátkodobá rozhodování rodiny, ale také dlouhodobá (např. studium nebo sňatek). Firemní problémy se okamžitě objevily i v rodině. Firma byla neustálým tématem rozhovorů i ve volném čase, ale také stmelovacím prvkem. Jedním z rysů rodinného podnikání jsou nejasné definice vztahů – emocionálních rodinných a firemních, kterým bylo často vše podřízeno. Bylo nutné neustále vysvětlovat, zda komunikace probíhá na úrovni rodiny nebo firmy (např. otec se synem nebo podnikatel se svým nástupcem).⁶⁷

Co se týče vzdělání potomků živnostníků, mělo podle „starých“ řemeslníků sloužit jen praktickým účelům a obživě, předávání vlastních řemeslných znalostí a také cesty „na zkušenou“, někdy i do zahraničí, ne z knih. Obecné vzdělání bylo nežádoucí, protože bylo neužitečné a ubíralo dětem chudých řemeslníků čas, který mohly věnovat práci.⁶⁸ Janovi, jako synovi dobře prosperujícího živnostníka žijícího na přelomu 19. a 20. století, se dostalo již kvalitnějšího vzdělání. Po základním vzdělání studoval na chlapeckém reálném gymnáziu, po jeho ukončení nastoupil dokonce na stavební fakultu Vysokého učení technického v Praze. Střední vrstvy obyvatelstva měly zájem o budoucnost svých dětí a praktické učení v profesi. V živnostenských rodinách muselo být z prestižních důvodů komu odkázat živnost – šlo o udržení sociálního statusu rodiny.⁶⁹

Rodina Pecků bydlela stále v podnájmu v Čelakovského ulici a pro svého syna zamýšlel Antonín postavit vlastní dům na pozemku v Kydlinovské ulici, kde již stála dílna.⁷⁰ Nakonec se otec Antonín zachoval jako patriarchální autorita a syna Jana z vysokého učení v Praze odvolal, aby se v jeho firmě učil řemeslu a posléze převzal celý podnik. Jan (*22. 10. 1900, †26. 5. 1971; obr. 4) se u svého otce vyučil a složil i mistrovské zkoušky. Poté začal s vyří-

⁶⁶ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *c. d.*, s. 213.

⁶⁷ GERŠLOVÁ, Jana: *Dějiny moderního podnikání*, s. 77.

⁶⁸ MATĚJČEK, Jiří: *Živnostník – příklad Antonína Vodsedálka, Jana Vognara, Aloise Beera a Václava Medka*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Člověk na Moravě 19. století*. 2. vyd. Brno 2008, s. 383.

⁶⁹ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *c. d.*, s. 117–118.

⁷⁰ Stavba jednopatrového domu byla totiž podmínkou stavebního povolení pro truhlářskou dílnu z roku 1911.

zováním stavebního povolení a stavbou domu. Stavba byla dokončena v roce 1932, kdy se Jan oženil s Helenou Bulíčkovou (*24. 10. 1904, †18. 9. 1981), dcerou řídícího učitele, který byl členem královéhradeckého spolku Beseda.⁷¹ Její matka byla v domácnosti a sama Helena byla v té době kvalifikovanou úřednicí ve Východočeských elektrárnách. Po svatbě se nastěhovali do nově postaveného domu v místě živnosti. V roce 1936 se jim narodila první dcera Helena (*17. 2. 1936). Rodina Pecků měla tedy svůj vlastní dům, do kterého byla přestěhována i kancelář firmy s prodejnou nábytku (obr. 5). Janovi rodiče se do něj už nepřestěhovali a bydleli nadále v původním nájemním bytě.

Antonín řídil podnik až do své smrti v roce 1939. Poté se Barbora přistěhovala z podnájmu do synova domu, kde nadále pomáhala v domácnosti i živnosti. V roce 1940 získal Jan živnostenský list (obr. 7) a převzal vedení firmy s asi 10 zaměstnanci. Podnik se dobře rozvíjel a byl v provozu i během druhé světové války, neboť v roce 1942 byla provedena nástavba truhlářské provozovny. Ve výrobě pokračoval Jan podobně jako otec a vyráběl tak oblíbené parkety a rozličný kancelářský i bytový ohýbaný nábytek. V tomto roce se narodila druhá dcera Vladimíra (*19. 6. 1942). Na rozdíl od Barbory měla Helena, manželka podnikatele druhé generace, vlastní zaměstnání, ale také právní podíl ve firmě svého manžela, jenž jí při zápisu firmy do obchodního rejstříku v roce 1943 udělil prokuru⁷². Mimo jiné byla Helena členkou Sokola a angažovala se v Červeném kříži, hlavně na repatriačních akcích po druhé světové válce. Byla také členkou strany sociálně demokratické jako její manžel.

Podobně jako jeho otec se i Jan snažil udržet dobré postavení rodiny a podílel se na veřejných funkcích ve městě, kde si ho vážili. Po převzetí živnosti se stal členem Společenstva stavebních a přidělených živností a od počátku usiloval spolu s několika kolegy o utvoření samostatného společenstva truhlářů, jež bylo ustanoveno na konci roku 1941 jako Společenstvo truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva.⁷³ V roce 1943 byl zvolen do společenstevního výboru jako revisor účtů. V letech 1945–1949 byl předsedou výboru, kde musely být na příkaz Jednoty společenstev od roku 1945 zastoupeny všechny politické strany. Jan zastupoval Československou stranu sociálně demokratickou. V dubnu 1948 byl vytvořen nový akční výbor, jemuž Jan i nadále předsedal a to až do zániku samotného společenstva. Jan byl členem i dalších

⁷¹ SOKa HK, fond Beseda HK (1867)1872–1930, HK – Bes., kniha 16, inv. č. 16.

⁷² Plnou moc k úkonům jménem firmy; Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOA Zámorsk), fond Krajský soud Hradec Králové, kart. 2032, f. 1–14.

⁷³ SOKa HK, fond Společenstvo truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva Hradec Králové 1939–1952, HK – ŽSTŘ, kniha 1, inv. č. 1.

organizací, např. Střeleckého spolku (sportovní střelby trénoval například i ve své dílně), Spolku alpinistů a Klubu českých turistů. Na komunální politice se kromě členství v Československé straně sociálně demokratické dále nepodílel.

Po druhé světové válce už neměl systém živnostenského podnikání z období tržní ekonomiky prostor k existenci. V důsledku převzetí moci komunisty a nové státní ideologie bylo samostatné podnikání potlačováno. Už v říjnu 1948 jednalo Společenstvo truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva s národním podnikem ČSSZ o „dobrovolném“ zapojení ostatních truhlářských závodů, přičemž by „nebylo nikterak zkráceno soukromé živnostenské podnikání a živnostenské listy by zůstaly ve vlastnictví jednotlivců“.⁷⁴ Těmto tendencím podporovaným státem nemohli drobní živnostníci dlouho odolávat. Aby Jan nepřišel o svůj majetek, tak se v roce 1950 trvale vzdal provozování své živnosti a se svým závodem vstoupil do národního podniku ČSSZ.⁷⁵ Zároveň musel navzdory lživým slibům odhlásit i samostatné provozování živnosti. Firma byla vymazána z obchodního rejstříku,⁷⁶ i když se snažil, aby k tomuto nikdy nedošlo. Manželka Helena začala pracovat jako dělnice v blízkém podniku Vertex.

Politická situace a to, že se měl vzdát svého podniku, byla pro Jana stresující a tyto skutečnosti se probíraly i v rodinném kruhu. Přestože usiloval o odkoupení truhlářské dílny družstvem, byla mu nakonec v roce 1960 zabavena a to včetně domu, ve kterém bydlela celá rodina.⁷⁷ K zabavení majetku došlo na rozdíl od jiných živnostníků poměrně později, neboť Jan do tohoto roku splácel hypotéku na dům. Z dílny se stala městská truhlárna, která přešla z výroby kvalitního nábytku k stavebnímu truhlářství pro potřeby města, a dům připadl Bytovému podniku Hradec Králové. Rodina bydlela nadále v prvním patře domu, avšak byli nuceni platit nájem. Šedesátiletý Jan potom vystřídal několik zaměstnání, včetně civilní služby na Vojenské lékařské akademii v Hradci Králové, kde byl správcem budov. Jan a Helena se nikdy nesmířili s odebráním majetku, který nabyli tvrdou prací po dvě generace, s bydlením ve vlastním domě jako podnájemníci, se sledováním vlastní firmy, jak v ní hospodaří cizí lidé, a s vykonáváním podřadných prací až do důchodu.

⁷⁴ SOKa HK, fond Společenstvo truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva Hradec Králové 1939–1952, HK – ŽSTŘ, kniha 1, inv. č. 1.

⁷⁵ SOA Zámorsk, fond Krajský soud Hradec Králové, kart. 2032, f. 1–14.

⁷⁶ Živnostenský řád byl definitivně zrušen zákonem č. 65/1965 Sb., zákoníkem práce.

⁷⁷ Dům měl totiž s dílnou společné číslo popisné. Jinak by zřejmě k zabavení domu nedošlo.

Navzdory nepříznivé politické situaci se rodiče snažili zajistit oběma dcerám kvalitní vzdělání, i když po zabavení majetku měla rodina velké finanční problémy. Starší dcera Helena absolvovala Jedenáctiletou střední školu J. K. Tyla v Hradci Králové a mladší Vladimíra pěstitelský obor na Střední zemědělské technické škole v Poděbradech. Helena se vdala v roce 1959 za Jana Vostrovského (*2. 4. 1936, †19. 5. 2004), který pocházel z Jaroměře. Krátce po svatbě Helena ještě absolvovala Střední průmyslovou školu chemickou v Přerově ukončenou maturitní zkouškou. Jan Vostrovský absolvoval Vojenskou technickou akademii Antonína Zápotockého v Brně a získal titul inženýra v oboru elektronika. Mladší sestra se vdala v roce 1964 za Josefa Červinku (*4. 12. 1934). Oba byli absolventi pěstitelských oborů a pracovali ve státních zemědělských podnicích na Královéhradecku. Helena se s manželem v roce 1960 přestěhovala do Olomouce a následně roku 1967 do Litovle, kde byli oba zaměstnaní v národním podniku Tesla. Vladimíra s manželem bydleli nadále v podnájmu v královéhradeckém domě, stejně jako až do své smrti oba její rodiče Jan a Helena.

Sametová revoluce na podzim roku 1989 vedla k pádu komunistického režimu a 23. dubna 1990 vznikl opět demokratický stát Česká a Slovenská Federativní Republika. Pravidla živnostenského podnikání, která byla zrušena v roce 1965, byla obnovena roku 1991 zákonem č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání.⁷⁸ Helena se s manželem Janem vrátili zpět do Hradce Králové na přelomu let 1990–1991. Obě dcery Jana Pecky, Helena a Vladimíra, ihned žádaly stát o navrácení majetku. Jelikož truhlářská dílna byla nepřetržitě v provozu a vybavena některými potřebnými stroji,⁷⁹ rozhodly se truhlářskou živnost obnovit. Manžel prvorozené dcery Heleny, Jan Vostrovský, nejprve absolvoval vyučení truhlářem na Středním odborném učilišti⁸⁰ v Hradci Králové. Obstaral si živnostenský list a po rekonstrukci v červnu 1991 se ujal vedení firmy se čtyřmi zaměstnanci. Firma pod názvem Truhlářství Pecka začala opět vyrábět stavební sortiment a vnitřní vybavení. Mladší sestra Vladimíra si taktéž obstarala živnostenský list a vedla v přízemí domu opět obchod s nábytkem a bytovými doplňky. Helena vypomáhala dle potřeby v obchodě a pro truhlářství zajišťovala částečnou administrativu. Elán a seberealizace živnostníků po léta utlačovaná, uvolnila obrovskou vlnu tvůrčích nápadů, snahu vymanit se ze zaběhlých a zastaralých zvyklostí. Poptávka běžných občanů po nových produktech převyšovala nabídku a řemeslníci

⁷⁸ DĚDIČ, Jan – KŘÍŽ, Radim: c. d.

⁷⁹ Stroje, které pořídili jejich předci, museli ovšem odkoupit zpět, přičemž některé už tam ani nebyly.

⁸⁰ Dnes Střední škola služeb, obchodu a gastronomie Hradec Králové.

měli „tučná“ léta. Truhlářské řemeslo tak bylo nakonec obnoveno v třetí generaci podnikatelské rodiny Pecků. I po tak dlouhé době, kdy bylo rodinné podnikání přerušeno, si spousta obyvatel Hradce Králové na Antonína a Jana Pecku vzpomněli a někteří z nich měli doma dokonce ještě nábytek jimi vyrobený. Firma si totiž za dobu své existence získala dobré jméno a ve městě patřila k nejžádanějším v oboru.⁸¹

V následujícím roce 1992 se do rodinného podnikání zapojil i Helenin syn Milan Vostrovský (*10. 9. 1964) a Vladimířina dcera Radka Červinková (*4. 11. 1966). Oba měli později firmu převzít. V tu dobu žila firmou celá velká rodina, nehledě na čas, který jí věnovali, a také se konaly pravidelné porady. Radka vystudovala Gymnázium Boženy Němcové v Hradci Králové a Technickou univerzitu v Liberci, ale nakonec se do firmy nezapojila. Milan vystudoval Střední průmyslovou školu strojnickou v Uničově, a proto pracoval ve firmě nejprve jako dělník. Ihned však nastoupil na Střední odborné učiliště⁸² v Hradci Králové, aby se truhlářskému řemeslu vyučil. Získal živnostenský list a 1. září 1995 převzal vedení firmy. Rodinná tradice se tak přenesla až do čtvrté a zároveň poslední generace. V devadesátých letech 20. století se výrazně odlišovala sociální forma drobného podnikání. Po převzetí vedení firmy se už Milanův otec Jan a ani jeho žena Lenka na podnikání nepodíleli. To bylo sice nedílnou součástí rodinného života, ale jednotliví členové měli svá zaměstnání, což se projevovalo osamocněním osobnosti podnikatele ve firmě. Čím dál více začala do podnikání prorůstat také korupce a doby, kdy ústně dojednaná zakázka platila, vystřídalo prostředí, kdy ani dobře napsaná smlouva nezajišťovala uhrazení dobře odvedené práce. Vladimíra ukončila živnost v roce 2004 a obchod s bytovými doplňky dále jen pronajímala. Administrativa živnosti se stávala složitější a podnikání vyžadovalo celodenní přítomnost podnikatele ve firmě. Když začaly negativní vlivy samostatného podnikání převyšovat výhody, Milan se nakonec rozhodl podnikání ukončit k 31. prosinci 2007 a v truhlářském řemesle pokračovat již mimo Hradec Králové jako kvalifikovaný zaměstnanec.

7. Závěr

Vznik živnostenských společenstev byl nutný vzhledem k ekonomické situaci uvnitř cechů, které nepřipouštěly žádnou konkurenci. Společenstva na cechovní organizaci řemeslníků úspěšně navázala, zejména v oblasti péče

⁸¹ Hradecké noviny, 13. 12. 1993, č. 289/2.

⁸² Dnes Střední škola služeb, obchodu a gastronomie Hradec Králové.

o členstvo. Členové cechů a osoby v jejich čele plynule přecházeli do nově vzniklých společenstev. Členové společenstev a hlavně členové výborů se často podíleli na dění ve městě. Kandidovali do obecního výboru a někteří se stali i členy obecního představenstva a starosty města. Členové živnostenských společenstev kandidovali zejména do II. a III. volebního sboru a patřili ke středně majetným vrstvám ve městě. Nejúspěšnější živnostníci se svou daňovou poplatností podle voličských seznamů přibližovali skupině velkopodnikatelů. Významná část živnostníků a drobných obchodníků se na přelomu 19.–20. století dostávala do oblasti ohrožené vyřazením z městského sboru voličů.⁸³ Živnostníci mezi sebou soutěžili nejen na poli hospodářském. Jednou z možností, jak zvýšit a zdůraznit své postavení ve městě, bylo členství v nějakém spolku. V Hradci Králové tak živnostníci převážně vstupovali jednak do spolků sportovního rázu, jako byl Sokol, Spolek alpinistů, Jednota českých střelců a Spolek šachistů, a také do vlastenecké Besedy nebo Živnostensko-čtenářské jednoty. Nebylo výjimkou, že jeden živnostník byl členem až několika spolků. Někteří se angažovali ve spolkových výborech a zároveň byli členy výboru živnostenského společenstva.

Částečně se podařilo nastínit podnikatelskou situaci a společenský život rodiny Pecků. Můžeme zde sledovat jednak generační návaznost v profesi a sociální mobilitu. Antonín jako představitel první generace byl nejprve tovaryšem, truhlářským mistrem a nakonec založil vlastní živnost. Zde můžeme pozorovat největší posun ve společenském postavení. Antonínův syn Jan se již narodil do rodiny, kterou můžeme zařadit do střední vrstvy společnosti. Během druhé generace, kterou představuje, se podnikání rozvinulo do střední úrovně. Podnikatelské aktivity rodiny byly přerušeny zrušením živnostenského zákona v roce 1965. Po sametové revoluci se třetí generaci, kterou představují Janovy dcery, Helena a Vladimíra, a Helenin manžel, podařilo živnost obnovit. Truhlářská dílna patřila však spíše k malým podnikům. Rodinná podnikatelská tradice byla ukončena ve čtvrté generaci, kterou představuje Helenin syn Milan. Na konci 20. století můžeme pozorovat podobné trendy v předávání živnosti jako na jeho začátku. Živnostníci všech generací dávali důraz na vzdělání svých dětí a na reprezentativnost rodiny ve společnosti. Jako většina úspěšných živnostníků zastupovali některé veřejné funkce – měli důležité postavení v rámci svých společenstev a byli členy obecních spolků, avšak na rozdíl od jiných podnikatelů se Peckové přímo neúčastnili komunální politiky.

⁸³ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 49.

RESUMÉ

POSTAVENÍ DROBNÝCH PODNIKATELŮ V LETECH 1909–2007 V HRADCI KRÁLOVÉ NA PŘÍKLADU TRUHLÁŘSKÉ RODINY PECKŮ

Vznik živnostenských společenstev v roce 1860 byl nutný vzhledem k ekonomické situaci uvnitř cechů. Společenstva úspěšně navázala na cechovní organizaci řemeslníků. Truhláři byli v Hradci Králové nejprve začleněni do II. živnostenského společenstva, jeho rozdělením vzniklo Společenstvo stavebních a přidělených živností a nakonec bylo vytvořeno samostatné Společenstvo truhlářů, řezbářů a soustružníků dřeva. Členové společenstevních výborů i řadoví členové měli určitý podíl na dění ve městě. Věnovali se komunální politice a kandidovali do obecního výboru. Živnostníci mezi sebou soutěžili nejen na poli hospodářském, ale i sociálním. Jednou z možností, jak zvýšit a zdůraznit své postavení ve městě, bylo členství v nějakém spolku. Částečně se podařilo nastinit charakter podnikání a společenský život truhlářské rodiny Pecků. Můžeme zde sledovat generační návaznost v profesi, ale také sociální mobilitu, jejíž největší posun lze pozorovat v první generaci, kterou představuje zakladatel živnosti Antonín. Jeho syn se již narodil do rodiny, kterou můžeme zařadit do střední vrstvy společnosti. Během druhé generace, kterou představuje Jan, se podnikání rozvinulo do střední úrovně. Třetí generace, kterou představují Janovy dcery, Helena a Vladimíra, a Helenin manžel, obnovuje živnost na začátku devadesátých let 20. století. Závěrečnou fází rodinného podnikání představuje Helenin syn Milan, který jako představitel čtvrté generace živnost dobrovolně ukončuje na počátku 21. století.

Klíčová slova: cechy, živnostenská společenstva, truhláři, 20. století, Hradec Králové, rodina Pecků

SUMMARY

THE ROLE OF SMALL ENTREPRENEURS IN HRADEC KRÁLOVÉ IN YEARS 1909–2007: PECKA JOINER'S FAMILY – A CASE STUDY

The establishment of trade associations in 1860 was necessary in terms of economic situation of guilds. Associations successfully followed to guild organization of craftsmen. Firstly, joiners in Hradec Králové were incorporated

into II. Trade Association, its division created the independent Association of Construction and Assigned Industry and finally, the Association of Joiners, Wood Carvers and Turners has been established. Members of association's committees as well as ordinary members participated in town's administration. They occupied themselves with regional politics and were candidates for the town council. Tradesmen competed with each other not only in the economic sphere but also in the social one. One of the possibilities, how to increase and emphasize their role in the town, was to join a society. Partially, a character of enterprise and a social life of Pecků joiner's family has been outlined. It is possible to follow a generation succession in the profession but also a social mobility, of which largest change might be observable in the first generation represented by the founder of the trade Antonín. His son has been already born into family which may be perceived in terms of the middle class. During the second generation, represented by Jan, the enterprise was developed into the medium level. The third generation, which was represented by Jan's daughters – Helena and Vladimíra as well as Helena's husband, restored the trade in early 1990s. The final phase of family business is represented by Helena's son Milan, who as a representative of the fourth generation, voluntarily closed the activities of their trade at the beginning of the 21st century.

Keywords: guilds, trade associations, joinery, 20th century, Hradec Králové, Pecka's Family

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Ivana Vostrovská
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Třída Svobody 671/8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: ivana.vostrovaska@upol.cz

Obr. 1:

Antonín Pecka, zakladatel rodinné firmy

Obr. 2:

List tovaryšský

Číslo 2209

o Josefu Andrejovi narozený roku 10. března 1919
 v Hambořsku příslušný do obce Pěmůnice obec Jaroměř

užil se jako podnikatel bylo představením ověřením, u p. Antonína Pecky, řádného zednického
 v Mladé Boleslavi od 5.10. 1934 do 5.10. 1934 tedy po dobu 3. roků, činnosti zednické, k ní

Po celou dobu užití činnosti se vždy jednalo o věcný a osobní a vzájemný a souhlasný se shoda uvedená činnosti patřící.

Dle představenstva ověřením se dne 10. října 1934 podrobil se také předložení skvrny tovaryšské a státi
 tuto s prospěchem. delšího, pročel obdržel dostatečně dle se vyplňuje a byl přidán se tovaryšské přidán.

Na důkaz toho byl tento tovaryšský list vydat.

Za představenstvo společenstva stavebních a přidělených živností v Hradci Králové,
 dne 19. října 1934

Antonín Pecka učební pán
 Rostislav Jirák starosta společenstva

Tovaryšský list udělený učebním pánem Antonínem Peckou
 Josefu Andrejovi

Obr. 3:

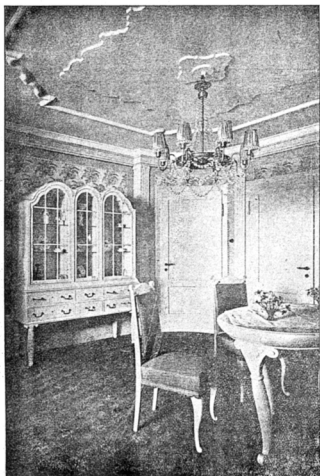
Antonín Pecka, Hradec Král., strojí truhlářství, : sklad nábytku, : Číslovského třída číslo 609. Zařízení bytová, obchodní, výroba kancelářského nábytku : americké psací stoly, taluziové i ploché, stolký pod psací stroje, registratúry ard Provádí práce stavební a stavby portálů. 	Prvotřídní pánský závod Josef Hojný, Hradec Král., Československého vřída č. 321 // (u mostu). // Zhotovuje obleky všech druhů dle nejnovějších anglických mod z látek vlastních i přinesených. Ceny mírné! Osluha vzorná! Veškeré evropské modní žurnály u mne k nahlédnutí.
---	---

Foto-Rita, Hradec Král.

Reklama na firmu v denním tisku

Obr. 4:

Jan Pecka, podnikatel druhé generace

Obr. 5:

Dům rodiny Pecků s kanceláří firmy a prodejnou nábytku
v přízemí kolem roku 1945

Obr. 6:

OKRESNÍ ÚŘAD V HRADCI KRÁLOVÉ.

č. j. 22.560 roku 1940.

Živnostenský list

vydaný na základě § 13. odstavce 1. a § 144. odstavce 2.
Řádu živnostenského.

Jméno a bydliště podnikatelo: Jan Pecka

Data narození:
nar. r. 1900 v P r a z e

Obec domovská:
H r a d e c K r á l o v é

Zvolené zaměstnání (s označ. předmětu podniku co možná přesným):
" truhlářství a parketářství "

Stanoviště, kde bude živnost vykonávána:
H r a d e c K r á l o v é čp. 518

Zapsáno v živnostenském rejstříku pro:
řemeslné živnosti pod č. ř. 88 a i 1940.

V HRADCI KRÁLOVÉ dne 12. dubna 1940.

Okresní hejtmán:
Vrchní rada polit. správy:

Živnostenský list Jana Pecky

Obr. 7:

Jan Pecka (v první řadě uprostřed) s dcerou Helenou
a zaměstnanci firmy kolem roku 1944

ETIOPIE A ROH AFRIKY V DOBĚ STUDENÉ VÁLKY, 1960–1989

Jan Záhořík

1. Úvod

Roh Afriky je velmi specifickým regionem s mnoha různými historickými trajektoriemi, vnějšími vlivy, politickými systémy, etnickými konflikty, náboženskou komplexností či vojenskými převraty.¹ Celý region byl zasažen různými koloniálními vlivy, které se podepsaly a dodnes podepisují na mezistátních konfliktech, problematice hranic a fragmentaci jednotlivých států a území. Strategický a ekonomický význam regionu je nezpochybnitelný, o čemž svědčí fakt, že se stal důležitou oblastí intenzivního zájmu jak koloniálních mocností,² tak supervelmocí během studené války. Mezi jednotlivými státy regionu vyniká Etiopie jako země, která nikdy nezažila systematickou kolonizaci, s výjimkou krátké italské okupace v letech 1935–1941. Až do roku 1974 existovalo v Etiopii císařství, postavené na třech pilířích, osobě císaře, etiopské ortodoxní církvi, a amharském jazyce a kultuře jako jednotících elementech. Císař Haile Selassie přispěl k rozvoji země, jejímu vstupu do Společnosti národů, ke vzniku Organizace africké unie se sídlem v Addis Abebě, ale stejně tak to byl on, kdo udržel Etiopii ve stavu feudálního režimu, nerozvinutého zemědělství, infrastruktury a všeobecné zaostalosti.³

Protichůdné charakteristiky osoby císaře lze aplikovat i na celou zemi. Etiopie je dodnes zemí paradoxů, která se i přes svůj ohromný potenciál nedokáže vymanit z područí chudoby a nerovnoměrného rozvoje společnosti. Zejména po roce 1960, kdy došlo k neúspěšnému pokusu o převrat, se začaly ukazovat stinné stránky režimu, založeného na represí a autoritativní a velmi centralizované vládě. Od té doby byly tradiční pilíře státu zpochybňovány a kritizovány vznikajícími hnutími a asociacemi, především studentů a rolníků. Feudální podoba státu byla založena na vládě majitelů půdy (*neftegna*) a poddaných (*gäbbar*), což mělo i své etnické a náboženské konsekvence, ne-

¹ Tato studie je součástí výzkumného grantu SGS-2016-027.

² Viz ZACCARIA, Massimo: *Italian Approaches to Economic Resources in the Red Sea Region*. Eritrean Studies Review, 5, 1, 2007, s. 113–155.

³ K tématu viz DEL BOCA, Angelo: *The Negus. The Life and Death of the Last King of Kings*. Addis Ababa 2012.; CRUMMEY, Donald: *Land and Society in the Christian Kingdom of Ethiopia. From the Thirteenth to the Twentieth Century*. Urbana and Chicago 2000.

boť *neftegna* byli obvykle lidé ze severu, zatímco *gäbbar* tvořili nesemitské společnosti z jihu. Muslimové byli v pozici občanů druhé kategorie, kteří ani půdu vlastnit nesměli. Jejím největším vlastníkem byl císař a ortodoxní církev.

I přesto nelze pohlížet na dějiny Etiopie jako na střet jakýchsi dvou jasně definovaných entit. Etnické a náboženské společnosti nejsou monolitní, vládnoucí vrstva v Etiopii byla navíc vždy velmi úzká, zatímco drtivá většina obyvatel žila v podmínkách naprosté chudoby, bez ohledu na region, náboženství, či etnický původ. Amharsky hovořící obyvatelé země tak žili ve stejných podmínkách jako jejich neamharsky hovořící sousedé. V šedesátých letech došlo k prvním velkým společenským otřesům, vyjadřujícím nespokojenost s tehdejší uspořádáním, jak sociálním, tak kulturním, náboženským a etnickým. Byla to především oromská asociace Macha-Tulama, jejíž aktivity vyvolaly ve vládnoucích kruzích obavy, vzhledem k aspiracím Oromů a muslimů.⁴

Přelom šedesátých a sedmdesátých let se nesl ve znamení působení studentských a rolnických hnutí, protestujících proti vládě a její neschopnosti řešit akutní problémy v čele s hladomory a suchem. Protestující mládež obviňovala ortodoxní církev a aristokracii z nerozvinutosti Etiopie a z toho vznikajícího sociálního napětí.⁵ V této studii se zaměříme na centrální roli Etiopie v éře studené války v Rohu Afriky, jejíž postavení hegemonu ovlivňovalo události i v širším regionu, a jejíž status přitahoval pozornost světových mocností v čele se Spojenými státy americkými a Sovětským svazem. Časově je studie vymezena lety 1960 a 1989. Rok 1960 byl důležitým mezníkem, neboť došlo poprvé k otřesu císařského režimu a zároveň v 60. letech nastupuje éra vzestupu Etiopie na mezinárodní scéně, nejen z důvodu založení Organizace africké jednoty (OAJ). Roku 1989 došlo k revoluci v Súdánu, která zahájila novou éru vývoje v Rohu Afriky. Krátce na to se spolu s koncem studené války zhroutily oba režimy v Etiopii i Somálsku. Ve studii se zaměřujeme na centrální úlohu Etiopie, zatímco kupříkladu roli Džibutska nesledujeme. Zaprvé z toho důvodu, že jeho nezávislost byla vyhlášena až relativně pozdě (1977), zadruhé z toho důvodu, že na zásadní mezinárodně-politické události nemělo vliv. Etiopie byla vždy důležitým a strategickým partnerem světových velmocí, již jen z prostého faktu, že šlo o jedinou nezávislou zemi v regionu, sídlo zmíněné OAJ a zemi, která měla i důležitou geografickou po-

⁴ MARKAKIS, John: *Ethiopia. Anatomy of a Traditional Polity*. Addis Ababa 2006, s. 218–219.

⁵ BALSVIK, Randi R.: *Haile Sellassie's Students: Background to Revolution, 1952–1974*. Addis Ababa 2005, s. 241.

lohu, zejména po přičlenění Eritrei. Ačkoliv třeba Somálsko usilovalo o roli hegemonu, těchto charakteristik nemohlo nikdy dosáhnout.

2. Roh Afriky v kontextu dekolonizace

Různé regiony Afriky zažily dekolonizaci s odlišnou mírou intenzity a výsledky. Zatímco francouzská Afrika získala nezávislost až na výjimky (Džibutsko v roce 1977 a Guinea v roce 1958) v roce 1960 podle předem dohodnutého detailního plánu, země britské Afriky získávaly nezávislost postupně od druhé poloviny padesátých let až do konce let sedmdesátých. Portugalská Afrika si naopak musela svoji nezávislost vybojovat v krvi až do poloviny sedmdesátých let. Roh Afriky je výjimečným případem, neboť nejen zahrnuje Etiopii, která nikdy nebyla kolonizovaná, ale zároveň zde na relativně malém prostoru působilo hned několik koloniálních mocností (Francie, Velká Británie, Itálie). Někdejší italská kolonie Eritrea pak byla inkorporovaná Etiopii v roce 1952 na základě předchozí deklarace OSN, aby se o deset let později stala pouhou provincií a přišla tak o postavení federativní republiky. Protikoloniální boj v Eritrei získal novou dynamiku právě v roce 1962, kdy Eritrea začala bojovat o svoji nezávislost, kterou si vydobyla až o třicet let později. Již egyptská revoluce v roce 1952 vedla mocnosti v čele s USA k posílení vazeb s konzervativními vládami a jedním z takových kroků bylo zvýšení vojenské spolupráce s Etiopii a založení vojenské základny Kagnew na severu země.⁶

Éra dekolonizace v Rohu Afriky odhalila čtyři nevyřešené problémy, které ovlivňovaly každou ze zemí různými způsoby. Zaprvé se jednalo o otázku půdy, která byla v případě Etiopie vlastněna především církví a udržovala obyvatelstvo ve stavu chudoby a závislosti na státu. Zadruhé, kolonialismus rozdělil somálsky hovořící obyvatelstvo do pěti různých celků s odlišnou administrativou (Etiopie, Džibutsko, Italské Somálsko, Britské Somálsko, Keňa). Zatřetí, koloniální dědictví nerovnoměrného ekonomického rozvoje v kombinaci s „rasovou“ nadřazeností jedné skupiny nad druhou ovlivnilo post-koloniální politické a sociální klima v Súdánu. Začtvrté, jednou z hlavních otázek dekolonizace byla nedořešená otázka hranic mezi Etiopii a Somálskem. Vzhledem k absenci legálně vytyčených hranic mezi oběma zeměmi se především region Ogaden (dnešní jihovýchodní Etiopie) stal velmi citlivou oblastí. Od konce 19. století byly podepsány různé smlouvy mezi Etiopii a Britským Somálskem, zatímco hranice mezi Etiopii a Italským

⁶ BIRMINGHAM, David: *The Decolonization of Africa*. Ohio 1995, s. 41.

Somálskem byla vytyčena daleko vágněji.⁷ Tento fakt nakonec vedl k takzvanému walwalskému incidentu v roce 1934 a italské invazi do Etiopie o rok později. Vzhledem k rozdělení somálsky hovořícího obyvatelstva do pěti celků se stala naděje na sjednocení všech Somálců do jednotného „Velkého Somálska“ spíše utopií.

Eritrejský případ je daleko komplikovanější, neboť Eritrea musela čekat na svoji nezávislost déle, než většina Afriky. Někdejší italská kolonie (v letech 1890–1941) byla po pádu italského impéria spravována Britskou vojenskou správou (British Military Administration), aby se roku 1952 sjednotila s Etiopií ve federaci a po vyhlášení unitárního státu zahájila boj za nezávislost. Eritrejská odpověď etiopské hegemonii postrádala tři důležité prvky: organizovanou vojenskou taktiku, životaschopnou eritrejskou identitu, a homogenní a unifikované hnutí odporu. To byly úkoly, s nimiž se muselo nacionalistické hnutí potýkat v počátcích války za nezávislost.⁸ Když vznikla Eritrejská osvobozenecká fronta (Eritrean Liberation Front), měla své sídlo v Káhiře, centru nacionalismu, socialismu a protikoloniální rétoriky a odporu.⁹ I přes relativně srdečné vztahy mezi Haile Selassiem a Gamal Abd an-Násirem na mezinárodní scéně považovala etiopská vláda obecně Arabů za hrozbu. Důvod byl prostý, Káhira a univerzita al-Azhar sloužily jako důležitá místa pro setkávání eritrejských studentů, kteří zde čerpali smysl pro nezávislost v kombinaci s islámským myšlením. V samotné Etiopii se císař Haile Selassie velmi obával vlivu Egypta, neboť by vzestup islámu mohl ohrozit domnělou křesťanskou identitu a jednotu Etiopie.¹⁰ Zatímco v době císařství byli muslimové bráni za občany druhé kategorie, při Násirově návštěvě Addis Abeby jej vítali s neskrývaným nadšením.¹¹ Pro ortodoxní církve a vládnoucí aristokracii se jednalo o nebezpečnou hrozbu, neboť by vzestupem islámu či emancipací náboženství mohla být ohrožena suverenity a nadřazenost etiopské ortodoxní církve. Zejména mezi Somálci a Oromy získal islám mnoho stoupenců.¹² V obecné rovině se dá říci, že vztahy mezi Etiopií a arabským světem nebyly jednoduché, o čemž svědčí i to, že eritrej-

⁷ REISMAN, W. Michael: *Somali Self-Determination in the Horn: Legal Perspectives and Implications for Social and Political Engineering*. In: LEWIS, Ioan M. (ed.): *Nationalism and Self-Determination in the Horn of Africa*. London 1983, s. 151–173.

⁸ IYOB, Ruth: *The Eritrean Struggle for Independence. Domination, Resistance, Nationalism 1941–1993*. Cambridge 1997, s. 98.

⁹ POOL, David: *From Guerillas to Government. The Eritrean People's Liberation Front*. Oxford 2001, s. 47.

¹⁰ ERLICH, Haggai: *Ethiopia and the Middle East*. Boulder and London 1994, s. 134.

¹¹ Tamtéž, s. 139.

¹² ZEWEDE, Bahru: *A History of Modern Ethiopia 1885–1991*. Oxford 2001, s. 216.

ský odboj získával podporu z Iráku a Sýrie prostřednictvím Súdánu. Haile Selassieho odpověď byla naopak podpora jihosúdánských rebelů, bojujících proti hegemonii Chartúmu.¹³

3. Revoluční období

V šedesátých a sedmdesátých letech byly země Rohu Afriky zasaženy různou měrou a intenzitou nacionalismem, socialismem, antikolonialismem a marxismem-leninismem. Tyto –ismy logicky postihly celou Afriku po rozpadu koloniálních impérií, neboť sloužily jako odpověď na koloniální minulost. V Etiopii, která žádnou evropskou koloniální minulost neměla, to byla zejména skupina studentů zasvěcených učení marxismu-leninismu, která vyjadřovala odpor feudální vládě a podobě císařství.¹⁴ Přestože se Haile Selassie snažil vnímat sebe jako modernizátora své země, byl spíše považován, jak doma, tak v zahraničí, za překážku jakéhokoliv rozvoje. Jedním z témat, které císař nehodlal řešit, a které později přispělo k jeho pádu, byla národnostní otázka. Navzdory rostoucím nacionalistickým hnutím kdekoliv v Africe nebyl císař schopen porozumět národní politické integraci a považoval společnosti na „periferii“¹⁵ Etiopie za poddané, nikoliv za občany.¹⁶

Etiopie se prezentovala jako jednotná a unitární země bez jazykové, náboženské či kulturní rozmanitosti. Národnostní otázka tak byla vládou zanedbávána či spíše úmyslně ignorována. Nebylo tak překvapením, že se vzestupem nacionalismu v Africe, umocněného socialistickými a marxistickými proudy, začali Eritrejci, Oromové, či ogadenští Somálci vyjadřovat svoji nespokojenost a projevovat své aspirace vedoucí k rovnosti mezi společnostmi, kulturami a náboženstvími. V době císařství bylo oficiálně zakázáno psát, vyučovat, či vysílat v jiných jazycích, než v amharštině. Přitom značná část bohatství, plynoucí do státní kasy především z prodeje kávy, přicházela z oromských oblastí.¹⁷

¹³ CLAPHAM, Christopher: *The Era of Haile Selassie*. In: PRUNIER, Gérard – FIQUET, Éloi (eds.): *Understanding Contemporary Ethiopia. Monarchy, Revolution and the Legacy of Meles Zenawi*. London 2015, s. 204.

¹⁴ ZEWDE, Bahru: *The Quest for Socialist Utopia. The Ethiopian Student Movement c. 1960–1974*. Oxford 2014, s. 128–131.

¹⁵ Výrazem „periferie“ zde nutně nemíníme geografickou periferii, ale spíše ne-amharské společnosti, ale stejně tak třeba muslimskou část etiopské populace.

¹⁶ KELLER, Edmond J.: *Revolutionary Ethiopia. From Empire to People's Republic*. Bloomington 1998, s. 136.

¹⁷ Tamtéž, s. 161–162.

V roce 1969 v Somálsku a o pět let později v Etiopii došlo k vojenským převratům, které změnily mapu Rohu Afriky velmi výrazně. Předcházeli jim jednak převrat v Súdánu v roce 1958 a neúspěšný pokus o převrat v Etiopii v roce 1960, který uskutečnila skupina důstojníků etiopské armády, nicméně většina velení armády zůstala loajální císaři. Organizátoři převratu však sloužili jako zdroj inspirace pro revoluční generaci roku 1974.¹⁸ Zatímco v Somálsku byl převrat důsledkem politického boje o moc, v Etiopii měl daleko širší sociální pozadí, připomínající spíše Rusko před revolucí v roce 1917. Příčiny revoluce je třeba hledat v neschopnosti čelit dynamickým změnám v šedesátých letech, respektive již od konce druhé světové války, které zasáhly Afriku a tím pádem i Etiopii.¹⁹ K oslabení císařského režimu přispěl i fakt, že USA od roku 1972 dramaticky snížily vojenskou podporu Etiopii v rámci přehodnocení své politiky vůči Rohu Afriky. Haile Selassie se tímto rozhodnutím cítil dotčen a považoval jej za zásadní ránu pro stabilitu Etiopie, která doposud spoléhala na podporu Washingtonu.²⁰

V roce 1974 byly v Rohu Afriky dvě země, které adoptovaly učení marxismu-leninismu, nebo se jej chystaly implementovat, Etiopie a Somálsko.²¹ Nicméně sblížování obou zemí se Sovětským svazem jim nezabránilo v řešení vlastních nedořešených problémů, mezi nimiž vynikala pohraniční dispute umocněná vzestupem pan-somalismu, usilujícího o revitalizaci ideje „Velkého Somálska“. Pan-somálská ideologie již přispěla k turbulencím uvnitř Etiopie, zejména v době revolty v regionu Bale v šedesátých letech, která zahrnovala jak ormské, tak somálské rolníky.²²

Když roku 1977 vypukla válka o Ogaden a somálská vojska vstoupila na etiopskou půdu, byl Sovětský svaz překvapen dynamikou událostí, neboť vláda v Mogadišu byla doposud spojencem Moskvy a nově se formující režim Dergu v Etiopii se též hlásil k marxismu-leninismu. Až do roku 1974 byla stabilita v regionu zajištěna vlivem Sovětského svazu v Somálsku a Spojených států v Etiopii. Po roce 1974 se tato rovnováha sil vytratila, zvláště když Ame-

¹⁸ ERLICH, Haggai: *Ethiopia and the Challenge of Independence*. Boulder 1986, s. 228.

¹⁹ PRUNIER, Gérard: *The Ethiopian Revolution and the Derg Regime*. In: PRUNIER, Gérard – FIQUET, Éloi (eds.): *Understanding Contemporary Ethiopia. Monarchy, Revolution and the Legacy of Meles Zenawi*. London 2015, s. 210–211.

²⁰ Foreign Relations of the United States (dále jen FRUS), 1969–1976, Volume E–5, Part 1, Documents on Sub-Saharan Africa, 1969–1972. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Washington, March 20, 1972.

²¹ Mezi další patřily Kongo-Brazzaville, Madagaskar a Benin. Viz např. YOUNG, Crawford: *The Postcolonial State in Africa*. Madison 2012, s. 148.

²² TAREKE, Gebru: *Ethiopia: Power and Protest. Peasant Revolts in the Twentieth Century*. Lawrenceville 1996, s. 125–126.

ričané uzavřeli svoji vojenskou základnu Kagnew. Šlo o krok, který americká vláda plánovala již přinejmenším od roku 1970 z důvodů turbulentního vývoje v Etiopii, rostoucího eritrejského odporu a obecně nestabilní situace v regionu.²³

Ačkoliv somálská armáda nebyla nikterak mohutně vyzbrojena, aby mohla vést dlouhou a nákladnou válku proti většímu sousedovi,²⁴ překvapivá invaze nesla velmi rychle první ovoce. Moskva se musela rozhodnout pro podporu jednoho ze dvou států a vzhledem k tomu, že Etiopie je ústřední mocností v regionu, rozhodla se Moskva pro urychlenou dodávku zbraní a munice, včetně letadel, do Addis Abeby. Etiopsko-somálská válka tak pomohla změnit poměr sil v regionu a výrazně oslabila mocenské ambice Somálska, neboť na počátku roku 1978 se etiopské armádě podařilo vyhnat posledního somálského vojáka z etiopského území. Tímto okamžikem se zároveň začaly psát dějiny intenzivních vztahů mezi SSSR a Etiopií, především pokud jde o vojenskou spolupráci.²⁵ Revoluční rok 1979 v Afghánistánu a Íránu přiměl USA přehodnotit svůj ústup z Rohu Afriky a Washington dospěl k přesvědčení, že americká vojenská přítomnost v regionu je žádoucí. Již v prosinci 1979 tak začaly USA vyjednávat se Somálskem o přístupu k tamním přístavům a vytvoření vojenské základny.²⁶ Od roku 1977 se vlády v Etiopii ujal Mengistu Haile Mariam, kterému se podařilo eliminovat své nejbližší spolupracovníky. Mengistova antipatie vůči USA měla patrně své kořeny již v dobách, kdy studoval na vojenské akademii ve Fort Meade v Marylandu a následně v Alabamě, kde údajně čelil rasové diskriminaci.²⁷

Sousední Súdán prošel v sedmdesátých letech též významnou proměnou, neboť roku 1969 došlo k převratu, z něž vyšel jako následný súdánský prezident Dža'far an-Nimajrí. Zdědil však etnický a nábožensky rozdělenou zemi. Důvodem k převratu byla dlouhodobá frustrace z dění v Súdánu, kde proti sobě bojoval muslimsko-arabský sever a jih, který neměl s islámem nic společného. Zároveň byla politika na severu země ovládána sektářskými politickými stranami, bez ústavy, se stagnující ekonomikou a zdánlivě bezvých-

²³ FRUS, 1969–1976, Volume E–5, Part 1, Documents on Sub-Saharan Africa, 1969–1972. Memorandum From Richard T. Kennedy of the National Security Council Staff to Marshall Wright of the National Security Council Staff, Washington, August 5, 1970.

²⁴ TAREKE, Gebru: *The Ethiopian Revolution. War in the Horn of Africa*. New Haven 2009, s. 210.

²⁵ OTTAWAY, Marina: *Superpower Competition and Regional Conflicts in the Horn of Africa*. In: NATION, R. Craig – KAUPPI, Mark V. (eds.): *The Soviet Impact in Africa*. Toronto 1983, s. 177.

²⁶ KORN, David A.: *Ethiopia, the United States and the Soviet Union, 1974–1985*. London and Sydney 1986, s. 75.

²⁷ JACKSON, Donna R.: *Jimmy Carter and the Horn of Africa. Cold War Policy in Ethiopia and Somalia*. Jefferson and London 2007, s. 40.

chodnou občanskou válkou. Nimajrí byl mezi svými stoupenci respektován pro svoji integritu a i přes svůj spíše rétorický nacionalismus přinesl do tamní politiky pragmatismus a ochotu k vyjednávání o budoucnosti jižního Súdánu bez zbytečného radikalismu, který převládal na politické mapě severu.²⁸

Krátce po převratu investoval Nimajrí mnoho energie do ukončení konfliktu, který zemi vyčerpával a za prostřednictví Etiopie dosáhl kýženého výsledku v podobě mírové smlouvy, podepsané roku 1972 v Addis Abebě. Nimajrího snaha o usmíření s jihem však nenašla mnoho ohlasu mezi seversúdánskými politiky, především uvnitř muslimského bratrstva. Přesto již nedlouho po podpisu mírové smlouvy zažil Súdán období nebývalé prosperity a růstu díky rozsáhlým investičním projektům, které přicházely zejména z ropných monarchií na Arabském poloostrově, západních mocností a mezinárodních finančních organizací. Súdán se měl stát obilnicí Blízkého východu poté, co byly založeny rozsáhlé zemědělské projekty s mechanizovaným zemědělstvím.²⁹

4. Pragmatismus studené války

Ačkoliv je režim Dergu považován za marxistický, v prvních dnech revoluce nebylo zřejmé, k jaké politické orientaci se rodící se nový politický proud připojí. Ideologickou páteř režimu tvořilo studentské revoluční hnutí, podpořené rolníky, kteří revoltovali proti režimu v Bale, Godžamu a jiných regionech. Vlády se však ujala vojenská junta, která začala považovat civilní hnutí za obtěžující, neboť studenti začali zpochybňovat legitimitu Dergu a dožadovali se uplatňování levicových myšlenek. Aby si nově se formující vojenský režim udržel legitimitu, zahájil přestavbu společnosti a politiky pod hesly „etiopského socialismu“.³⁰

Politický systém Dergu zůstal podobně centralizovaný a úzkou elitou ovládaný, jako jeho imperiální předchůdce. Co se však změnilo, byla rétorika, kterou Derg používal, a především oficiální mezinárodně-politická orientace. Krátce po revoluci byla zahájena alfabetační kampaň, neboť až do roku 1974 neuměla drtivá většina obyvatel číst a psát. Došlo ke znárodnění půdy, byl zahájen kolektivizační experiment, a společnost procházela signifikantní

²⁸ COLLINS, Robert O.: *Civil Wars and Revolution in the Sudan. Essays on the Sudan, Southern Sudan, and Darfur, 1962–2004*. Hollywood 2005, s. 35.

²⁹ Tamtéž, s. 36.

³⁰ Viz ZEWDE, Bahru: *The Quest for Socialist Utopia. The Ethiopian Student Movement c. 1960–1974*. Oxford 2014.

militarizací. Na straně druhé řada obyvatel vnímala příklon k marxismu-leninismu jako kýžený krok k modernizaci země.³¹ Režim ihned zrušil ústavu, která platila od roku 1931, respektive 1955 a až do roku 1987 žádná jiná ústava nebyla přijata. Na základ marxistické orientace vyhlásil Derg právo na sebeurčení národů a oficiálním cílem revoluce se stal „vědecký socialismus“.³²

Podobně jako v Sovětském svazu však byla otázka sebeurčení národů pouhou rétorikou, která nemohla najít naplnění ve skutečnosti. Naopak v praxi činil vojenský režim vše, aby udržel integritu země a potlačoval jakékoliv známky emancipace. To se projevilo velmi záhy se vznikem prvních osvobozeneckých front v čele s Tigrajskou lidovou osvobozenickou frontou (Tigray People's Liberation Front – TPLF). Role Sovětského svazu byla skutečně instrumentální při budování „vědeckého socialismu“, neboť pro Sověty byla Etiopie jakýmsi nedotčeným územím, na němž lze implementovat revoluční experimenty.³³ Nicméně i přesto trvalo deset let, než byla založena etiopská Dělnická strana a než došlo k „sovětizaci státních institucí“.³⁴

Hned na začátku roku 1975 vyhlásil Derg znárodnění půdy, což překvapilo i jeho největší stoupence.³⁵ Pozemková reforma zasáhla především malé farmáře na venkově. Nicméně Derg musel řešit zásadní a palčivý problém, který zdědil od svého předchůdce, a tím byla „eritrejská otázka“. Ta zaměstnávala etiopskou armádu až do konce studené války. I proto bylo třeba zapojit do budování socialismu ty, kteří se k němu stavěli nejotevřeněji, studenty středních škol a univerzit, kteří byli vysláni na venkov, aby zde dohlíželi na rozvoj myšlenek marxismu-leninismu.³⁶

Vznik „etiopského socialismu“ je třeba vnímat jako pragmatický krok a kompromis Dergu, jednak aby režim získal potřebné stoupence uvnitř Etiopie a ukojil požadavky milionů obyvatel toužících po změně, a jednak

³¹ DONHAM, Doland L.: *Marxist Modern. An Ethnographic History of the Ethiopian Revolution*. Los Angeles 1999, s. 131.

³² KELLER, Edmond J.: *Constitutionalism, Citizenship and Political Transitions in Ethiopia: Historic and Contemporary Processes*. In: DENG, Francis M. (ed.): *Self-Determination and National Unity. A Challenge for Africa*. Trenton 2010, s. 71.

³³ OHLBAUM, Dianna L.: *Ethiopia and the construction of Soviet identity, 1974–91: Implications for Peace and stability in Northeast Africa*. In: *Proceedings of the Sixth Michigan State University Conference on Northeast Africa*. East Lansing 1992, s. 265.

³⁴ CLAPHAM, Christopher: *Revolutionary Socialist Development in Ethiopia*. *African Affairs*, 86, 343, 1987, s. 153–155.

³⁵ MARKAKIS, John – AYELE, Nega: *Class and Revolution in Ethiopia*. Addis Ababa 2006, s. 154–155; CLAPHAM, Christopher: *Revolutionary Socialist Development in Ethiopia*. *African Affairs*, 86, 343, 1987, s. 155.

³⁶ YOUNG, Crawford: *Ideology and Development in Africa*. New Haven and London 1982, s. 75.

aby získal potřebného spojence v zahraničí, tedy Sovětský svaz a jeho spojence.³⁷ Ústava z roku 1987, vládnoucí strana i parlament tak připomínaly a kopírovaly své vzory ve Východním bloku.³⁸ Přesto však režim nedokázal zabránit rostoucímu odporu ze strany četných etno-regionálních hnutí, které získávaly podporu ze sousedních zemí, především Súdánu a Somálska. Politika vzájemné interference byla jedním z hybatelů regionální politiky v době studené války a díky ní se tak prodlužovaly občanské války v Etiopii, Súdánu a později Somálsku. Nezávislost Eritree, či jakéhokoliv jiného regionu, byla zcela vyloučena, neboť by ohrozila celistvost Etiopie a tím pádem i životaschopnost „etiopského socialismu“.

5. Od Rudého teroru k eritrejskému separatismu

Podobně jako v jiných zemích došlo i v Etiopii ke ztrátě iluzí, entuziasmu a růstu odporu vůči podobě revoluce, která tak vyústila v teror vůči vlastnímu obyvatelstvu, především inteligenci, která nesouhlasila s vojenskou vládou a dožadovala se vlády civilní.³⁹ Kampaň Rudého teroru časově souvisela se somálským vpádem do Etiopie v letech 1977 až 1978, kterému se Sovětský svaz snažil zabránit uspořádáním mírového jednání mezi oběma zeměmi. To však bylo odmítnuto Somálskem.⁴⁰ Vojenské čistky měly zabránit vzniku odporu uvnitř ozbrojených složek, potírání inteligence zase představovalo logický krok proti vzniku případné politické alternativy nebo jen zpochybnění „správnosti“ cesty revoluce, jakou se vydal Derg. Tisíce lidí tak byly uvězněny bez jakéhokoliv obvinění, často jen z toho důvodu, že měly univerzitní vzdělání. Tato hysterie byla jen umocněna somálskou invazí a tím pádem obavou z hlubší dezintegrace.⁴¹

³⁷ TIRUNEH, Andergachew: *The Ethiopian Revolution 1974–1987. A transformation from an aristocratic to a totalitarian autocracy*. Cambridge 1993, s. 88.

³⁸ KELLER, Edmond J.: *Revolutionary Ethiopia. From Empire to People's Republic*. Bloomington and Indianapolis 1988, s. 240.

³⁹ ZEWDE, Bahru: *History of Red Terror. Contexts and Consequences*. In: TRONVOLL, Kjetill et al. (eds.): *The Ethiopian Red Terror Trials*. Oxford 2009, s. 17.

⁴⁰ Additions to 2 February 1977 Report by Third African Department, Soviet Foreign Ministry, 'Somalia's Territorial Disagreements with Ethiopia and the Position of the USSR', June, 1977, History and Public Policy Program Digital Archive, TsKhSD, f. 5, op. 73, d. 1619, ll. 61–68; translated by Paul Henze. In: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111613> [cit. 16. 10. 2016].

⁴¹ Tamtéž, s. 27–29.

Masakry obyvatel se odehrávaly především ve větších městech, kde se také soustřeďovaly vzdělanější vrstvy. Studenti byli nejčastěji obviňováni z toho, že patřili k některé z etno-regionálních osvobozeneckých front, nebo jim poskytovali ideologickou podporu. Protesty proti vojenské juntě postupně zasáhly všechny regiony Etiopie a po Eritrei tak následovala Tigray, Oromie a další oblasti, kde tamní hnutí bojovala formou guerillové války. I po skončení somálské invaze usiloval somálský prezident Siad Barré o to, aby využil „somálského faktoru“ na území Etiopie k destabilizaci a dezintegraci Etiopie, která již probíhala v Eritrei. Ta již dostávala podporu ze Súdánu, neboť všechny tři země usilovaly o postavení hegemonu v Rohu Afriky a činily vše pro to, aby oslabily své rivaly právě prostřednictvím podpory protivládních hnutí.

Určitým paradoxem dějin, který z počátku znejišťoval Sovětský svaz, i třeba bývalé Československo, byl fakt, že Eritrejská lidová osvobozenecká fronta (Eritrean People's Liberation Front – EPLF) bojující za nezávislost Eritrei, byla původně marxisticko-leninskou stranou, využívající podpory rolníků a revolučních intelektuálů.⁴² Totéž lze říci i o jiných osvobozeneckých frontách, především TPLF. Role Súdánu se v průběhu eritrejského konfliktu měnila. Prezident Nimajrí učinil několik kroků k zprostředkování míru mezi Etiopií a Eritreou ještě za vlády císaře Haile Selassieho. Poté se Nimajrí pokoušel zachránit císaři život během revoluce. Po jeho smrti se již cítil méně vázán snahou o zprostředkování příměří, navíc obě hlavní eritrejské strany, EPLF a Eritrejská osvobozenecká fronta (Eritrean Liberation Front – ELF) operovaly ze Súdánu a vedly mezi sebou vlastní vnitřní válku.⁴³

Etiopie se snažila posílit svou roli v regionu podporou Súdánské lidové osvobozenecké armády (Sudan People's Liberation Army – SPLA), která vznikla roku 1983 poté, co Nimajří znovu vyhlásil právo šaría, aby si získal podporu mezi radikálními politickými kruhy v Chartúmu. Etiopie byla schopna sjednotit rozdělené skupiny na jihu Súdánu a poskytla podporu vůdci SPLA, Johnu Garangovi. Etiopská vláda však neusilovala o rozdělení Súdánu, ale souhlasila s Garangovou vizí nového Súdánu, neboť případný separatismus by ohrozil samotnou integritu Etiopie, potýkající se s problémem separatismu v Eritrei. Súdánská vláda označila SPLA za Etiopií podporované hnutí a Nimajří se snažil získat podporu z USA a Egypta, nicméně bezúspěšně, neboť byl obviňován z dramatického zhoršení situace na jihu země. Když

⁴² POOL, David: *From Guerillas to Government. The Eritrean People's Liberation Front*. Oxford 2001, s. 88.

⁴³ WOODWARD, Peter: *The Horn of Africa: state politics and international relations*. London and New York 1996, s. 121.

se Sádiq al-Mahdí stal v roce 1986 premiérem Súdánu, usiloval o dohodu s Etiopií, která by ukončila politiku vzájemné interference. Tato snaha však nenašla pochopení.⁴⁴

Dalším nedořešeným regionálním problémem byla otázka vypjatých vztahů se sousedním Somálskem. Vztahy mezi oběma zeměmi se zhoršily v roce 1982, když se somálská armáda infiltrovala do Ogadenu a společně s místními guerillami zaútočila na základnu etiopské armády nedaleko městečka Shilabo, asi 100 km od hranic. Krátce nato odpověděla etiopská armáda ve spolupráci se Somálskou demokratickou frontou spásy (Somali Salvation Democratic Front – SSDF) organizovaným útokem podél etiopsko-somálské hranice. Tyto spojené síly obsadily vesnici Balenbale a zničily tamní somálskou posádku. Reakcí somálské vlády byla žádost o americkou pomoc.⁴⁵ Ta pak přicházela především prostřednictvím Saúdské Arábie, Pákistánu a Egypta.⁴⁶

Ekonomický kolaps, zaostalé zdravotnictví, přebyrokratizovaný vojenský systém byly znaky, které charakterizovaly nejen Etiopii, ale celý region Rohu Afriky. Derg podcenil socio-ekonomickou situaci v zemi koncentrací na vojenský arsenál převážně sovětské provenience. Znárodnění průmyslu a půdy, nízké mzdy a kontrola populace skrze tajnou policii jen posilovaly atmosféru napětí, především mezi chudými zemědělci, kteří se měli naopak stát páteří režimu. Totéž lze říci o státních zaměstnancích, kteří na represí reagovali pasivitou, jež znehybnila státní administrativu.⁴⁷ Jedním ze stěžejních faktorů, který však výrazně přispěl k pádu režimu, byla nedořešená národnostní otázka, jež byla zastíněna mýtem „vědeckého socialismu“. Tím se Derg snažil učinit z etnické identity nedůležitou otázku, která nemá v „moderní“ socialistické společnosti místo.⁴⁸

Jedním z naprostých kolapsů režimu byl hladomor z let 1983–1985, při němž zemřelo statisíce lidí. Nejhuře postiženým regionem byla Tigray, centrum odporu a základna TPLF. Vláda záměrně nedodávala včas potřebnou

⁴⁴ Tamtéž, s. 123.

⁴⁵ KORN, David A.: *Ethiopia, the United States and the Soviet Union, 1974–1985*. London 1986, s. 76.

⁴⁶ ZACCARIA, Massimo: *Il Corno d'Africa alla ricerca di una "nuova" storia della Guerra fredda*. Afriche e Orienti, 15, 3–4, 2013, s. 22–36.

⁴⁷ GUDINA, Merera (2011): *Ethiopia: From Autocracy to Revolutionary Democracy, 1960s–2011*. Addis Ababa 2011, s. 37.

⁴⁸ KELLER, Edmond J.: *Remaking the Ethiopian State*. In: ZARTMAN, William I. (ed.): *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*. London 1995, s. 130.

pomoc, aby „potrestala“ odbojný region. TPLF zase kritizovala Sovětský svaz za to, že místo potravin dodával do Etiopie zbraně a munici.⁴⁹

6. Závěr

Etiopie byla vždy důležitým aktérem mezinárodního a regionálního dění v Rohu Afriky. Její pozice ústřední mocnosti v regionu se v průběhu posledního století proměňovala v závislosti na mezinárodních i vnitropolitických okolnostech. I přes své vnitřní problémy a chronickou chudobu si vláda v Addis Abebě uchovala svou pozici centrálního státu jako důležitého spojence světových mocností, ať již USA či SSSR. Navíc jako sídlo OAJ (dnes Africká unie) měla a má Etiopie důležité postavení i ve vnitroafrických záležitostech.

Na straně druhé se další státy regionu snažily plnit roli hegemonu obdobným způsobem. Zejména to platilo o Somálsku v době vlády Siada Barrého. Hlavním rysem studené války v Rohu Afriky byla zřetelná militarizace, která postihla jak Etiopii, tak Súdán a Somálsko. Všechny zmíněné státy mají dlouhou tradici vnitrostátních i mezistátních konfliktů a v době studené války jejich vlády spotřebovávaly značné množství finančních prostředků právě na zbraně a munici. Po roce 1977 se Etiopie stala klíčovým bodem pro šíření vlivu SSSR v Rohu Afriky a Addis Abeba se stala největším příjemcem zahraniční vojenské pomoci.⁵⁰ I přes tuto výhodu se země nebyla schopna vymanit z kumulujících se problémů, jež vycházely z nevyřešených sociálních otázek, vztahu k půdě a etno-nacionálního boje, který měl své kořeny již v předchozí éře. Vzájemná interference, tedy podpora různých separatistických hnutí na území sousedního státu, byla jednou z hlavních charakteristik studené války v regionu a jen svým způsobem dokládá fakt, že Afrika sloužila jako jakási „laboratoř“ studené války. Súdán, zmítající se mezi islamistickou a socialistickou vládou v průběhu třech desetiletí, nebyl pro mezinárodní komunitu čitelným partnerem, podobně jako Somálsko, které navíc plnilo roli agresora.

Konec studené války měl významný dopad na všechny hlavní státy regionu. Dva ze tří režimů padly v roce 1991 (Etiopie a Somálsko), zatímco v Chartúmu byla ustavena islámská vojenská vláda. Všechny tyto události opět změnily klima v Rohu Afriky a ovlivňují vnitropolitické a mezinárodní

⁴⁹ DE WAAL, Alex: *Famine Crimes. Politics and the Disaster Relief Industry in Africa*. Oxford 1997, s. 118–126.

⁵⁰ Viz např. PATMAN, Robert: *The Soviet Union in the Horn of Africa*. 2009.

politické prostředí do současnosti. Roli hegemonu si Etiopie nejen uchovala, ale v době po konci studené války ještě více posílila, zatímco okolní země značně oslabily.

RESUMÉ

ETIOPIE A ROH AFRIKY V DOBĚ STUDENÉ VÁLKY, 1960–1989

Roh Afriky patří mezi nejkřehčí a nejméně stabilní regiony Afriky. Tato studie se zabývá obdobím studené války se zvláštním zřetelem na ústřední roli Etiopie. Etiopie byla vždy pro zahraniční mocnosti nejdůležitější zemí v regionu, již vzhledem k faktu, že se jednalo o centrální mocnost obklopenou státy, které zažívaly občanské války (např. Súdán), nebo které neměly takový ekonomický či politický potenciál. Etiopie se navíc stala sídlem Organizace africké jednoty roku 1963 a císař Haile Selassie patřil k nejvýznamnějším africkým vůdcům. Studená válka přinesla některé významné změny do oblasti, včetně spojení Etiopie s USA a od roku 1977 naopak se Sovětským svazem. Tato studie se tak zabývá vzájemnými vztahy Etiopie s okolními státy v širší perspektivě.

Klíčová slova: Etiopie, studená válka, Súdán, Somálsko, Sovětský svaz, USA, Eritrea

SUMMARY

ETHIOPIA AND THE HORN OF AFRICA IN THE ERA OF THE COLD WAR, 1960–1989

The Horn of Africa belongs to the most fragile and politically unstable regions in Africa. This article focuses on the Era of the Cold War with a special attention to the central role of Ethiopia. For foreign powers, Ethiopia has always been the most important country in the region due to the fact that it has been the centrally country surrounded by states that witnessed either civil wars, e.g. Sudan, or have not had such an economic and strategic potential (e.g. Somalia). Moreover, Ethiopia became the seat of

the Organization of African Unity in 1963 and Emperor Haile Selassie was one of the most crucial African leaders. Cold War brought some significant changes to the region including Ethiopia as it first was an ally of the USA and since 1977 the closest ally of the USSR in Africa. This study thus deals with mutual interferences between Ethiopia and the neighboring countries in this broader perspective.

Keywords: Ethiopia, Cold War, Sudan, Somalia, Soviet Union, USA, Eritrea

doc. Mgr. Jan Záhořík, Ph.D.
Katedra blízkovýchodních studií
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita
Sedláčkova 15
301 25 Plzeň
Česká republika
e-mail: nvogol@seznam.cz

SVAZ LETCŮ SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA (FREE CZECHOSLOVAK AIR FORCE ASSOCIATION) 1951–2016

František Hanzlík, Milan Vyhliďal

1. Úvod

Příslušníci československého letectva se vždy vyznačovali zvláštní hrdostí příslušnosti ke své zbraní. Bylo tomu tak i v době První republiky. Již v roce 1919 vznikl samostatný Svaz pilotů. V době ohrožení Československa nacistickým Německem se již se změněným názvem – Svaz letců RČS stal iniciátorem „Slibu věrnosti“ republice.¹

Stavovskou výlučnost letců nedokázala v letech 2. světové války a po roce 1948 smazat ani vynucená emigrace značného počtu příslušníků letectva. V letech 1939–1945 se českoslovenští letci zúčastnili bojů na všech frontách války. Ti, kdo odešli po komunistickém převratu v únoru 1948 do exilu, založili novou organizaci sdružující příslušníky letectva, kterou nazvali Svaz letců svobodného Československa.

Předložený text vznikl na základě analýzy archivních pramenů o činnosti exilového Svazu letců svobodného Československa uložených v Archivu Centra pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého (Archiv CČES) a v knihovně Libri prohibiti v Praze. Pro dokreslení role komunistických bezpečnostních složek při perzekuci bývalých příslušníků RAF bylo využito i pramenů z Archivu bezpečnostních složek.

Cílem předloženého příspěvku je seznámit čtenáře s aktivitami Svazu při vytváření podmínek pro obnovení demokracie v Československu. Autoři jsou si vědomi limitů studie, které prozatím nedovolují poodhalit řadu konkrétností z činnosti Svazu. Současně předpokládají, že následujícím studiem archivních pramenů se podaří získat další poznatky o založení a působení Svazu a o jeho přínosu pro obnovení demokracie v Československu.

¹ *Tradice Svazu letců. Historický kaleidoskop*, 2010, s. 1.

2. Bývalí příslušníci RAF objektem zájmu OBZ v letech 1945–1948

Po komunistickém převratu v únoru roku 1948 došlo k otevřené perzekuci vybraných příslušníků československé armády. K takto postižené vrstvě se zařadili také příslušníci vojenského odboje na Západě. Ztělesněním zvláště nového komunistického režimu představovala perzekuce bývalých československých příslušníků RAF. O tom, že byla dlouhodobě, systematicky a pečlivě připravována již před únorem 1948, svědčí obsah archivních pramenů uložených v Archivu bezpečnostních složek, v Národním archivu a ve Vojenském historickém archivu. Informace o připravované perzekuci bývalých příslušníků RAF obsahují archivní prameny z let 1945–1948, ale i z období 1949–1952, kdy probíhaly v Československu politické procesy s čelními představiteli KSČ. Vyslychanými a nakonec i popravenými byli i Rudolf Slánský, Bedřich Reicin a Karel Šváb, kteří měli na přípravě a samotné perzekuci letců největší podíl. Obsah výslechových protokolů uvedených osob z let 1951–1952 o tom přináší nezvratné důkazy.²

Obranné zpravodajství se na bývalé československé příslušníky RAF, ale i na další účastníky odboje na Západě zaměřilo již v roce 1945.³ Na počátku roku 1946 začaly platit nové směrnice pro činnost obranného zpravodajství a vznikla nová struktura OBZ. Na všech stupních jeho organizační struktury vznikly referáty označené 3 B – Ochrana armády. Jejich hlavním úkolem se stal boj proti tzv. reakčním tendencím a náladám a proti působení rozvrtných ideologií v armádě, prověřování osob pro potřeby velitelské a řízení agenturních sítí v celé armádě. Referáty vedly osobní spisy všech vojáků, na příslušných stupních, které doplňovaly výsledky agenturní činnosti a výsledky vyšetřování. Vytvářely také kartotéky všech osob, které byly z jakýchkoliv důvodů vyšetřovány a seznamy nespolehlivých osob.⁴ Choulos-

² Informace o sledování bývalých příslušníků RAF obsahuje fond Archivu bezpečnostních složek – Hlavní správa vojenské kontrarozvědky 1945–1951 sign. 302. Výpovědi R. Slánského, B. Reicina, K. Švába a dalších aktérů poúnorových perzekucí letců se nachází v Národním archivu, ve fondu – Ministerstvo vnitra – Politické procesy. Ve Vojenském historickém archivu je uložen fond 100/52 Alexej Čepička. Fakta o působení OBZ obsahují kartony uvedeného fondu č. 33–37.

³ Pplk. Antonín Svoboda, který měl na Ústředním výboru KSČ na starost brannou politiku, v jednom ze svých projevů po únoru 1948 označil důvod toho, proč komunisty ovládané OBZ věnovalo mimořádnou pozornost účastníkům odboje na Západě po osvobození. O československých jednotkách na Západě uvedl: „...byla to jednotka, kde byl značný kapitalisticko-buržoazní vliv, kde politická výchova v armádě nebyla na takovém stupni, kde bylo největší procento reakčních důstojníků, a to zejména v letectvu...“ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond MNB 45/1, svazek (dále jen sv.) 3.

⁴ ABS, signatura (dále jen sign.) 302-539-9.

tivé úkoly, které byly v rozporu s tehdy platnými zákony a předpisy, a které se týkaly činnosti referátů 3 B, se předávaly pouze ústně. Jeden z mála písemných dokumentů týkajících se opatření proti důstojníkům, které komunisté považovali za nespolehlivé, pochází z 25. listopadu 1946. V dokumentu se nařizovalo všem příslušníkům OBZ provádět nepřetržitý zpravodajský dozor nad všemi vojenskými osobami, zvláště nad důstojníky vyšších hodností.

Důstojníci byli rozděleni do následujících kategorií:

- 1) Důstojníci nepřevzatí do armády a ti kdo se zkompromitovali za války.
- 2) Důstojníci, kteří budou přijati podle § 13 zákona č. 72/1946 Sb.
- 3) Příslušníci zahraničních armád, zvláště ti kdo mají za manželky Angličanky Američanky atd. a ti kdo mají záporný postoj ke KVP.
- 4) Důstojníci z povolání ze Západu, kteří udržují přátelské styky s osobami z Anglie, Ameriky atd.

Důstojníci – letci, bývalí příslušníci RAF, byli zařazeni do kategorií uvedených v bodech 3 a 4. Dále bylo příslušníkům OBZ nařízeno:

- Zvláštní pozornost věnovat důstojníkům, uvedeným v bodě 3 a 4 zařadit konspiračním způsobem kontrolu korespondence s cizinou,
- zjistit osoby, se kterými se stýkají, příbuzenské poměry v zahraničí,
- sledovat kluby, které navštěvují, styky jejich manželék,
- sledovat jejich způsob života (utrácení peněz, karban atd.),
- sledovat jejich cesty do zahraničí, jejich smýšlení, výroky atd.⁵

V průběhu let 1946–1947 vypracovalo OBZ seznamy důstojníků, podle výše uvedených požadavků. Všechny její složky měly navíc povinnost hlásit na Hlavní správu OBZ změny vždy k 15. červnu a k 15. prosinci. Hlavní pozornost zaměřilo obranné zpravodajství na zpracování abecední kartotéky bývalých příslušníků RAF včetně fotografií. Zvláštní kartotéka letců byla navíc vytvářena o těch, kteří byli pro OBZ z nějakých důvodů „zvláště zajímaví“ případně podezřelí.⁶ Přes veškeré úsilí se nepodařilo obrannému zpravodajství v armádě do února 1948, ani bezprostředně po únorových událostech získat spolupracovníky mezi bývalými letci RAF, kteří sloužili po roce 1945 v armádě.

⁵ ABS, sign. 302-540-3.

⁶ ABS, sign. 302-302-1. Na 5. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany byla Hlavní správa obranného zpravodajství ministerstva národní obrany přejmenována dnem 1. května 1946.

Skutečný postoj obranného zpravodajství a jeho šéfa Bedřicha Reicina (1911–1952) k letcům, účastníkům odboje na Západě, se projevil v létě roku 1946. V první polovině roku 1946 nabídla britská vláda bývalým příslušníkům RAF, kteří působili v letectvu ve Velké Británii za války déle než čtyři a půl roku, naturalizaci (získání občanství) a možnost přestěhování do Británie. S její realizací vyjádřil souhlas prezident Edvard Beneš (1884–1948) i tehdejší ministr národní obrany armádní generál Ludvík Svoboda (1895–1979). Do 22. srpna 1946 se přihlásili 104 letci. Naturalizace se nakonec neuskutečnila vzhledem ke kategorickému nesouhlasu 5. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany (šlo o přímého nástupce OBZ) a především jeho šéfa pplk. Bedřicha Reicina.⁷ V následujícím období až do února 1948 shromažďovalo obranné zpravodajství informace o bývalých příslušnících RAF využitelné k jejich postižení po definitivním uchopení politické moci komunistickou stranou.

3. Po únoru 1948

Letci – příslušníci československých zahraničních jednotek za druhé světové války patřili ke kategorii vojáků, která byla postižena v rámci perzekucí následujících okamžitě po uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948. První seznam letců postižených rozhodnutím Armádního poradního sboru obsahuje 206 jmen. U jedenácti z nich je tužkou uvedena poznámka – uletěl.⁸ Bývalí příslušníci čs. letectva z Velké Británie tvořili největší procento uprchlíků z armády. Řada z nich měla za manželky Angličanky. Z doby válečné měli v Anglii také řadu dobrých známých a přátel i zkušenosti s přijetím ze strany Angličanů na počátku války. Proto většina z nich zvolila jako svoji cílovou zemi právě Británii.

Na dalším seznamu jsou uvedena jména 99 letců, kteří do roku 1951 odešli do exilu.⁹ Většina z nich se zapojila do činnosti stavovských organizací vojáků, jejichž cílem bylo obnovení demokracie v Československu. Ve Velké Británii to byl Svaz letců svobodného Československa a Československá obec legionářská. V Kanadě se zapojili do činnosti Kanadské legie, která sdružovala veterány 2. světové války a v USA působili ve Svazu československých důstojníků v exilu. Mezi důstojníky jednotlivých druhů vojsk, propuštěných

⁷ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VÚA-VHA), fond Vojenská kancelář prezidenta republiky (dále jen VKPR), číslo jednací (č. j.) 1268, 1288, 1946.

⁸ ABS, sign. 302-302-3.

⁹ ABS, sign. 302-302-3.

v rámci tak zvané poúnorové očisty tvořili důstojníci letectva největší procento – 32,1 %.¹⁰ Důstojníků, kteří působili za války na Západě, bylo propuštěno 52,3 % (490 z 937).¹¹

Dne 6. října 1948 přijalo Národní shromáždění nechvalně známý Zákon na ochranu lidově demokratické republiky číslo 231/1948 Sb. Následně přijalo 25. října 1948 zákon číslo 247/1948 Sb. o táborech nucené práce. V rámci Akce D – důstojníci byly obranným zpravodajstvím ve spolupráci se Státní bezpečností v roce 1949 zatčeny desítky bývalých příslušníků RAF a bez soudu zařazeny do táborů nucené práce.¹² Většinou skončili v táboře nucené práce na Mírově, který byl později vyšetřovací komisí označen za tábor likvidační. Vzhledem k bezprostřednímu ohrožení, kterému byli i se svými rodinami letci – účastníci odboje na Západě vystaveni, odcházeli opět různými cestami do zahraničí. Část z nich s touhou zachránit si holý život a zajistit novou existenci. Někteří s myšlenkou na brzký válečný konflikt a vznik dalších vojenských jednotek v zahraničí. Několika letcům se podařilo opustit republiku i s letouny, které sami pilotovali.¹³

Na příchod prvních politických prominentů a důstojníků do Bavorska vzpomínal bývalý příslušník 311. čs. bombardovací perutě a pozdější funkcionář Svazu letců svobodného Československa Marcel Ludikar (1920–2003). Všichni byli po přechodu hranic do Bavorska shromažďováni v Alaska House u Frankfurtu. Ti co přišli později, zamířili poté do uprchlických táborů, v nichž byly ubohé materiální podmínky. V táboře pro uprchlíky ve Wiesbadenu se v červnu 1948 postupně shromáždilo 138 bývalých zahraničních letců a jejich počet postupně narůstal. Podle Ludikara nejsou přesné počty známy, nicméně uvádí, že za hranicemi Československa se v následné době shromáždilo přes 450 československých zahraničních letců a neznámý, ale značně vysoký počet příslušníků druhého odboje.¹⁴

Od června 1948 se začali letci a vojáci, podobně jako jiní uprchlíci, přemísťovat do zemí, v nichž později zakotvili natrvalo. Letci hlavně do Velké Británie, kde na tom byli jako bývalí příslušníci Královského letectva (RAF) daleko lépe než ostatní. Podle sdělení britského ministerstva vnitra mělo do-

¹⁰ ŠVONDR, Miloslav: *Důstojnický sbor československé armády v letech 1945–1948*. Bratislava 1972, s. 114.

¹¹ Tamtéž, s. 155.

¹² Blíže: HANZLÍK, František: *Bez milosti a slitování*. Praha 2011, s. 231–242.

¹³ Dne 2. dubna 1948 uletěli s letouny Spitfire kpt. Jaroslav Slepica a npor. Josef Jílek, dne 19. dubna 1948 uletěl s civilním letounem do Německa mjr. Josef Čermák. ABS, sign. 302-302-3.

¹⁴ LUDIKAR, Marcel: *Vojáci ve třetím odboji*. In: VÁŇA, Josef – PADIOR, Emil – SIGMUND, John: *Příslušníci československého letectva v RAF*. Praha 1999, s. 247–248.

jít ke kladnému posouzení žádostí všech osob, které měly zvláštní důvody pro povolení vstupu do Velké Británie. K nim patřili především ti, kteří měli v Británii příbuzné, nebo byli příslušníky branných sil, anebo jim byl vstup do země povolen jako uprchlíkům před druhou světovou válkou. Uprchlíci z Československa z řad letců byli úřady, které je zadržely, nebo u kterých se sami přihlásili, odesíláni také do tábora v Klewe v Německu. Jejich žádosti o vstup do Velké Británie se vyřizovaly v následujícím pořadí:

- Bývalí důstojníci RAF, kteří měli za manželky Angličanky,
- bývalí důstojníci RAF svobodní,
- bývalí důstojníci RAF s manželkami jiné národnosti,
- bývalí příslušníci RAF vůbec,
- čs. příslušníci s manželkami nebo manželem britského původu,
- svobodní a naposled ti ostatní.¹⁵

Příslušníci letectva z řad československých uprchlíků, kteří za války bojovali v RAF, měli nejlepší předpoklady a podmínky na brzké získání britského občanství. O tyto uprchlíky a jejich nejbližší rodinné příslušníky se ihned postarala zvláštní britská vojenská mise sídlící ve Wiesbadenu, která zařídila jejich urychlené přemístění do Velké Británie a následné vyřízení všech formalit nutných k udělení povolení k pobytu.¹⁶ Pro bývalé příslušníky RAF byly v Británii zřízeny dva tábory a v nich se postupně soustředili letci, kteří se znovu dobrovolně hlásili do RAF.¹⁷

Po rozdělení Evropy železnou oponou se stavy britského Královského letectva začaly opětovně navyšovat. Do jejich řad byli znova přijímáni i bývalí českoslovenští letci. V RAF sloužilo, dle Marcela Ludikara, po únoru 1948 kolem jednoho sta československých letců, kterým se podařilo uprchnout do Velké Británie. Dle jiných údajů vstoupilo do řad RAF více než 180 bývalých československých letců. Jisté je, že za těchto okolností se opětovně upevňovalo pouto československých letců ke Královskému letectvu a k Velké Británii, která se pro ně již podruhé v životě stala útočištěm a exilovým domovem.¹⁸

¹⁵ ABS, sign. 302-562-4, Uprchlíci z ČSR.

¹⁶ ABS, sign. 302-562-4, Uprchlíci z ČSR.

¹⁷ ABS, sign. 302-562-1, Uprchlíci z ČSR. Souhrnná zpráva.

¹⁸ LUDIKAR, M.: *c. d.*, s. 248–249.

4. Založení Svazu letců svobodného Československa

Ve Velké Británii tak zakotvila řada příslušníků letectva i dalších účastníků západního odboje působících za války u pozemních jednotek. Z jejich iniciativy vznikaly postupně organizace, jejichž činnost byla v totalitním Československu nejprve umlčována a nakonec i zakazována. V roce 1949 došlo k založení Československé obce legionářské v exilu (dále jen ČsOL). Její první řádná Valná hromada proběhla 21. května 1949 a prvním předsedou se stal armádní generál Alois Liška (1895–1977).¹⁹ Počet členů ČsOL se v padesátých letech zvyšoval a její součástí se stávaly i Jednoty ČsOL, které vznikly a působily v různých státech světa.²⁰

Bylo jen otázkou času, kdy dojde i k obnovení stavovské organizace československých letců. Zásadním krokem byla zpráva dosavadního člena Ústředního výboru ČsOL pplk. Vlastimila Veselého (1913–2001) otištěná na stránkách časopisu *Osvobození* vydávaného organizací ČsOL v exilu, která na 18. února 1951 do Národního domu v Londýně svolávala sjezd bývalých československých příslušníků letectva k projednání otázek ustanovení budoucího Svazu letců, jak byl tehdy název prozatím naznačen.²¹

Uvedený den byl skutečně založen Svaz letců svobodného Československa (v anglickém překladu *Free Czechoslovak Air Force Association*), jako asociace sdružující Čechy a Slováky, kteří za druhé světové války sloužili v britském Královském letectvu. Současně navázal na meziválečný Svaz letců i poválečný Svaz příslušníků zahraničního letectva, který byl po únorových událostech roku 1948 v Československu rozpuštěn. Při svém založení si členové Svazu stanovili jako prioritu zachovávat mezi letci duch vlastenectví a ze všech sil se snažit o odčinění stigmat a zločinů spáchaných na spulbojovnících komunistickým režimem. Dalším neméně důležitým cílem se stala snaha o udržení živého kontaktu s válečnými veterány, letci, kteří se pod vlivem nepříznivé politické situace rozptýlili do všech koutů světa.²²

¹⁹ HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel – POLLEY, Ivana: *Československá obec legionářská v exilu 1949–1989*. Praha 2013, s. 33.

²⁰ Jednoty ČsOL působily například v Kanadě, v USA, v Brazílii, ve Francii, v Austrálii i v dalších zemích.

²¹ *Libri prohibiti*, *Osvobození*, Únor 1951 (bez uvedení čísla a ročníku), s. 13; ABS, sign. 302-224-6, s. 244.

²² Archiv Centra pro československá exilová studia (dále jen Archiv CČES), FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 10, Zápis o výborové schůzi Svazu letců svobodného Československa dne 9. května 1980; BLŮH, Zuzana: *Budoucnost Svazu letců svobodného Československa zajištěna* (dále jen *Budoucnost Svazu letců*). Historie a vojenství, 3/2009, s. 118; PAVLÍK, Josef: *Tradice Svazu letců*. In: <http://www.historickykaleidoskop.cz/1-2006/tradice-svazu-letcu.html> [cit. 13. 10. 2016].

Z důvodu roztroušení bývalých pilotů po celém světě přišlo další číslo Osvobození s informací, že každý známý příslušník československého letectva, ať již vojenský, civilní nebo sportovní, obdrží přihlášku. Vyplněné přihlášky a veškeré dotazy měly být následně směřovány na adresu prvního předsedy Svazu letců svobodného Československa pplk. let. Miloše Provazníka (1907–1970) na 31 Pont Street, W. 1.²³ Na všechny bývalé příslušníky československého letectva se opětovně apelovalo při příležitosti příprav na sjezd členů Svazu letců Svobodného Československa konaného v neděli 15. března 1953 v Národním domě v Londýně.²⁴

Svaz letců svobodného Československa stál vždy nejbližší Československé obci legionářské v exilu. Nebývalo výjimkou, že členové Svazu často přijímali vysoké posty i v hierarchii ČsOL. Svaz letců nicméně odmítal opakující se nabídky ke sloučení obou organizací a udržoval si svoji stavovskou výlučnost. Pro ilustraci můžeme uvést, že v červnu roku 1954 zvolila Valná hromada ČsOL v Londýně předsedou právě předsedu Svazu letců svobodného Československa pplk. let. Miloše Provazníka. Uvedenou kumulaci funkcí došlo k prohloubení vzájemného sepětí obou paralelně existujících organizací.²⁵

Situace se svým způsobem opakovala i v dubnu 1958, kdy byl na schůzi ČsOL místopředsedou zvolen pplk. gšt. Tomáš Vybíral (1911–1981), který po Provazníkovi zastával funkci předsedy Svazu letců svobodného Československa. Sám se za druhé světové války zúčastnil leteckých bojů ve Francii a následně i ve Velké Británii, kde později působil jako velitel 312. stíhací perutě. Po návratu do Československa opětovně sloužil v armádě, nicméně po únorovém převratu musel Československo z politických důvodů opustit.²⁶

Z důvodu absence relevantních archivních pramenů máme o činnosti Svazu v padesátých a počátkem šedesátých let 20. století pouze mlhavé představy. Nicméně máme důvod se domnívat, že jeho aktivity byly po celou dobu trvání organizace obdobné a zásadními změnami neprošly.

²³ Libri prohibiti, Osvobození, Březen 1951 (bez uvedení čísla a ročníku), s. 12; Osvobození, Září 1970, č. 2 (96), roč. XXI, s. 6 a 17.

²⁴ Libri prohibiti, Osvobození, (bez uvedení roku vydání) č. 9–10, roč. III., s. 14.

²⁵ HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel – POLLEY, Ivana: *c. d.*, s. 35, 67.

²⁶ Libri prohibiti, Osvobození, Únor 1981, č. 1 (112), roč. XXXII, s. 28; Osvobození, Listopad 1981, č. 2 (113), roč. XXXIII, s. 3–5.

5. Aktivita Svazu v šedesátých až osmdesátých letech 20. století

Zvláště doba politického tání v Československu naplňovala příslušníky zahraničního exilu značným očekáváním. Právě v průběhu šedesátých let 20. století docházelo k návštěvám význačných vojenských osobností, které po válce v Československu zůstaly, a nezdá se, že by zde prošly i mnohaletým vězněním. V září 1966 například do Velké Británie na pozvání organizací Fighter Association přiletěl divizní generál a bývalý velitel Inspektorátu československého letectva ve Velké Británii RNDr. Karel Janoušek (1893–1971), tak aby se jeho oslava kryla s oslavami Bitvy o Británii. Členové ČsOL a Svazu letců se spolu s Karlem Janouškem zúčastnili pietního obřadu při položení věnce k památníku zesnulých letců na hřbitově v Brookwoodu a v památníku nezvěstných letců RAF v Runnymede.²⁷ Oficiální program tím však neskončil. Následně proběhla dne 16. září za velké účasti bývalých československých letců i britských zástupců v Národním domě v Londýně cocktail party pořádaná Svazem.²⁸

Svaz spolu s ČsOL trvale pečoval o udržování vlasteneckého a demokratického vědomí svých členů a dobrého jména demokratického Československa a Čechoslováků ve světě. Od počátku své existence informoval veřejnost o popravách a věznění kamarádů a spolubojovníků v komunistickém Československu. Jejich členové se každoročně zúčastňovali oslav 28. října. Po násilném ukončení Pražského jara pak pořádali před československým velvyslanectvím protestní shromáždění proti okupaci Československa Sovětským svazem. Mimo to pokládali věnce na hřbitově československých letců v Brookwoodu. Podle vzpomínek Marcela Ludikara měl jednoho roku československý velvyslanec jejich věnec zahodit do křoví, proto další rok věnec k pomníku připoutali řetězem. Nutno podotknout, že všechny akce Svazu letců svobodného Československa probíhaly v době, kdy byly informace o západním odboji v komunistickém Československu záměrně potlačovány.²⁹

Dne 16. října 1976 se v Národním domě v Londýně konal Společenský večírek Svazu letců svobodného Československa. Setkání bylo i přes svou tradičnost svým způsobem výjimečné. Jednatel svazu npor. Karel Pospí-

²⁷ V památníku Runnymede jsou uvedena jména všech letců RAF, kteří se nevrátili z operačních letů a zůstali nezvěstní.

²⁸ Libri prohibiti, Osvobození, Září 1966, č. 3 (87), roč. XVII, s. 18.

²⁹ LUDIKAR, M.: *c. d.*, s. 248.

chal³⁰ a předseda plk. Josef Šnajdr (1909–1992) projevíli nesmírnou radost nad přítomností čestného hosta arm. gen. Aloise Lišky. Jednalo se o jednu z posledních možností vidět a pohovořit si s tímto legendárním velitelem Čs. samostatné obrněné brigády od Dunkerque. Za necelé čtyři měsíce poté generál Liška v Londýně zemřel.³¹

Svaz se po značnou dobu své existence potýkal s nedostatkem zvláště platících členů. Funkcionáři Svazu se snažili apelovat na žijící osoby, ale bez valného výsledku. Na jejich dopisy často nikdo neodpovídal. Nepříznivé situaci nepřidávala ani špatná hmotná situace řady osob, které byly po únorových událostech roku 1948 nuceny svou vlast opustit. Z jediné zachovalé odpovědi na oběžník z 26. března 1977 lze dovodit, že i další obesílané osoby zřejmě nepřikládaly působení Svazu žádnou váhu a nevěřily, že jeho aktivity mohou něco změnit:

„Milý příteli,
děkuji Ti za formulář a chci Tě pouze ujistit, že jsem zůstal dobrým Čechem a vlastencem, sleduji československou kulturu, mám české známé, ale považuji za zbytečné být členem malého sdružení, jež je odsouzeno k brzkému vymření. Prosím, nevysvětlí si moje slova ve zlém, ale znova tě ujišťuji, že celý život můj jediný cíl byl dobrý osud mojí vlasti a Anglii již považuji za hostitelku. Srdečně Tě zdraví...“³²

Jak si v uvedené době jednatel Svazu smutně posteskl – platících členů ubývalo a jediné, v čem bylo možné spatřovat procentuální nárůst, byla bohužel úmrtí.³³

³⁰ Generálmajor v. v. Karel Alexander Pospíchal (1913–2006) v roce 1937 absolvoval Vojenské letecké učiliště v Prostějově. Druhá světová válka ho zastihla jako zaměstnance firmy Baťa ve Francii. V květnu 1940 se hlásil k československé armádě a již v červnu 1940 byl prezentován u RAF. Od roku 1941 sloužil u 311. čs. bombardovací perutě. Osudným se mu stal 29. říjen 1944, kdy byl vážně zraněn ve Skotsku při letecké nehodě. V květnu 1946 byl propuštěn z vojska v hodnosti nadporučíka. Rozhodl se zůstat ve Velké Británii a v roce 1947 také získal britské občanství. V roce 1991 došlo k jeho povýšení do hodnosti plukovníka a o tři roky později do hodnosti generálmajora. Zemřel 7. července 2006 v Londýně a byl pohřben v Brookwoodu. Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 6, Inventární seznam k fondu Karel Pospíchal.

³¹ Libri prohibiti, Osvobození, Listopad 1976, č. 2 (105), roč. XXXII, s. 23.

³² Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 9, Zpráva jednatele Svazu letců pro valnou hromadu 15. května 1977.

³³ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 9, Zpráva jednatele Svazu letců pro valnou hromadu 15. května 1977.

V květnu 1978 se konala Valná hromada ČsOL v exilu, které se zúčastnili i členové Svazu zvolení do Výboru. Návrh na spojení obou organizací v jeden celek byl ze strany zástupců Svazu jednoznačně zamítnut. Vedení Svazu sdělilo, že Svaz není politickou organizací, a proto je spojení s ČsOL v tomto smyslu nemyslitelné.³⁴

Podle zápisu z Valné hromady ze 14. května 1978 byl předsedou Svazu mjr. Ivo Tonder (1913–1995), který odešel z totalitního Československa za poměrně dramatických okolností.³⁵ Funkci jednatele zastával npor. Karel Pospíchal, funkci místopředsedy kpt. Václav Soukup a práci archiváře zastával kpt. Marcel Ludikar. Právě posledně jmenovaný apeloval na všechny pamětníky, aby do archivu předávali svá cenná svědectví. Dle zápisu však byly reakce poměrně vlažné. Podle zpráv jednatele měl Svaz 122 členů, oproti 111 v roce 1977, 110 v roce 1976 a konečně 101 v roce 1975.³⁶

Mimo účasti na pietních akcích se členové Svazu zúčastňovali i různých protestů. Svá nesouhlasná stanoviska vyjádřili například, když městská rada v Liverpoolu pozvala československého velvyslance k odhalování pamětní desky 312. stíhací perutě na letišti Speke. Poukazovali na fakt, že právě totalitní Československo stojí za likvidací mnoha západních pilotů. Mimo jiné i velitele uvedené jednotky brig. gen. Jána Ambruše (1899–1994).³⁷

Dne 24. října 1979 zaslali československému velvyslanci, i v souvislosti s událostmi v Československu, dopis, který charakterizoval jejich trvalý postoj:

„Pane velvyslance,
jménem čs. vojáků a letců, kteří bojovali za svobodu svého národa, protestujeme proti dalšímu barbarství, spáchanému stranou a vládou nad lidmi, s jejichž názory režim nesouhlasí; jsou určitým „pokrokem“ proti justičním vraždám a perzekucím našich bratrů – generála Píky, mjr. Nechanského, mjr. Černého, gen. Janouška a mnoha jiných, v prvních letech komunistické vlády, ale přesto dokazují, jak nejistě se režim cítí, když musí používat násilí

³⁴ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 10, Zpráva jednatele Svazu letců pro Valnou hromadu 14. května 1978.

³⁵ V listopadu 1949 uprchl z tábora nucené práce (TNP) do Rakouska. Poté mu bylo umožněno odjet do Velké Británie. Tam již v té době pobývaly desítky jeho kamarádů z války, kteří odešli z republiky bezprostředně po únoru 1948.

³⁶ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 9, Zpráva jednatele Svazu letců pro valnou hromadu 14. května 1978; Zápis o průběhu Valné hromady Svazu letců svobodného Československa, konané dne 14. května 1978 v Národním domě, 74, West End Lane, Londýn NW6; ABS, sign. 302-198-3, s. 80; sign. 302-199-9, s. 98.

³⁷ LUDIKAR, M.: *c. d.*, s. 248.

a represí, aby se udržel u moci. Pane velvyslanče, nemůžeme Vám zabránit, abyste oficiálně navštěvoval hroby našich kamarádů, kteří unikli pronásledování Vaším režimem tím, že obětovali životy proti tehdejším utlačovatelům našich národních a lidských práv – nacistům. Doufáme však, že až budete stát nad jejich hroby, probleskne Vám hlavou myšlenka na to, jak veliký je rozdíl mezi ideály svobody, za které oni položili životy, a tak zvanou socialistickou praxí, kterou vy reprezentujete. Snad si uvědomíte, jaká je to přetvářka, že se před nimi skláníte, zatímco Váš režim doma pronásleduje jejich spolubojovníky!³⁸

Členové Svazu byli roztroušeni po celém světě. Podle zpráv jednatele z roku 1979 měl Svaz ve Velké Británii, v tradiční baště bývalých československých pilotů celkem 104 činných členů, v USA 13 členů, v Kanadě dva ve Švýcarsku jednoho, v Austrálii tři a po jednom členu ve Španělsku a v Peru. Mimo to evidoval ještě 28 osob, které se ale nehlásily, a dalších šest, jež bez bližší specifikace jednatel uváděl jako v „zahraničí“. Celkově měl v roce 1979 Svaz 159 evidovaných členů. Jednatel si posteskl, že organizace pomalu řídne, ale mnohem rychleji členové o ni ztrácí zájem. Otázkou zůstávalo, co proti tomu dělat.³⁹

Významnou pomoc při získávání kontaktů na další československé letce roztroušené po celém světě poskytoval časopis Klubu nových přistěhovalců českého a slovenského původu v Kanadě. Časopis vydával poúnorový exulant Mirko Janeček nejdříve pod pseudonymem Jan Doubrava.⁴⁰ Časopis měl název Hlas nových. V roce 1973 byl přejmenován na Kanadské listy. Jeho prioritou se stalo zprostředkování vzájemných kontaktů mezi účastníky odboje za druhé světové války a účastníků protikomunistického odboje po únoru roku 1948, kteří se nacházeli v různých zemích po celém světě. Časopis zveřejňoval vzpomínky účastníků odboje a také jejich osudy v exilu po únoru 1948. Každé číslo časopisu, který byl vydáván od roku 1966 do roku 1968

³⁸ Tamtéž, s. 248–249.

³⁹ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 10, Zpráva jednatele Svazu letců pro Valnou hromadu 13. května 1979.

⁴⁰ Mirko Janeček odešel do exilu po odpykání krátkého trestu za protistátní činnost v červenci 1948. Do roku 1954 žil ve Švédsku a následně v Kanadě ve městečku Mississauga nedaleko Toronto. V sedmdesátých letech 20. století se stal předmětem intenzivního zájmu československé rozvědky. Archivní prameny obsahují i jeho korespondenci a tajně pořízené fotografie. Snahy rozvědky o jeho naverbování jako spolupracovníka byly neúspěšné. Z kontextu archivních pramenů shromážděných Státní bezpečností k Mirko Janečkovi vyplývá, že zájem rozvědky o jeho osobu vyplýval z jeho širokých kontaktů na další exulanty po celém světě včetně Austrálie. ABS, fond I. správa SNB – operativní svazky, MTH 21210 k reg. č. 12404/304 IS.

jednou za 14 dnů a poté jedenkrát měsíčně, obsahovalo články a informace o československých letcích, bývalých příslušnících RAF.⁴¹

Další nadlidskou aktivitu v hledání a mapování pobytu bývalých československých letců vyvíjel jednatel Svazu. Počty evidovaných členů se díky tomu v roce 1981 mírně zvýšily – Velká Británie (128), USA (17), Kanada (11), Austrálie (tři), Francie (dva), Španělsko (jeden), Švýcarsko (jeden) a Peru (jeden). Celkem tedy 164 osob.⁴²

Jednou z oblastí působení Svazu bylo i shromažďování materiálů dokumentující nasazení československých pilotů na frontách druhé světové války. Jak bylo uvedeno výše, výzvy archiváře Svazu mířily v prvé řadě do řad členstva. Ačkoli mnoho členů disponovalo zajímavými dokumenty, fotografiemi i vyznamenáními, nesetkala se akce s předpokládanou odezvou mezi členy Svazu. Aktivně se zapojila pouze malá část členů. Proto archivář opětovně vyzýval k větší spoluúčasti. Apeloval zvláště na zaslání písemných příspěvků do archivu.⁴³

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let došlo ke změně ve funkci předsedy Svazu letců svobodného Československa. Dosavadní předseda mjr. Ivo Tonder byl vystřídán kpt. let. Václavem Soukupem. Aktivita Svazu i za Soukupova předsednictví (funkci čestného předsedy nadále zastával plk. let. J. Šnajdr) nepřekročily zaběhnutý rámeček. Každoročně byl pořádán společenský večírek. V jeho rámci se organizovaly peněžní sbírky pro sociální účely. Ve své činnosti Svaz letců stále úzce spolupracoval s Čs. obcí legionářskou v exilu. Členové Svazu byli zastoupeni ve všech krajských spolcích a zúčastňovali se jejich akcí pořádaných v průběhu roku. Šlo především o pietní vzpomínky na československé a polské piloty, oslavy státních svátků a účast na protestních shromážděních při výročí sovětské okupace Československa a upálení studenta Jana Palacha.⁴⁴

Vzhledem k neutuchajícím snahám komunistického Československa přehlížet příslušníky československého odboje na Západě se stalo jedním ze stěžejních úkolů exilového Svazu letců svobodného Československa neustále připomínat jejich památku. Jednou z větších akcí byla příprava na odhalení

⁴¹ Rozhovor Františka Hanzlíka s Mirko Janečkem, Mississauga, Kanada, 14. září 2007. Do roku 1989 bylo vydáváno 200 výtisků časopisu, po roce 1989 byl zvýšen náklad až na 2500 kusů. Jediným redaktorem a vydavatelem byl Mirko Janeček. Po jeho návratu do České republiky bylo vydávání časopisu v roce 2008 ukončeno.

⁴² Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 10, Zpráva jednatele Svazu letců pro Valnou hromadu dne 29. března 1981.

⁴³ Libri prohibiti, Osvobození, Prosinec 1979, č. 2 (110), roč. XXXI, s. 21–22.

⁴⁴ Libri prohibiti, Osvobození, Prosinec 1984, č. 1 (116), roč. XXXVI, s. 27; č. 2 (113), roč. XXXIII, s. 25.

pamětní desky desítkám padlých československých letců v městě Thetford, v jehož blízkosti (na letišti East Wretham) byla v roce 1940 založena a posléze operovala 311. československá bombardovací peruť. Slavnostní odhalení desky, spojené se sjezdem bývalých příslušníků perutě a za účasti představitelů města a hrabství proběhlo v rámci oslav Bitvy o Británii 21. září 1980 a za podpory RAF Association a blízké posádky RAF. Proslov měl čestný předseda Svazu a bývalý velitel 311. čs. bombardovací perutě plk. Josef Šnajdr.⁴⁵

Další významnou aktivitou Svazu se stalo odhalení pamětní bronzové desky se jmény 511 padlých československých příslušníků RAF v londýnském československém klubu ve čtvrti West Hamstead. Originály těchto desek byly po pádu komunismu převezeny do Prahy a umístěny v Armádním muzeu v Praze na Žižkově a jejich kopie i v Muzeu Slovenského národního povstání v Banské Bystrici na Slovensku.⁴⁶

Dne 6. dubna 1986 se konala Valná hromada Svazu za opětovného předsednictví kpt. let. Vladimíra Soukupa. Bylo odhlasováno následující složení výboru pro příští správní období – J. Šnajdr (čestný předseda), Zd. Sichrovský, V. Šíkl (místopředsedové), K. Pospíchal (jednatel), M. Mirtl (pokladník). Podle dochovaných údajů se 106 členů Svazu nacházelo ve Velké Británii a 33 v dalších zemích. Vedení svazu v uvedené době ve větší míře zaměstnávalo organizování pohřbů svých vlastních členů, případně příbuzných válečných veteránů. K veselejším akcím patřily každoročně organizované tradiční večírky v londýnském Národním domě v Londýně. V uvedeném roce se Svaz stal členem Bomber Command Association se všemi z toho vyplývajícími výhodami.⁴⁷

V následujících letech tak mohl být Svaz konečně zastoupen i na Annual Meeting Bomber Command Association. Tradičními se staly návštěvy a pokládání věnců na hřbitově v Brookwoodu. Sepětí s polskými exilovými organizacemi lze ilustrovat účastí členů Svazu na tryznách u památníku na Gunnersbury Cemetery připomínající katyňský masakr polských důstojníků v roce 1939. Svaz dále pravidelně pokládal květiny i k pomníkům padlých polských pilotů.⁴⁸

Mimo vojenský hřbitov v Brookwoodu, o který pečoval Svaz spolu s ČsOL v exilu, pečovaly obě organizace i o pozemek sousedící s oficiálním

⁴⁵ Libri prohibiti, Osvobození, Srpen 1980, č. 1 (111), roč. XXXVI, s. 25; Osvobození, Únor 1981, č. 1 (112), roč. XXXII, s. 3, 6.

⁴⁶ LUDIKAR, M.: *c d.*, s. 248.

⁴⁷ Libri prohibiti, Osvobození, Prosinec 1986, č. 1 (118), roč. XXXVIII, s. 29.

⁴⁸ Libri prohibiti, Osvobození, Říjen 1988, č. 1–2 (119–120), roč. XXXIX–XXXX, s. 36.

vojenským hřbitovem. ČsOL jej v pozdější době navíc zakoupila na 999 let. Pozemek se stal pohřebištěm vojáků, letců a jejich rodin zemřelých po válce. Na oficiálním vojenském hřbitově jsou pak pohřbeni pouze ti vojáci, kteří padli, či zemřeli v průběhu války.⁴⁹

Koncem osmdesátých let 20. století se situace stávala pro další existenci Svazu kritickou. Neustále se snižoval počet členů v důsledku nezadržitelného stárnutí a umírání. Další potenciální členové, kteří by mohli řady posílit, neměli o působení ve Svazu, většinou vzhledem k věku, zájem. Například Valné hromady konané v místnostech Národního domu v Londýně se v březnu 1987 se zúčastnilo pouhých 28 členů.⁵⁰

O rok později jednatel Svazu uváděl pro ilustraci, že na Valnou hromadu konanou 27. března 1988 rozeslal celkem 143 pozvánek, ale pouze 41 takto pozvaných reagovalo. V rámci činnosti Svaz nadále v rámci možnosti spolupracoval s krajanskými organizacemi, především se sesterskou ČsOL v exilu. Nově se Svaz v uvedené době stal i součástí nově ustanoveného Koordinačního výboru čs. demokratických organizací ve Velké Británii.⁵¹

6. Svaz po pádu komunistického režimu v Československu

Události roku 1989 daly aktivitám Svazu československých letců v exilu impuls pro doposud nenaplněný rozměr jeho činnosti. Nové vedení státu změnilo diametrálně oficiální postoj Československa k odboji na Západě a také k organizacím, které v zahraničí příslušníky odboje za druhé světové války sdružovaly. Významnou změnu bylo možno sledovat i v postoji britských oficiálních míst. Funkcionáři Svazu tento pro ně příjemný obrat v chování britských úřadů přičítali i návštěvě prezidenta Václava Havla (1936–2011) v Londýně v létě roku 1990. Tehdejší československé ministerstvo národní obrany dalo k dispozici letadlo a mnoho doposud žijících příslušníků západního odboje z Československa mělo příležitost poprvé od konce války navštívit hroby svých spolubojovníků v daleké cizině. Do uvedených akcí se

⁴⁹ BLÜH, Z.: *Budoucnost Svazu letců*, s. 118–119.

⁵⁰ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 12, Valná hromada Svazu letců svobodného Československa konaná v místnostech Národního domu v Londýně v neděli 27. 3. 1987 za účasti 28 řádných členů.

⁵¹ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 12, Zpráva jednatele Svazu letců pro Valnou hromadu dne 27. března 1988.

zapojila i RAF. Pro oficiální návštěvníky ze střední Evropy dala k dispozici autobusy, lékařský dohled a zajistila i ubytování.⁵²

Změněná politická situace přinesla mimo jiné i snahy směřující k plně vojenské i morální rehabilitaci, povýšení se zpětnou platností a vyřízení nutných finančních náležitostí pro členy Svazu. Konečně nadešla doba, kdy se letci a obecně všichni příslušníci západního odboje dočkali pomoci a uznání i ve své vlasti.

Svaz letců svobodného Československa v Londýně se ve své činnosti v nových podmínkách mohl opřít o Výkonný výbor Svazu letců Československé federativní republiky. Pověřený pracovník Svazu Marcel Ludikar rozdal v roce 1990 celkem 366 bývalým československým příslušníkům RAF žijícím po celém světě potřebný rehabilitační dotazník.⁵³

V této přelomové době byl předsedou Svazu stále Vladimír Soukup a jednatelem Karel Pospíchal. Oba byli v létě roku 1994 povýšeni do generálské hodnosti. Po Soukupově smrti se stal předsedou Svazu plukovník, následně generál, František Elston. Na jeho bedrech pak ležela tíha vedení Svazu. Neoficiálně mu v administrativních věcech pomáhal plk. Arnošt Polák. V roce 2005 ale František Elston během svého pobytu v Praze onemocněl a po delším pobytu v nemocnici zemřel.⁵⁴

Na mimořádné Valné hromadě byl novým předsedou zvolen generál Ivan Schwarz. Ten se však nemohl vzhledem ke zhoršujícímu se zdravotnímu stavu prakticky ujmout vedení. Valná hromada proto rozhodla, že fakticky bude vedení v rukou jednatele Arnošta Poláka. V červenci 2009 se tedy naposledy sešel „starý“ výbor a v souladu usnesením Valné hromady z března 2009 členové stávajícího výboru, kromě gen. Ivana Schwarze a plk. Arnošta Poláka rezignovali a předali vedení nové generaci z řad potomků válečných veteránů, kteří již neovládali český jazyk. Podle nových stanov zůstalo sídlo v Londýně a Svaz dostal na starost péči o československý hřbitov v Brookwoodu.⁵⁵

Záhy se ukázalo, že toto řešení bylo podle všeho předčasné. Na pravidelné Valné hromadě v dubnu 2010 byla po zevrubné debatě přijata rezignace

⁵² Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 14, Svaz letců svobodného Československa.

⁵³ VÁŇA, J. – PADIOR, E. – SIGMUND, J.: *c. d.*, s. 218.

⁵⁴ Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 1, Rozkaz prezidenta republiky ve věcech personálních číslo 6; BLÜH, Zuzana: *Budoucnost Svazu letců*, s. 119.

⁵⁵ Tamtéž, s. 119.

starého výboru pod předsednictvem Mika Lenhoffa a bylo rozhodnuto jmenovat výbor nový.⁵⁶

Vedení v roce 2010 tvořili genmjr. v. v. Ivan Schwarz jako čestný předseda, plk. v. v. Arnošt Polák jako předseda, pplk. v. v. Jiří Müller jako tajemník a Hana Ludikarová a Anthony Polak jako pokladníci.⁵⁷

Rok 2016 byl naplněn tradičními událostmi. Při příležitosti 71. výročí ukončení druhé světové války uspořádal 7. května 2016 Svaz letců svobodného Československa spolu s přidělenci obrany velvyslanectví ČR a SR pietní akt u Československého památníku na hřbitově v Brookwoodu. Mezi nejvýznamnější hosty patřili pamětníci bojů druhé světové války v řadách 311. československé bombardovací perutě a funkcionáři Svazu genmjr. v. v. Ivan Otto Schwarz a plk. v. v. Arnošt Polák. Vzpomínkového ceremoniálu se zúčastnili i příbuzní po válečných veteránech pohřbených na hřbitově v Brookwoodu.⁵⁸

V době dokončování článku oslavil 21. září 2016 předseda Svazu a bývalý příslušník 311. bombardovací perutě plk. v. v. Arnošt Polák své 93. narozeniny a Svaz letců svobodného Československa připravoval spolu s přidělenci obrany velvyslanectví ČR a SR na neděli 30. října 2016 pietní akt u Československého památníku na Vojenském hřbitově v Brookwoodu.⁵⁹

7. Závěr

Obsah výše uvedeného článku přináší svědectví o tom, že příslušníci československého letectva, kteří v průběhu druhé světové války působili v řadách RAF, zůstali po celý svůj život věrni ideálům svobody a demokracie, za něž bojovali. Je paradoxní, že již krátce po osvobození republiky, o které se velkou měrou také zasloužili, se stávali nepohodlnými. Po únoru 1948 se pro své demokratické smýšlení zařadili k prvním obětem komunistického režimu. V reakci na změnu politického systému v jejich vlasti musela značná část z nich opětovně odejít do zahraničí s představou brzkého pádu komunistického režimu a s nadějí návratu do konečně svobodného a demokratic-

⁵⁶ BLÜH, Zuzana: *Změny ve výboru Svazu letců svobodného Československa* (dále jen *Změny ve výboru*). Historie a vojenství, 2/2010, s. 114.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ *Pietní akt v Brookwoodu*. In: http://www.mzv.cz/london/cz/aktuality/pietni_akt_v_brookwoodu.html [cit. 13. 10. 2016].

⁵⁹ *Pietní akt v Brookwoodu 30. října 2016*. In: http://www.mzv.cz/london/cz/aktuality/pietni_akt_v_brookwoodu_30_rijna_2016.html [cit. 13. 10. 2016]; *Válečný veterán plk. Arnošt Polák oslavil 93. narozeniny*. In: http://www.mzv.cz/london/cz/aktuality/valecny_veteran_plk_arnost_polak_oslavil.mobi [cit. 13. 10. 2016].

kého Československa. Přesto, že s narůstajícím počtem let strávených v exilu jejich naděje chřadly, jejich aktivity nepolevovaly. V rámci omezených podmínek českoslovenští letci opětovně bojovali. Nyní ovšem v řadách ČsOL a Svazu letců svobodného Československa za vytvoření podmínek k obnově demokracie v republice, kterou museli po únoru 1948 opustit. Jejich věrnost ideálům svobody a demokracie je nejen obdivuhodná, ale zůstává trvalým příkladem i pro současnou generaci.

RESUMÉ

SVAZ LETCŮ SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA (FREE CZECHOSLOVAK AIR FORCE ASSOCIATION) 1951–2016

Příspěvek se zabývá okolnostmi vzniku a působení Svazu letců svobodného Československa ve Velké Británii v letech 1951–2016. První část příspěvku tvoří úvod do problematiky a přináší fakta o pronásledování bývalých československých letců, příslušníků RAF, vojenským obranným zpravodajstvím po válce a o přípravách k jejich perzekuci po únoru 1948. Další části příspěvku se zabývají okolnostmi odchodu letců do exilu, souvislostmi vzniku Svazu letců svobodného Československa v roce 1951 a aktivitami Svazu ve vymezených časových obdobích až do roku 2016. Článek ukazuje podíl letců, bývalých příslušníků RAF, na úsilí o obnovu demokracie v Československu v letech 1948–1989 a výsledky jeho činnosti od roku 1989 do roku 2016.

Klíčová slova: Svaz letců svobodného Československa, letci, exil, RAF, obranné zpravodajství (OBZ), demokracie

SUMMARY

FREE CZECHOSLOVAK AIR FORCE ASSOCIATION 1951–2016

The article deals with the establishment and activities of the Free Czechoslovak Air Force Association in Great Britain in the years 1951–2016. Firstly, it focuses on a general introduction of the topic and provides

information about persecution of former Czechoslovak pilots, members of RAF, by the Military Counter-Intelligence after war and about preparations of their persecution after February 1948. Secondly, it discusses a departure of pilots into exile, a context of the establishment of the Free Czechoslovak Air Force Association in 1951 as well as its activities in selected periods of time until the year 2016. Finally, the paper shows the participation of pilots, former members of RAF, in the restoration of democracy in Czechoslovakia in the years 1948–1989 and results of the Association's activities from 1989 to 2016.

Keywords: Free Czechoslovak Air Force Association, pilots, exile, RAF, Military Counter-Intelligence (OBZ), democracy

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. František Hanzlík, CSc.
Mgr. Milan Vyhliďal, Ph.D.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany
Kounicova 65
662 10 Brno
Česká republika
e-mail: frantisek.hanzlik@unob.cz
e-mail: milan.vyhliďal@unob.cz

Obr. 1:

Zvláštní pozornost věnovalo obranné zpravodajství zpracování abecední kartotéky bývalých příslušníků RAF včetně fotografií. Část kartotéky vedené pod písmenem S. V poslední řadě dole vpravo kpt. Jaroslav Slepica, který 2. dubna 1948 uletěl za hranice s letounem Spitfire. ABS, sign. 302–302–1.

Obr. 2:

Výhled z 21. srpna 1945

Příloha k čj. 1.100 Taj.let. 5-48

S e z n a m

příslušníků letectva postižených rozhodnutím APS

<u>plk.:</u>	HOREJŠÍ Václav, Z-zbĚH-VSV
DUDA Josef, Z-LU	HÝBLER Josef, Z-LS-III.
HESS Alexandr, Z-LS-III.	JAKAB Ondřej, Z-LP-44 - <i>zůstal</i>
KORDULA František, Z-LNP-1	JANČEK Karel, LO-III.
LIŠKA Bohumil, Z-LNP	JANOUGH Svatopluk, Z-LS-II. - <i>ukoleno</i>
SVÁTEK Lubomír, Z-LP-43	KACKA Vladimír, LNP-1
ŠNAJDR Josef, Z-LD-6	KASLIK Viktor, Z-LNP
	KOPIAS Miroslav, SZ-III
	KREJČI František, Z-LU
	MACHÁČEK Josef, LZ-3 - <i>25 let věku</i>
<u>plk.:</u>	MARŠIK Josef, Z-LD-3 - <i>25 let věku</i>
BERGMANN Václav, Z-LP-41	MOTL Jaroslav, Z-LU
DROBNÝ Jan, LZ-2	MRVÍK Antonín, Z-LPS
DURANA Justin, LO-III.	PASEKA Josef, LNP-1
FOIT Emil, Z-zbĚH-LS-I.	PANEK Josef, LZ-10 - <i>zůstal v zahraničí</i>
HRBÁČEK HUGO, Z-LP-41	POCHOP Pavel, LNP-1
KONEČNÝ Jaroslav, LZ-3	PODSTRANECKÝ Josef, Z-VTU
NAVRÁTIL Antonín, Z-LS-III.	RABA Václav, Z-LP-4
NEDVED Vladimír, Z-zbĚH-VSV	RICHTER Josef, Z-LZ-1
NIŽNANSKÝ Josef, LNP-3	SKOBA Vojtěch, LNP-2
POŠPÍŠIL Teodor, Z-LVA	ŠMAZAL Jiří, LZ-10
REZÁČ Alois, Z-LNP-1	ŠTRÍBRNÝ Josef, Z-LVA
SEČEK Ferdinand, Z-LO-I	ŠKARDA Josef, LZ-2
SOJČEK Karel, LS-IV	ŠIKL Václav, Z-LNP-4
TORÝSKA Bohuslav, Z-ČSA - <i>ukoleno opožděně</i>	ŠPLOUCHAL Josef LS-3
VANCL František, Z-zbĚH-LS-I	ŠTEPÁN Jaroslav, IPO
VESELÝ Vlastimil, Z-LP-24	TOMŠOVSKÝ František, LZ-6
VILDOMEC Karel, Z-LU - <i>ukoleno</i>	WAGNER František, Z-LNP-4
ZAHRADNÍK Karel, LU	ZMATLO Alois, SZ-VI
ZELNY Adolf, Z-LO-I.	
<u>špt.:</u>	ŠAPKA Josef, Z-SZ-III.
BRYKS Josef, Z-LZ-10	ŠATLOŠ Dušan, LZ-12
ČERNÁK Josef, Z-LVA	ČERNÝ Otakar, Z-VLU
DARGOV Pavel, LO-III.	DANEK Jaromír, Z-LP-41
DOUBRAVA Josef, Z-LVA	HANUS František, pl.št.vel.let.
DVOŘÁK Bedřich, Z-LZ-5	KAMARAD Josef, Z-SZ-IV
DVOŘÁK František, LO-II	KOPECKÝ Miroslav, Z-zbĚH-VLU
FANTL Arnošt, Z-zbĚH-LS-III.št. - <i>25 let věku</i>	KOPŘIVA Josef, Z-zbĚH-LP-30
GASPAROVIC Peter, Z-LP-44 - <i>ukoleno</i>	KREJČEK Bohumír, Z-LP-43
HAKOS Stefan, LO-III.	LAJČEK Karel, Z-LNP
HANUS Zdeněk, Z-LVA	LIŠKUTÍN Miroslav, Z-LP 7 - <i>ukoleno z domova</i>
HARTMAN Jiří, Z-LS-III	LOPATA František, LNP-3
HNÁTEK Josef, LP-13	MAJES Felix, LZ-11
HOCHMAL Alois, Z-VSV	MEČIR Miloslav, Z-VSV
HOLEČEK Rudolf, Z-zbĚH-LVA	MANSPELD Miroslav, Z-LP-24
HORÁK Josef, Z-LU	MIKULECKÝ Jiří, Z-LP-4

Seznam příslušníků letectva, kteří byli postiženi rozhodnutím Armádního poradního sboru. Tužkou psané poznámky svědčí o tom, že někteří z nich uprchli do zahraničí a někteří byli odsouzeni k vysokým trestům odnětí svobody. ABS, sign. 302-302.3.

Obr. 3:

28. IV. 1953.
Evidence 45-516.

Seznam letců - pilotů, kteří uprchli illeg. do zahraničí.
=====

ŠANDA Jaroslav,	nar. 8. 9.1925	Uprchl v září 1949.
ŠEDA Karel,	nar. 4.11.1908	Uprchl v r.1951.
ŠERCL Jan,	nar. 9. 5.1928	Uprchl 19.9.1948.
ŠIMEK/ ŠTERN/ Emil,	nar.20. 8.1904	Uprchl 31.1.1947.
ŠIMR Ervín,	nar.17.12.1907	Uprchl 20.11.1948.
ŠIŠPERA Jaroslav,	nar. 9. 4.1920	Zadr. 21.12.1950.
ŠKODA Antonín,	nar.25.12.1912	Uprchl v r.1948.
ŠLOUF Václav,	nar. 8.10.1911	Uprchl 6.5.1948.
VALÁŠEK Jaroslav,	nar.31. 7.1927	Zadr. 13.5.1949.
VALDINGER Štefan,	nar.18. 4.1918	Uprchl v r.1948.
VALENT Štefan,	nar.27.6.1926	Uprchl v října 1948.
ŠMÍD Bořivoj,	nar.24. 9.1918	Uprchl 24. 3.1950.
ŠNAJDR Josef,	nar.17. 1.1910	Uprchl 13. 3.1948
ŠPAČEK Ondřej,	nar.11.10.1914	Zadr. 2. 5.1948
ŠTĚPÁN Jan, Ing.,	nar.20. 5.1905	Zdr. 30. 4.1948
ŠTĚPÁN Jaroslav,	nar.20. 7.1904	Uprchl v dubnu 1948.
POHLODEK František,	nar.24. 8.1910	Uprchl 26.2.1948 <i>7. října</i>
POLACH Miroslav,	nar.10. 5.1917	Uprchl 30. 5.1948.
POLÍVKA František,	nar.29. 6.1913	Uprchl 24.10.1949.
POPELKA Viktor,	nar.24. 3.1918	Uprchl 24. 3.1950
PRASEK Theodor,	nar. 6. 6.1890	Zadr. 1. 1.1949
PŮDA Rajmund,	nar.18. 8.1912	Uprchl v dubnu 1948.
RYBA Václav,	nar.24. 5.1914	Uprchl 9. 9.1948
ŘECHHA Josef,	nar.12. 9.1910	Uprchl 30. 9.1950
SEBERA Jan,	nar.18. 8.1911	Uprchl 4.12.1949
SPITZ Hanuš,	nar.13. 4.1924	Uprchl 8. 4.1946
MEČÍŘ Miloš,	nar. 9. 8.1913	Uprchl v lednu 1949.
ŠAFARÍK Josef,Pavel,	nar.18. 1.1931	Zadr. 2. 6.1950
ŠAFÁŘ Bohumil,	nar.25. 6.1917	Zadr.14. 7.1949
MELION Hugo,	nar. 8. 9.1918	Uprchl v dubnu 1948.
MIKULÍK Miroslav,	nar.22. 1.1914	Uprchl v září 1948.
MÍKA Václav,	nar. 5. 4.1907	Zadr. v červenci 1949.
MLEJNICKÝ František,	nar.10.12.1918	Uprchl 9.4.1948.
NOVÁČEK Cyril,	nar.22. 1.1919	Zadr. 22.5.1948.
NOVÁK František,	nar.26. 8.1919	Uprchl 3. 5.1948.
NOVÁK Franzíšek,	nar. 7. 6.1927	Uprchl25. 5.1948.
NOVÁK Jaroslav,	nar. 6. 6.1921	Uprchl 12.7.1947.

Stejně jako po okupaci v roce 1939 opustilo republiku ze všech kategorií vojáků nejvíce letců. Část seznamu více než 100 letců, kteří uprchli do exilu po únoru 1948. ABS, sign. 302-302-3.

Obr. 4:

SVAZ LETCŮ SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA
FREE CZECHOSLOVAK AIR FORCE ASSOCIATION
HONORARY CHAIRMAN: COL. J. SNAJDR D.F.C.

PŘEDSEDA
CHAIRMAN:
CAPT.V.SOUKUP.

Oběž.:81/1 2.86

JEDNATEL
SECRETARY:
CAPT.K.A.POSPÍCHAL
FLAT 10 SHAFTESBURY HOUSE,
29 MOSCOW ROAD,
LONDON W2 4AH
Tel.No 01 229 7431
CABLES: KAPCOPMAG LONDON

Únor 1986.

ŘÁDNÁ VALNÁ HROMADA
SVAZU LETCŮ SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA

se koná:-
v neděli dne 6. dubna 1986 v místnostech Národního Domu,
74 West End Lane Londýn N.W.6.
Společný oběd ve 12.hod.-Zahájení schůze ve 13.30 hod za
každé účasti.
Pořad: 1./ Zahájení : Předseda br. Kpt.Let.Vladimír SOUKUP.

a./ Volba zapisovalet
b./ Sčítání přítomných členů
c./ Čtení zápisu Valné Hromady 1985

2./ Zprávy činovníků:
d./ Místopředsedy
e./ Jednatele
f./ Archiváře
g./ Pokladníka

3./ Zpráva revisoru účtů a udělení absolutoria
odstupujícímu Výboru.

4./ Zvolení volebního Výboru a sčítání hlasů

5./ Volba předsedy, Členů Výboru a revisoru účtů

6./ Volné návrhy

7./ Zakončení nově zvoleným předsedou.

Za Výbor:

SVAZU LETCŮ
SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA:

Karel A. Pospíchal,
Jednatel

Vladimír Soukup,
Předseda.

Odstřihni a pošli na adresu:-

Karel A. Pospíchal,
Flat 10 Shaftesbury House,
29 Moscow Road LONDON W2 4AH

Valnou Hromadu dne 6 dubna 1986

navštívím :
nenavštívím : -----

Číslo legitimace: -----

Jméno a adresa : -----

----- Code No.:

PŘÍSPĚVKY 1986: Jsou : Z 3.00 obnos Z přiložen

Pozvánka na řádnou Valnou hromadu Svazu letců svobodného Československa z února 1986. Archiv CCES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 5.

Obr. 5:

SVAZ LETCU SVOBODNEHO CESKOSLOVENSKA
FREE CZECHOSLOVAK AIR FORCE ASSOCIATION

HONORARY CHAIRMAN: COL. J. SNAJDR D.F.C.

PRESEDA
CHAIRMAN:
CAPT V SOUKUP

JEDNATEL
SECRETARY:
CAPT. K. A. POSPICAL
FLAT 10, SHAFTESBURY HOUSE,
29 MOSCOW ROAD,
LONDON W2 4AH
Tel No 01 229 7431
CABLES: KAPCOPMAG LONDON

Srpen 1987

0.8.91/3. 8.87

CO BUDE a co se
----- CHYSTÁ

20. 8. 87 Jako každoročně bude protestní průvod už k 19-tému výročí okupace naší vlasti k čs. a sovětskému vyselenectví. Budeme podpořeni Polskými přáteli ze Solidarity a zastupci Evropských ujařmených Národů. Sraz u Velehradu 22 Ladbroke Square W 11 v 5.30 večer a očekáváme, že se dostaví bratři ze Svazu Letců i ČSOL.

21. 8. 87 v pondělí, podpoříme Polskou Solidaritu při jejich shromáždění v Hyde Parku.

4-5 9. 87 Při oslavě u pomníku Polských Letců a jejich 1611 Squadron stojící na pokraji letiště Norholt - Middx - položíme věnec v zastoupení našich perutí nejen za jejich, ale i naše padlé letce a rovněž u KATYN MEMORIAL v polovině září.

20.9. 87 Battle of Britain -Thanksgiving Service- bude ve Westminster Abbey. Využďali jsme si přiděl lístků které podle počtu a potřeby budou rozdělené členům Svazu. Naši příslušníci B.of B. Association dostanou pozvánky a lístky přímo.

21. 9. 87 Bude tomu už 7 let co jsme v Thetfordu odhalili pamětní desku padlým příslušníkům staré 311 perutě. Letos uctíme památku až u příležitosti 50 ti letého založení RAF Honington ...

26. 9. 87 kam jsme povaní současně se squadronami, které letiště používali včetně 8th U.S. Army Air Force. Pro nás je to významná událost, protože 311 Bombardovací perut byla založena v Honingtonu 19 srpna 1940. Velitelem byl pluk. Toman a operačně prohlášená 21 srpna 1940. První operační let byl proveden 10 září 1940 na Bruxelles a třetí let už byl na Berlín.

2. 10. 87 náš Společenský Večirek v Národním Domě, 74 West End Lane London NW6 1SX. Oznámení přiloženo.

20.10. 87 Třídenní návštěva hřbitova v Brookwoodu společně s bratry. 1. 11. 87 Leionáři - položení věnců u Čs. Pomníku Padlým a zároveň i RAF memorial v Runnymede.

26.10. 87 Vzpomínkový večer k výročí 28 října, dne naší samostatnosti v Národním Domě. Program bude uveden dodatečně

Pak pomalu se bedeme připravovat na vánoce
a konec roku 1987.

Oběžník Svazu letců svobodného Československa ze srpna 1987 s termíny konání společných akcí do konce roku. Archiv ČČES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 5.

Obr. 6:

SVAZ LETCŮ SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA
FREE CZECHOSLOVAK AIR FORCE ASSOCIATION

HONORARY CHAIRMAN: COL. J. SNAJDR D.F.C.

PŘEDSEDA
CHAIRMAN:
CAPT. V. SOUKUP

Oběžník:-
116/5 3.90

JEDNATEL
SECRETARY:
CAPT. K. A. POSPÍCHAL
FLAT 10, SHAFTESBURY HOUSE,
29 MOSCOW ROAD,
LONDON W2 4AH
Tel No 01 229 7431
CABLES: KAPCOPMAG LONDON

10 března 1990.

Bratře,
Prátelé
a vdovy bratří,

Prezident Republiky Československé

Václav HAVEL
bude služební návštěvou v Londýně ve dnech
21 až 23 března 1990.

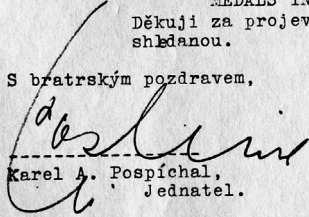
Před odletem zpět do Prahy se zastaví
na Brookwoodu, aby se poklonil a položil věnce
padlým bratřím z druhé světové války i těm
kteří odpočívají na našem vlastním hřbitově.
Jsme hrdí a vděční, že nás návštěvou potí,
která bude:
v pátek v 10 hod. dopoledne.

Nástup všech nejpozději 9.30 - 9.45 před RAF
Monumentem vedle našeho pomníku.

Úbor pokud možno : Blazer, šedé kalhoty,
černý baret, letecká vázanka a
MEDALS IN NATURA OR MINIATURES .

Děkuji za projevenou spolupráci a těším se na
shledanou.

S bratrským pozdravem,

Karel A. Pospíchal,
Jednatel.

Odstříhni a pošli na výše uvedenou
adresu.

Na základě oběžníku 116/5 3.90 dostavím se
na Brookwood dne 23 března 1990 v uvedenou dobu 09.45 :

Jméno : ----- sám: ---- v počtu: ...osob

Archiv CCES, FF UP, Olomouc, fond Karel Pospíchal, kart. 5.

Obr. 7:

Československá část vojenského hřbitova v Brookwoodu, kde jsou pohřbeni padlí letci z období druhé světové války. Foto František Hanzlík.

Obr. 8:

Nová část hřbitova v Brookwoodu, kde jsou pohřbeni převážně letci, kteří odešli po únoru 1948 do exilu a zemřeli po skončení války. Nová část hřbitova byla zřízena a udržována ČsOl a Svazem letců svobodného Československa. Foto František Hanzlík.

Obr. 9:

Poslední předseda Svazu letců svobodného Československa plk. v. v. Arnošt Polák, bývalý příslušník 311. bombardovací perutě u hrobu generála Ivo Tondera, dlouholetého předsedy svazu na hřbitově v Brookwoodu v roce 2008.

Na fotografii vlevo doc. PhDr. Karel Konečný, CSc. z katedry historie FF UP v Olomouci. Foto František Hanzlík.

ZPRÁVY

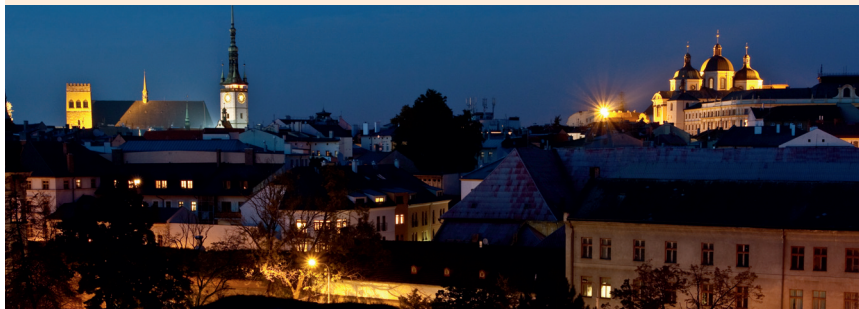

Sdružení
historiků ČR
(Historický klub 1872)

Filozofická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

11. sjezd českých historiků

*Profesní setkání
historiček a historiků ČR
Olomouc 2017*

13.-15. září 2017 v Olomouci

Velké množství menších panelů k nejrůznějším historickým tématům
Sekce věnované výuce a mediální interpretaci dějepisu
Prodej odborné literatury a učebnic dějepisu za zvýhodněnou cenu

Registrace za snížený poplatek: do 30. 4. 2017
Možná jednodenní účast

Srdečně zveme vyučující středních a základních škol i laickou veřejnost!

Kontakt a informace:
www.historieOlomouc2017.upol.cz
historieOlomouc2017@upol.cz

Mediální partner: **dějiny
a současnost**

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2015/2016

Jan Stejskal

Akademický rok 2015/2016 znamenal pro Katedru historie FF UP v Olomouci období klidného vývoje, který byl doprovázen růstem všech aktivit, které vykonává. Stoupl, navzdory všeobecnému trendu, počet studentů, kteří se na katedru zapsali, stabilně rostl i vědecký výkon katedry.

Hospodaření katedry

Katedra hospodaří se samostatným rozpočtem, je zcela odkázána na své příjmy a je volna ve svých výdajích. Ve fiskálním roce 2016, který se ovšem nekryje s rokem akademickým, hospodařila katedra opět s výrazným finančním přebytkem. Přebytek představoval znovu asi 15 % ročního rozpočtu katedry a dával tak katedře možnost v jejím personálním rozvoji a nabízel možnosti podpořit celou řadu aktivit, které na katedře probíhají (publikace, konference, studentskou spolkovou činnost a další). Členové katedry tak mohli sami zakusit plodů své práce. Přebytkový rozpočet byl k dispozici zejména díky zvýšenému úsilí většiny členů katedry na poli vědecké práce. Toto úsilí (odhlédnuto od dalších získaných grantů) plnilo rozpočet katedry již z více než 40 %! Bylo tak rozhodnuto využít část rostoucí rezervy (mimo jiné) k posílení mezd.

Studium

Zájem o studium, nabízené katedrou, nás příjemně překvapil. Na rozdíl od jiných pracovišť stejného zaměření na ostatních univerzitách došlo (navzdory k neúprosně klesající demografické křivce) k nárůstu zapsaných studentů. Katedra historie tak byla doposud ušetřena propadu zájmu o studium historie sledovatelný na jiných univerzitách. Je však nutné konstatovat, že signály o poklesu studentského zájmu sledujeme v nižších počtech (prozatím) zájemců o studium. Je tedy pravděpodobné, že pokles zapsaných studentů se projeví i na katedře a je třeba se na tuto situaci připravit. Současně je však nutno konstatovat, že dosud stabilní (či dokonce rostoucí) počty zapsaných studentů do prvního ročníku bakalářského studia se nepřenáší do ročníků dalších a nebyvale mnoho studentů tak se studiem končí v jeho úvodních fázích. Katedra historie tento neblahý trend sleduje se znepokojením, diskutuje je a bude jej řešit – například modifikací studia v jeho prvních fázích.

Katedra historie v uplynulém roce již nerozšiřovala akreditace svých oborů. Nemá již téměř kam. V současné době tak nabízí jedno i dvouoborové bakalářské studium historie, archivnictví i archeologie, jedno i dvouoborové magisterské navazující studium historie a archeologie, mezinárodní magisterské navazující studium (Erasmus Mundus II) Euroculture a doktorské studium českých a obecných dějin. Ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UP pak vyučuje bakalářský a magisterský program učitelství dějepisu Dějepis se zaměřením na vzdělání a Učitelství dějepisu pro střední školy. Katedra v budoucnosti zvažuje rozšířit své akreditace o dvouoborové studium archivnictví a ve vzdálenější perspektivě také o doktorské studium archeologie. Tím se však škála tradičních možností uzavře.

Katedra

Katedry se dotkly i personální změny, když prof. Pavel Marek přijal emerituru a sekce dějin 19. století se rozrostla o Jitku Kohoutovou. Vědecká pracovnice Kateřina Pomykalová ze sekce archeologie byla nahrazena Janou Šínovou. Další změny přineslo nastartování navazujícího magisterského studia archeologie – mimo jiné i příchod Martina Nováka.

Katedra historie v uplynulých obdobích posílila své schopnosti díky několika projektům podpořeným operačními programy Evropské unie. Katedra se v roce 2015/2016 ocitla v jakémsi mezidobí, kdy byly připraveny některé další projekty. Vzhledem k nebyvale dlouhým hodnoticím lhůtám však o jejich výsledcích a tím i možnostech Katedry historie FF UP ještě nevíme. Jednotliví pracovníci katedry však uspěli v grantových projektech fakulty i Grantové agentury ČR.

Sekce mezinárodního double-degree programu Euroculture nadále pokračovala ve výuce a spolupráci s partnerskými univerzitami (Groningen, Göttingen, Uppsala, Krakov, Štrasburk, Udine, Bilbao). V červnu roku 2016 v Olomouci proběhl Intensive Programme, který katedra historie připravila. V jarním semestru byl realizován každoroční studijní semestr pro studenty University of Nebraska (Martin Elbel, Jan Stejskal). Tento úspěšný program bude realizován i do budoucna. Na přelomu března a dubna 2016 katedra (zejména Antonín Kalous a Michaela Antonín Malaníková) uspořádala (ve spolupráci s Ostravskou univerzitou) konferenci *Unity and diversity of medieval (Central) Europe. Social order and its cohesive and disruptive forces*, které se účastnila více než stovka předních medievalistů nejen ze střední Evropy. Úspěšná konference byla nejen v odborných kruzích velmi dobře hodnocena. Snad i proto si pořádání takové konference v daleko větším měřítku katedra zopakuje v září 2017, kdy bude hostit nebyvalých sedm sto-

vek přednášejících a mnohých dalších hostů na 11. sjezdu českých historiků. Profesním shromáždění historiček a historiků České republiky. Katedra historie spolu s univerzitou v Yorku v červenci 2016 uspořádala konferenci *Medieval Women Revisited*, které se za katedru účastnily Michaela Antonín Malaníková a Hana Jadrná Matějková. Konference se konala v severoanglickém Yorku.

Věda

Podobně jako v minulosti byla podstatnou součástí akademického působení většiny členů katedry historie vědecká práce. Katedra opět uhájila s velkým náskokem první příčku mezi katedrami FF UP co do počtu získaných bodů v databázi RIV, a je tak stále pracovištěm s největším výzkumným potenciálem. V roce 2015/2016 bylo vydáno několik děl vytvořených pracovníky katedry historie individuálně i kolektivně. Pracoviště tak překročilo svůj standard pěti monografií ročně. V uplynulém akademickém roce jich vyšlo mnohem více – za všechny je možné zmínit kolektivní práce: *Český exil v Austrálii (1948–1989)*, *Sny mezi obrazem a textem*, či monografie Jana Růžičky *Maloměstáci s otevřenou myslí*, Hany Jadrné Matějkové „*Neznalé*“ *báby* a „*vzdělání*“ *lékaři?* a další. Katedra historie FF UP založila a vede úspěšnou ediční řadu při Nakladatelství FF UP. Zde v uplynulém roce vyšly hned tři monografie: *Annales Magdeburgenses. The Short Annals of Magdeburg and their signification in the discussion on the genesis of Czech and Polish annalistic productions* Adriena Quéret-Podesty, *Mezi normou, reformou a praxí. Proboštní benediktinských klášterů v Čechách a na Moravě ve středověku* Josefa Šrámka a biografie *Jakub Grajchman, národno-emancipačné úsilie v kontexte života a tvorby slovenského národovca druhej polovice 19. storočia* od Michala Jároše. Vše nasvědčuje tomu, že publikační činnost katedry bude postupovat stejným tempem i v následujícím období.

Pracovníci a také studenti katedry historie řešili v akademickém roce 2015/2016 celou řadu běžících několikaletých grantů. Na počátku roku 2017 pak začalo řešení grantového projektu GA ČR Pavlína Kalábkové *Počátek kulturní krajiny na Moravě: výzkum unikátní neolitické studny z Uničova*. Pokračoval velký kolektivní projekt *Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání*, jehož se účastní mnozí členové katedry historie spolu s brněnskými partnery.

V prosinci roku 2016 proběhla tradiční studentská odborná konference, na níž řada studentů přednesla své příspěvky. Ocenění byli studenti Marek Vašut a Anna Nováková, která byla vyslána do celostátního kola v Českých Budějovicích, které proběhne v dubnu 2017.

Společenský život

Nedílnou součástí aktivit katedry jsou i exkurze. Tradiční vodácká exkurze katedry historie proběhla v červenci 2016 na Otavě. Konala se taktéž letní škola pořádaná pod vedením Jany Oppeltové při kanonii v Teplé. Na katedře historie tradičně aktivně působily dva studentské spolky: Cech studentů historie a pobočka ISHA (International Students of History Association). Obě organizace se se v roce 2016 zasloužily o čilý společenský ruch na katedře historie, ale uspořádaly i vlastní studentskou vědeckou konferenci.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
třída Svobody 671/8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHEOLOGIE KATEDRY HISTORIE FF UP v OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2015/2016

Pavčina Kalábková

Uplynulý rok byl pro sekci archeologie rokem stabilizace. Pracovala již v týmu deseti zaměstnanců – realizovala výuku, řešila vědecké projekty, nově vybavila svá pracoviště a podílela se na řadě archeologických výzkumů partnerských organizací. Uplynulý rok byl ale i rokem stěhování do provizorních prostor a neustálým bojem za zajištění dostatečných finančních prostředků ke své činnosti.

Sekční tým v září 2016 posílil Mgr. Martin Novák, Ph.D. Je specialistou na období paleolitu a mezolitu a získal u nás částečný úvazek spojený s výukou. Na podzim s námi také začal úzce spolupracovat Mgr. Miloš Hlava, Ph.D., specialista na období laténu a dějiny archeologického bádání, který se pustil i do odborného vedení sekční knihovny. Jejich nástupem se nám tak podařilo zaplnit interními pracovníky chybějící místa ve výuce studentů a nemusí se tak dál nahrazovat výukou externistů. Bohužel v dubnu odešla z našeho pracoviště Mgr. Kateřina Pomykalová, která byla zaměstnána v archeologické laboratoři, a její místo se podařilo znovu obsadit až na počátku roku 2017.

Výuka archeologie byla v akademickém roce 2015/2016 realizovaná ve třech formách, a to v bakalářském prezenčním jednooborovém a dvouoborovém studiu a bakalářském kombinovaném jednooborovém studiu. Celkem na ní bylo zapsáno 59 studentů. Od září 2016 (akademického roku 2016/2017) je nově výuka archeologie rozšířena i o magisterské studium v prezenční jednooborové a dvouoborové formě. Do magisterského studia se v září 2016 zapsalo osm studentů, do bakalářského pak již 82 studentů.

Tradiční odborná archeologická exkurze směřovala tentokrát do západních Čech. Pod vedením Karla Nováčka mělo 33 studentů a tři pracovníci sekce možnost prohlédnout si Západočeské muzeum v Plzni, Starý Plzenec, kláštery v Kladrubech a Teplé, hradiště na Vladaři, Nepomuk a mnohé další zajímavé archeologické lokality v tomto regionu. Byly realizovány i jednodenní exkurze do Dolních Věstonic a Pavlova či do střediska experimentální archeologie ve Věstarech.

Studenti a pracovníci sekce se mohli také účastnit v průběhu celého roku řady zajímavých výzkumů u našich partnerských organizací. Stěžejním byl

pro nás pokračující výzkum na nádvoří a v budovách Filozofické fakulty UP Křížkovského 10 v Olomouci, kde jsme společně s pracovníky Národního památkového ústavu, o. ú. p. Olomouc a Archaii Olomouc odkrývali základy kostela sv. Petra, přilehlého hřbitova a kláštera. Zapojili jsme se i do pokračujícího výzkumu prostoru plánované stavby Středoevropského kulturního fóra na Denisově ulici v Olomouci. S NPÚ Olomouc jsme také realizovali drobné výzkumy na středověkých městských parcelách v Litovli. S Archeologickým centrem Olomouc jsme pak na podzim realizovali výzkum v Olomouci – Slavoníně, Arbesově ulici, na sídlišti z období počátku eneolitu, mladší a pozdní doby bronzové a doby halštatské. Zapojili jsme se i do různých drobných záchranných akcí na Prostějovsku Ústavu archeologické památkové péče Brno a podíleli jsme se i na realizaci jeho výzkumu sakrálního areálu ze starší doby bronzové ve Vřesovicích. Naši studenti pod vedením Martina Golce zde realizovali svou odbornou terénní praxi společně se studenty Univerzity Martina Luthera v Halle – Wittenbergu. V rámci praxe se někteří studenti také účastnili výzkumů Muzea a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou na pohřebišti z období lužických popelnicových polí ve Vojenicích, kde pracovali společně se studenty archeologie Univerzity v Hradci Králové a Univerzity Karlovy v Praze. Díky naší nové spolupráci s Vlastivědným muzeem v Šumperku měli studenti možnost pracovat na výzkumu sídliště z období lužických popelnicových polí v Dubicku či se podílet na laboratorním zpracování jeho náleзовého materiálu v naší archeologické laboratoři. Archeologická laboratoř pak v průběhu roku realizovala řadu zajímavých zakázek, ať už to bylo dokončení laboratorního zpracování movitých nálezů z první etapy výzkumu Olomouce – Křížkovského 10 nebo zpracování archeologické sbírky bývalého městského muzea v Litovli pro Vlastivědné muzeum Olomouc a Město Litovel či zpracování antropologického a kovového materiálu z výzkumů Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

Pracovníci sekce řešili i řadu vědeckých projektů. V rámci FVPVČ FFUP Martin Golec realizoval projekty s názvem *Fenomén Býčí skála a Platěnická kultura mezi Olomoucí a Vyškovem*. Podařilo se mu také společně s kolegy z Moravského zemského muzea v Brně vydat monografii s názvem *Jeskyň Býčí skála ve svých dějích a pradějích*. Pavína Kalábková řešila projekt *Sídelní struktury a strategie v období starého a středního eneolitu na Moravě*, ale bohužel se jí nepodařilo dokončit publikační projekt a odevzdat do tisku monografii o nálezech z lengyelského sídliště v Hulíně – Pravčicích. V rámci FVPVČ pak dále Jaroslav Peška dokončil projekt *Hroby metalurgů ze závěru eneolitu na Moravě* a Tomáš Zeman řešil projekt s názvem *Střední Pomoraví v době římské – vývoj germánského osídlení na základě nových povrchových nálezů*.

V rámci NAKI Pavel Šlézar realizoval první rok projektu s názvem *Moravské křižovatky* a společně s Pavlínou Kalábkovou a dalšími členy Katedry historie FF UP i projekt *Dějiny Litovle*. Stěžejním pro sekci se v loňském roce stal projekt FRUP s názvem *Inovace předmětů odborné archeologické praxe na Univerzitě Palackého v Olomouci*, díky kterému se podařilo dovybavit potřebnými přístroji, nástroji, technikou a materiálem jak stávající archeologické laboratoře a místa výuky, tak i nově zařídit pracoviště terénního výzkumu a archeologické dokumentace. V rámci tohoto projektu bylo pořízeno vybavení za více než čtyři sta tisíc korun. Úspěšná projektová činnost pracovníků sekce byla korunována na konci roku 2016 získáním tříletého projektu u GAČR s názvem *Počátky kulturní krajiny na Moravě: výzkum unikátní neolitické studny z Uničova*. Řešiteli projektu jsou Pavlína Kalábková a Ivana Vostrovská spolu s dalšími dvaceti spolupracovníky z řad zaměstnanců UP, Archeologického centra Olomouc, Masarykovy univerzity v Brně a dalších archeologických institucí.

V návaznosti na svou vědeckou činnost se členové sekce zúčastnili také několika tuzemských a zahraničních konferencí – Martin Golec v září aktivně vystoupil na mezinárodní konferenci *Joseph Hardtmuth: architekt, vynálezce a podnikatel ve službách knížecí rodiny Liechtensteinů*. Pavlína Kalábková s Jaroslavem Peškou se účastnili pracovního setkání badatelů věnujícím se období neolitu a neolitu ve střední Evropě v Banské Štiavnici. Karel Nováček se zúčastnil v dubnu kongresu *10th ICAANE* (The International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East) ve Vídni, v květnu konference *Počítačová podpora v archeologii* ve Velkých Pavlovicích, v srpnu konference *Iraqi medieval and historical architecture: Destruction and challenges for conservation and restoration* v Berlíně a v listopadu konference SVK Telč2016. Ivana Vostrovská se v září zúčastnila workshopu *Ritual und Kult: Strukturierte Deponierungen in der Linearbandkeramik* v Hamburku a účastnila se i konference konzervátorů a restaurátorů pořádané Vysokým učením technickým v Brně. A konečně Tomáš Zeman se zúčastnil v říjnu II. protohistorické konference Archeologie barbarů *Přechodné a zánikové horizonty u barbarů* v Mikulově.

Důležitým úkolem pro sekci, stejně jako i pro celou katedru historie, bylo v letních měsících úspěšně zvládnout stěhování pracoviště z důvodu zahájení rekonstrukce budovy Na Hradě 5 do provizorních prostor budovy na Třídě Svobody 8. Pro potřeby sekce byly vyhrazeny prostory ve zvýšeném přízemí budovy, kde se umístily jak kanceláře pracovníků, tak i její knihovna a obě laboratoře. I když se jedná o provizorium, podařilo se nám dostatečně zařídit

všechny místnosti tak, že v září se naplno a bez omezení již mohla rozběhnout výuka v zimním semestru a běžná práce sekce.

Poslední důležitou informací ze života sekce archeologie v roce 2016 je zmínění jarního úspěchu, kterého dosáhla na poli popularizace vědy. Kniha *Příběhy uničovské archeologie* od Pavlíny Kalábkové, Miloše Hlavy a Pavla Šlázara vydaná v roce 2015 Městem Uničov získala v květnu Cenu veřejnosti Olomouckého kraje v oblasti kultury za rok 2015. V konkurenci jedenácti projektů získala 835 hlasů z celkového počtu 3195.

Sekce archeologie Katedry historie FF UP v Olomouci v roce 2016 tedy opět nezahálela a těší se, že bude stejně úspěšná i v následujícím roce.

Mgr. Pavína Kalábková, Ph.D.
Katedra historie (sekce archeologie)
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
třída Svobody 671/8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavlina.kalabkova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHIVNICTVÍ KATEDRY HISTORIE FF UP v OLMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2015/2016¹

Věra Slavíková

Do prvního ročníku v akademickém roce 2015/2016 nastoupilo 14 studentů archivnictví (sedm jednooborových, sedm dvouoborových). Ve druhém ročníku studovalo 10 posluchačů (šest jednooborových, čtyři dvouoborová), ve třetím pak pět frekventantů (čtyři jednooborová a jeden dvouoborový). Tři studentky složily státní závěrečnou zkoušku a obhájily své bakalářské diplomové práce.

Garantem studia obou forem archivnictví je doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Výuku pomocných věd historických, archivnictví, dějin správy a dalších předmětů studia zajišťovali zejména kmenoví členové sekce PhDr. Karel Chobot, Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Ema Šimková (roz. Tomášková), Ph.D. Posledně jmenované se podařilo na jaře roku 2016 ukončit postgraduální studium obhajobou disertační práce *Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků*. Z dalších členů katedry, zaštiťujících základní předměty oboru, je dále třeba připomenout PhDr. Karla Podolského a doc. PhDr. Michaela Viktoríka, Ph.D. a externisty PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., Mgr. Roberta Mečkovského, Ph.D., Mgr. Miroslava Myšáka a PhDr. Jana Šmerdu. Na výuce participovali i interní doktorandi Mgr. Filip Krinke, Mgr. Lenka Pavlíková a Mgr. Michal Jaroš, který do doktorského studia nastoupil v září 2015.

Od počátku roku 2014 je Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci účastníkem projektu *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, uděleného Grantovou agenturou České republiky,² jehož spoluřešitelkou je Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. Kromě Mgr. Jarmily Kašpárkové, Ph.D., která byla přijata na úvazek vytvořený z grantových prostředků, se na heuristice i prezentaci výzkumných úkolů spojených s tímto projektem³ podílelo několik dalších externích spolupra-

¹ Za spolupráci při zjišťování informací děkuji Mgr. Janě Oppeltové, Ph.D., Veronice Orlové, Janu Uhlíři a Adéle Mlčákové.

² Hlavním příjemcem grantu (2014–2016, GA14-05167S) je Historický ústav Akademie věd České republiky, řešitelkou projektu je Mgr. Kateřina Bobková-Valentová, Ph.D.

³ V rámci projektu se konala pracovní setkání *Jezuité a historiografie 18. června 2015* a *Historiografická produkce mendikantských řádů 13. dubna 2016*, obě na pracovišti hlavního řešitele Historického ústavu AV ČR. Členové týmu participovali i na mezinárodní konferenci

covníků.⁴ V součinnosti s Katedrou dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vznikl také projekt, který se zabývá dějinami, soupisem a analýzou souboru prvotisků kapitulní knihovny a byl podpořen z prostředků studentské grantové soutěže na Univerzitě Palackého (IGA).⁵ Také interní doktorand Mgr. Michal Jároš participoval na společném projektu postgraduálních posluchačů katedry historie financovaném ze stejných grantových prostředků⁶ a publikoval tak monografii věnovanou osobnosti slovenského básníka, dramatika a obrozence Jakuba Grajchmana.⁷

Část členů oddělení archivnictví je zapojena i do Centra excelence *Obraz – komunikace – jednání*,⁸ jiní přijali účast v řešitelském týmu grantu NAKI *Za chrám, město a vlast. Olomoucký biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcornu uprostřed barokní Evropy*.⁹ Projekt, jehož cílem je představit tuto výraznou osobnost své doby z různých pohledů (správce diecéze a rozsáhlého hospodářství, mecenáš, stavebník a politik), využívá podrobné studium pramenů. Proto byla o spolupráci požádána i sekce archivnictví, vedle Mgr. Věry Slavíkové se jedná o naše absolventy a studenty (Bc. Soňa Chmelíková, Mgr. Kryštof Kouřil a Bc. Zuzana Orálková), kteří zajišťují archivní průzkum biskupovy korespondence, z níž se podařilo v období března až září 2016 zpracovat 49 kartonů.

Na jaře roku 2015 se sekce archivnictví podílela v rámci projektu ESF *Inovace bohemistických studií v mezioborových kontextech*¹⁰ na několika ex-

Monastica historia III. Kommunikation zwischen dem Kloster und der Welt im Spätmittelalter und der Frühen Neuzeit, která se uskutečnila 21.–23. září 2016 v Melku.

⁴ Jednalo se o Mgr. Marka Brčáka, PhDr. Tomáše Černušáka, Ph.D., Mgr. Filipa Hradila, PhDr. Karla Mareše, PhDr. Jindru Pavelkovou a PhDr. et Mgr. Jakuba Zouhara, Ph.D., i posluchače Josefa Faltíčka, Terezu Lyčkovou a Alenu Suchánkovou.

⁵ Na projektu *Historie, rozbor a katalog souboru prvotisků kapitulní knihovny v Olomouci* (2015–2016, IGA_FF_2015_011) se vedle hlavní řešitelky Mgr. Magdy Polanské, doktorandky z Katedry dějin umění FF UP, podílí doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Mgr. Lenka Pavlíková a Bc. Markéta Poskočilová.

⁶ Jednalo se o projekt *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk II.* (2016, IGA_FF_2016_037).

⁷ Jároš, Michal: *Jakub Grajchman. Národno-emancipačné úsilie v kontexte života a tvorby slovenského národovca druhej polovice 19. storočia*. Olomouc 2016.

⁸ Doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D., Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D., a Mgr. Jana Oppeltová Ph.D., jsou členy Centra pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace jednání, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (2014–2019, GA14-36521G), které spojuje Katedru historie FF UP v Olomouci, Historický ústav a Seminář dějin umění FF MU.

⁹ NAKI II, č. DG16P02M013.

¹⁰ CZ1.07/2.2.00/28.0178.

kurzích do olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě (restaurátorská dílna, kapitulní knihovna, fondy církevních institucí).

I nadále se pokračovalo v realizaci některých kurzů v terénu, které vznikly v rámci projektu ESF *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého*, a to díky zájmu studentů archivnictví a historie získat praktické dovednosti, ale také institucí, v nichž se nachází velké množství písemných či hmotných pramenů. Frekventanti kurzů a praxí (v délce 24, 48 a 96 vyučovacích hodin ohodnocených 2–5 kredity) se tak věnovali pořádání, evidenci a dokumentaci dokumentů z majetku především římskokatolické církve (knihovny, soubory not a archiválií, liturgické textilie), a tím mnohdy přispěli k jejich záchraně.

Část těchto kurzů probíhala v prostorách katedry historie – jednalo se zejména o katalogizaci starých tisků z Arcidiecézní knihovny v Olomouci, stejně jako katalogizaci knih v programu Clavius, která umožňuje zpřístupnit sbírku bibliofilů a uměleckohistorické literatury v Benediktinském opatství v Rajhradě. V tomto roce byla dokončena první etapa katalogizačních prací (zpřístupněno bylo cca 5 000 svazků) a Knihovna prof. Miloše Stehlíka byla 7. prosince 2015 slavnostně otevřena.¹¹

Většina praxí se ovšem odehrála přímo u původců a vlastníků zpracovávaných fondů. Jednalo se o pořádání historických knihovnických a archivních fondů klášterů řádu Milosrdných bratří (Brno, 15.–19. května 2016), katalogizaci liturgických oděvů v depozitáři katedrály sv. Václava (Olomouc, 25.–28. května 2016), revizi historického fondu profesorské knihovny Gymnázia V. Nováka (Jindřichův Hradec, 16.–24. července 2016) a inventarizaci historické děkanské knihovny (Strakonice, 10.–12. srpna 2016), revizi a katalogizaci fondu premonstrátské knihovny v Teplé (tři čtrnáctidenní kurzy v létě 2016).

Ze seminářů a praxí specializovaných na práci s konkrétním materiálem v rámci této aktivity se vymyká týdenní studijní pobyt v klášteře premonstrátů v Teplé, kde jsou účastníci seznamováni s touto památkou ze tří různých úhlů pohledu – památkáře, historika a historika dějin umění.¹² Letošní setkání v Teplé pokračovalo ve spolupráci s více institucemi – vedle studentů naší katedry se ho zúčastnili nejen posluchači a pedagogové Semináře dějin

¹¹ -oms-: *Otevření knihovny prof. Miloše Stehlíka v Rajhradě*. Zprávy památkové péče, 76, 2016, č. 2, s. 237–238.

¹² Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně-historického fenoménu (na příkladu premonstrátské kanonie v Teplé) – jako tradičně se na práci studijních bloků podíleli Mgr. Jiří Bloch, Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D., Mgr. Jana Opletova, Ph.D., Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Lucie Toman.

umění FF MU,¹³ ale v rámci programu Talnet, zaštiťovaného Národním institutem pro další vzdělávání, i čtyři nadaní absolventi historických olympiád.¹⁴

Většina kurzů by nemohla proběhnout bez vstřícnosti zmíněných institucí, nadstandardní spolupráci se rovněž podařilo navázat s Vlastivědným muzeem v Olomouci, a to nejen v rámci kurzů (zpracovávání části grafických sbírek během předmětu specializovaného na grafické techniky a katalogizaci výtvarných děl). Osvědčila se i možnost inventarizace osobních fondů uložených v archivu muzea jako bakalářské diplomové práce, při nichž studenti získávají potřebné praktické znalosti s pořádáním zajímavého archivního materiálu a muzeum pak příležitost zpřístupnit badateli žádané osobní fondy.¹⁵

Zatímco většina těchto akcí má již svou tradici, letos poprvé se 6.–8. června 2016 odehrála letní archivní škola *Ad fontes* pořádaná studentskou sekci ČAS v Olomouci, sekci archivnictví Katedry historie a Katedrou germanistiky FF UP. Díky organizátorům¹⁶ a přednášejícím, mezi nimiž se vyskytovali renomovaní vědci i začínající badatelé (několik přednášek přednesli také posluchači doktorského studia z katedry historie i germanistiky),¹⁷ se účastníci mohli seznámit s řadou neobvyklých historických pramenů. Bylo možné zaznamenat dva možné přístupy. První z nich posluchače seznamoval s konkrétním pramenem a ukazoval možnosti a meze jeho interpretace – zkoumání byly tak podrobeny aukční katalogy, amatérský film, soubory ostatků svatých, skalní nápisy či historická stavba.¹⁸ Druhý přístup pak představoval

¹³ Jednotlivé bloky vedli a večerní přednášky přednesli Mgr. Aleš Flídr a doc. Mgr. Ondřej Jakubec, PhD. Již tradiční se stala přednáška hosta prof. PhDr. Jiřího Mikulce, CSc., který také uváděl závěrečnou studentskou konferenci.

¹⁴ A to pod vedením našeho absolventa Mgr. Pavla Rušara.

¹⁵ Jednalo se o fondy učitele a divadelního kritika Jaroslava Čičatky, muzejních mecenášů Františka a Františky Ševčíkových, kněze a historika ThDr. Františka Příkryla. Nyní se zpracovávají písemnosti Boženy Mrštíkové, spisovatelky a manželky Viléma Mrštíka.

¹⁶ Letní školu *Ad fontes* zorganizovaly Mgr. Lenka Pavlíková, Bc. Markéta Poskočilová a Mgr. Veronika Uhrová.

¹⁷ Mgr. Jiří Černý (Katedra germanistiky FF UP): *Letákové spisy a Loketský církevní pořádek*; Mgr. Jan Machala (Ústav pro studium totalitních režimů Praha): *Tajně natočený film. Amatérské záběry bourání synagogy a možnosti jeho badatelského využití*; Mgr. Magda Polanská (Katedra dějin umění FF UP): *Obrazové prameny a možnosti jejich čtení na příkladech z rukopisů a starých tisků*; Mgr. Ivan Puš (Katedra historie FF UP): *Prameny k dějinám města na Moravě a ve Slezsku v 19. století*.

¹⁸ Mgr. Ondřej Belšík (Národní památkový ústav, územní pracoviště Olomouc): *Stavebně historický průzkum jako nástroj poznání a interpretace. Exkurze do krovů kostela sv. Michala v Olomouci*; Petr Jenč – PhDr. Vladimír Peša, PhD. (archeolog a speleoantropolog, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě): *Výzkumný projekt Dokumentace skalních rytin, nápisů a dalších prvků historické krajiny v CHKO Český ráj*; Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D. (Aukční

co nejširší škálu pramenů, které je možné použít pro rekonstrukci konkrétní historické události či problému. Ten zde zastupovala barokní náboženská bratrstva, klášterní knihovna, moravské město 19. století či osudy českého řeholníka ve 20. století.¹⁹ Zaměření na prameny vhodně doplnila také exkurze do restaurátorské dílny Zemského archivu. Letní škola nabídla i večerní programy – účastníci měli možnost vyslechnout výklad i varhanní koncert Petra Šimka, B. Mus, u varhan v katedrále sv. Václava v Olomouci a tamtéž rovněž zažít přednášku prof. PhDr. Jiřího Mikulce, CSc.²⁰ Kromě toho byla pro aktivní účastníky celé letní školy otevřena posterová sekce, v níž celkem 11 posluchačů představilo zvolené prameny formou krátkého komentáře.

Vedle studijních povinností se jednotlivé ročníky posluchačů archivnictví zúčastnily exkurzí do různých typů archivů,²¹ na nichž se podílela i olomoucká studentská sekce České archivní společnosti, jejíž zástupci v březnu 2016 navštívili valnou hromadu této profesní organizace, kde ostatní účastníci seznámili s činností olomoucké sekce. Ta v roce 2016 započala s vydáváním studentského občasníku *Disiecta membra*, v rámci Mezinárodního dne archivů se 10. června studenti archivnictví věnovali dětem z nedaleké CMŠ Ovečka a uchystali pro ně hry s využitím archivních a pomocněvědných námětů. Jako úspěšný počín lze hodnotit výše zmíněnou letní školu *Ad fontes*.

Studentská sekce ČASu organizovala i neformální setkání archivářů, a to zejména tradiční pasování archivářů, které se konalo třetí říjnový víkend. V pátek 16. října 2015 si nejprve účastníci prohlédli olomoucké podzemí, na večer byl pak naplánován přesun do místa konání – do Rymařova. V sobotu se všichni věnovali poznávání okolí – dopoledne nás čekala prohlídka Sovin-

portál Artplus): *Možnosti a meze využití aukčních katalogů pro rekonstrukci obchodu s uměním za první republiky*; PhDr. Radek Martiněk, Ph.D. (Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové): *Oslavený život? Katolické baroko a kult ostatků*.

¹⁹ Doc. Ing. Martina Hřibová, Ph.D. (Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně): *Rekonstrukce oděvu španělské královny v 70.–80. letech 16. století založený na portrétech Anny Habsburské*; Mgr. Marie Krappmann, Ph.D. (Judaistická studia FF UP): *Obléhání Prahy Švédy z židovského a křesťanského pohledu: srovnání jidiš písně a české zprávy*; Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D. (Strahovská knihovna Praha): *Cesta přes blata. Prameny k životu řeholníka ve 20. století čili pokus o rekonstrukci jedné krajiny*; Prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (Historický ústav Akademie věd, Praha): *Prameny k náboženským bratrstvům raného novověku*; PhDr. Veronika Sladká (Knihovna kláštera augustiniánů u kostela sv. Tomáše v Praze): *Archivní prameny řádové provenience a jejich využití při rekonstrukci dějin klášterní knihovny*.

²⁰ Přednášky prof. PhDr. Jiřího Mikulce, CSc. (Historický ústav Akademie věd, Praha): *Umění umírat. Smrt v náboženském životě baroka*, uspořádané ve spolupráci s Římskokatolickou farností u sv. Václava v Olomouci, se v kryptě katedrály zúčastnilo více jak 80 posluchačů.

²¹ Archiv města Brna a Archiv Masarykovy univerzity (listopad 2015), Národní archiv v Praze a Archiv hlavního města v Praze (květen 2016), Moravský zemský archiv v Brně (květen 2016).

ce, odpoledne jsme pak objevovali církevní památky (křížová cesta v Rudě a rýmařovská kaple V Lipkách). Večer čekala adepty archivnictví dobrodružná cesta po rýmařovských pamětihodnostech, spojená s úkoly, jejichž splnění bylo podmínkou pro slavnostní uvedení do stavu archivářského. Do konce roku 2015 se podařilo studentské obci archivářské sejít také na předvánočním večírku a na každoročním plese katedry historie, laděném do černobíla. Vedle čistě archivářských aktivit se posluchači archivnictví již tradičně účastnili i dalších akcí organizovaných Katedrou historie FF UP.

Mgr. Věra Slavíková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
třída Svobody 671/8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: vera.slavikova@upol.cz

PALACKÉHO UNIVERZITA A PALACKÉHO OBCE. JAK PŮSOBIL ODKAZ FRANTIŠKA PALACKÉHO NA PRAHU NOVÉHO TISÍCLETÍ. (PŘÍSPĚVEK K SEDMDESÁTÉMU VÝROČÍ ZALOŽENÍ UP.)

Libuše Hrabová

Když se v roce 1946 obnovovala nebo lépe řečeno znovu zakládala univerzita v Olomouci, bylo zvoleno dát do jejího názvu jméno historika a politika 19. století Františka Palackého. Od smrti „otce národa“ v roce 1876 uplynulo tehdy právě 70 let. V onom období směřovaly cesty těch, kdo si vážili Palackého a jeho životního díla a chtěli uctít jeho památku, do místa jeho narození, východomoravských Hodslavic, kde dodnes stojí jeho rodný domek, a do malé vesničky poblíž Prahy, Lobkovic, kde byl pochován do hrobu své již před několika lety zesnulé manželky. Terezie Palacká, rozená Měchurová, dostala od svého otce v Lobkovicích malý zámček, kde rodina Palackých trávila letní měsíce na venkově, ale přece jen blízko Prahy. Tam za nimi přijížděli příbuzní a přátelé, kteří se pak po Palackého smrti v den jejího výročí 26. května každoročně scházeli u jeho hrobu. Lobkovice byly tehdy nepatrnou vesničkou mezi lesy na břehu Labe v polabské rovině, po tisíciletí už osídlené zemědělské krajině mezi toky Vltavy a Labe. Kdysi ve 14. století patřila tamní tvrz rodu Lobkoviců, kteří po ní přijali své jméno. Pro Palackého byl lobkovický zámček místem k práci i odpočinku.

Do své rodné vsi se Palacký vracel jen zřídka. Její ne zcela běžný vnitřní život však vytvořil již v jeho mládí základnu a východisko jeho názorů. V Hodslavicích podobně jako v četných východomoravských městech a vesnicích přijalo v době české reformace mnoho rodin víru podobou, která byla katolickou menšinou ve vsi respektována. Po Bílé hoře se novojičínské panství a s ním i Hodslavice stalo majetkem olomouckých jezuitů, kteří se snažili vymýtít nekatolíky tvrdými postihy. Přesto, nebo možná právě v důsledku toho, si reformovaní udrželi v utajení svou víru, v níž se skrytá pospolitost po generace navzájem posilovala. Ukázalo se to o půldruhé století později, když se ihned po vyhlášení tolerančního patentu přihlásilo k povolenému reformačnímu vyznání v Hodslavicích 56 rodin. Příslušnost k reformaci neznamenal jen náboženské vyznání. Utajená existence reformované pospolitosti uchovávala paměť minulosti, ukrývala knihy psané českým jazykem

a měla úctu ke vzdělání, které umožňovalo knihy číst a rozumět jim. Tyto rysy evangelické společnosti v Hodslavicích se zachovaly i po uvolnění. Evangelici si v krátké době nejen postavili kostel, ale zřídili i školu. Jejím učitelem byl po jistou dobu otec Františka Palackého. Po obnovení veřejného života evangelické pospolitosti ovlivnilo její nutné soužití s katolickou polovinou obyvatel obce do jisté míry vzájemnou toleranci. Tu pak v 19. století posílil vývoj občanského života, spolky, hospodářský rozvoj a vědomí jazykové jednoty. Národní a občanské uvědomění krok za krokem překrývalo náboženské rozdíly. Z Hodslavic bylo na fronty první světové války vídeňskou vládou povoláno tři sta mužů – třicet tři z nich vstoupili do československých legií.

Vazby mezi Univerzitou Palackého a Hodslavicemi se začaly rozvíjet po uvolnění poměrů v šedesátých letech 20. století. Intenzivní spojení se rozvinulo až v bouřlivé době jara 1968. Tehdy vyjížděli pracovníci filozofické fakulty UP do novojičínské oblasti s přednáškami o Palackém, které ve všech místech, kde se konaly, nevyhnutelně přecházely v politické debaty o současné situaci. Přednášky z této akce byly vydány až v roce 1996.

Obec Hodslavice v tom roce připravila novou expozici v Palackého rodném domku. Objednala také jeho pomník u akademického sochaře Vladimíra Navrátila, docenta katedry výtvarné výchovy UP, a zajistila důstojnou úpravu prostoru kolem domku a pomníku. Slavnost otevření expozice a odhalení sochy se bohužel konala až na začátku října 1968 pod hlavními ruských tanků rozmístěných v okolních lesích.

V době Husákova režimu se vztahy k Hodslavicím oslabily, teprve s mírným uvolněním koncem osmdesátých let se tehdejší funkcionáři univerzity podíleli na slavnosti k 190. výročí Palackého narození.

Vztahy Palackého univerzity k druhé Palackého obci se rozvinuly teprve po roce 1989. Od roku 1960 už Lobkovice nebyly samostatnou obcí, staly se součástí sousedního města Neratovic. Neratovice, původně také jen malá zemědělská ves v polabské rovině, prošly od konce 19. století opožděnou, o to však bouřlivější industrializací. Rozvoj chemického průmyslu přilákal tisíce nových obyvatel a ves se měnila v městys (1936) a v město (1957), které z okolních vsí dělalo své okrsky a na okolních polích stavělo panelové domy. Problém však byl v tom, že Neratovice nebyly město, nýbrž byly jen velké průmyslové sídliště, protože město nevytváří pouze úřední uznání statutu města podle počtu obyvatel a tzv. „občanské vybavenosti“, nýbrž vztah obyvatel k městu a jejich soužití. To se začalo měnit až po událostech roku 1989.

Tehdy se našli v Neratovicích lidé, kteří je chtěli změnit ve skutečné město s vlastní kulturou a jejími institucemi. Zaměřili se přednostně na mladou

generaci a očekávali, že ta pak ovlivní i starší pokolení, které bylo převážně technického zaměření. Získali podporu ministerstva školství pro založení osmiletého gymnázia se zaměřením humanitním jako protiváhy technické střední školy. Gymnázium dostalo jméno Františka Palackého.

Gymnázium organizovalo výuku progresivním způsobem s netradičními přístupy, vedoucími k předpokladům pro odbornou práci v různých oborech a k samostatnosti myšlení. Aktivitu, které navrhovala pro gymnázium jeho ředitelka Mgr. Ladislava Novotná, se staly stálou součástí činnosti Gymnázia Františka Palackého. Byly realizovány jak učiteli školy, tak jejími žáky v různých akcích zaměřených na výchovu ke kultuře, k toleranci a k slušnosti v každodenním životě. Gymnázium mělo nejen smělý záměr stát se kulturním centrem Neratovic, ale usilovalo i v širším okruhu ovlivnit středoškolské učitele návrhy, jak organizovat výuku, aby vychovávala lidi schopné žít v demokracii a sloužit jí.

Paní ředitelka Novotná už v roce 1990 zahájila akci každoročních konferencí k tématům spojeným s myšlenkami Františka Palackého pod názvem *Historie a politika*.¹ Zvala k těmto konferencím jako přednášející učitele Karlovy i Palackého univerzity i další odborníky pro jednotlivá témata. Jak aktuální a zajímavá tato témata byla, mohou potvrdit kolegové z univerzity Palackého, kteří se konferencí zúčastnili. Ke konferencím se sjížděli středoškolští učitelé i z dalekých okresů. Účastnili se jich a na jejich organizaci se aktivně podíleli studenti neratovického gymnázia.

V roce 2004 paní ředitelka s radostí připravovala jubilejní patnáctou prosincovou konferenci na téma *Jeden svět – patnáct let hledání souvislosti evropské historie a politiky*. Bohužel se však této jubilejní konference nedočkala, protože 11. října 2004 zcela nenadále ve svých 64 letech zemřela. Byla to neobyčejná žena s ohromnou energií, s níž zvládala úkoly, které si dala: vytvořit optimální podobu moderního gymnázia, seznámit s ní co nejširší obec středoškolských učitelů, získat k tomu podporu a pomoc pracovníků vysokých škol, neustále zvyšovat odbornou úroveň osvětové činnosti v duchu Palackého a udělat z konference celostátní vzdělávací akci. Po její smrti se ještě uskutečnila bilanční 15. konference podle jejího plánu. Konference pak pokračovaly do roku 2008, jejich témata se však zužovala a zájemců z řad přednášejících i posluchačů ubývalo. Gymnázium se rozhodlo v akci už nepokračovat.

Navázání vztahů mezi oběma obcemi Palackého patří také až do doby po roce 1989. V roce 1996 navštívila delegace z Neratovic Hodslavice na po-

¹ Soupis témat konferencí je v příloze na konci článku.

zvání tehdejšího starosty Hodslavic ing. Antonína Kramoliše v souvislosti se vzpomínkovou slavností k výročí Palackého úmrtí. K tomuto výročí byl vydán sborník přednášek přednesených v rámci oslav v letech 1968 a 1996.²

V roce 1996 zorganizovaly Hodslavice spolu s Filozofickou fakultou UP a ve spolupráci s českým vyslanectvím zájezd do Vídně s kulturním programem pro vídeňské Čechy. Součástí programu byla přednáška rektora UP, profesora Josefa Jařaba a vystoupení pěveckého sboru z Hodslavic, který vznikl spojením kostelních sborů evangelického a katolického kostela. Pěvecký soubor z Hodslavic měl se svým vystoupením veliký úspěch a ještě větší měly hodslavské koláčky, které upekly a dovezly jeho členky.

V roce 1998 se Univerzita Palackého v Olomouci, Hodslavice i Gymnázium Františka Palackého spolu s městem Neratovicemi podílely na akcích oslav dvousetého výročí Palackého narození, které se připravovaly již od roku 1996. Cesta k celostátní akci oslav nebyla jednoduchá. V Praze je připravovalo Národní muzeum, Akademie věd a Univerzita Karlova – v první fázi bez kontaktu s Palackého univerzitou a Palackého obcemi. Hlavní součástí oslav měla být mezinárodní vědecká konference v Praze. Filozofická fakulta UP se dozvěděla o této skutečnosti zároveň se zprávou, že samostatné oslavy připravují i Hodslavice ve spolupráci s muzeem, archivem a okresními institucemi v Novém Jičíně. Katedra historie FF UP se obrátila na předsedu pražského výboru pro konferenci a oslavy, profesora Františka Šmahela, a upozornila ho na probíhající přípravy v Hodslavicích a na zájem olomoucké univerzity podílet se na celostátních akcích. Díky porozumění, iniciativě a organizačním zkušenostem prof. Šmahela se 5. února 1997 sešly v Praze zainteresované skupiny a připravily společně plán Roku Palackého. Všechny plánované akce se podařilo beze zbytku uskutečnit.

5. dubna 1998 byl Rok zahájen otevřením nové expozice v rodném domku Palackého v Hodslavicích, pokračoval v souvislosti s přehlídkou Akademiáfilmu v Olomouci seminářem Film jako historický pramen a historická publikace. V květnu byla v Novém Jičíně otevřena výstava o alternativní škole hraběnky Walburg-Truchsessové v Kunvaldu, dnešním Kuníně, jejímž žákem byl malý Palacký. Součástí Roku za velké účasti byla i tradiční vzpomínková slavnost u hrobu Palackého v Lobkovicích a beseda prof. Války a prof. Hrabové o Palackém v rozhlasu Praha 2.

Katedra historie Filozofické fakulty UP připravila a vydala pod redakcí prof. PhDr. Libuše Hrabové, CSc. a PhDr. Miloslava Pospíchala soubor studií

² *František Palacký – 1798–1998 200. výročí narození, 1876–1996 120. výročí úmrtí.* Red. Miloslav POSPÍCHAL a Ivo BARTEČEK. Hodslavice, Obecní úřad 1996.

o životě Palackého s názvem *Palackého cesta*,³ koncipovaný jako dílo pro širší veřejnost, učitele a studenty, a reprint knihy prof. Zdenka Kristena *Za odkazem Františka Palackého*.⁴

Vyvrcholením Roku Palackého byla celotýdenní řada akcí 11.–17. června 1998. Hlavní oslavy začaly v Olomouci. Jejich součástí bylo předání kopie původního rektorského žezla z konce 16. století, kterou nechal zhotovit a přivezl rektor univerzity v Innsbrucku. Té totiž byly insignie olomoucké univerzity, zrušené roku 1860, rozhodnutím vídeňské vlády odevzdány. Kopii předal innsbrucký rektor na společném zasedání vědeckých rad rektoru UP profesoru Jařabovi. Slavnost byla spojena s dalším významným aktem, s prvním udělením Ceny Františka Palackého přednímu českému historikovi profesorovi Josefu Polišenskému. Na této ceně se od začátku podílejí i Palackého obce Hodslavice a Neratovice a udílení se účastní jejich zástupci.

13. června se přesunuly oslavy do novojičínského okresu. V Novém Jičíně se konalo kolokvium k dvoustému výročí Palackého narození. Referáty kolokvia byly uveřejněny v brožůře vydané nákladem obce Hodslavice pod titulem *Památník na oslavu dvoustých narozenin Františka Palackého*.⁵ Odpovědně pokračovaly oslavy v Hodslavicích u rodného domku a sochy Palackého. Rodná obec vydala při této příležitosti pamětní medaili, dílo pracovníka UP, akademického sochaře B. Teplého, a vlastními silami zpracovanou publikaci o dějinách a současnosti obce.⁶

Již další den, 14. 6. byla zahájena v pražském Karolinu mezinárodní konference, jež probíhala po čtyři dny v sedmi sekcích. Příspěvky byly pak vydány ve sborníku s názvem *František Palacký 1798/1998 – dějiny a dnešek*⁷ pod redakcí prof. Šmahela. Slavnostní týden byl uzavřen ve středu 17. 6. polože-

³ *Palackého cesta*. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých. Sborník příspěvků k 200. výročí narození Františka Palackého připravila Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého. Pod redakcí Libuše HRABOVÉ a Miloslava POSPÍCHALA. Olomouc, Univerzita Palackého 1998.

⁴ KRISTEN, Zdeněk: *Za odkazem Františka Palackého*. Tři statě z doby nesvobody. Red. PhDr. Sylva DVOŘÁČKOVÁ a PhDr. Miloslav POSPÍCHAL. Nový Jičín, Okresní vlastivědné muzeum 1998.

⁵ *Památník na oslavu dvoustých narozenin Františka Palackého*. Sborník textů přednesených na kolokviu věnovanému životu a dílu Františka Palackého dne 13. června 1998 v prostorách Žerotínského zámku – Okresního vlastivědného muzea v Novém Jičíně. Hodslavice, Obecní úřad 1998.

⁶ *Čtení o Hodslavicích*. Sborník k 200. výročí narození Františka Palackého. Red. PhDr. Josef BARTOŇ. Hodslavice, Obecní úřad 1998.

⁷ *František Palacký 1798/1998 – dějiny a dnešek*. Sborník z jubilejní konference. K vydání připravil František ŠMAHEL za spolupráce Evy DOLEŽALOVÉ. Praha, Historický ústav AV ČR 1999.

ním věnců k hrobu Palackého v Lobkovicích. Rok Palackého však pokračoval dál.

17. listopadu se v hodslavické škole uskutečnila první soutěž mladých historiků – středoškoláků nazvaná *Čtenice* podle jména lesa, kde se hodslavští tajní evangelíci shromažďovali a předčítali si ukrývané české knihy. Myšlenka soutěže, při níž by se posuzovaly předem zaslané práce středoškoláků a autoři pak předčítali své referáty o předložených pracích, vznikla v Hodslavicích v komisi pro přípravu oslav z iniciativy její předsedkyně PhDr. Zory Kudělkové. Získala plnou podporu obce Hodslavic a tehdejšího starosty obce ing. A. Kramoliše. Katedra historie UP se ochotně ujala spolupráce na koncepci kritérií soutěže a posuzování prací, na němž se podíleli jak učitelé, tak doktorandi katedry. Kritéria v podstatě odpovídala požadavkům na práce vysokoškolských studentů historie: byly oceňovány práce založené na vlastním výzkumu pramenů, nikoliv kompilace z literatury, dále se hodnotila aktuálnost tématu, způsob citace pramenů i psaní bibliografických záznamů literatury a pramenů, úroveň jazykového podání textu i vystoupení autora při prezentaci práce. Hodnotící komisi překvapilo, na jak vysoké úrovni zvládly již v prvním ročníku soutěže nejlepší práce studentů – středoškoláků tyto požadavky. Od prvního ročníku Čtenice počet podaných prací rostl a s tím i kvalita nejlepších z nich. V roce 2003 byly přihlášeny 72 práce, takže k jednodenní prezentaci muselo být vybráno jen 25 nejlepších. V tom ročníku bylo několik skutečně objevných prací, odhalujících neznámé skutečnosti a nové souvislosti na základě místních dějin 20. století. Zvlášť vynikla práce Terezy Dvořákové z gymnázia ve Svitavách, která sledovala absurdní proměny Háje hrdinů u Svitav, založeného městem po první světové válce na oslavu vojinů rakouské armády přes Pionýrský háj se sportovištěm v padesátých letech na Schindlerův háj s hotelem po roce 1989. Velice cenná byla rovněž prvním místem oceněná práce dvou studentek z Bruntálu opřená o studium materiálu v Zemském archivu v Opavě, která ukázala, že na „německém hřbitově“ zničeném po druhé světové válce, byli pohřbeni mrtví ukrajinští, slovenští, maďarští i čeští vojáci z bruntálského špitálu. Německé mrtvé si rodiny odvážely domů. Cenných prací bylo v tom ročníku víc než v jiných a skutečně přinášely nové informace – např. práce studentky Jany Stavinochové z novojičínského gymnázia, která podle rodinných zápisů a pamětí ukázala, jak byl český sedlák – legionář vyhnán i s rodinou ze svého statku v české obci v Kravařsku do Protektorátu. Jeho statek byl přidělen tyrolskému Němci vysídlenému ze severní Itálie, který ještě před příchodem fronty pospíchal do Itálie se vrátit.

Bohužel v dalších letech začalo prací ubývat, zřejmě pod vlivem přípravy studentů na novou podobu maturitních zkoušek, až třináctou Čtenicí v roce 2010, do které byly dodány jen tři práce, akce prozatím skončila.

Rok Palackého 1998 ukončila prosincová konference v Neratovicích a zasedání komisi, které hodnotilo jeho průběh. Prof. Šmahel, hlavní organizátor a koordinátor akcí, řekl, že byly-li oslavy 1898 zamyšlením na konci století, oslavy 1998 byly zamyšlením na konci tisíciletí. Konference a projevy ukázaly, že historikové nevidí v Palackého díle historickém a politickém „národní mýty“, nýbrž nacházejí v něm obhajobu hodnot a cílů, které vedou k obecnému prospěchu lidské společnosti. Na předním místě mezi těmito hodnotami je vzdělání, jak už připomněl první rektor Palackého univerzity J. L. Fischer roku 1968 v ostravském sborníku k výročí Palackého.⁸

Tak jako město nevytváří pouze počet obyvatel a vybavení obchody a službami, vzdělání společnosti nelze měřit jen počtem škol a státních peněz na ně vydávaných. Skutečná vzdělanost se projevuje v názorech a činech jednotlivců a pospolitostí, v psané i mluvené řeči, ve formách, jakými jsou řešeny spory, i formách, jakými jsou historické události vzpomínány a jak jsou hodnoceny, v chování k lidem, zvířatům i krajině, v úctě k pravdě a v odmítání lži. Myslím, že takovou vzdělanost propagovaly a šířily v duchu Palackého oba vzdělávací programy, konference Neratovic i Čtenice Hodslavic v devadesátých letech a na počátku nového století. Záslužné bylo na nich především to, že vznikly z iniciativy místních činitelů a teprve pak získaly podporu vysokých škol a institucí. Podílet se na pomoci těmto iniciativám bylo vždy potěšením, na něž se stále vzpomíná.

Jen s lítostí je nutno konstatovat, že akce Roku Palackého nemohly zapůsobit na širší veřejnost, protože informace o nich ve sdělovacích prostředcích byly v roce opoziční smlouvy Klause a Zemana zcela minimální. Kromě několika stručných zprávek a nezdařeného televizního filmu proběhlo Palackého výročí téměř bez povšimnutí. I dnes je mnoho důvodů, pro něž je třeba obhajovat skutečnou vzdělanost, slušnost a toleranci, bránit pravdu proti lži, která získává tolik stoupenců právě v důsledku nedostatku skutečného vzdělání. Oslavy výročí historických událostí by měly připomínat současníkům hodnoty, které obhajovala minulá pokolení, především ty, jež směřují k obecnému dobru společnosti.

⁸ FISCHER, J. L.: *František Palacký*. In: Památník Palackého 1798/1968. Ostrava, Nakladatelství Profil 1968, s. 78.

Příloha:

Patnáct let přednáškového a diskuzního cyklu na téma *Historie a politika* pořádaného Gymnáziem Františka Palackého v Neratovicích.

1. 1990 František Palacký – historik a politik
2. 1991 Karel Havlíček Borovský – politik, novinář, člověk
3. 1992 Jan Ámos Komenský – člověk, politik, filozof
4. 1993 Čechy v evropských souvislostech
5. 1994 Čechy v evropských kulturních souvislostech
6. 1995 Evropa a národ
7. 1996 Mýty a hodnoty
8. 1997 Exulanti a emigranti
9. 1998 Rodina
10. 1999 Historie – pravda a lež
11. 2000 Odpovědnost a etika
12. 2001 Dějiny – paměť a zapomínání
13. 2002 Interpretace a reinterpretace dějin
14. 2003 Historie– paměť a zodpovědnost. Multikulturní prostředí.
15. 2004 Jeden svět

prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc.
emeritní profesorka
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
třída Svobody 671/8
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: libuse.hrabova@upol.cz

KONFERENCE HABSBURSKÁ MONARCHIE, CÍSAŘ FRANTIŠEK JOSEF I. A KŘESŤANSKO-MUSLIMSKÉ VZTAHY

Ondřej Kolář

Ve středu 23. listopadu se v prostorách Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze uskutečnila konference s názvem *Habsburská monarchie, císař František Josef I. a křesťansko-muslimské vztahy*. Tematická pestrost přednášek ukázala, že zdánlivě exotická problematika není ani z pohledu českého prostředí nikterak marginální. Pozornost se soustředila především na dva stěžejní okruhy, jimiž byla rakousko-uherská přítomnost v Bosně a Hercegovině v letech 1878–1918 a kontakty podunajské monarchie s Osmanskou říší v politické, vojenské i kulturní oblasti.

Po úvodních slovech Víta Vlnase (FF UK) a Jiřího Hnilici z pořadatelské fakulty zazněl referát Luboše Kropáčka (dříve HTF UK), který se zaměřil na tzv. *Islamgesetz* z roku 1912 upravující postavení muslimů v rakousko-uherském soustátí. V dalším příspěvku jeden z předních tuzemských balkanistů Ladislav Hladký z Historického ústavu AV ČR analyzoval otázku národní identity bosenských muslimů. Eduard Gombár z FF UK se soustředil na habsburskou politiku ve vztahu k tzv. východní otázce od 17. století do 1. světové války. Martina Veselá (FF UK) představila archeologické výzkumy Aloise Musila v Orientu. Tematicky navázal referát pořadatele akce Petra Charváta zabývající se činností rakousko-uherských archeologů v muslimských zemích.

Odpolední blok zahájil autor této zprávy s referátem o aspektech vojenské služby v Bosně a Hercegovině na příkladu vojáků olomouckého pěšího pluku č. 54. Následovalo pojednání Miloslava Martínka o cestách příslušníků císařské rodiny do Orientu. Jan Županič z FF UK se zaměřil na prakticky neznámou otázku nobilitací bosenských muslimů v Habsburské monarchii. Petr Novák (FSV UK) pojednal o vojenské spolupráci Rakousko-Uherska s Osmanskou říší v době první světové války. Do každodennosti služby rakousko-uherských úředníků v Bosně posluchače zavedla Pavla Vošahlíková z Historického ústavu AV ČR.

Poměrně drobná jednodenní akce tak prezentovala mnohá témata, jež jsou blízka i českému posluchači. Ostatně jak mezi úředníky a obchodníky v Bosně a Hercegovině, tak mezi rakousko-uherskými vojáky na turecké frontě první světové války, působila řada našich krajanů. V neposlední

řadě pak některé referáty ukázaly, že mnohé aspekty vtažů mezi evropskou společností a islámem jsou i po století stále aktuální.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Nádražní okruh 31
764 01 Opava
Česká republika
e-mail: Kolar@szm.cz

RECENZE

RYANTOVÁ, MARIE:
POLYXENA Z LOBKOVIC. OBDIVOVANÁ
I NENÁVIDĚNÁ PRVNÍ DÁMA KRÁLOVSTVÍ.
NAKLADATELSTVÍ VYŠEHRAĐ, PRAHA 2016.

Martina Kratochvílová¹

Polyxena (1566–1642), rozená z Pernštejna, provdaná a ovdovělá z Rožmberka a znovu provdaná z Lobkovic, se do všeobecného povědomí zapsala patrně nejvíce svou rolí během první pražské defenestrace (poskytnutím pomoci královským místodržícím Slavatovi a Martinicovi), popřípadě následným skupováním konfiskovaných stavovských statků, což jí v očích veřejnosti vyneslo pověst „tuhé Římanky“ a ziskuchtivé oportunistky. Tattáž žena však rovněž neváhala poskytnout pomoc a zasadit se o příměluvu za potrestané protestanty, což současně poukazuje na její druhou, vlnidnější a historiky často bohužel zcela opomíjenou, tvář. Životopis „obdivované i nenáviděné první dámy království“ však není pouhým líčením Polyxenina života, ale především uvedením do světa mocných aristokratických rodů v době, kdy na stavovskou monarchii čekaly nevratné historické proměny.

Marie Ryantová se ve své publikaci *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království* věnuje životním osudům této neobyčejné šlechticny, jedné z „žen české renesance“, která i díky svým manželstvím s jedněmi z nejvýznamnějších a nejvlivnějších osobností tehdejší doby – s Vilémem z Rožmberka a po svém ovdovění se Zdeňkem Vojtěchem Popem z Lobkovic – symbolizuje (ne)typickou zástupkyni něžného pohlaví žijící na pomezí renesanční a barokní éry, tedy ženy na svou dobu pokrokové, samostatné a vysoce inteligentní. Že se skutečně jednalo o osobnost mimořádnou, dokládá i to, že se jí narodil od jejich bezejmenných současnic v minulosti dostávalo a doposud dostává zasloužené pozornosti. O tom ostatně svědčí už samotný úvod knihy, v němž autorka zmiňuje některá z nejpodstatnějších literárních děl, věnovaná této šlechticně. Právě z nich lze vyčíst základní rysy Polyxeniny osobnosti, které ji již v očích tehdejší společnosti činily neobyčejnou. Jak ovšem Marie Ryantová podotýká, často se jednalo o nekritická, či naopak přehnaně negativistická hodnocení zkrleslená dobou, ve které rukopis vznikál, a s ní souvisejícími socio-politicko-kultur-

¹ Autorka recenze je doktorandkou na Katedře historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

ními přístupy, které určovaly charakter historického bádání a jeho následnou prezentaci ať již laické, či odborné veřejnosti.

Ve své monografii autorka naopak utváří obraz Polyxeny objektivně a zcela bez předsudků a vyvrací tak mnohé doposud přijímané stereotypy, které se k této historické osobnosti váží. Například českou historiografií obecně přijímaný fakt, že v oblasti religiozity se v případě Polyxeny snoubila jak její pevně zakořeněná katolická víra, tak určitá tvrdohlavost a neústupnost v otázce konfesijního vyznání, projevující se tvrdými postihy vůči nekatolíkům, a to nejen v rámci rožmberského, respektive lobkovického panství, ale v celé nábožensky rozdělené zemi. Ačkoliv Marie Ryantová nikterak neumenšuje vliv katolicismu na šlechtičnu, současně na základě důkladného studia dobových pramenů dokládá, že její rekatolizační postupy nebyly zdaleka tak militantní a postihy vůči jinověrcům tak kruté – lze říci, že šlo o sice horlivou, nikoliv však fanatickou zastánkyni jednoho z principů, který po osudné bitvě na Bílé hoře zvítězil. Stejným způsobem polemizuje s mnohdy ostře kritickými popisy Polyxeniny „majetkové politiky“, a to především v případě získávání konfiskovaných panství po vítězství katolického tábora nad protestantskými stavy. Nevyrací sice skutečnost, že lobkovický pár rozšiřoval své dosavadní državy na úkor konfiskací, zároveň však podotýká, že oba manželé se za provinilce, kterým hrozilo zabavení hmotných statků, velmi často (a mnohdy také úspěšně) u císaře přimlouvali, což svědčí o jejich schopnosti soucitu a pochopení, které v té době měl v katolickém táboře jen málokdo. Představuje tak další rys Polyxeniny povahy a naopak odmítá „černobílé“ nahlížení na celou situaci, ovlivněné mnohdy jednostranným pohledem na události před či pobělohorské.

Struktura monografie je vyvážená, textová část je rozdělena do deseti chronologicky členěných kapitol (včetně úvodu a závěru), za nimiž následuje obrazová příloha a šest doplňkově-informativních částí (bohatý seznam pramenů a literatury, seznam zkratk a vyobrazení, jmenný a místní rejstřík a shrnutí v německém jazyce). Pro větší přehlednost a orientaci jsou rovněž kapitoly samotné proloženy fotografiemi a obrázky, které vhodně doplňují popisovaný text. Dobové události, ať již přímo či nepřímě ovlivňující Polyxenu jsou líčeny velmi podrobně a plasticky, podobně jsou zaznamenány i osudy některých důležitých aktérů spjatých s Polyxeniným životem. Důvodem je snaha o lepší pochopení prostředí a podmínek, do nichž se šlechtična narodila, v nichž vyrůstala a žila a které utvářely její osobnost.

Jak již bylo zmíněno, úvodní kapitola přináší informace o literárních dílech zabývajících se Polyxenou z Lobkovic a také z autorčina pohledu posuzuje jejich historický přínos. Rovněž jsou hodnoceny prameny nevydané,

a to především archivní zdroje a jejich ohromný (a z velké části doposud neprozkoumaný) rozsah. Druhá kapitola s názvem *Rodinné zázemí a dětství* popisuje, jak již název napovídá, narození, dětství a dospívání Polyxeny z Pernštejna a kromě velmi detailního vhledu do života jejího otce Vratislava z Pernštejna, působícího na dvoře císařů Maxmiliána II. a Rudolfa II. coby nejvyšší kancléř, dává současně čtenáři nahlédnout do sféry dějin každodennosti, konkrétně podoby dětství a dospívání a obecně výchovy v soudobých šlechtických rodinách. Polyxenin otec Vratislav (1530–1582) náležel do prastaré české aristokratické rodiny pánů z Pernštejna, nesoucích ve znaku černou zubří hlavu a výrazně inklinujících k protestantismu (luteránství). K Vratislavově konverzi došlo až po otcově smrti a následná svatba se španělskou šlechticnou z vlivného kastilského (a silně katolického) rodu Hurtado de Mendoza Mariou Maxmilianou Manrique (1538–1608), kterou poznal během svého pobytu (coby doprovod budoucího císaře Maxmiliána) ve Španělsku, změnu jeho konfesijního vyznání jen potvrdila. Z více než sedmadvacet let trvajícího manželství vzešlo celkem dvacet potomků. Polyxena, u níž si historici dodnes nejsou jisti přesným datem a místem narození – nejpravděpodobněji pak vyznává rok 1566 a Praha či Vídeň – se mezi přeživšími pernstejnskými dětmi nacházela věkem zhruba uprostřed. Jako svou sídelní rezidenci si Vratislav s manželkou zvolili město Litomyšl, které se tak vedle Pernštejnského paláce na Pražském hradě stalo nejdůležitějším centrem Vratislavovy moci. Právě o zvelebování litomyšlského zámku a jeho přeměně v jeden z renesančních klenotů českého království, stejně jako o stoupajícím zadlužení a následném nuceném rozprodávání majetku vypráví kapitola číslo tři s názvem *V bezstarostném blahobytu*. Na ni plynule navazuje čtvrtá kapitola výstižně pojmenovaná *Žádoucí nevěsta?*, popisující tíživou situaci, v níž se rod Pernštejnů ocitl po smrti hlavy klanu a která měla zásadní vliv na následnou sňatkovou politiku, na jejímž základě se Polyxeniným manželem stal o jednatřicet let starší přítel jejího zesnulého otce, jihočeský magnát a nejvyšší kancléř Vilém z Rožmberka (1535–1592). Více než o cokoliv jiného se u tehdy jedenadvacetileté nevěsty a dvaapadesátiletého ženicha jednalo o svazek oboustranně prospěšný, uzavřený z ryze pragmatických důvodů.

Průběh pětiletého manželství, třebaže dohodnutého, nikoliv však citu-prostého, jakožto i rozšiřování rodových držav (a s tím spojené vzrůstající zadlužení), stejně jako marnou touhu po narození dědice zachycuje pátá kapitola *Manželství s Vilémem z Rožmberka*, která je zakončena nečekaným úmrtím předposledního příslušníka tohoto jihočeského rodu. Následně je v kapitole číslo šest *Poprvé vdovou* vylíčen průběh okázalého a pompézního pohřbu a především pak majetkové převody v rámci pozůstalosti, v němž

autorka poukazuje na charakter rodinných vazeb v rámci obou aristokratických rodů (například velkorysé finanční vyrovnání mezi Polyxenou a jejím švagrem Petrem Vokem, dokládající vřelé vztahy obou příbuzných i zdárné ukončení vleklého sporu v náboženské otázce mezi oběma bratry). Za zmínku jistě stojí i velmi zdařilý výčet tehdejších práv a povinností ženy-vdovy, což výrazně napomáhá při utváření obrazu Polyxeny coby ekonomicky nezávislé, samostatné podnikatelky a správkyně svého vdovského sídla, panství Roudnice.

Neopomenutelné místo v Polyxenině životě zaujímal také účast na společenském dění, k čemuž vynikající příležitost poskytoval „salón“ její matky Marii Maxmiliany Manrique, kde se scházela tehdejší vybraná společnost. Právě zde se Polyxena poprvé setkala se svým budoucím manželem, nejvyšším kancléřem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic (1568–1628), kterého si ve svých sedmatřiceti letech (vdovský stav udržovala po dobu jedenácti let) 23. listopadu 1603 vzala. Průběh jejich láskyplného manželství odrážející se v četné vzájemné korespondenci, Lobkovicův mocenský vzestup spojený s ovládnutím České dvorské kanceláře, hospodaření na jejich statcích, ale také rekatolizační snahy a postihy vůči nekatolíkům přibližuje kapitola sedmá, *Druhé manželství*. Kapitoly osm a devět nazvané *Náročná léta* a *Konec života* pak mapují posledních zhruba třicet let před Polyxeninou smrtí, a to od chvíle, kdy se konečně ve svých třiačtyřiceti letech stala matkou vytouženého syna a dědice, Václava Eusebia Františka (1609–1677), přes sesazení Rudolfa II. a korunovaci jeho bratra Matyáše, až po smrt druhého manžela a vlastní rychle se zhoršující zdravotní stav vrcholící v sobotu 24. května 1642 v devět hodin dopoledne Polyxeniným úmrtím. Stranou pozornosti pochopitelně nezůstaly ani bouřlivé události spjaté s první pražskou defenestrací, kterou začalo tzv. stavovské povstání a současně první fáze třicetileté války, popsána je rovněž bitva na Bílé hoře, poprava sedmadvaceti stavovských rebelů na Staroměstském náměstí, ustanovení Obnoveného zřízení zemského či průběh konfiskace majetku provinilců. Samotný závěr knihy je pak stručným, přesto zcela dostačujícím shrnutím celé monografie a života paní z Pernštejna, Rožmberka a Lobkovic, v němž autorka znovu vyzdvihuje některé obzvláště výrazné rysy Polyxeniny osobnosti – inteligenci, sílu, vytrvalost, tvrdohlavost, ale i dobrosrdečnost, vřelost a ochotu pomoci méně šťastným.

Publikace Marie Ryantové představuje ojedinělý a komplexní autorský počín na poli zkoumání dané problematiky. Autorčiny badatelské postupy i využitě metody práce se ukázaly jako velmi účelné, použití obrazových příloh je vzhledem k popisovaným osobám a událostem zcela adekvátní a velmi

nápomocné. Monografie, psaná odborným stylem a splňující vysoké nároky takového druhu textu, zaujme pravděpodobně především vědeckou obec a konkrétní odborníky, věnující se dané problematice, k jejímuž dalšímu zkoumání a rozšiřování dosavadního povědomí představuje kniha ideální platformu (např. pro dnes tak populární genderová studia, kde dozajista pomůže rozšířit dosud nabyté poznatky), ale vyloučeno pak samozřejmě není ani oslovení širší laické veřejnosti se zájmem o dějiny renesančně-barokní éry.

Mgr. Martina Kratochvílová
Mánesova 301
342 01 Sušice
Česká republika
e-mail: kratochvilova.mar@seznam.cz

**POPELKA, PETR – POPELKOVÁ, RENATA –
MULKOVÁ, MONIKA:**
***BLACK OR GREEN LAND? INDUSTRIALISATION
AND LANDSCAPE CHANGES
OF THE OSTRAVA-KARVINÁ MINING DISTRICT
IN THE 19TH AND 20TH CENTURY.***
UNIVERSITY OF OSTRAVA, OSTRAVA 2016.

Jan Surý¹

Monografie autorů z Ostravské univerzity má interdisciplinární záběr, jak je již patrné ze samotného nadpisu a dále i úvodu, kde se mluví o využití geo-informačních technologií (ArcGis) k vytváření map i vyhodnocování údajů. V úvodu jsou vytýčeny celkem čtyři cíle, a to historická reflexe vlivu industrializace na krajinu, postiženou intenzivní těžbou uhlí a výstavbou těžkého průmyslu; analýza využití půdy na základě map stabilního katastru a leteckých snímků; zjištění základních procesů, které se ve vybrané krajině ovlivněné těžbou a industrializací odehrávají, a analýza směrů, intenzity a rychlosti změn krajiny v jednotlivých stádiích industrializačního procesu; nakonec pak generalizace zjištěných dat a identifikace základních stádií a rozsahu lidského dopadu na ostravský průmyslový region. Vytýčeným cílům odpovídá i struktura kapitol, kterých je kromě úvodu a závěru celkem 17. Po důkladné analýze současného stavu výzkumu přechází autoři k nastínění tradice a historického vývoje Ostravsko-karvinského regionu z hlediska průmyslové revoluce, rozvoje těžby uhlí a doprovodného průmyslu v jednotlivých etapách od začátku 19., respektive konce 18. století až do současnosti, což je dějinný rámec celé knihy.

Hlavními dějinnými milníky výzkumu jsou kromě období industriálního rozvoje od roku 1830 především léta 1947–1949 (použití leteckého mapování terénu), 1971–1975 (rostoucí pocítování efektů socialistické industrializace) a rok 2009 jako hraniční časový rámec. Po historickém úvodu následuje popis výchozího stavu regionu před začátkem těžby a průmyslové výroby v míře, která by měla šanci krajinu zásadněji ovlivnit. Vychází především z map stabilního katastru (primárně z císařských otisků), dále vceňovacích

¹ Mgr. Jan Surý je doktorandem Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

operátů atd. Hodnotí stav a účely tehdejšího využití půdního fondu v porovnání s následujícím obdobím. Svůj prostor dostává také období čtyřicátých a sedmdesátých let 20. století. Čtyřicátá léta byla specifická svou těžbou pro německou válečnou mašinérii, kdy se příliš na ekologii a bezpečnost nedbalo, sedmdesátá léta pak „nemocí“ ocelového srdce Československa, již dlouho pocítovanými negativními efekty industrializace na prostředí a životní podmínky obyvatel, ale zároveň i snahou o korekci těchto negativ. Negativním vlivům těžby a výroby na region, jako propadání země, rostoucí plocha odkališť, zhoršení kvality ovzduší i pitné vody, ovlivnění vodních toků, znehodnocení zemědělské půdy, rostoucí plochy toxického odpadu z těžby etc. a jejich zhoršování v průběhu času je věnována speciální kapitola. Zároveň je ale také zaznamenána snaha o nápravu – dekontaminaci a rekultivaci poškozených ploch, ať již zalesněním, zatravněním či přeměnou na ornou půdu, která nabrala na intenzitě především od šedesátých let 20. století, ačkoli snahy o dekontaminaci a zlepšení životních podmínek obyvatel regionu se objevily již v meziválečné době. Samostatně je zmapována porevoluční etapa transformace až do výše uvedeného hraničního roku 2009. V závěru jsou generalizovány procesy, kterými krajina díky vlivu člověka procházela, jako např. propady půdy, záplavy, zalesňování atd., a jejich vliv je sledován procentuálně v jednotlivých dílčích regionech Ostravsko-karvinského revíru. Tím je sledování tohoto kraje uzavřeno. Dílo výše zmíněných autorů přináší hodnotná data a komplexní zmapování vymezené oblasti, které zasahuje přes hranice historické vědy, což mu dává schopnost komplexnějšího náhledu na danou problematiku.

Kniha je doplněna množstvím tabulek, (leteckých) fotografií terénu i průmyslových závodů a mapových ilustrací ze stabilního katastru i odjinud, zároveň obsahuje řadu tabulek. Jako vyjímatelná příloha jsou k dispozici mapy daného regionu na začátku industrializace, ve čtyřicátých letech, sedmdesátých letech a v roce 2009.

Mgr. Jan Surý
Opatov 49
569 12 Opatov
Česká republika
e-mail: honzasury@seznam.cz

KOLÁŘ, ONDŘEJ:
STÁTNÍ POŘÁDKOVÉ SLOŽKY NA CHEBSKU
V DOBĚ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY.
ACADEMIA, PRAHA 2016.

Michaela Mikešová

Na úvod si dovolím konstatovat,¹ že problematika bezpečnostního aparátu v období meziválečného Československa je v naší provenienci částečně probádána, ale ne vždy se jedná o kvalitně zpracované publikace, a proto nalézt nějaké komplexnější dílo, které by zachytilo tuto problematiku, je obtížné. Přesto v říjnu 2016 vyšla monografie s názvem *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*, jejímž autorem je Ondřej Kolář.

Původce knihy je absolventem oboru historie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, v současnosti se věnuje dějinám policejního aparátu v českých zemích v letech 1918–1948, již vydal množství studií v českých i zahraničních časopisech a sbornících a rovněž se podílel na kolektivních publikacích, z nichž za zmínku stojí dílo *Držte se, Hanáci! Cesta olomouckého pluku první světovou válkou*, na níž autor spolupracoval s Adamem Cabišem a Karlem Podolským.

Kolářova nejnovější monografie si dala za cíl zmapovat činnost československých pořádkových složek v oblasti Chebska od října 1918 do října 1938, tedy od ustanovení Československé republiky až do podstoupení pohraničních oblastí Německu na základě Mnichovské dohody. Autorova pozornost je zde soustředěna na tři bezpečnostní složky, tedy na četnictvo, policejní aparát a finanční stráž.

Celková struktura knihy je vyvážená a text je přehledně rozdělen do čtyř kapitol s podkapitolami, v nichž se autor věnuje jednotlivým problémům. V úvodu je vymezen cíl práce a rovněž podotknutý fakt, že dosavadní publikace, které se věnují této problematice, buď popisují pouze obecné dějiny jedné či několika bezpečnostních složek nebo se objevují díla věnovaná jednotlivým osobám a událostem. Právě tato monografie v sobě spojuje oba pohledy, které zasazuje do prostředí Chebska. Autor zde jasně vymezil svou knihu časově, tematicky, regionálně a v následující části učinil rozbor prame-

¹ Autorka recenze je doktorandkou na Katedře historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

nů a literatury, z nichž stěžejní pro vytvoření této práce byly archivní materiály uložené v Národním archivu a Státním okresním archivu Cheb.

První kapitola, která je nazvaná Československé pořádkové složky, popisuje postupné organizování finanční stráže, policie a četnictva, od jejich počátku, které někdy sahají hluboko do minulosti, přes vznik samostatné Československé republiky a jejich působení v rámci tohoto státu v následujících letech. Dále je zde nastíněna jejich celorepubliková organizační struktura, pokud nějakou měly, a problémy, s kterými se potýkaly a které jsou rozvinuty dále.

Druhá část *Pořádkové složky na Chebsku* se obsírněji věnuje fungování bezpečnostního aparátu v dané oblasti. Důraz je zde soustředěn do několika problematických okruhů, z nichž první se týká struktury těchto složek, která byla mnohdy komplikovaná a decentralizovaná. Dále kapitola seznamuje čtenáře s úkoly a působností jednotlivých složek, vybavením a modernizací stanic, výchovou a vzděláváním příslušníků, vytvářením mužstev, kdy problémy spočívaly v ubytování, s drahotou v pohraničních a hornických regionech či konfliktech se soukromými i úředními osobami, z nichž některé skončily kázeňským či soudním řízením.

Třetí kapitola *Bezpečnostní hrozby* se zaměřuje na problémy, kterým musely čelit bezpečnostní složky v meziválečném období v pohraniční oblasti Chebska. Ať už se to týkalo běžné kriminality, kdy nejčastěji řešily případy spojené s pašováním, příležitostnými zločinci, ale i profesionály, rvačkami, výtržnostmi a jinými násilnostmi, nebo iredentistické činnosti českých Němců, pohybu německých ozbrojených sil v blízkosti hranic, komunistů, sociálních nepokojů a samozřejmě také ohrožením nacismem ve třicátých letech 20. století.

Poslední část *Konec jedné éry* se věnuje pomnichovské evakuaci z pohraničí, která byla často provázena organizačními zmatky, ale také odvahou československých vojáků, příslušníků Stráže obrany státu či civilního obyvatelstva. Autor zde nastínil také problém, kdy mnozí příslušníci bezpečnostního aparátu pocházeli z německých či smíšených rodin nebo měli bydliště v Sudetech, čímž se během války stali automaticky Němci, a po porážce nacistu s nimi bylo mnohdy nakládáno jako s Němci a tudíž je neminuly různé perzekuce.

Knihu doplňují přílohy, široká bibliografie, seznam zkratk a jmenný rejstřík. Za velmi přínosný považuji bohatý doprovodný fotografický materiál, který doplňuje obraz tehdejších bezpečnostních složek ve vymezeném období. Monografie splňuje nároky na odbornou publikaci, je napsaná velmi srozumitelně, číší z ní orientace autora v dané problematice a nelze jí nic

závažného vytknout. Dle mého názoru tato dílo představuje ojedinělý autor-
ský počín na poli výzkumu bezpečnostního aparátu a vřele ho doporučuji jak
odborné, tak laické veřejnosti.

Mgr. Michaela Mikešová
Lažany 20
388 01 Blatná
Česká republika
e-mail: mikesova.michaela@email.cz

MERVART, JAN:

KULTURA V KARANTÉNĚ. UMĚLECKÉ SVAZY

A JEJICH KONSOLIDACE ZA RANÉ NORMALIZACE.

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY, PRAHA 2015.

Aleš Zapletal¹

Předkládaná práce je druhým monografickým dílem PhDr. Jana Mervarta, Ph.D.,² který působí na Historickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a na Oddělení pro studium moderní české filosofie Filosofického ústavu AV ČR. Autor se ve svém historickém bádání zaměřuje na dějiny státního socialismu v Československu, dějiny komunistického hnutí, dějiny idejí a kulturní dějiny středoevropského prostoru. Do tohoto poměrně širokého okruhu témat spadá i předkládaná práce, jde tedy o problematiku, s níž je autor dobře obeznámen. Činností uměleckých svazů (konkrétně Svazu československých spisovatelů) se zabývá již ve své první monografii, kterou vydal v roce 2010.³ Vedle toho se podílel například na vzniku kolektivní monografie *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*,⁴ do které přispěl kapitolou o kulturní politice KSČ mezi jejím XII. a XIII. sjezdem. Je autorem článků v odborných časopisech a přispívá do sborníků – v souvislosti s tématem předkládané práce zde můžeme zmínit například materiálovou stať o kampani ministerstva kultury za vytvoření „socialistické jednoty umělců“ z listopadu a prosince 1969,⁵ nebo příspěvek do sborníku *České, slovenské a československé dějiny 20. století: osudové osmičky v našich dějinách*, kde pojednává o českých a slovenských spisovatelích ve druhé polovině šedesátých let.⁶ V neposlední řadě se sluší upozornit na to, že Jan Mer-

¹ Mgr. Aleš Zapletal je doktorandem Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

² Informace o autorovi práce jsou převzaty z jeho profilu na internetové stránce Historického ústavu FF UHK, <https://portal.ff.uhk.cz/historie/lide-2.html?tid=44&name=mervart-jan> [cit. 17. 10. 2016].

³ MERVART, Jan: *Naděje a iluze: čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno 2010.

⁴ KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – KOPEČEK, Michal – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub a kol.: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha 2009.

⁵ MERVART, J.: *Kampaň ministerstva kultury za vytvoření „socialistické jednoty umělců“ z listopadu a prosince 1969*. Východočeské listy historické, č. 28, 2011, s. 174–182.

⁶ MERVART, Jan – ŠTĚPÁN, Jiří a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století: osudové osmičky v našich dějinách*. Ústí nad Orlicí 2008.

vart v letech 2007–2012 spolupracoval s rozhlasovou stanicí Český rozhlas 6 na popularizačních pořadech Historie věčně živá, a má tedy zkušenost se širší popularizací výsledků historického bádání, což se pozitivně projevuje i v předkládané práci. Jde sice o odbornou, nikoliv populárně-naučnou monografii, ale díky svému čtivému jazyku může být přístupná i širšímu čtenářskému publiku za hranicemi akademické obce.

Problematika uměleckých svazů a jejich konsolidace (to jest stručně řečeno omezení jejich autonomie ve prospěch podřízení stranické kontrole) v prvních letech československé normalizace (hlavní pozornost je zaměřena na léta 1968–1972) úzce souvisí s tématem kulturní politiky československého státně socialistického režimu. Důležitost tohoto tématu pro komplexní pochopení dějinného vývoje režimu zdůrazňuje zejména dílo Jiřího Knapíka, který se kulturní politikou zabývá v několika pracích (za všechny jmenujme monografii *V zajetí moci*, která byla vydána v roce 2006⁷). Osobně se domnívám, že toto téma je klíčové, neboť kulturní politika představovala významný nástroj zasahování státně socialistického režimu do každodenního života nejširších vrstev společnosti a jeho ovlivňování, až (zejména v některých obdobích) přetváření podle potřeb, představ a zájmů režimní elity. Dílo Knapíkovo se soustředí na první léta trvání režimu v Československu (do roku 1956), na což Mervart v *Kultuře v karanténě* časově navazuje, neboť nabízí charakteristiku vývoje kulturní politiky v období tzv. poststalinismu, jež je v práci vymezeno lety 1956–1967. Tato charakteristika předchází výkladu vývoje kulturní politiky v letech 1968–1972, což autorovi umožňuje ukázat její změny i kontinuitu. Byť přitom nejde do takových detailů jako Knapík ve svých pracích, úspěšně se pokouší vystihnout podstatné rysy vývoje, a tak otevírá cestu k pochopení tohoto důležitého tématu v období let 1956–1972. Dále tím dokládá, řečeno v obecné rovině, význam zasazení zkoumané problematiky do širšího chronologického a tematického rámce.

Monografie je rozdělena do třech kapitol, přičemž první dvě – *Proměny kulturní politiky* a *Obnovení pořádku v tvůrčích svazech* – sledují vývoj z pohledu kulturní politiky, respektive jejich tvůrců ve stranickém a státním aparátu, zatímco třetí – nazvaná prostě *Umělecké svazy* – představuje pohled „z druhé strany“, pohled uměleckých svazů, jejich vedení a členů. Výklad tak není striktně chronologický, třetí kapitola totiž v podstatě vypráví tentýž příběh, ovšem z jiné perspektivy. Význam takového přístupu ke zkoumané problematice podle mého uspokojivě zdůvodňuje sám autor: „obraz poinvazní a raně normalizační situace by bez pohledu zdola, respektive bez přiblížení

⁷ KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha 2006.

vývoje v samotných svazech, zůstal krajně zkreslený“.⁸ Patří přitom ke specifickým rysům výkladu (a třeba dodat, že přínosným), že se autor místo detailního popisu jednotlivých událostí vývoje snaží o analytičtější přístup,⁹ který mu umožňuje ukázat obecnější charakteristiku kulturní politiky (a jí ovlivňovaného kulturního vývoje) v prvních letech normalizace. Osu této analýzy tvoří tři otázky: za prvé, co vypovídá konsolidační proces o kulturní politice a jejích tvůrcích; za druhé, jaká byla povaha tohoto procesu; za třetí, jaké byly příčiny rychlého ústupu svazů před nátlakem stranických a státních institucí. Odpovědi jsou přitom docela jasně formulovány: tvůrci kulturní politiky neměli zpočátku jasnou představu o tom, jak bude konsolidační proces probíhat a k čemu konkrétně má vést. Jeho podoba se tudíž utvářela v průběhu prvních normalizačních let „za pochodu“, postupně, a ovlivnily ji různé faktory, jak vnější (požadavky sovětské strany), tak i vnitřní (představy jednotlivých vlivových skupin v KSČ). Díky tomu se uměleckým svazům po určitou dobu dařilo konsolidačnímu procesu vzdorovat, ale vlivem ekonomického nátlaku i obav z obvinění, že vytvářejí tzv. druhé centrum ve státě, opozici vůči KSČ, postupně svůj vzdor vzdaly v průběhu roku 1969. „Analytičtější přístup“, jak autor své uchopení problematiky označuje, je přitom třeba obzvláště ocenit, protože umožňuje pochopit obecné, hlubší souvislosti jednotlivých fakt. Tyto souvislosti nejsou přímo uchopitelné a při detailním popisu jednotlivých událostí (byť taktéž důležitém!) zůstávají skryté. Vyžadují odvážnou reflexi, která se Janu Mervartovi v této monografii podařila, čímž vzniklo dílo závažné (ač rozsahem – zhruba 125 stran výkladu – skromné).

Za jedinou diskutabilní stránku díla – ovšem nikoliv nevýznamnou – považují autorovu vědomou angažovanost, totiž skutečnost, že ideově vychází z marxistické filozofie (jejíž problematikou v českém a slovenském prostředí se také zabývá¹⁰). To je v soudobé české historiografii přinejmenším neobvyklé a slova o tom, že „[o]sobní sympatie a politické přesvědčení autora [...] nemusí být skrývány za masku objektivity“,¹¹ uvedená v úvodu, mohou čtenáře zarazit a snad jej dokonce přimět až k pochybnostem o autorově věrohodnosti. Ve vlastním výkladu se toto ideové východisko projevuje zejména hojnými odkazy na dílo a myšlenky marxistického filozofa Antonia Gramsciho, především na jeho teorii o občanské společnosti. Gramsci (a Mervart ve shodě s ním) říká, že občanská společnost je do značné míry

⁸ MERVART, J.: *Kultura v karanténě. Umělecké svazy a jejich konsolidace za ranné normalizace* (dále jen *Kultura v karanténě*). Praha 2015, str. 74.

⁹ Tamtéž, s. 5.

¹⁰ Viz informace o autorovi na obálce knihy.

¹¹ MERVART, J.: *Kultura v karanténě*, s. 7.

provázaná se státní mocí: státní moc se opírá o občanskou společnost a jejím prostřednictvím působí na jednotlivce, zatímco občanská společnost je založena na konsenzu se státní mocí a využívá její ochrany a možnosti účastnit se na politickém dění. Pro *Kulturu v karanténě* to konkrétně znamená, že autor chápe umělecké svazy (a další společenské organizace) jako součást této občanské společnosti. To představuje významný rozdíl oproti způsobu, jakým je tomuto pojmu v dějinách státního socialismu obvykle rozuměno a jak je používán (totiž jako označení opozičních skupin v sedmdesátých a osmdesátých letech – disent, underground a další).¹² To je zajisté námětem k diskuzi, ale osobně bych se bránil tomu, abychom toto pojetí paušálně zavrhovali. Historická věda je místem, kde se setkávají různé diskurzy, které mohou přinášet rozdílné interpretace daných historických událostí či jevů. Je tedy legitimní vstupovat do tohoto prostoru i v duchu jiného než převládajícího diskurzu, pokud tak vzniká solidní a dostatečně zdůvodněný výklad (což je tento případ). Jan Mervart navíc jiné výklady dogmaticky neodmítá, ale erudovaně s nimi polemizuje. Jeho „vědomé angažovanosti“, vyhlášené v úvodu, se tedy po mém soudu není třeba obávat. Je naopak možné, že by se autor bez svého ideového východiska nedobral pochopení role, jakou umělecké svazy hrály v krátkém období Pražského jara (kdy byly významným hybatelem reformního procesu – a tedy významným politickým činitelem) a jakou se po začátku normalizace snažily (marně) udržet. Byť tedy Mervartův příklon k marxistické filozofii může být přinejmenším překvapující, lze se domnívat, že je podstatnou součástí jeho uchopení problematiky a výkladu. Bez ní by patrně nevzniklo nepochybně kvalitní dílo, přispívající k poznání důležitého tématu historiografického výzkumu dějin státního socialismu v Československu.

Mgr. Aleš Zapletal
Sladkovského 277/61
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: zapletal.alda@gmail.com

¹² Srov. MERVART, J.: *Kultura v karanténě*, str. 8–9.

**KORHOŇ MILOŠ, VINTROVÁ TEREZA A KOL.:
CHRÁM VĚD A MÚZ.
DĚJINY VĚDECKÉ KNIHOVNY V OLOMOUCI.
VKOL, OLOMOUČ 2016.**

Igor Zmeták

Kontinuita existencie jednej inštitúcie od roku 1566 je úctyhodná sama osebe. Ak ide o knižnicu, ktorá funguje od raného novoveku do súčasnosti, je to dôvod na pozastavenie a sumarizovanie. Kolektív autorov Zdeněk Orlita, Jiří Glonek, Petra Kubíčková, Lubomír Novotný a Miloš Korhoň sa podujal napísať dejiny knižnice od jej založenia do súčasnosti. Výsledok možno považovať naozaj za vydarený. Nie sú to len podrobné dejiny knižnice, ale zároveň príbehy ľudí, ktorí ju formovali, a to všetko zasadené do historického príbehu mesta Olomouc.

Ak významná časť identity mesta je v spojení s univerzitou, tak mostom tohto spojenia je univerzitná knižnica. Tieto kapitoly raných dejín knižnice výborne mapujú štúdie Zdeňka Orlitu (obdobie 1566–1773) a Jiřího Gloneka (*Zrození veřejné knihovny a její neklidné počátky 1733–1791*). J. Glonekovi sa v tejto i nasledujúcich kapitolách podarilo zachytiť nielen turbulentné obdobie osvietenstva, osobné zápasy o podobu knižnice v spore knihovníka s kustódom, ale aj to, aké ťažké a komplikované bolo zavádzanie jozefínskych reforiem do praxe. Príbehy a portréty významných historických postáv (nielen v rámci dejín knižnej kultúry), ako napr. aktivity moravského osvietenca a jozefinistu Jana Nepomuka Aloisa Hankeho z Hankenštejna, alebo jeho nasledovníka Arnošta Kamáška, či reformátora Michaela Václava Voigta, výborne ilustrujú a ľudsky približujú toto komplikované obdobie a môžu byť aj dobrým doplnujúcim materiálom pre študentov k pochopeniu dejín tohto obdobia.

Petra Kubíčková nadväzuje rovnako trefne s opisom obdobia v rokoch 1860–1900 (*C. k. Studijní knihovna*), aj so zachytenými osudmi a snahami správcov a knihovníkov (napr. Aloisa Müllera, Johanna Sebastianu Hausmanna či Willibalda Müllera) až po rok 1918.

Obdobie od konca vojnových rokov po vznik Státní vědecké knihovny v Olomouci (1945–1989) spracoval Lubomír Novotný tiež precíznym spôsobom, s upozornením na zaujímavé knižné tituly v kontexte doby (napr. *Židozednářství – metla světa*) a živým priblížením stalinských čistiek, či ko-

munistickej cenzúry. Kapitoly sú doplnené medailónmi ľudí, ktorí sa snažili udržovať knižnicu napriek dobe (Miroslav Nádvořík).

Publikáciu dopĺňajú, pre nezainteresovaného čitateľa menej viditeľné témy, ale pre knižnicu existenčné, akou je nekonečný zápas o priestory, zaujímavá téma povinných výtlačkov od monarchie po súčasnosť, dnešné zmeny a nové postupy do budúcnosti. Grafické spracovanie knihy je vydarené, takže je pekným kusom do knižnice každého lokálpatriota. Ale predovšetkým obsahové spracovanie kapitol presahuje úzko profesijné hľadisko, a publikácia je kompaktným materiálom k dejinám z vyššie uvedených období, nielen v regionálnom kontexte.

Mgr. Igor Zmeták, Ph.D.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo náměstí 13
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: igor.zmetak@fpf.slu.cz

ORSÁG, PETR:

MEZI REALITOU, PROPAGANDOU A MÝTY.

**ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ MÉDIA V ZÁPADNÍ
EVROPĚ V LETECH 1968–1989.**

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY, PRAHA 2016.

Jana Burešová

Exilová tematika stále patří k aktuálním výzkumným problémům, které historie, ale i další společenskovední obory řeší. Otázky spojené s osudy exulantů, kteří odešli do států politicky pluralitního a demokratického světa, zejména do západní Evropy a USA, ale i jinam, ze svých rodných zemí, nacházejících se ve druhé polovině 20. století v sovětské sféře vlivu a tedy pod vládami komunistických diktatur, jsou zajímavé prioritně pro historiky moderních dějin, ale i literární historiky, sociology, politology, do značné míry i právníky a svým způsobem zde jistě mohou najít prostor k výzkumu i psychologové. Jedná se bezpochyby o tematiku interdisciplinární. A právě více úhlů pohledu na exilovou tematiku je přínosné i pro zkoumanou látku samotnou.

Autor recenzované knihy¹ se hlásí svým mnohaletým výzkumem k jednomu z českých center zkoumajících osudy československých emigrantů a exulantů ve světě.² S pracovníky exilového centra v Olomouci Petr Orság úzce spolupracoval a studoval zde v archivu uložené písemnosti. Knihou o exilových médiích v západní Evropě završil svůj velký tematický výzkumný okruh.

Knihla *Mezi realitou, propagandou a mýty* vznikla s podporou Grantové agentury České republiky a Fondu pro podporu vědecké činnosti FF UP v Olomouci pod názvem projektu *Paralelní komunikační systémy v období tzv. normalizace*.

Monografie z pera Petra Orsága je koncipována do sedmi hlavních kapitol a v rámci nich vždy do několika podkapitol (s výjimkou kapitoly první a poslední, zkoumanou tematiku uvádějící a uzavírající). Autor v první části práce charakterizuje společenskopolitické poměry v komunistickém

¹ PhDr. Petr Orság, Ph.D., je v současnosti vedoucím Katedry mediálních a kulturních studií a žurnalistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

² Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP v Olomouci, založené v roce 1993.

Československu se zaměřením na nedostatek svobodného prostoru k vyjadřování alternativních názorů. Ukazuje a vysvětluje, jak v podmínkách komunistickou vládou nařízeného a kontrolovaného směru myšlení hledali zejména společenskovědní intelektuálové a umělci prostor k prezentaci svých odlišných představ o principech fungování společnosti založené na pluralitě, svobodě a demokracii. Postupně vytvořili tito lidé neoficiální paralelní komunikační možnosti a svěbytné alternativní veřejné sféry. Šlo jednak o aktivity přímo v komunistickém Československu (známé především jako tzv. samizdatová tvorba). V tomto případě šlo o podmínky krajně složité a existenčně často nebezpečné, neboť kdo si dovolil veřejně prezentovat jiné než komunisty povolené názory, byl pronásledován, postihován a vězněn se všemi negativními, někdy až tragickými důsledky a následky.

Druhou oblastí alternativní veřejné sféry bylo demokratické zahraničí, kam (často složitou a rovněž nebezpečnou cestou) odcházeli političtí uprchlíci – do exilu. V západních zemích postupně zakládali a rozvíjeli početná exilová média, především noviny, časopisy, ale i rozhlasové vysílání. Působili směrem do Československa, aby mohli mezi stejně smýšlejícími kolegy, kteří zůstali ve své vlasti, dále šířit své názory a informovat o životě v západním zahraničí s ideálním cílem dosáhnout informovanosti i širšího okruhu obyvatel Československa. Autor ukazuje náročnost této práce, neboť zásilky alternativní a západní literatury musely být tajně a rafinovaně pašovány přes hranice. Doma v Československu byl jen úzce vymezený důvěryhodný okruh lidí, kteří literaturu přijímali a velmi opatrně v podstatě ve velmi úzkém okruhu ji šířili a o ní na uzavřených setkáních diskutovali. Hledali cestu, jak Československo zbavit komunistické diktatury.

Autor v průběhu svého výkladu ukazuje postupnou dílčí proměnu poměrů jak v Československu (situace po únoru 1948, druhá polovina šedesátých let, srpen 1968, tzv. normalizace, rozšiřování nespokojenosti stále širšího okruhu československé veřejnosti s komunistickou vládou a její politikou ve druhé polovině osmdesátých let), tak v západní Evropě mezi exulanty (rozšiřování svého působení i na obyvatelstvo západních států, které exulanty přijaly, podpora názorově spřízněných západních intelektuálů při protikomunistickém úsilí, rozšiřování mediálních platform, jejich modernizace, významnou kapitolou byla často složitá a zpočátku až nevráživá vzájemná komunikace mezi exulanty poúnorovými a posrpnovými).

Petr Orság na základě výzkumu mimořádně rozsáhlého pramenného materiálu (písemného a získaného rozhovory s řadou osobností československého exilu) vylíčil komplexní a plastický obraz alternativní veřejné sféry

druhé poloviny 20. století v kontextu podmínek daných existencí komunistických režimů.

Kniha je doplněna anglickým resumé a rejstříkem, který obsahuje jednak jména osobností a jednak názvy časopisů vydávaných Čechy a Slováky v exilu česky a slovensky, samizdatových periodik v Československu a také názvy západních rozhlasových stanic, vysílajících česky a slovensky do Československa. Přímou v textu jsou umístěny fotografie k tématu publikace. Nejčastěji jde o ukázky titulních stránek vybraných periodik, vždy s podrobným kontextovým komentářem pod obrázkem.

Monografie Petra Orsága je velmi zevrubnou analýzou mediální exilové sféry. Řada kapitol má charakter až „drobnokresby“ při popisu zkoumané reality. Svou hodnotu má zejména široký souvislostní kontext, do něhož je obraz československých médií, zejména novin a časopisů, vycházejících v západoevropských státech, zasazen. Takže kniha logicky není „jen“ dějinami exilových periodik, ale podává do značné míry i obraz druhé poloviny 20. století, a to jak komunistických diktatur (na příkladu Československa), tak i společnosti západoevropských států, kontextově postihuje i hlavní atributy mezinárodně politické scény. Svým cílovým zaměřením vytvořil Petr Orság bezpochyby novátorskou práci charakteru prioritně literárně historického, ale rovněž obecně historického. Publikace se řadí k posledním úspěšným novinkám, které z vědeckých výzkumů exilové tematiky v olomouckém exilovém centru vzešly.³

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.,
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
třída Svobody 671/8
770 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

³ V Centru pro československá exilová studia byl v letech 2012–2016 řešen výzkumný projekt podpořený Grantovou agenturou České republiky zaměřený na kulturu a spolkový život českého exilu v Austrálii.

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Dimitris Atanasiadis

Mgr. Dimitris Atanasiadis, is the graduate of the Institute of History, Silesian University in Opava, and currently a doctoral student who specializes in Czech and Czechoslovak history. He deals with modern history, primarily regional history of Jeseník and Šumperk.

*The Reflection of Former Home of Germans
Displaced from the Region of Šumperk in the Years 1947–1989*

The article briefly discusses the perception of Sudeten Germans about events in their homeland after their displacement from Czechoslovakia, which took place in the years 1945–1947. With respect to regional history, Sudeten-German newspaper *Mein Heimatbote* published by the compatriotic association of displaced Germans from the region of Šumperk is examined. In this context, events in their native region of Šumperk were analysed by the print. From the point of view of Germans, those questions represent their attempts to return home, which they have never intended to leave. Based on the analysis of the Sudeten-German newspapers in Munich, the paper tries to provide a complex image of attitudes of displaced Germans from the region of Šumperk on events in Czechoslovakia in the years 1947–1989.

Mgr. Martin Boček

Martin Boček (*1990) studies a doctoral programme in History at the Department of Historical Sciences, Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia in Pilsen. At the same faculty he graduated in General History – bachelor's degree, and Modern History – master's degree. He focuses on political and economic history of the Habsburg Monarchy during the 19th century. Particularly, he concentrates on the issue of emigration from Austria-Hungary to North America in the period before the First World War in the context of running of selected sailing companies in the territories of the Habsburg Monarchy.

*The Southern Passage of Emigrants from the Habsburg Monarchy
to North America*

In the presented article the author deals with running of sailing companies in the south of the Habsburg Monarchy at the end of the 19th and beginning of the 20th century. It is a period when mass emigration from Europe to North America culminated. The increased interest in the passage via the Atlantic Ocean caused a notable development of two Austrian-Hungarian ports, Terst and Rijeka. Moreover, a technical progress notably increased a number of emigrants who decided to begin a new life oversea. The issue provides scope for a research of a competitive fight among sailing companies working right in the territories of Monarchy, namely the original Austrian company Austro-Americana and the British company Cunard Line.

Bc. Hana Dostálová

Bc. Hana Dostálová is a student of the Faculty of Arts, University of Ostrava. She focuses on history of Hlučín region in the 20th century.

*Inhabitants of the Region of Hlučín
before Extraordinary People's Court in Opava 1945–1948*

The paper explains the issue of retributive judiciary in the region of Hlučín, the area with the predominance of Czech speaking inhabitants, which was directly connected to the Reich in the period of the Nazi occupation. The article aims at a social and age composition of Hlučín's inhabitants judged in the years 1945–1948 under retributive decrees. Cases are topically divided on their merits, selected serious cases are described in further detail.

Prof. PhDr. František Hanzlík, CSc.

Prof. PhDr. František Hanzlík, CSc. gives lectures on history and political science at the University of Defence. He deals with Czechoslovak history of the 20th century, his specialization is the period of the First World War, the Second World War and the development in years 1945–1955. In the long term, he focuses on the issue of secret services fighting for the political power in Czechoslovakia in the post war period. He is the author of seven

monographs and the co-author of another ten books. He is a member of the Nonfiction Authors Association.

Other results of his research have been published in more than 50 studies and texts at home as well as abroad. He participated in the preparation of many TV documentaries (besides – *Six Days, which shook by democracy*, few episodes of the series *Czechoslovakia in Secret Services* and *Secret Actions of StB*). He is the author of a screen script of an hour lasting documentary about B. Reicin – *A Human and Power*.

Free Czechoslovak Air Force Association 1951–2016

The article contributes to a discussion about military exile associations in the years 1948–1989, particularly the Free Czechoslovak Air Force Association. It focuses on the context of pilot's activities in the army after 1945, their persecution by the Military Counter-Intelligence (OBZ) as well as the following emigration abroad. Subsequently, it outlines the establishment of the Free Czechoslovak Air Force Association in 1951 and its activities supporting freedom and democracy in Czechoslovakia. The article is primarily based on sources kept by the Archive for Czechoslovak Exile Studies at KHI FF UP, Security Services Archive and information provided by a periodical of the Association of Czechoslovak Legionaries abroad called *Osvobození*.

Mgr. David Hubený

David Hubený (*1984), an archivist and a historian, studied history at the Faculty of Arts, Charles University in Prague in years 2004–2009 and since 2008 he has worked in the National Archive at the Department of local and state administration collection from years 1918–1945. In that period of time, he focuses on history of interwar Czechoslovakia, resistance movements during World War II, security forces, Patent Office, Subcarpathian Rus and regional history of Rakovnicko and Slánsko.

*Association of Emigrants from Carpatho-Ukraine
in the Protectorate of Bohemia and Moravia*

The article deals with The Association of Emigrants from Carpatho-Ukraine in the Protectorate of Bohemia and Moravia, which existed in the

Protectorate for several months in the year 1939. Considering a personal structure of the association's management it might be supposed that it has been a society favourably disposed to the Czech environment, or as opposed to other Ukrainian emigrants, especially nationalists, it did not apparently collaborate with the Nazis as well as not participate in their crimes. Its Czech orientation necessarily mattered both the Nazis and their allies – from the Ukrainian nationalists as well as from Budapest, because it reminded a successful Czechoslovak era.

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc., is a member of the Institute of History, Silesian University in Opava. He is an emeritus dean and chancellor of the Silesian University who focuses on modern Czech history, Czech-Polish relations, history of Silesia and economic history.

*The Reflection of Former Home of Germans
Displaced from the Region of Šumperk in the Years 1947–1989*

The article briefly discusses the perception of Sudeten Germans about events in their homeland after their displacement from Czechoslovakia, which took place in the years 1945–1947. With respect to regional history, Sudeten-German newspaper *Mein Heimatbote* published by the compatriotic association of displaced Germans from the region of Šumperk is examined. In this context, events in their native region of Šumperk were analysed by the print. From the point of view of Germans, those questions represent their attempts to return home, which they have never intended to leave. Based on the analysis of the Sudeten-German newspapers in Munich, the paper tries to provide a complex image of attitudes of displaced Germans from the region of Šumperk on events in Czechoslovakia in the years 1947–1989.

Doc. Mgr. Erika Juríková, PhD.

Erika Juríková, doc. Mgr. PhD. (*1974) studied Classical Philology at the Trnava University where she currently works as a head of the Department of Classical Languages. She graduated her doctoral study in Slovak history. In 2014 she conferred a degree at the Comenius University in Bratislava,

a field of study – classical languages. As regards her professional as well as pedagogical activities, she focuses on Neo-Latin Hungarian literature, especially book production of the Trnava academic press. She is an author of a monograph *Columba laureata. Panegyrické tlače z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne* (2014).

*Antiquitates Romanae – Ancient History Textbook
of the Jesuit Trnava University*

The article deals with history books that were published by academic press of Trnava University (1635–1777) during the 18th century. The author primarily aims at books that focuses on Ancient times and ancient realia. Apart from the characteristics of those works, she also provides basic information about their authors as well as a place, a manner and a length of history lessons at Jesuit schools.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. is a graduate of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, researcher and curator in the Silesian Museum. He deals with history of security forces in the 20th century and modern history of Silesia.

*Inhabitants of the Region of Hlučín
before Extraordinary People's Court in Opava 1945–1948*

The paper explains the issue of retributive judiciary in the region of Hlučín, the area with the predominance of Czech speaking inhabitants, which was directly connected to the Reich in the period of the Nazi occupation. The article aims at a social and age composition of Hlučín's inhabitants judged in the years 1945–1948 under retributive decrees. Cases are topically divided on their merits, selected serious cases are described in further detail.

Mgr. Tereza Lyčková

Mgr. Tereza Lyčková graduated at the Department of History, Faculty of Arts, Palacký University. She continues studying doctoral degree there, a field of study Czech History. In her research she concentrates on religious and cultural history of Early Modern Era, with the specialization in the 17th century, and also history of the Minorite Convent in Krnov. Her dissertation deals with the manuscript of *Church History* by Pavel Skála of Zhoř.

*Foundations as a Tool of Making the Image of Catholic in the Process
of Restoring Catholic Religion: A Case of the Minorite Convent in Krnov*

The article deals with sacramental foundations which represented a part of the life of an Early Modern Catholic. It discusses them as tools of making the image of a good Catholic within the framework of the process of Catholicization and also conversion. It also outlines the question whether individuals might use the establishment of sacramental foundation as an element, which was meant to secure their image as good Catholics and also in a case of possible convertites. Moreover, the text analyses an idea whether sacramental foundations might be planned as a certain delimitation to the protestant environment of a founder in the case that they were established in times of inhabitants' Catholicization. The research is based on the case of sacramental foundations meant for the Minorite convent in Krnov and attempts to show that might be used in ways stated above, though it is difficult to reveal right motifs of founders' actions. Despite a small number of preserved sources, the article indicates that foundations could be used like this, especially when they are discussed in a broader context of founder's life and environment.

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D.

Mgr. Sylva Sklenářová, Ph.D. works as a head of the University of Hradec Králové Archive. Apart from history of higher education she deals with Dutch history and history of Czechoslovak-Dutch relations. She is an author of monographs *Čechoslováci v zemích dnešního Beneluxu v meziválečném období (1918–1938)* or *Diplomatické vztahy Československa a Nizozemska v letech 1918–1948 a jejich představitelé*.

*Compatriots in Belgian Mining Village Winterslag in the Interwar Period
in Memories of Karel Svoboda*

The study deals with the life of Czechoslovak compatriots in Belgian mining village Winterslag in the region of Kempen. It describes number of compatriots, living possibilities, establishment of Czechoslovak foreign school and its running, and it also informs about compatriotic associations and Sokol's activities. The important source of information is represented by Karel Václav Svoboda who was born here and spent his childhood in this place.

Mgr. Pavel Stůj

Mgr. Pavel Stůj graduated in Czech Philology and History at the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc. Currently, he is an internal doctoral student at the Department of History, Palacký University Olomouc – a field of study General History. The upcoming dissertation *Infanticide in Early Modern Europe* follows a research topic of the previous master's programme. At the Department of History he also focuses on progressive modern trends, gender studies or microhistory.

*Pitiless Mothers and Cruel Fathers.
Infanticide as a Tool of Religious Propaganda
in Early Modern Popular Prints*

The article is focused on the phenomena of early modern infanticide, which is the research interest of the author's dissertation and follows his previous research. In the long term, broadsheet literature has been a largely overlooked and underestimated source, nevertheless, in last decades it has been revaluated in the context of examining "history from below". These sources are used by historical anthropology and gender history, the progressive modern trends of recent decades.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D. graduated in History at the Department of History, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc. Currently, he works at the Department of History, Faculty of Arts, University of Ostrava and also at the Museum of Eastern Bohemia in Hradec Králové. He focuses on Czech history of Přemyslid period with emphasis on church history and history of Benedictine monasticism. He also deals with history of the Austro-Prussian War in 1866.

*Benedictine Provostries in Moravia
(A Note on the Development of Church Administration
until the Hussite Wars)*

The article deals with the issue of establishment of monastic subordinate houses on the example of Benedictine abbeys in Břevnov, Třebíč, Postoloprty and Vilémov, and their provostries in Moravia (Rajhrad, Luh – Komárov, Měřín, Březová, Zábřeh na Moravě, Uherčice). The process of the establishment of hierarchical parent and subordinate monasteries is given into connection with the transformation of Bohemian lands in the 13th century. At the same time, it draws attention to possible older roots of this process, which was only finalized during the High Middle Ages thanks to appropriate judicial and socio-economic conditions. The article represents a contribution to the discussion about the transformation of Bohemian lands between the period of princes and kings.

Mgr. Ivana Vostrovská

The author is a graduate of the Masaryk University where she studied bachelor programme in Archaeology and History, and a master as well as doctoral programme in Archaeology. Currently she gives lectures at the Department of History, Palacký University Olomouc, she specializes in the New Stone Age, settlement archaeology, ceramic forming techniques and preservation of archaeological funds.

*The Role of Small Entrepreneurs in Hradec Králové in Years 1909–2007:
Pecka Joiner's Family – a Case Study*

The aim of this article is to outline social and economic role of small entrepreneurs in Hradec Králové in the years 1909–2007. Entrepreneurs were organized in trade associations which were established especially during the second half of the 19th century after the abolition of guilds. Trade associations followed guilds' existence primarily at the social level, however their members were economically more independent. They had their own legal personality with the prerequisite for an unlimited number of members and a special purpose. Persons in association's committees as well as ordinary members traditionally participated in regional politics and were members of some societies in Hradec Králové. Firstly, joiners in Hradec Králové were incorporated into II. Trade Association, its division created the independent Association of Construction and Assigned Industry and finally, the Association of Joiners, Wood Carvers and Turners has been established. The enterprise and a social life of small entrepreneurs working in joinery during the first half of the 20th century will be shown as the case study on the joinery company of Pecka Family.

Mgr. Milan Vyhliđal, Ph.D.

Mgr. Milan Vyhliđal, Ph.D. gives lectures at the University of Defence. He deals with Czechoslovak military history of the 20th century, especially topics related to the Second World War and Czechoslovak military aid to countries of the Third World. He has also published several studies and articles in that field of study.

Free Czechoslovak Air Force Association 1951–2016

The article contributes to a discussion about military exile associations in the years 1948–1989, particularly the Free Czechoslovak Air Force Association. It focuses on the context of pilot's activities in the army after 1945, their persecution by the Military Counter-Intelligence (OBZ) as well as the following emigration abroad. Subsequently, it outlines the establishment of the Free Czechoslovak Air Force Association in 1951 and its activities supporting freedom and democracy in Czechoslovakia. The article is primarily based on sources kept by the Archive for Czechoslovak Exile

Studies at KHI FF UP, Security Services Archive and information provided by a periodical of the Association of Czechoslovak Legionaries abroad called Osvobození.

Mgr. Jan Záhořík, Ph.D.

Jan Záhořík (*1979) is an Africanist/ historian. He received a Ph.D degree in the programme History and Culture of Asia and Africa at the Faculty of Arts, Charles University in Prague (2008) and in 2014, he conferred a degree at the Faculty of Social Sciences, Charles University in Prague, a field of study – Modern History. He is an author of several books and many studies about history of Ethiopia and Africa.

Ethiopia and the Horn of Africa in the Era of the Cold War, 1960–1989

This article focuses on the central role of Ethiopia at the Horn of Africa in the era of the Cold War. It belonged to regions the most influenced by the Cold War in Africa. The study deals with domestic as well as international political events with a special attention to Ethiopia as a central power and a significant partner of world powers.

HISTORICA OLOMUCENSIA

52–2017

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH

XLII

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Zdeňka Žáčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 52–2017
Sborník prací historických XLII.

PhDr. Marek Brčák, doc. Mgr. Erika Brodňanská, Ph.D.,
Mgr. Jaroslav Dibelka, Ph.D., prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc.,
prof. PhDr. František Hanzlík, Ph.D., Mgr. Petr Hejhal, Ph.D.,
prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc., prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D., PhDr. Jan Kalous, Ph.D.,
PhDr. Tomáš Klokner, Ph.D., Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.,
Mgr. Zdenka Míchalová, Ph.D., PhDr. Jiří Neminář, PhDr. Linda Piknerová, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Radvanovský, CSc., Mgr. Kateřina Rudincová, Ph.D.,
prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Dr. h. c., doc. PhDr. Bohumír Smutný, Dr.,
PhDr. Lucie Storchová, Ph.D., prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., PhDr. Jaroslav Valkoun,
Mgr. Marek Vlha, Ph.D., prof. PhDr. Vladimír Wolf, CSc.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2017

1. vydání

ISSN 1803-9561